ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ეთნოლოგიის სასწავლო-სამეცნიერო ინსტიტუტი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

როლანდ თოფჩიშვილი
Roland Topchishvili

სვანეთი და სვანეთის მკვიდრნი
გვარები და ეთნოისტორიული ნარკვევი

Svaneti and Its Inhabitants
(Family Names and Ethno-historical Studies)

gamomcemloba`universali~
Tbilisi 2015

UDC(უაკ)39(=353.2)
თ-778

საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულმა მხარემ – სვანეთმა მეცნიერთა ყურადღება ჯერ კიდევ XIX საუკუნიდან მიიქცია. ამიტომაცაა, რომ მის შესახებ საკმაო რაოდენობის სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს. სვანეთის შესახებ სამეცნიერო შეხედულებანი და თეორიები ურთიერთსაწინააღმდეგოა. მიუღებელი და ბევრი დოგმატური შეხედულების ჩამოყალიბებაში ლომის წილი მიუძღვის საბჭოთა მეცნიერებას, რომელიც კულტურული და სოციალური ხასიათის ბევრ მოვლენას სქემებში აქცევდა. წიგნი „სვანეთი და სვანეთის მკვიდრნი“ 2003 წელს დაიწერა. ის განკუთვნილია არა მხოლოდ მეცნიერი ეთნოლოგებისა და ისტორიკოსებისათვის, არამედ მკითხველთა ფართო წრისთვისაც.
Svaneti, a historical-ethnographic part of Georgia, has been drawing scientific attention since XIX century. There is a number of scientific literature about Svaneti. Existing scientific opinions and theories about Svaneti are controversial. Soviet science, that limited many cultural and social facts and events within a frame, is a great contributor to establish many unacceptable and dogmatic theories. "Svaneti and Its Inhabitants" was written in 2003. This ethno-historical studies is aimed at ethnologists and historians as well as a general public.

სამეცნიერო რედაქტორი
როზეტა გუჯეჯიანი

© რ. თოფჩიშვილი, 2015

gamomcemloba `universali~, 2015

Tbilisi, 0179, i. WavWavaZis gamz. 19, (: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-22-610-6

რედაქტორისაგან

წინამდებარე მონოგრაფია – „**სვანეთი და სვანეთის მკვიდრნი: გვარები და ეთნოისტორიული ნარკვევი**“ – მნიშვნელოვანი შენაძენია. ცხადია, ნებისმიერი ფუნდამენტური სამეცნიერო გამოკვლევა, აქტუალურია, მაგრამ კიდევ უფრო საყურადღებოა სვანეთის შესახებ შექმნილი სამეცნიერო კვლევები, რადგან საქართველოს მთიანეთის ისტორიისა და ტრადიციული ყოფის არაერთი ელემენტი მოითხოვს ახლებურ ანალიზსა და ინტერპრეტაციას. როლანდ თოფჩიშვილის საბჭოური სამეცნიერო კლიშეებისაგან თავისუფალი ნაშრომი ახლებური ხედვითა და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მასალის მრავალმხრივი ანალიზითაა საყურადღებო. მეცნიერის თანამედროვე ხედვები და მიდგომები ავლენს სვანეთის ყოფის ობიექტურ სურათს, წარმოაჩენს ქართველ მთიელთა (სვანთა) კულტურულ-სამეურნეო, სულიერი ცხოვრების განუყოფლობას ერთიანი ქართული კულტურისაგან ისტორიული განვითარების დინამიკაში, გამოკვეთს სვანეთის მოსახლეობის ჩართულობას ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში.

წიგნი დაწერილია ისტორიული ეთნოლოგიის საუკეთესო ტრადიციების გათვალისწინებით. ავტორი კვლევის დროს ეყრდნობა არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურასა და საისტორიო წყაროებს: სტატისტიკურ მასალას, საარქივო მონაცემებს, სხვადასხვა ისტორიულ ნარატივსა და ეთნოგრაფიულ ცნობას. რ. თოფჩიშვილი ფლობს ამომწურავ სამეცნიერო ინფორმაციას. გარდა ამისა, მონოგრაფიის უდიდესი ნაწილი ეთმობა ავტორის მიერ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში შეკრებილ ეთნოგრაფიულ მასალას. მას მრავალი ექსპედიციის ფარგლებში დეტალურად აქვს შესწავლილი სვანეთის მოსახლეობის ყოფა, საგვარეულო გადმოცემები, გაანალიზებული აქვს ამა თუ იმ საგვარეულოს განსახლების არეალი, საგვარეულო ლეგენდა, გამოკვეთილი აქვს გვარის დანაყოფები, ყურადღება გამახვილებული აქვს გვარის ფუძისა თუ სუფიქსების ანალიზზე და ა. შ.

ნაშრომის თავისებურება კვლევის მასშტაბურობაშიც მდგომარეობს, რაც მოჩანს ნაშრომის სტრუქტურასა და არქიტექტონიკაშიც. მონოგრაფია იწყება სვანეთის ისტორიული და გეოგრაფიული მიმოხილვით, ინფორმაცია დაჯგუფებულია და მკითხველისათვის ადვილად აღსაქმელია. განხილულია არა მხოლოდ თანამედროვე მესტიისა და ლენტეხის რაიონები, არამედ სვანეთი წარმოჩენილია მის ისტორიულ საზღვრებში: გამოვლენილია „დალის სვანეთის“ (ადმინისტრა-

ციულად ის აფხაზეთს გულრიფშის რაიონს ეკუთვნის) როლი ქართულ ყოფაში და იქ განსახლებულ საგვარეულოთა ისტორიები; ყურადღება გამახვილებულია სვანთა განსახლების ისტორიულ არეალზე ლეჩხუმში, მთის რაჭასა და მთიან სამეგრელოში. ავტორი იკვლევს სვანების ჩრდილოეთ კავკასიაში განსახლების ისტორიასაც და სამეცნიერო ბრუნვაში შემოაქვს კავკასიონის ქედს გადაღმა მცხოვრებ ქართულ საგვარეულოთა ისტორიები. ცნობილია, დღევანდელ ყარაჩაი-ჩერქეზეთსა და ყაბარდო-ბალყარეთში არაერთი ქართული (სვანური) საგვარეულო სახლობდა, რომელთა ერთ ნაწილს დღემდე ახსოვს წინაპრების ქართული წარმომავლობა. ავტორი წარმოგვიდგენს ყარაჩაიდან და ბალყარეთიდან სვანეთში საცხოვრებლად დაბრუნებულ ქართულ საგვარეულოთა ისტორიებსაც. მონოგრაფიაში გაანალიზებულია სვანეთის ტრადიციული ყოფის გამაპირობებელი ისტორიულ-კულტურული ფაქტორები. შესწავლილია სვანეთის სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირ-ურთიერთობები საქართველოს სხვა მხარეებთან. გამოთქმულია ფრიად საყურადღებო ეთნოლინგვისტური დაკვირვებები სვანური მეტყველების თაობაზე. წარმოჩენილია ისტორიის სხვადასხვა ეტაპზე მიმდინარე მიგრაციული პროცესები, როდესაც სვანეთის ნამატი მოსახლეობა სახლდებოდა საქართველოს სხვა მხარეებში. წარმოდგენილია სვანეთის საგვარეულოთა შესახებ არსებული ვრცელი ეთნოგრაფიული მასალა და მისი ანალიზი: ინფორმაცია მოწოდებულია თითოეული თემის და ამ თემში მცხოვრები საგვარეულოების მიხედვით. ცნობილია, გვარსახელი ეროვნული კულტურის ნაწილია, საგვარეულო ლეგენდა-გადმოცემები ისტორიული მახსოვრობისა და ისტორიის რეპრეზენტაციის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყაროა და, ვფიქრობ, ეს მომენტიც ფრიად პოპულარულს გახდის წიგნს.

საქართველოს ყოფითა და კულტურით დაინტერესებული მკვლევარისათვის წინამდებარე წიგნი ძვირფასი შენაძენია. მონოგრაფია, ფაქტობრივად, ყოვლისმომცველია — ზოგადად სვანეთის ტრადიციული კულტურის დეტალურად წარმომჩენია. ვფიქრობ, ნაშრომი პოპულარული გახდება ფართო საზოგაოებაშიც. განსაკუთრებით სასიხარულოა ის ფაქტი, რომ წიგნი ორენოვანია და ქართულთან ერთად, ინგლისურენოვან მკითხველსაც ეძლევა საშუალება სვანეთის შესახებ ობიექტური ეთნოლოგიური ნაშრომის გაცნობისა.

როზეტა გუჯეჯიანი,

ეთნოლოგი, ისტორიის დოქტორი.

წინასიტყვაობა

სვანეთი საქართველოს ერთ-ერთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეა, მისი ძირითადი და ორგანული ნაწილია, რომელსაც მთელი რიგი თავისებურებები ახასიათებდა. სვანებმა ქართული ეთნოსის ჩამოყალიბებაში და განვითარებაში არსებითი როლი შეასრულეს. ამავე დროს საქართველოს ამ მთიანი რეგიონის მკვიდრებმა შემოინახეს საერთოქართული კულტურის უძველესი ნიშნები და შექმნეს ამ კულტურის არანაკლებ მნიშვნელოვანი ლოკალური ვარიანტები.

სვანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის შესახებ დიდძალი სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს. ეს ლიტერატურა XIX საუკუნეში და XX საუკუნის პირველ ორ ათეულ წლებში ძირითადად რუსულ ენაზე იქმნებოდა. ბევრი დაიწერა XX საუკუნეშიც. ჰუმანიტარულ მეცნიერებიდან განსაკუთრებული აქტიურობით გამოირჩეოდნენ ენათმეცნიერები, ისტორიკოსები, ეთნოლოგები... საბჭოთა პერიოდში ეთნოლოგების აქტიურობა ძირითადად მთიანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებისაკენ იყო მიმართული. ბუნებრივია, სვანეთი პირველ რიგში იქცევდა მათ ყურადღებას. როგორც ჰუმანიტარებს ახასიათებთ, სვანეთის შესახებ სამეცნიერო შეხედულებანი და თეორიები ურთიერთსაწინააღმდეგოა. მიუღებელი და ბევრი დოგმატური ხასიათის შეხედულების ჩამოყალიბებაში ლომის წილი მიუძღვის საბჭოთა მეცნიერებას, რომელიც კულტურული და სოციალური ხასიათის ბევრ მოვლენას სქემებში აქცევდა. აქედან გამომდინარე მთელი რიგი პრობლემები ხელახლაა გასააზრებელი. ეთნოლოგისათვის სამკალი კვლავ ბევრია — ამ მხარის მკვიდრებმა ბევრი ყოფითი რეალია დღემდე შემოინახეს. ასე რომ, ძველი და ახალი მონაცემების ურთიერთშედარება სიმართლესთან მდგომი ახალი შეხედულებების ჩამოყალიბების საშუალებას იძლევა.

წინამდებარე წიგნის ავტორი სვანეთის ეთნოლოგიის ზოგიერთი საკითხის კვლევით თხუთმეტიოდე წლის წინ დაინტერესდა. ეს ინტერესი კი უფრო ადრე მას ასპირანტურაში სწავ-

ლის პერიოდში მასწავლებელმა ცნობილმა ქართველმა ეთნოლოგმა *მიხეილ გეგეშიძემ* გაუჩინა, რომელიც განსაკუთრებით ილაშქრებდა იმ მკვლევართა წინააღმდეგ, ვინც სვანთა პირველყოფილობის, ჩამორჩენილობის შესახებ საუბრობდა. საეტაპო იყო მისი ნაშრომი სვანური კოშკების მანამადე უცნობი ფუნქციის შესახებაც, რომ კოშკებს სვანები აგებდნენ არა მხოლოდ თავდაცვის მიზნით, არამედ იმ მიზნითაც, რომ თავი დაეცვათ ზვავებისაგან. ეს კიდევ ერთი დიდი არგუმენტი იყო დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში მცხოვრებ ქართველთა ამ ეთნოგრაფიული ჯგუფის მაღალი კულტუროსნობისა.

წიგნი „სვანეთი და სვანეთის მკვიდრნი“ 2003 წელს დაიწერა. 2003 წელს დაწერილი ტექსტის ანალოგიურია ინგლისური ტექსტი. დაბეჭვდის წინ ქართული ტექსტი გადამუშავდა, გათვალისწინებული იქნა ახალი სამეცნიერო ლიტერატურა და ის ეთნოგრაფიული მასალა, რომელიც შემდეგ შეიკრიბა. ძირითადი აქცენტი გაკეთებულია სვანური ტერიტორიული თემებისა და აქ არსებული გვარების შესახებ. მოკლედ საუბარია ეთნოლოგიის სხვა პრობლემების შესახებაც. ძირითადი მიზანი იყო მკითხველისათვის გარკვეული წარმოდგენის შექმნა სვანეთის შესახებ. ამიტომაც ის განკუთვნილია არა მხოლოდ მეცნიერი ეთნოლოგებისა და ისტორიკოსებისათვის, არამედ მკითხველთა ფართო წრისათვისაც. ექვთიმე თაყაიშვილმა თავისი „მოგზაურობა“ სვანეთში ცხენისწყლის ხეობიდან დაიწყო, რომლის სათავიდანაც ენგურის ხეობის სათავეში გადავიდა და ქვემოთ დაუყვა ამ ხეობას. ჩვენი „მოგზაურობაც“ ამ მარშრუტს დავამთხვიეთ. ამით გვინდოდა ერთგვარი პატივისცემა და მოწიწება გამოგვეხატა დიდი ქართველისადმი.

სვანეთის ეთნოლოგიური კვლევა კვლავაც აქტუალური უნდა იყოს, სამეცნიერო მიმოქცევაშია შემოსატანია დღესაც ხელუხლებელი ეთნოგრაფიული მასალები. იმედია, წინამდებარე წიგნი გარკვეული წინაპირობა გახდება მომავალში საქართველოს ამ შესანიშნავი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის კვლევის გააქტიურებისა.

ზოგადად სვანეთისა და სვანების შესახებ

ქართველი ხალხი ერთ-ერთი იმათგანია, რომელმაც ძველ ერთაგან თავისთავადობა დღემდე შეინარჩუნა. ქართულ სახელმ-წიფოში, რომელიც ძვ. წ. IV-III საუკუნეების მიჯნაზე შეიქმნა, გარდა ქართულენოვანი მოსახლეობისა, მეგრულად და სვანურად მეტყველი მოსახლეობაც ცხოვრობდა. ქართული საისტორიო წყაროებით ისინიც ქართველი ერის შემადგენელ ნაწილად მიიჩნეოდა. ქართველურენოვანი მეგრელები, სვანები ქართველებად მიიჩნეოდნენ. მეგრელები და სვანები დღესაც ქართველებად მიიჩნევენ თავს და მათი რწმენით სწორედ ისინი ლაპარაკობენ ძველ ქართულ ენაზე. საკუთარი სალაპარაკო ენა (ბაცბური) აქვთ წოვა-თუშებს, რომლებიც ასევე ქართველებად გაიაზრებენ თავს. ზანური/მეგრული და სვანური საუკუნეთა განმავლობაში მხოლოდ საოჯახო სალაპარაკო მეტყველებებს წარმოადგენს და სოციოლინგვისტური თვალსაზრისით ისინი ქართული ენის დიალექტებს უთანაბრდებიან. როგორც სვანეთში, ისე სამეგრელოში მცხოვრებთა სახელმწიფო, ოფიციალური, საღვთისმეტყველო და სალიტერატურო ენა მხოლოდ ქართული იყო. ასე რომ, ქართველი ერი არა მხოლოდ ქართულ ენაზე მოლაპარაკე ხალხის ერთობლიობას წარმოადგენდა და წარმოადგენს. ენა რომ არაა ეთნოსის ძირითადი განმსაზღვრელი ნიშანი, ამის დამადასტურებელი არაერთი ანალოგია შეიძლება მოვიყვანოთ მსოფლიოს ხალხთა ეთნიკური ისტორიიდან. მაგალითად, სალიტერატურო გერმანული ენისაგან განსხვავდება ქვემოგერმანელთა მეტყველება – „პლატ-დოიჩე“. მორდველები ორ ენაზე (ერზია და მოკშა) მეტყველებენ. ცნობილი ფაქტია: როდესაც *მაო ძე დუნი* მოსკოვში ვიზიტით იმყოფებოდა, და მოხსენებით გამოვიდა მოსკოვის მ. ლომონოსოვის სახელობის უნივერსიტეტში, ბევრი ჩინელი სტუდენტი მისი გამოსვლის ტექსტს თარჯიმნის მეშვეობით ისმენდა.

საქართველოს მთელი ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე სვანეთი მის ისტორიულ-გეოგრაფიულ, ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეს წარმოადგენს. ის ხშირად სხვადასხვა სტატუსით

შედიოდა როგორც ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს, ისე დასავლეთ საქართველოს (ჯერ ეგრისის ანუ კოლხეთის, შემდეგ კი აფხაზეთის) შემადგენლობაში. სვანეთი საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებთან შედარებით, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, იმათაც იყო და არის გამორჩეული, რომ სვანებს ჰქონდათ საკუთარი საოჯახო მეტყველება (როგორც ლინგვისტები მიუთითებენ, – ერთ-ერთი ქართველური ენა). ამავე დროს სვანეთის მკვიდრნი თავს ყოველთვის ქართული ეთნოსის განუყოფელ ნაწილად მიიჩნევდნენ. ქართულისაგან დაშორებული მეტყველება მათთვის არ ქმნიდა იმის წინაპირობას, რომ თავი სხვა ეთნოსად წარმოედგინათ. სვანებს დღესაც მიაჩნიათ, რომ ძველი ქართული ლექსიკური ერთეულები სვანურმა მეტყველებამ შემოინახა. ამ თვალსაზრისით ფრიად ნიშანდობლივია ექვსი წლის გოგონას მიერ დასმული შეკითხვა: „სვანურად წყალი როგორ არის?“ პასუხიც თვითონვე მოაყოლა: „ლიც“. აი, ქართულში რომაა ლიცლიცი (წყლით გავსებულ ჭიქაზე იტყვიან), ეს იგივე სვანური ანუ ძველი ქართული სიტყვაა „ლიც“.

თუ რატომ გაიცნობიერებდნენ/მიიჩნევდნენ სვანეთის მკვიდრნი თავს ქართული ეთნოსის განუყოფელ ნაწილად, ეს მთელი რიგი მიზეზებითაა განპირობებული, რაც, ალბათ, ნაშრომის ბოლოს უფრო კარგად გამოჩნდება. აქ კი აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ ის ისტორიული პირობები, რითაც სვანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ რეგიონში მცხოვრებნი თავს ქართველებად გაიცნობიერებდნენ. 1. როგორც საისტორიო ტრადიციით, ისე გადმოცემებით როგორც სვანები, ისე მეგრელები, ერთი ხალხის (ტომის) განაყოფები არიან; 2. ერთ-ერთი გადამწყვეტი და არსებითი ფაქტორი ერთ სახელმწიფოში (ქართულ სახელმწიფოში) თანაცხოვრებაა. ეს კი ქმნიდა იმის პირობას, რომ სვანებს ისეთივე მონაწილეობა მიეღოთ ერთიანი ქართული კულტურის შექმნაში, როგორიც საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების წარმომადგენლებს; 3. არანაკლებ მნიშვნელოვანია საერთო აღმსარებლობა – ქრისტიანობის მა-

რთლმადიდებელი მიმდინარეობა. სვანები ყოველთვის საქართველოს ეკლესიაზე იყვნენ დამოკიდებულნი (IX საუკუნიდან მაინც) და მათთვის ღვთისმსახურების ენა მხოლოდ ქართული იყო. წარმოუდგენელიც კი იყო ადრე და განვითარებულ შუა საუკუნეებში, ლოკალურ ჯგუფს, რომელთა რეოდენობა 25-30 ათასის ფარგლებში მერყეობდა, საკუთარი დამწერლობა შეექმნა.

სვანეთი ერთგვარად თავისებური რეგიონი იყო იმ თვალსაზრისითაც, რომ საქართველოს სხვა მთიანი რეგიონებისაგან განსხვავებით, აქ ფეოდალური ურთიერთობანი (ქართული ფეოდალური სისტემა) შედარებით ღრმად შეიჭრა, თუმცა გვიან შუა საუკუნეებში ზოგან მან თავისი პოზიციები საკმაოდ დათმო. გასათვალისწინებელია სვანეთის ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობები. ის დამოუკიდებლად ვერასდროს ვერ იარსებებდა, თუ ერთიან ქართულ სახელმწიფოებრივ სისტემაში არ იქნებოდა ჩართული. ადგილზე მოწეული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტები სვანებს არადროს ჰყოფნიდათ (არა მარტო სვანებს, არამედ საქართველოს სხვა მთიანი რეგიონების მკვიდრთაც) და მხარე საქართველოს დანარჩენ კუთხეებთან ყოველთვის იყო დაკავშირებული სამეურნეო-კულტურული კავშირებით. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, გარესამუშაოზე საირულის დასახელებაც იკმარებს. ეს ფაქტი ქართულ საისტორიო საბუთებში ჯერ კიდევ XV საუკუნეშია აღნიშნული. საბუთიდან კარგად ჩანს, რომ ბარში სამუშაოდ წასულ სვანებს ბარიდან არაერთი დასახელების საქონელი თუ პროდუქტი მოჰქონდათ, განსაკუთრებით კი მარილი და ყველა ქრისტიანისთვის აუცილებელი საზიარებელი ღვინო. დოკუმენტიდან აშკარად ჩანს, რომ სვანთა საქართველოს ბარის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში სეზონური სამუშაოს საძებრად სიარული ტრადიცია იყო[1]. ამასთანავე ეს მოვლენა (გარესამუშაოზე სიარული) ხელს უწყობდა

[1]სვანეთის წერილობითი ძეგლები, I, *ვ. სილაგაძის* გამოცემა, თბ., 1986, გვ. 112-116 (შემდეგ: სწძ...)

სვანეთის მოსახლეობას, რომ შედარებით ადვილად გადასახლებულიყვნენ საქართველოს სხვა მხარეებში (უპირატესად დასავლეთ საქართველოში). სვანთა სეზონურ სამუშაოზე ხანგრძლივად სიარული განაპირობებდა აგრეთვე თავისებურ ენობრივ ვითარებას. ისტორიულად ყველა სვანმა სვანურ მეტყველებასან ერთად ქართული ენაც იცოდა. ამას მათ ქრისტიანული სარწმუნოებაც ავალდებულებდა, რადგან ის წიგნიერი რელიგიაა და საღვთისმეტყველო წიგნების გამოყენება მხოლოდ ქართულ ენაზე შეეძლოთ. ამდენად, სვანეთი, როგორც მთიანი რეგიონი, რომელსაც მხოლოდ მოსახლეობის განსაზღვრული, გარკვეული რაოდენობა შეიძლება დაეტია, მუდმივად ამარაგებდა როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს თავისი ნამატი მოსახლებით, მითუმეტეს, როდესაც დემოგრაფიული თვალსაზრისით ბარი ისტორიულად ამის საშუალებას ხშირად იძლეოდა, რადგან მტრის ხშირი თავდასხმების გამო, ის მოსახლეობისაგან ხშირად მეჩხერდებოდა ხოლმე. დასავლეთ საქართველოში (იმერეთში, ლეჩხუმში, სამეგრელოში) არაერთი გვარი მკვიდრობს, რომლებიც თავიანთ ძირძველ საცხოვრისად სვანეთს მიიჩნევენ[2].

მიუხედავად იმისა, რომ სვანეთის მკვიდრნი საქართველოს მთელი ისტორიის მანძილზე აქტიურად იყვნენ ჩართულნი საერთო ქართულ სახელმწიფოებრივ და კულტურულ სისტემაში, მათ მაინც შემოინახეს მეტყველება, ორიგინალური ეთნოგრაფიული ყოფა, წეს-ჩვეულებები, რაც საერთო ქართული კულტურის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს. მათ დღემდე შემოინახეს ბევრი ეთნოგრაფიული რეალია (ისე როგორც საქართველოს სხვა მთიელებმა), რომლებიც ბარმა საუკუნეების წინ დაკარგა. ამასთანავე ემეზობლებოდნენ რა ჩრდილოეთკავკასიელ მთიელებს (XIII საუკუნიდან თურქულენოვან ბალყარელებსა და ყარაჩაელებს), სვანებს მჭიდრო კავშირები მათთანაც ჰქონდათ

---

[2] *დ. შავიანიძე.* ოკრიბული გვარსახელები, 2002.

და ამ კავშირებს საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლება სვანების საშუალებით ახორციელებდა.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში აღნიშნულია, რომ საქართველოს მთის კუთხეები ერთიან ქართულ ფეოდალურ სახელმწიფოებრივ სისტემაში ავტონომიურად ფუნქციონირებდნენ. გიორგი მელიქიშვილის ეს შეხედულება, რომელიც მკვლევართა უმეტესობის მიერ გაზიარებულია, თავისთავად ცხადია, სვანეთსაც ეხება. ეს მოსაზრება არ ვრცელდება ცხენისწყლის ხეობის (ანუ ქვემო) სვანეთზე (ადმინისტრაციული ლენტეხის რაიონი) და ენგურის ხეობის (ანუ ზემო) სვანეთის ნახევარზე (ე.წ. ბალსქვემო სვანეთზე), სადაც ფეოდალური ურთიერთობები ბოლო პერიოდამდე იყო შემორჩენილი. ენგურის ხეობის სვანეთის ზემო მონაკვეთში (ე.წ. ბალსზემო სვანეთი) კი ავტონომიური ფუნქციონირება გვიან შუა საუკუნეებიდანაა ნაგულისხმევი, რადგან ამ დროიდან – საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფოს დაშლის პერიოდიდან აქ თავისუფალი სათემო ურთიერთობები გამოცოცხლდა და ზედაფენის წარმომადგენელი რამდენიმე აზნაურული გვარი („ვარგი“) მხოლოდ ფორმალურად ატარებდა ამ ტიტულს.

მიუხედავად იმისა, რომ სვანეთის, მისი ისტორიისა და ეთნოგრაფიული ყოფის, წეს-ჩვეულებებისა და ტრადიციების შესახებ XIX-XX საუკუნეებში არაერთი ნაშრომი დაიწერა, კომპლექსურად, სრულყოფილად საქართველოს ეს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე მაინც არაა შესწავლილი. XIX საუკუნეში არაქართველ ავტორთა მიერ დაწერილი ნაშრომები ზერელობით, ხშირად კი არაობიექტურობითა და ტენდენციურობით ხასიათდება. რაც შეეხება XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან შესრულებულ ნაშრომებს, უმეტესი მათგანი გარკვეულ ჩარჩოებშია მოქცეული და მარქსისტულ-ლენინური დოგმების გავლენითაა დაწერილი. მაგალითად, ეთნოლოგები იყვნენ რა გარკვეულ ჩარჩოებში მოქცეული, სვანური ეთნოგრაფიული მასალით აუცილებლად უნდა დაედასტურებინათ აქ კლასობრობამდელი საზოგადოების სოციალური მოვლენები და დაენა-

ხათ პირველყოფილი გვაროვნული საზოგადოების გადმონაშთები. სხვები სვანეთში ადრეკლასობრივ საზოგადოებას ხედავდნენ და მას ამ თვალსაზრისით აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის რეგიონების — ფშავის და ხევსურეთის — გვერდით აყენებდნენ. ეს დასკვნა კი მიღებული იყო მთის მოსახლეობის უძველესი რელიგიური რწმენისა და რიტუალების ანალიზის შედეგად.[3] აქ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ რელიგიური თვალსაზრისით ძალიან დიდი განსხვავება იყო ფშავ-ხევსურეთსა და სვანეთს შორის. ისტორიულად სვანეთში ქრისტიანობა ღრმად იყო შესული, რასაც აქ არსებული უამრავი ეკლესიაც ადასტურებს. ამდენად, ამ შეხედულების მიმართ ჩვენ ნეგატიური დამოკიდებულება გაგვაჩნია. მთური საზოგადოებების ამ თვალსაზრისით შესწავლის შესახებ ეთნოლოგი მ. გეგეშიძე აღნიშნავდა: „სამწუხაროდ, ჩვენს ეთნოგრაფიულ მეცნიერებაში მთური ცხოვრების ეთნო-ისტორიული და სოციალურ-კულტურული საკითხების კვლევა მხოლოდ პირველყოფილობის, ან მისი ძლიერი გადმონაშთების, საერთოდ გვაროვნული წყობილების ძიების სურვილებით იფარგლება, სადაც, როგორც წესი, წინასწარ მომარჯვებული ზოგად სოციოლოგიური სქემები და თეორიები დომინანტობს.“[4] თუმცა აღნიშნული სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ ამ ნაშრომებში ჭეშმარიტი მეცნიერული გამოკვლევები არ ურევია.

სვანეთს, როგორც საქართველოს მთიანეთის ერთ-ერთ განსაკუთრებულ მხარეს, ამ თვალსაზრისით ყურადღება ჯერ კიდევ ადრე აკად. ნ. ბერძენიშვილმა მიაქცია. ის წერდა: *„დღეს საჭიროა მეთოდოლოგიურად სწორი დიდი კრიტიკული მუშაობის შესრულება: „პირველწყაროთა, ძველის თუ ნავვიანევის, მონაცემებისა და მეცნიერთა მონაპოვრების ყოველმხრივი*

---

[3]*В. В. Бардавелидзе.* Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тб., 1957, С. 11-15.

[4]*მ. გეგეშიძე.* მთის რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პერსპექტიული დაგეგმვის მეთოდიკის საკითხები (სვანეთის მაგალითზე) — სვანეთი, II (კომპლექსური შესწავლის მასალები), თბ., 1979, გვ. 55.

კრიტიკის ცეცხლში გატარება და აგრეთვე გამობრძმედილი მასალის ურთიერთისადმი შეწყობა-შეთანხმება.

თუ ეს არა, მეტისმეტად დიდია და თვალსაჩინო ის შეუთანხმებლობა, რომელიც საფუძვლიანი ეჭვის ქვეშ აყენებს ჩვენი ცოდნის სისწორეს სვანეთის ცხოვრების რიგი არსებითი მხარის შესახებ.

ერთის მხრივ, სვანეთის სამეურნეო და სულიერი კულტურის ნაშთები, როგორიცაა მსოფლიოში ხმაგანთქმული „მითი" სვანეთის („კოლხეთის") სიმდიდრის შესახებ, მისი სამეურნეო-მეტალურგიულ მიღწევათა შესახებ და ამის დამადასტურებელი არქეოლოგიური მონაპოვრები, მაღალი ხელოვნებით შესრულებული. სასოფლო-სამეურნეო წესები (მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა), ხით-ხუროობის განსაცვიფრებელი ნიმუშები, ქვით ხუროობის საერო და საკულტო ნაგობობათა მაღალგანვითარებულობა, სამეურნეო და საომარი იარაღის მჭედლობა და სამკაულთა ოქრომჭედლობა. უაღრესად განვითარებული ფერწერა, ხოლო მეორეს მხრივ, ჩვენი ვითომცდა ცნობა-ცოდნანი სვანთა სამეურნეო კარჩაკეტილობისა და კულტურული ჩამორჩენილობის შესახებ, სვანეთის „პირველყოფილობის" შესახებ. დამეთანხმებით, საკითხის აგრე დატოვება საბჭოური ისტორიული მეცნიერებისათვის შეუწყნარებელია და მისი შესაფერისი გამართვა ქართული მეცნიერული ისტორიოგრაფიის ღირსების საქმეა'[5]. ამასთანავე მეცნიერი იმაზედაც მიუთითებდა, რომ სვანეთის მეცნიერული შესწავლა არა იზოლირებულად, არამედ მეზობელ კუთხეებთან (რაჭა, ლეჩხუმი, სამეგრელო, აფხაზეთი) მჭიდრო კავშირში უნდა მომხდარიყო[6]. მეცნიერი საქართველოს აღნიშნულ მხარეებს, როგორც ჩანს, პირველ რიგში იმიტომ კი არ ასახელებდა, რომ ისინი სვანეთს

---

[5] *ნ. ბერძენიშვილი.* საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, თბ., 1971, გვ. 67 (შემდეგ: ნ. ბერძენიშვილი. სის...)

[6] *ნ. ბერძენიშვილი.* სის, V, თბ., 1971, გვ. 70.

ესაზღვრებიან, არამედ იმიტომ, რომ სვანები ისტორიულად იქაც იყვნენ განსახლებულნი. ამასთანავე, საქართველოს ისტორია, მისი ეთნოგრაფიული ყოფა – ესაა მთისა და ბარის მჭიდრო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ურთიერთობა და სვანეთიც, უპირველეს ყოვლისა, სწორედ ამ ჭრილშია დასანახი და შესასწავლი.

სვანეთი საქართველოს ერთ-ერთი ყველაზე მაღალმთიანი ტერიტორიულ-ეთნოგრაფიული ერთეულია. იგი დასავლეთ საქართველოს მთიან ნაწილში, კავკასიონის ქედის სამხრეთ კალთებზე მდებარეობს. **ისტორიულ-გეოგრაფიული და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით სვანეთი ორ ნაწილად იყოფა: ცხენისწყლის ხეობის სვანეთად და ენგურის ხეობის სვანეთად.** სხვანაირად პირველს **ქვემო სვანეთს** უწოდებენ და ადმინისტრაციულად ლენტეხის რაიონს მოიცავს, მეორეს – **ზემო სვანეთს** და ადმინისტრაციულად მესტიის რაიონში შედის. საქართველოს სამეფოს დაშლის შემდეგ (XV საუკუნის მეორე ნახევარი) სვანეთი ერთი ადმინისტრაციული ერთეული აღარ ყოფილა. ორივე ხეობაში სხვადასხვა გვარის ფეოდალები იყვნენ გაბატონებულები. ენგურის ხეობასა და ცხენისწყლის ხეობას ორ ნაწილად სვანეთის ქედი ჰყოფს, რომლის სიგრძე 80 კილომეტრია და ის ზღვის დონიდან 3.000-3.500 მეტრის სიმაღლეზეა. ეს ქედი სვანეთის ორ ხეობას შორის კონტაქტებსა და მიმოსვლას აძნელებდა. დღევანდელი სვანეთის საერთო ფართობი 4.841 ათასი კვ. კმ.-ია, რაც საქართველოს ფართობის 6,9%-ს შეადგენს. ზემო სვანეთის მდინარე ენგური შხარის მყინვარიდან იღებს სათავეს (ზღვის დონიდან 2.800 მ.). სოფელი უშგული, რომელიც ენგურის ხეობის სათავეშია, ზღვის დონიდან 2.000 მეტრზე მდებარეობს. ზღვის დონიდან ყველაზე დაბლაა ენგურის ხეობისავე სოფელი ხაიში (550 მ.). ის, ლახამულასთან ერთად, შედარებით ახალი დასახლებაა. რაც შეეხება ცხენისწყლის ხეობას (ქვემო სვანეთი), ის დინებას რამდენიმე მყინვარიდან იღებს (ზღვის დონიდან 2.707 მ). ცხენისწყლის ხეობის სათავეს, ფაქტობრივად, რამდენიმე მდინარე შე-

ადგენს, რომელთაგანც მთავარია *ლაფური,* აგრეთვე: *ცხენის-წყალი, ჭოროხი* და სხვ. დღეს ზემო სვანები ბარში რომ ჩამო-ვიდნენ, საავტომობილო გზას უნდა გამოყვნენ და სამეგრელოში ჩამოვლენ. ეს გზა XX საუკუნეში გაკეთდა. უწინ ისინი საქარ-თველოს სხვადასხვა მხარეებში (იმერეთი, ქართლი) რომ მო-ხვედრილიყვნენ სხვა, მოკლე გზით სარგებლობდნენ. ენგურის ხეობის სათავიდან (უშგულიდან) გადადიოდნენ ცხენისწყლის ხეობის სათავეში, სადაც დღეს ორი საფელი (ცანა და ზეს-ხოა) და მრავალი ნასოფლარი. აქედან მოკლე გადასასვლელი იყო რიონის ხეობაში ანუ რაჭის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში (მთის რაჭაში, რომელიც გვიან შუა საუკუნეებამდე აგრეთვე სვანეთის განუყოფელი ნაწილი იყო); რაჭიდან კი პირდაპირ ქართლში ლიახვის ხეობით ჩადიოდნენ.

ცხენისწყლის ხეობაში ეთნოგრაფიული სვანეთის საზღვა-რი მურის კლდესთან მთავრდება, იქ, სადაც ლეჩხუმის მხარის ადმინისტრაციული ცენტრი – ცაგერი მდებარეობს. თითქოს გასაოცარია, მაგრამ ფაქტია, რომ ლეჩხუმისა და ქვემო სვანე-თის დასახლებები ერთმანეთისაგან ორიოდე კილომეტრშია და საუკუნეთა განმავლობაში ერთმანეთთან დაახლოებული სოფლე-ბის მოსახლეობა ორ სხვადასხვა მეტყველებაზე – ქართულის ლეჩხუმურ დიალექტზე და სვანურზე – საუბრობდნენ.

ცალკე გამოიყოფა კოდორის ხეობის სვანეთი, ანუ რო-გორც სვანები უწოდებენ, **„დალის სვანეთი“**. ადმინისტრაციუ-ლად ის აფხაზეთს, გულრიფშის რაიონს ეკუთვნის. ეთნოგრა-ფიული მონაცემებით კოდორის (დალის) ხეობაში სვანები XIX საუკუნეში არიან დასახლებულნი. სვანთა კოდორის ხეობაში გადასახლება ერთდროული აქტი არ ყოფილა. მათი მიგრაცია XX საუკუნის დასაწყისშიც გრძელდებოდა. ერთ-ერთი მთხრო-ბელის (გულბაათ მერლანის) თქმით, „ჩვენი გვარის ხალხი და-ლის სვანეთშიც ცხოვრობს. სამი ოჯახია აქედან წასული. გვი-ან, 70-80 წლის წასულებია არიან“. დალის ხეობის სვანეთში გულედანებიც (ენგურის ხეობა, ლენჯერის თემი) მოსახლეობენ. მთხრობელის სიტყვით, „მამისა და ბიძის ოჯახი გაყრილები

არ ვიყავით, სამი წელი ერთი ძმა იყო დალის ხეობაში და სამი წელი – მეორე. ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ. ასე იმიტომ ვცხოვრობდით, რომ იქ უკეთესი პირობები იყო“. დალის (კოდორის) ხეობის სვანეთში ენგურის ხეობის თითქმის ყველა გვარის წარმომადგენლები არიან დასახლებულნი. მაგრამ როგორც საისტორიო საბუთებითა და ეთნოგრაფიული მონაცემებით ირკვევა, უფრო ადრე კოდორის ხეობა და მისი მიმდებარე ტერიტორიები სვანებით ყოფილა დასახლებული. როგორც ჩანს, ისინი დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიის მნიშვნელოვან ნაწილშიც იყვნენ განსახლებულნი, რასაც ტოპონიმების ანალიზი ადასტურებს; რომ აღარაფერი ვთქვათ დღევანდელი აფხაზეთის დედაქალაქის სოხუმის ძველქართულ სახელმწოდებაზე („ცხუმი“), რაც სვანური მეტყველებით იხსნება და „რცხილას“ ნიშნავს. ენათმეცნიერები ბევრ სხვა ისეთ ტოპონიმსაც ასახელებენ, რომლებიც სვანურით იხსნება (მაგალითად, გაგრა–>გაკრა, რაც სვანურად კაკალს აღნიშნავს.[7]

კოდორის ხეობა სვანთა საცხოვრისი უფრო ადრეც რომ იყო, ეს სხვა წყაროების საშუალებით ჩანს. ანტიკური ავტორები აქ მოიხსენებენ ხალხს, რომლებსაც „მისიმიანებს“ უწოდებენ. როგორც აკადემიკოსებმა ს. ყაუხჩიშვილმა და გ. მელიქიშვილმა დაადგინეს[8], სვანების თვითსახელწოდება „მუ-შუან“ ბერძნულ ენაზე „მისიმიანად“ გარდაიქმნა. უფრო მეტიც, XIX საუკუნეში ბესარიონ ნიჟარაძეს საყურადღებო ეთნოგრაფიული მასალები, გადმოცემები დაუფიქსირებია, რომლის მიხედვითაც აქ აფხაზებსა და სვანებს შორის საზღვარი მდ. ნენკრაზე არსებული ხიდი ყოფილა: „არა ერთხელ დაღვრილა ამ ადგილას სვან-აფხაზთა სისხლი. როდესაც სვანები აფხაზებს ჯო-

---

[7] *თ. გვანცელაძე.* აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის ლინგვისტური საფუძვლები. – ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან: აფხაზეთი (უძველესი დროიდან დღემდე). თბ., გვ. 15.

[8] *ს. ყაუხჩიშვილი.* მისიმინელების ტომი – თსუ შრომები, I, თბ., 1936; *გ. მელიქიშვილი.* საქართველოს კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, თბ., 1965

გებს წაართმევდნენ, უკანასკნელები მდევრად გამოეკიდებოდნენ. თუ ამ ხიდზე გაუსწრებდნენ სვანები, მაშინ აფხაზები უკან ბრუნდებოდნენ, და თუ მიუსწრებდნენ, მაშინ კი გაიმართებოდა სასტიკი ბრძოლა"[9]. ეს მთები სვანეთის თავადებს დადეშქელიანებს ეკუთვნოდათ და სვანები ამის გამო აფხაზებს საბალახოს ართმევდნენ. საბალახოს არ გადახდის შემთხვევაში სტაცებდნენ ხოლმე სვანები აფხაზებს ჯოგებს. 1863-1864 წლებში, როდესაც სვანეთის ბოქულად მამაცაშვილი ყოფილა, „მურზაყანის მთები მაშინ ამ ბოქაულის ხელში ყოფილა. მასვე მიუცია ნება ჯოგის წართმევისა უკეთუ აფხაზები დადებულ საბალახოს არ გადაიხდიდნენ"[10]. ბ. ნიჟარაძე იმასაც წერდა, რომ „ეს ჭუბერი ქვედა მიმდინარეობაა მდ. ნენკრისა. აქ ძველად ხალხს უცხოვრია. აქ ვნახე კოშკი და დანგრეული სახლები. ვიჩის (ბ. ნ-ის გამყოლი) სიტყვით, აქ სადღაც მიმალულად საყდარი არის გამოტენილი სიმდიდრით, მაგრამ მას ცოდვიანი ვერ მიაგნებს, რადგან ასეა ღვთის ნებაო. ჩემს კითხვაზე სად წავიდა აქაური მცხოვრები და რად მიატოვა ეს მდიდარი ხეობაო, ვიჩიმ გრძლად მითხრა მიზეზი და მოკლედ მოვიყვან. აქაურნი მცხოვრებნი წარმოსულან ზემო სვანეთში"[11]. ბ. ნიჟარაძე წერს: „ჩუბახევის საზოგადოებაში სოფ. ცალერს არის ერთი გვარეულობა – *გვარმიანები.* გვარმიანები დღესაც დარწმუნებით ამბობენ, რომ ჩვენი წინაპრები დალის ხეობიდან ყოფილან გადმოსახლებულნიო"[12]. როდის უნდა გადასახლებულიყვნენ კოდორის (დალის) ხეობის სვანები ენგურის ხეობის სვანეთში და კონკრეტულად რომელ სოფლებში უნდა დასახლებულიყვნენ? არაერთი გვარი, გადმოცემით, ენგურის ხეობის ბალზემო სვანეთში ქვემოდან მოსულად მიიჩნევს თავს. ეს მიგრაცია ძირითადად XV-XVI საუკუნეებში უნდა მომხდარიყო, მას შემდეგ, რაც

---

[9] *ბ. ნიჟარაძე.* ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 159 (შემდეგ: ბ. ნიჟარაძე. წერილები...)

[10] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 160.

[11] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 160

[12] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 51

ცენტრალიზებული ერთიანი ქართული სახელმწიფო რამდენიმე სამეფო-სამთავროდ დაიშალა და ცენტრის კონტროლის დასუსტებამ ბალსზემო სვანეთში (ანუ ენგურის ხეობის ზემო მონაკვეთში) ფეოდალური ურთიერთობები მინიმუმამდე დაიყვანა, რამაც, თავის მხრივ, სოციალურ ურთერთობებში თემური ტერიტორიული ურთიერთობების აღორძინება გამოიწვია.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ კოდორის ხეობის სვანეთში ნასახლარებს შორის XIX საუკუნის ავტორი კოშკებსაც აფიქსირებს, რაც, უდავოდ მიუთითებს, სხვა გარემოებებთან ერთად, აქ სვანთა ოდესღაც მკვიდრობაზე. ცნობილია, რომ აფხაზებმა (და, საერთოდ, აფხაზურ-ადიღეურმა ტომებმა) კოშკური კულტურა არ იცოდნენ (ის მათთვის, საერთოდ, უცნობი იყო). რაც ყველაზე მთავარია, სვანები აფხაზი მეჯოგეებისაგან დალის ხეობაში საბალახეს იღებდნენ, რაც პირდაპირ მიუთითებს იმ გარემოებაზე, რომ დალის ხეობა (საერთოდ, კოდორის ხეობა), რომლის მცხოვრებთ ანტიკური ავტორები მისიმიანელებს უწოდებდნენ, სვანებით იყო ოდესღაც დასახლებული.

სვანთა განსახლება ისტორიულად რომ უფრო ვრცელი იყო, ეს აშკარად ჩანს სამეგრელოს ჩრდილოეთი ნაწილის მოსაზღვრე, ლეჩხუმისა და, ნაწილობრივ, რაჭის ტოპონიმებით (აღარას ვამბობთ აფხაზეთში არსებულ ტოპონიმებზე, რომლის ორი მაგალითი — „ცხუმი“ და „გაგრა>გაკრა“ ზემოთაც მოვიყვანეთ). როდის მოხდა სამეგრელოს ჩრდილოეთ ნაწილში (მაგალითად, დღევანდელი წალენჯიხის რაიონში) სვანური მოსახლეობის მეგრული მოსახლეობით შეცვლა, ამის გარკვევა ერთობ ძნელია. როგორც ჩანს, ძალიან ადრე. ასევე ადრე უნდა მომხდარიყო სვანურად მეტყველი მოსახლეობის ქართულით შეცვლა ლეჩხუმშიც. მართალია, ლეჩხუმური გვარების თითქმის ნახევარი სვანური წარმოშობისაა, მაგრამ უმეტესი მათგანი სვანეთიდან ლეჩხუმში მოსახლეობის მიგრაციასთან არის დაკავშირებული, რაც შედარებით გვიან, XIII-XVII საუკუნეებში მოხდა. ლეჩხუმური ტოპონიმები, რომლებიც სვანური მეტყველებით იხსნება საკმაოდ ძირძველია. ამასთანავე რაჭისა და

ლეჩხუმის ძველი სახელწოდება „თაკვერი“ იყო. ადრე შუა საუკუნეებისათვის თუ ლეჩხუმში სვანურად მეტყველი მოსახლეობა იყო, ალბათ, მისი „თაკვერად“ სახელდება აღარ მოხდებოდა და ისიც, ჩვეულებრივ, სვანეთის საერთო სახელწოდებით იქნებოდა. ყოველ შემთხვევაში, სვანური მეტყველების თაკვერში (შემდეგდროინდელი ლეჩხუმში) ქართულით ჩანაცვლება VI-VII საუკუნეებში უკვე მომხდარი ფქტია. რაც შეეხება სვანეთის კიდევ ერთ, სხვა ნაწილს, რომელიც გვიან რაჭის ტერიტორიად იქცა და „მთის რაჭად“ იწოდა (სოფლები: ღები, გლოლა, ჭიორა) XV საუკუნემდე სვანეთის საკუთრება ყოფილა. ვახუშტი ბაგრატიონი მთის რაჭის აღნიშნულ სოფლებს მოიხსენიებს როგორც „კოშკოვან-გოლდოვან-ზღუდიან“ დასახლებულ პუნქტებს. „მთის რაჭა“ უშუალოდ ესაზღვრება ცხენისწყლის ხეობის სვანეთს. ამ ხეობის სათავიდან „მთის რაჭაში“ ანუ რიონის ხეობის სათავეშია გადასასვლელი. თავის მხრივ, „მთის რაჭა“ აღმოსავლეთით საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეს, დვალეთს, ესაზღვრება (აღმოსავლეთით). 1503 წლის საბუთით დღევანდელი „მთის რაჭა“ ანუ რიონის ხეობის სათავე ნაწილი, „სვანეთის მთიულეთად“ იწოდებოდა[13]. ამ დროს სვანეთმა ეს ნაწილი თავისი ტერიტორიისა დაკარგა. იგი რაჭის თავადებს, ჯაფარიძეებს, გადაეცა. „სვანეთის მთიულეთში“ XVI საუკუნის დასაწყისში 10 სოფელი ყოფილა, რომელთაგანაც XVIII-XIX საუკუნეებში მხოლოდ სამი (ღები, გლოლა, ჭიორა) შემორჩა. სვანეთის ამ ნაწილში 1503 წლისათვის 400 კომლს უცხოვრია, რაც სავარაუდოდ 2800-3000 სულს უნდა უდრიდეს. XVI საუკუნეშივე უნდა მომხდარიყო „სვანეთის მთიულეთში“ (რიონის ხეობის სათავეში) სვანური მეტყველების ქართულით შეცვლა, რაც, როგორც ჩანს, იმან გამოიწვია, რომ ჯაფარიძეებმა თავიანთი ყმები (სვანები) რიონის ხეობის უფრო ქვემო ნაწილში გადაასახლეს, იქ, სადაც სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობისათვის

---

[13]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 112-116

უკეთესი ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო იყო. თუმცა, გამორიცხული არაა „სვანეთის მთიულეთის" მოსახლეობის ქართულ ენაზე გადასვლის პროცესი უფრო ადრეც დაწყებულიყო. ამას ისიც გვაფიქრებინებს, რომ აქ დასახლებულ აზნაურთა გვარები ძირითადად -ძე და -შვილი სუფიქსებით ბოლოვდებოდა (სოსაგიძე, არიშიძე, გიგაშვილი). ამ აზრს ისიც ამყარებს, რომ ზემოხსენებულ 1503 წლის დოკუმენტში მოხსენიებულ სოფელ ცანას (რომელიც ცხენისწყლის ხეობის სათავეშია და საიდანაც გადასასვლელია ენგურის ხეობის სათავის სოფელ უშგულსა და რიონის ხეობის სათავეში ანუ „სვანეთის მთიულეთში") მცხოვრებთ გადმოცემით ქართულად ულაპარაკიათ. ბესარიონ ნიჟარაძე 1886 წელს წერდა: „ლეგენდის მიხედვით, ცენასაც და ზესხვასაც სვანებს უცხოვრიათ, რომელნიც ცენას ქართულად ლაპარაკობდნენო და ზესხვას სვანურად." ზესხოდან ყოფილან გადასახლებული ცხენის წყლის ხეობის სვანეთის ლაშხეთის თემში მცხოვრები **დოღვანები** და *ჯანწოთელები* („ახლანდელი ჯანხოთელი მაშინ ჩიხლაძე ყოფილა გვარად")[14]. ზესხოსა და ცანას სიახლოვეს სოფელ ლაფურში ოდესღაც **გოგრიჭიანები** ცხოვრობდნენ. ეს გვარი დღეს მთის რაჭის სოფელ ღებში ცხოვრობს. აქედანვე წარმომავლობენ რაჭველი ხიდურელები, რომლებმაც ეს გვარი ცხენისწყლის ხეობის სათავის სოფელ ხიდურადან გადასახლების შემდეგ მიიღეს.

რიონის ხეობის სათავეში ოდესღაც სვანურდ მეტყველი მოსახლეობა რომ იყო, ამაზე ბ. ნიჟარაძეც წერდა: „სოფ. ღებში 154 მეკომური ცხოვრობს. შორიდამაც და შიგნითაც ღები პირველს შეხედვაზედვე სვანურს სოფელს მოგვაგონებთ; იგივე ორ და აქა-იქ სამსართულიანი ქვის სახლები, ერთი მეორეზე დაახლოებული, რამდენიმე კოშკი, როგორც საზოგადოდ მთელს სვანეთშია. ასე რომ, ყველა ეს და სხვაც მრავალი, ვიმეორებ – ღებს სვანური სოფლის ფერსა სდებს"[15]. იგივე ავტორი

[14] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 30.
[15] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 25-50

წერს, რომ „ახლანდელი ლებელების წინაპრები სვანები ყოფი-ლან და სვანური ენა ჰქონიათ სალაპარაკო ენად. ლები ერთა-დერთი მაგალითი როდია სოფელთა სვანურად სახელწოდებისა რაჭისა და ლეჩხუმის მაზრებში“[16]. ტოპონიმ „ლების“ გარდა, სვანურ ტოპონიმებად მიაჩნია ბ. ნიჟარაძეს აგრეთვე „ჭიორა“ და „გლოლა.“

როგორც ვხედავთ, ისტორიულად სვანები უფრო ვრცელ ტერიტორიაზე იყვნენ განსახლებულები. შემდეგ მათი განსახ-ლების არეალი თანდათან შემცირებულა სხვა ქართველურად მეტყველ ჯგუფებთან შერევის შედეგად (ქართველებთან, მეგრე-ლებთან). თანამედროვე სვანეთის საზღვრები ადრე შუა საუკუ-ნეებში, ფაქტობრივად, უკვე ჩამოყალიბებული იყო.

სამეგრელოსთან საზღვარი ენგურის ხეობაში, როგორც ჩანს, XIX საუკუნემდე სოფელ ჯვართან გადიოდა. იგი უშუა-ლოდ „ცხვიმზაგარს“, საარქივო წყაროს ენით კი „ცხვიმზაგე-ლას“ ქედს მიუყვებოდა. ამის შესახებ გადმოცემები დაცული აქვთ დაბა ჯვარის მცხოვრებთ. ამასთანავე ერთ-ერთ საარქივო დოკუმენტში ვკითხულობთ: „სამეგრელოს მხრიდან ოდეს გამო-ვლენ აქაური მცხოვრებნი მთასა ცხვირმაზაგალსა, მაშვინ იმათ ვართმევთ პირუტყვსა თავის საბალახოსა და სხვა რაც სამსა-ხურსა. ამა საზღვრებს იქით მდებარეობს სოფელი ჯვარი, რო-მელიც არის და ეკუთვნის თავად დადიანს კაციასა და ვამეყს და ნიკოს და ნათესავთა მათთა”[17]. ბესარიონ ნიჟარაძე სვანე-თისა და სამეგრელოს საზღვრის შესახებ შემდეგს აღნიშნავდა: „აქ საჭიროდ მიმაჩნია მოვიყვანო სია იმ ადგილებისა, სადაც ძველად სვანებს უცხოვრიათ ენგურის ხეობაში სვანეთსა და სამეგრელოს შუა. აი ეს ადგილები: 1) ხუბერი; 2) იდლიანი; 3) ნაქოლვარ-ხაიშდი; 4) ვედი; 5) იფარი; 6) კაცლედი; 7) ჭუბერიან-მაშრიჭალა; 8) დუსი; 9) ხიდარი და 10) ჭაბანი. ამ ჩამოთვლილ ადგილებში არის ოთხი დანგრეული ეკლესია, ორი

---

[16] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 50.

[17] სცსსა, ფ. 2, ან 1, სქ. № 44, 65, გვ. 246.

წმინდა გიორგის სახელზე, ერთი მთავარანგელოზის და ერთიც მაცხოვრისა. დღეს, ე.ი. 1878 წელს ამ ადგილებში ცხოვრობს ექვსი მოსახლე სვანი. ყველა ადგილებში ბევრი სახლის ნანგრევებია, იფარში კი ამას გარდა აღმოჩნდა წყლის გასაყვანის აგურის მილები"[18].

როგორც აღვნიშნეთ, სვანეთი ძირითადად ორ ნაწილად იყოფა, როგორც გეოგრაფიული, ისე ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით: ქვემო სვანეთი ანუ ცხენისწყლის ხეობის სვანეთი და ზემო სვანეთი ანუ ენგურის ხეობის სვანეთი. საისტორიო საბუთებით ირკვევა, რომ შუა საუკუნეებში ზემო სვანეთის ბალსზემო ნაწილს შეესატყვისებოდა **„ზემო ჴევი"** და ბალსქვემო ნაწილს – **„ქუემო ჴევი"**. ერთ-ერთი ასეთი დოკუმენტი XIII-XIV საუკუნეების მიჯნით თარიღდება: „და მერე შევიყარენით ჴევი ჴეობით და გავაჩინეთ ეკულესიასა საქმე ასრე: **უშქულს** და **ლარველს** შუა მყოფმან, ვინც ეკულესია გატეხოს, რომელისაც ქუეყნისა იყოს, იმ ქუეყანასა რა ეკლესიისა ჰმართებდეს, აგრე არ გაიულონ, იგი ქუეყანა **სეტისა** მთავარმოწამისაგან და მისისა შესაულისაგან გამოსრულ იყოს, და საუკუნოს ღმრთისაგან გამოსრულ იყოს სამუნაოდ, რჯულისგან და ყოველთა ებისკობოსთაგან გამოსრული იყოს. თუ ქუემო ჴეუს გამოჩნდეს – ცაიშელმან დაიჭიროს რჯული, ზემომან ცაგერელმან – ზემოთ დაიჭიროს."[19] სხვათა შორის, ნ. დუბროვინიც აღნიშნავდა, რომ სვანები ზემო სვანეთს ორ ნაწილად ყოფენო და სათავადო სვანეთს „ჩუბე-ხევს" და თავისუფალ სვანეთს „ჟაბე-ხევს", ე. ი. ზემო და ქვემო ხევს უწოდებენო.[20] სამეცნიერო ლიტერატურაში ბალსქვემო სვანეთი საბატონო ანუ სადადეშქელიანო სვანეთის სახელწოდებითაა ცნობილი, ხოლო ბალსზემო სვანეთი – თავისუფალ, უბატონო სვანეთად. ქვემო

---

[18]*ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 168.

[19]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 111.

[20]*Н. Ф. Дубровин*. Кавказ и народы, его населяющие. Книга II , Закавказье, М., 2015, С. 94.

სვანეთი გვიან შუა საუკუნეებში, ლეჩხუმთან ერთად, სამეგრე-ლოს მთავრების – დადიანების მფლობელობაში იყო.

რამდენი კაცი ცხოვრობდა შუა საუკუნეების სვანეთში, ამის შესახებ არავითარი სტატისტიკური მონაცემები არ გაგ-ვაჩნია. სხვადასხვა ავტორები XIX საუკუნის სვანური ოჯახის სულთა რაოდენობას სხვადასხვანაირად განსაზღვრავენ – ხუთი სულიდან 12-15 სულამდე. ჩვენ უფრო მისაღებად მიგვაჩნია ა. გელოვანის ვარაუდი, რომ სვანური ოჯახი საშუალოდ დაახ-ლოებით ცხრა სულისგან შედგებოდა, იმის გათვალისწინები-თაც, რომ ამ პერიოდში სვანეთში ჯერ კიდევ ბევრი იყო ე.წ. დიდი ოჯახი. XIX საუკუნის სვანეთის დემოგრაფიულ ვითარე-ბაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა აგრეთვე ხშირი ეპიდე-მიები, მოსახლეობის ბარში მიგრაცია. სვანეთი გადამეტსახლე-ბას იმ თვალსაზრისითაც იტანდა, რომ სვანებისათვის ტრადი-ციულად დამახასიათებელი იყო გარე სამუშაობზე სიარული. XVIII საუკუნის 70-იან წლებში გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური გიულდენშტედტი სვანეთის მოსახლეობის რაოდენო-ბას 5 ათასი კომლით განსაზღვრავდა. ზემოთ აღნიშნული გვქონდა, რომ სვანური ოჯახი სავარაუდოდ ცხრა სულისაგან შედგებოდა. ამ მონაცემთა ურთიერთგამრავლების შედეგად გა-მოდის, რომ XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სვანეთში 45 ათასი კაცი მკვიდრობდა. 1820-1823 წლებში ს. ბრონევსკი სხვადასხვა მონაცემების მიხედვით, სვანეთის მოსახლეობას სა-მი ათასი ოჯახით განსაზღვრავდა. თუ კომლში სულთა რაოდე-ნობას კვლავ ცხრა სულს ვიანგარიშებთ, გამოდის რომ აღნიშ-ნული დროისათვის სვანეთის მოსახლეობა 27 ათასი სულისა-გან შედგებოდა. მოსახლეობის ასეთ შემცირებას ა. გელოვანი სამართლიანად ხსნის 1811-1812 წლებში არსებული მძვინვარე ეპიდემიით. ამ დროს შავმა ჭირმა თითქმის გაწყვიტა დასავ-ლეთ საქართველოს მოსახლეობა. ა. გელოვანს 1832 წლის სა-არქივო მონაცემებით დაანგარიშებული აქვს, რომ ამ დროს სვანეთში 25 ათას სულზე მეტი მკვიდრობდა. 1834 წელს შტაბსკაპიტანი შახოვსკი სვანეთის მოსახლეობას 29.000 სუ-

ლით განსაზღვრავდა. ო. ევეცკის მონაცემებით 1835 წ. სვანეთში 30 ათასი კაცი ცხოვრობდა.

XIX საუკუნის 40-იან წლებში სვანეთის მოსახლეობა კვლავ შემცირდა, რაც ისევ და ისევ ეპიდემიის (ქოლერის) შედეგი იყო. XIX საუკუნის 60-იან წლებში სვანეთის მოსახლეობა მთლიანად 15.676 სულისაგან შედგებოდა. ამ პერიოდში, XIX საუკუნის შუა ხანებიდან, დაიწყო სვანების ხელახალი ჩასახლება დალის (კოდორის ხეობის) სვანეთში. გ. გასვიანის მითითებით, „XIX ს.-ის შუა ხანებში აფხაზეთის სვანეთში ასამდე კომლი გადასახლდა“[21]. სხვა მონაცემებით, ჩუბეხევიდან დალში 184 კომლი გადასახლებულა[22]. ა. გელოვანის დაანგარიშებით, დალის ხეობაში გადასახლებულ სვანთა რაოდენობა 200-250 ოჯახი იყო[23]. დადეშქელიანებისაგან შევიწროვებული მოსახლეობა ჩუბეხევის ცალკეული სოფლებიდან, განსაკუთრებით კი ლახამულადან, XIX საუკუნის შუა ხანებში ხუდონლახამულას მონაკვეთზე – მდ. ენგურის გაღმა-გამოღმა სახლდებოდა. ამ ტერიტორიის ათვისება ლახამულას მოსახლეობამ XVIII საუკუნის ბოლოდან დაიწყო, მაგრამ მიგრაციის პროცესი ინტენსიური XIX საუკუნეში გახდა. ასე გაჩნდა სოფლები: *იფარი, დიზი, ჯორკვალი, ჭეხი, ლავანი, ტობარი, ლუხვი, გაღმა ხაიში, გამოღმა ხაიში, ვედი, სკორმეთი, ნაკი, ციცხვარი, იდლიანი, შვედი, ნალქოლვარი, თოთანი, ბარჯაში, ხუდონი.*

1886 წლის საოჯახო სიებით ზემო სვანეთის (ენგურის ხეობის) 91 სოფელში 1175 ოჯახი და 9527 სული ცხოვრობდა, ქვემო სვანეთში (ცხენისწყლის ხეობაში) კი – 2048 სული. ამ პერიოდში სვანეთში მთლიანად 11.570 სულს უცხოვრია.

---

[21] *გ. გასვიანი.* ნარკვევები შუა საუკუნეების სვანეთის ისტორიიდან, თბ., 1991, გვ. 19.

[22] *Э. Кальвейт*. Очерки сельского хозяйства Верхней Сванети. - ЗОИРГО, кн.XXVI вып. 9, Тиф., 1911, с. 63-64.

[23] *ა. გელოვანი. სვანეთი XIX ს-ში, დისერტაცია, 2002, გვ. 41.*

სვანთა განსახლება ჩრდილოეთ კავკასიაში და ქართულ-ბალყარული და ყარაჩაული ურთიერთობები

დღევანდელ სვანეთს ჩრდილოეთიდან კავკასიის მთავარი ქედი აკრავს. ჩრდილოეთ კავკასიაში სვანთა მეზობელი/მოსაზღვრეები ყარაჩაელები და ბალყარელები არიან, რომლებსაც სვანები ეთნონიმით – „სავიარები“ მოიხსენიებენ. ქართულ და უცხოენოვან საისტორიო და ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში გარკვეულია, რომ **სვანები ჩრდილოეთ კავკასიაშიც იყვნენ განსახლებულნი, კერძოდ, მდინარეების – თერგისა და ყუბანის – სათავეებში, სადაც ასევე დასტურდება სვანური ტოპონიმები**[24]. ზემოხსენებული XIX საუკუნის ავტორი ბ. ნიჟარაძე წერდა: *„ჩვენ ვიცით, რომ ამ ქედის ჩრდილოეთის კალთები, რომლის ახლო ადგილები დღეს ჩეგემის, ბახსანის (ურუსბიევის) და ყარაჩის საზოგადოებათ უჭირავთ, ჩვენს დრომდე სვანეთის კუთვნილებას შეადგენდა და დაბეგრილი იყო სვანების მიერ. მაგალითად, ჩეგემის საზოგადოება ყოველწლივ იხდიდა 12 ვერძს მულახის საზოგადოების სასარგებლოდ, ბახსანი და ყარაჩა აძლევდა ბევარას, ან საბალახოს საბატონო სვანებს, ან მათ ბატონებს. ქრისტიანობის ნაშთნი, რომელსაც დღეს მოგზაურნი პოულობენ ჩეგემის, ბახსანის და ყარაჩის არე-მარეში, ამტკიცებენ, რომ აწინდელ მკვიდრთა წინედ აქ უცხოვრია ქრისტეს სარწმუნოების აღმსარებელ ხალხს. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ისინი სვანები უნდა ყოფილიყვნენ, რომელნიც გადასახლებულან სვანეთში, მხოლოდ მაშინ, როდესაც ისლამის აღმსარებლებმა ახლანდელ მცხოვრებლების წინაპართა ძალა დაატანეს და ან თავის ნებით გამოექცნენ თვით ისლამის აღსარებას“*[25].

ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნის ბერძენი გეოგრაფი სტრაბონიც აღნიშნავდა სვანთა განსახლებას კავკასიონის მწვერვალებზე, დიოსკურიის (დღევანდელი აფხაზეთის

---

[24] *Л. Лавров*. Расселение сванов на Северном Кавказе до XX в.//Вопросы этнографии Кавказа, Тб., 1952, გვ. 78, 89.

[25] *ბ. ნიჟარაძე*. წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 51-52.

მთავარი ქალაქის სოხუმის) ზემოთ. VI საუკუნის II ნახევარში მოღვაწე ისტორიკოსი მემანდრეც აღნიშნავდა, რომ „სვანები ერთი იმ ტომთაგანია, რომელიც კავკასიის გარშემო ცხოვრობს“; „ისინი (სვანები – რ.თ.) კავკასიის მწვერვალებაზე ცხოვრობენ“[26]. ამ ცნობით აშკარაა, რომ სვანები VI საუკუნისათვის ჩრდილოეთ კავკასიაშიც მკვიდრობდნენ. სხვას არაფერს უნდა ნიშნავდეს ისტორიკოსის სიტყვები თუ არა მათ კავკასიის გარშემო განსახლებას. თუ როდის დასახლდნენ სვანთა წინაპრები ჩრდილოეთ კავკასიაში, ეს ერთობ ძნელი გასარკვევია. რუსული წყაროების ცნობით, „1562 წელს ყაბარდოს მფლობელმა თემურ-ყვამ („ტემრიუკ“) დაიპყრო «Кабаков Мшанских и Сонских сто шестьдесят четыре [27]. უეჭველია, რუსულ ცნობაში მშანებისა და სონების ქვეშ უდავოდ სვანები იგულისხმებიან. მშანებში ხომ სვანთა თვითსახელწოდება “მუშან” იკითხება. „სონეს“ კი ყაბარდოელები სვანებს უწოდებენ. ამასთანავე სვანეთის ჩრდილოეთ კავკასიის მოსაზღვრე ქვეყნებში, როგორც მკვლევარები მიუთითებენ, დღემდეა მოღწეული ტოპონიმები, რომლებიც სვანური მეტყველების საშუალებით იხსნება; აგრეთვე, სვანური კოშკები, სვანური ძირის გვარები, ქრისტიანული ეკლესიის ნაშთები და სხვ. ზემოხსენებული რუსი ეთნოგრაფი ლ. ლავროვი სვანების ჩრდილოეთ კავკასიაში მკვიდრობას (მდინარეების ყუბანისა და ბაქსინის სათავეებში) XIV საუკუნიდან ვარაუდობდა. ის წერდა, რომ „სვანთა საცხოვრისებმა მდინარეების ყობანისა და ბახსანის სათავეებთან თავისი კვალი დატოვა ტოპონიმიკაში“ და ჩამოგვითვლის ე.წ. სეხნია ტოპონიმებს: „უჩკულანი“ და „უშგული“, „ხუმარა“ (სხუმარი) და „ცხუმარი“, „ლაშკუტა“ და „ლაშხეთი“. მასვე სოფელ ხუმარასთან ახლოს დაუდასტურებია შუა საუკუნეების ციხის ნანგრევები, რომელსაც „შოანა“, „შუანა“, „შონას“ უწოდებენ. ლ. ლავროვის დასკვნა ასეთია: «Приведенные данные позволяют

[26]გეორგიკა, III, თბ., 1936, გვ. 221.
[27] ПСБЛ, т. XIII, вторая половина, СПБ, 1909, с. 371.

предполагать, что в некую историческую эпоху часть Северного Кавказа, в первую очередь верховья р. Кубани и р. Баксана были населены сванами». სხვაგან ის წერს, რომ «Сваны овладели Баксанским ущельем… между 1640 г. и 1743 г. а оставили его (видимо под давлением Кабарды) в период между 1743 г. 1773 г. Господство сванов в верховьях Кубани должно быть отнесено к более раннему времени, именно до переселения сюда тюрок с баксана, т.е. грубо говоря, до рубежа XVII-XVIII вв.»[28] (с. 344). რუსი მეცნიერი ბოლოს ასკვნის, რომ «Расселение сванов на Северном Кавказе до XIX в. не может подлежать сомнению»[29] .

სხვადასხვა წყაროებსა და დოკუმენტებში სვანთა ჩრდილოეთ კავკასიის მთებში (ბალყარეთსა და ყარაჩაიში) მკვიდრობის არაერთი ფაქტი აქვს მოძიებული ნ. ვოლკოვას. მაგალითად, კლაპროტი აღნიშნავდა, რომ სოფელი ხულამი დასახლებულია სვანური გვარებით (suanischen familien), რომლებიც საკუთარ თავს სვანებს უწოდებენ და იმერულად იცვამენ. მისივე ინფორმაციით სვანური გვარები არა მხოლოდ აქ ცხოვრობენ, არამედ გაფანტული არიან სხვაგანაც, მაგალითად, მეზობელ კაშტაკაუში. დროთა განმავლობაში სვანების ნაწილი სვანეთში გადმოვიდა, იქ დარჩენილები კი ადგილობრივ მოსახლეობას შეერივნენ.[30] იგივე ავტორი ასევე მიუთითებს სვანებისა და ყარაჩაელ-ბალყარელების მჭიდრო სამეურნეო-ეკონომიკურ ურთიერთობებზე (მაგალითად, გუსტავ რადეს ცნობით, ბალყარელი თათრები შემოდგომით გადმობარგდებოდნენ მულახისა და მუჟალის საზოგადოებებში[31]), შერეულ ქორწინებებზე და მათთან დაკავში-

---

[28] *Л. Лавров*. Расселение сванов на Северном Кавказе до XX в.//Вопросы этнографии Кавказа, Тб., 1952, გვ. 344. (შემდეგ: Л. Лавров. Расселение сванов...)

[29] *Л. Лавров*. Расселение сванов... Тб., 1952, გვ. 344.

[30] *Н. Г. Волкова*. Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа. М., 1973, С. 91.

[31] *Г. Радде*. Путешествие в Мингрельских альпах и в трех их верхних продольных долинах. – ЗКОРГО, 1866, кн. VII, вып. 2.

რებულ სხვა მომენტებზე. უფრო მეტიც 1743 წლის ერთ-ერთი დოკუმენტის თანახმად XVIII საუკუნის შუა ხანებში ბალყარული საზოგადოებები ორენოვნევანი იყო.[32] ეს მეორე „ენა“ კი სვანური გახლდათ. სვანეთში „სავიარული“ წარმომავლობის გვარებს ბალყარელები *მალკარ-ებზეს* (ბალყარელ სვანებს უწოდებდნენ). ნ. ვოლკოვა მიუთითებს 1743 წლის რუსულ დოკუმენტზე, რომლის თანახმადაც ბაქსანი *სონეს* ხალხს ჰქონდა დაკავებული. შემდეგ აქ მაცხოვრებელი ბალყარელ-ირუსბიელები იმ დროს სულ სხვაგან – ხუსირში – ცხოვრობდნენ. დოკუმენტში იმაზედაც არის საუბარი, რომ სონები ქრისტიანები იყვნენ და გრძელ თმებს ატარებდნენ. საყურადღებოა ის ინფორმაციაც, რომ ყაბარდოელები *სონეს* არა მხოლოდ სვანებს, არამედ კავკასიის ქედის სამხრეთით მცხოვრებ სხვა ქართველურ მოსახლეობასაც (მაგალითად, მეგრელებს, და საერთოდ ქართველებს) უწოდებდნენ.[33] სვანური მოსახლეობა ბალყარეთში ახალი დასახლებული არ ყოფილა. ისინი ბალყარეთისა და ყარაჩაის მოსაზღვრე ტერიტორიებზე თურქულენოვანი ყივჩაღების მიგრაციამდე ცხოვრობნენ.

რუსეთის გენშტაბის მოხელე ი. ფ. ფლარამბერგი, რომელიც XIX საუკუნის 30-იან წლებში იმყოფებოდა ჩრდილოეთ კავკასიაში, წერდა, რომ სოფელი ხულამი არის ჩერეხ-სახთას დასავლეთ ნაპირზე, სადაც ცხოვრობენ სვანური ოჯახები, რომლებიც დღემდე იცვამენ იმერულად და უწოდებენ „სონებს“[34].

1835 წელს დიგორხან გარდაფხაძე-დადეშკელიანის მიერ კავკასიის მთავარმართებელ როზენისადმი მიწერილ საჩივარში ვკითხულობთ: *„რომელიც სვანეთისა მამული დღემდის ყოფილა მფლობელობისა ქვეშე ჩვენსა და არისცა, მათ მამული საზღვრავს ჩერქეზების მხრიდან სოფელი თეგენი და ყარაჩაელების*

---

[32]*Н. Г. Волкова*. Этнонимы и племенные названия... М., 1973, С. 92.
[33]*Н. Г. Волкова*. Этнонимы и племенные названия... М., 1973, С. 93.
[34]Адыгы, Балкарцы и Карачаевцы в известиях авторов XIII-XIX вв., Нальчик, 1974, с. 256-257

მხრით არის სამზღვარი, სადაც დასრულდება ვაკე კლავი, რომელსაც ეწოდების ლაბგვიარი და ესე ლაბგვიარი არის ჩვენი და იმის იქით ყარაჩაელთა“[35]. წერილში დასახელებული „თეგენი“ დღევანდელი ყაბარდოს სოფელი თეგენკია, ხოლო „ლაბგვიარი“ (სვანური ტოპონიმი) ახლანდელი ულუ-კამის ხეობაა. იმის გამო, რომელ იქ მცხოვრებელნი, რომელიც დღესა სცხოვრობენ, ადრე სახლებულან ჩერქეზეთს სოფ. გინგისს და იქიდან გადმოსახლებულან იმ სოფლის ნახევარი ხალხნი თავიანთ მამულს სოფელ ნაქმუკსა და ნაქმუკიდან არ არის დიდ ხანი რომელ თათარხანის მამას ციოყს გადმოუსახლებია ჩვენს საკუთარ სოფელს ბახსანსა, თხოვნითა მათის მეუფროსის ისმაილ ვირისპილოვისათა, რომელსაც შვილი მირზაყულა დღეს არის ცოცხალი და სცხოვრობს მას ჩვენს სოფელს ბახსანსა და რომელნიც ჩვენნი გლეხნი სახლებულან მას გასხანში. ისინი ამოუწყვეტია ჭირსა და დანარჩომანი გადმოუსახლებია ციოვს (ციოყს) სოფელსა ლეშტერსა (ფარის საზოგადოების სოფელი ღეშდერი) და ლაშხარსა (ფარის საზოგადოების სოფელი ლაშხარი), რომელნიც გვმსახურობენ ჩვენ ბატონყმურის წესითა.“ იმავე წერილიდან ირკვევა, რომ „ყარაჩაელნი როდესაც მოიხმარებდნენ მამულსა ჩვენსა ლაბგვიარად წოდებულსა ანუ სხვაგვარად პირუტყვის საძოვნელადა, გვაძლევდნენ თვითნიერ ყოვლისა ვარყოფისა შესახვედრსა საბალახოსა, როცა შეხვდებოდათ ჩვეულებისამებრ.“

ეთნოგრაფიული მასალებით, სვანეთში მცხოვრები ზოგიერთი გვარი ჩრდილოეთ კავკასიიდანაა გადმოსახლებული. მაგალითად, ბეჩოში მცხოვრები ***ვეზდენები*** ბალყარეთიდან დაბრუნებულებად მიიჩნევენ თავს. მათი განაყრები იქ ვეზდენოვების გვარს ატარებენ; ისინი ერთმანეთს ენათესავებიან. სვანებს ბალყარეთთან ბოლო დრომდე არ ჰქონდათ გაწყვეტილი სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები.

[35]საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 2, ანაწერი 1, საქმე №4465, გვ. 245.

ისინი ბალყარეთში (ბალყარელებს სვანები „სავიარს“ უწოდებენ) სათიბად დადიან, რაშიც სანაცვლოდ საქონელს, ცხენებს, უნაგირებს... აძლევენ. სვანი მთხრობელის თქმით, ვინც ხშირად დადიოდა, იმათი ენა იცოდა. ჩვენი მიჯნები ვიცით და დამარხულია საზღვარზე ნახშირი. ნახშირი მიწაში „საუკუნეებს სძლებს.“ ეთნოგრაფიული მონაცემებით, სავაირთა ქვეყნიდან ყოფილან მოსულნი ***გოშთელიანები***. ყაბარდოში მკვიდრობს **შახმურზაევების** გვარი, რომლებიც ძირად გუ-ჯეჯიანები არიან. გადმოცემით ყაბარდოში ისინი ორი-სამი სა-უკუნის წინ სვანეთიდან გადასახლებულან. ჩრდილოეთ კავკა-სიაში მოსახლე **ქურდანოვები** ზემო სვანეთის მულახის თემი-დან გადასახლებულ ქურდიანთა შთამომავლები არიან. სვანეთი-დან წასული გოჩა ჯაფარიძის შთამომავლები არიან ბალყარე-ლი *გოჩიაევები*. ყარაჩაიში მკვიდრობენ **ებზიაევები,** რაც პირ-დაპირ მათ სვანურ წარმომავლობაზე მიუთითებს, რადგან ყარაჩაელები და ბალყარელები სვანებს „ებზე“-ს უწოდებენ.[36] ბალყარეთში არის გვარი **შვანლარი**, რაც ასევე მათ სვანურ წარმომავლობაზე მიუთითებს (სვანები თავიანთ „შვან“-ს უწო-დებენ). ბალყარეთშივე ჟაბოს თემში მკვიდრობენ **ოთალრალები,** რომლებიც დადეშქელიანების შთამომავალნი არიან.

როგორც ირკვევა, ჩრდილოეთ კავკასიიდან არიან გადმო-სახლებულნი ***ცინდელიანები,*** რომლებიც ბევგარას იღებენ სო-ფელ ხურძულში მოსახლე ყარაჩაელებისაგან. საზღვრის დასა-დგენად ჩასულ კომისიას ერთმა ხურძუკელმა განუცხადა, რომ ჩვენი და სვანეთის საზღვარი კავკასიონის დიდი ქედია. ჩვენს მახსოვრობაში ეს არის და ოდესღაც რა იყო, ალახმა იცისო. ამ სიტყვაზე გამოხტა სვანების მხრით მოხუცი *ვიჩი ცინდელი-ანი* და აღელვებულის ხმით მიმართა ყრილობას: *„ჩვენს და თქვენს შუა საზღვარი დიდი ქედი კი არ არის, ქვის ხიდი (ეს ხიდი სოფელთან იყო) (ბაჩა ბოგ). ჩემს სიცოცხლეში სამჯერ ამიღია თქვენგან ბევგარა — საბალახე იმ ადგილებიდან, რომელ-*

---

[36] *Н. Г. Волкова*. Этнонимы и племенные названия... М., 1973, С. 180.

საც დღეს თქვენ დაეპატრონეთ. ორჯელაც ჯოგი წავართვით, როდესაც საბალახოს გადახდაზე ურჩობა გავვიწიეთ. ეს იყო მურზაყანის მამის თ. ციოყის დროს. „ამჟი ლი! ამჟი ლი! (ასეა! ასეა!) მოისმა სვანების ერთიანი ყიჟინა“[37].

სხვათა შორის, ჩრდილოეთ კავკასიაში ოდესღაც სვანთა განსახლების ადგილი ტოპონიმი „ბახსნი“ სვანური ენის საშუალებით იხსნება, რაც, როგორც აღნიშნავენ, „გაყოფილ, გაპობილ ადგილს“ ნიშნავს (მსგავსი ტოპონიმი, სოფლის სახელი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში — გუდამაყარშიცაა: „ბახანი“). სვანური ტოპონიმია „ლაბგვიარიც“, რაც ისეთ ადგილს აღნიშნავს, სადაც ხიდის გადება შეიძლება. სვანეთის მოსაზღვრე ჩრდილოეთ კავკასიაში სვანური ტოპონიმები (ოიკონიმები) სხვაც არაერთია. ასეთ ტოპონიმებს შორის ასახელებენ: „უჩქულან“-ს, „კოჯურდი“-ს, „ჯავლი“-ს. „უშგულ“ უკულმართ ადგილს ნიშნავს. „კოჯურდ“-ში კი გამოიყოფა სვანური სიტყვა „კოჯ“ (კლდე). სხვათა შორის, ასევე სვანური მეტყველებით ხსნიდა ტოპონიმს „კოჯორი“ (თბილისის მახლობლად) ეთნოლოგი მ. გეგეშიძე.

***

მოკლედ შევეხოთ სვანეთის თემების საკითხს. როგორც ენგურის, ისე ცხენისწყლის ხეობის სოფლები ტერიტორიულ თემებში იყო გაერთიანებული. სვანეთის აღნიშნულ ხეობებს ერთმანეთთან **ლატფარის ზეკარი (უღელტეხილი)** აკავშირებდა. ცხენისწყლის ხეობის სათავეში მდებარე სოფელ ცანადან ენგურის ხეობის სათავის სოფელ უშკულში გადასასვლელ უღელტეხილს კი **ზაგარო** ეწოდება. აღმოსავლეთ საქართველოში გარე სამუშაოზე მიმავალი სვანები ძირითადად ამ უღელტეხილით სარგებლობდნენ. ცხენისწყლის ხეობის სვანეთი სულ სამ თემს მოიცავდა: **ლენტეხის თემი, ჩოლურის თემი** და **ლაშხეთის თემი.**

[37] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 152.

ლენტეხის თემი

ლენტეხის თემში შედიოდა თვით ლენტეხი, სოფელი ფაყი და სოფელი ლექსურა. ლენტეხი გაშენებულია იმ ადგილას, სადაც მდ. ხვედურა და მდ. ლასკადურა მდ. ცხენისწყალს ერთვის. აქ ციხე *ლარაში* მთის ცხვირზე იყო აშენებული ხვედურასა და ლასკადურას შუა.

სოფელ ფაყში ქვით ნაგები სამი ეკლესია იყო, რომელიც ღვთისმშობლის სახელს ატარებდა[38]. XX საუკუნის დასაწყისში სოფელ ფაყში 22 კომლი მკვიდრობდა. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ფაყის სალოცავი ცხენისწყლის ხეობის სვანეთის უდიდესი და ძლიერი სალოცავი იყო. ის მლოცველებს არამარტო ქვემო სვანეთიდან, არამედ სხვა მეზობელი კუთხეებიდანაც (მაგალითად, ლეჩხუმიდან) იკრებდა. ლეჩხუმელი *საღინაძეების* (რომლებიც წამროშობით ზემო სვანეთიდან არიან, ძირად საღლიანები) სალოცავი „შტურო მთავარანგელოზი“ და „ფაყის ღვთისმშობელი“ („ფაყის ორკარიანი“) ერთნაირი ძალისაა. ეთნოგრაფიული მასალა: „ანგელოზები სამი ძმანი ყოფილან. აფრენილან. ერთი ფაყში დამჯდარა, მეორე – შტუროზე და მესამე – ჩქუმში (ლეჩხუმი) და დაარსდა სალოცავები.“

ლენტეხის თემის სოფელ ლექსურაში *ე. თაყაიშვილს* „ღვთისმშობლის“ ხის ეკლესია დაუფიქსირებია, პატარა სოფელ გულიდში კი – მაცხოვრის ეკლესია.

1886 წლის საოჯახო სიებით, ლენტეხის ტერიტორიულ თემში სულ 12 სოფელი შედიოდა. ზემოხსენებული *ლენტეხის, ფაყის, ლექსურისა* და *გულიდის* გარდა შეიძლება დავასახელოთ: *კახურა, ყვედრეში, მელურა, რცხმელური, ხაპური, ხელედა, ცანაში, წიპლაკაკი, ჩალური.* თემში სულ 232 კომლი მკვიდრობდა 2.043 სულით (მამრობითი სქესის – 1.058 სული, მდედრობითი – 985). საშუალოდ ოჯახში 8,8 სული იყო. ყვე-

---

[38] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-ხვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937 წ. გვ. 86 (შემდეგ: ე. თაყაიშვილი. არქეოლოგიური...)

ლაზე დიდი სოფელი იყო ფაყი (42 კომლი, 391 სული). კომლთა რაოდენობით შემდეგ მოდის: ლექსურა (39 კომლი, 316 სული), გულიდა (30 კომლი, 240 სული), მელურა (26 კომლი, 241 სული), რცხმელური (19 კომლი, 154 სული), ხელედა (17 კომლი, 130 სული), კახურა (13 კომლი, 97 სული), ცანაში (12 კომლი, 127 სული), ყვედრეში (12 კომლი, 141 სული), წიფლაკეკი (10 კომლი, 101 სული), ხაფური (8 კომლი, 71 სული), ჩალური (4 კომლი, 33 სული).

1873 წლის საარქივო მონაცემებით[39], ლენტეხის საზოგადოებაში ყველაზე დიდი გვარი იყო **ლიპარტელიანი**. აქ ამ გვარის 81 ოჯახი ცხოვრობდა. რაც შეეხება სხვა გვარებს, ისინი შემდეგი რაოდენობით იყვნენ წარმოდგენილნი: **ჩაქსელიანები (ჩარქსელიანები)** – 17 კომლი, **ტვილდიანები** – 24 ოჯახი, **ქურასპედიანები** – 29 კომლი, **ბენდელიანები** – 7 კომლი (ბენდელიანები დიდი რაოდენობით იყვნენ მიგრირებული ლეჩხუმში (სოფლები: ჩქუმი, ლაცორია და ქულბაქი); **ქარდავა** – 7 ოჯახი, **გაზდელიანები** – 9 ოჯახი, **გვიჩიანები** – 7 ოჯახი, **მუსელიანები** – 6 ოჯახი, **გუგავები** – 6 ოჯახი. ცხენისწყლის ხეობის სვანეთიდან გადასახლებული გუგავები ლეჩხუმის სოფლებში ჩხუტელსა და უსახელოშიც ცხოვრობდნენ. ლეჩხუმში გუგავები ქვემო სვანეთის ლენტეხის თემის სოფელ ლასკადურადან ყოფილან გადმოსახლებულნი. ქვემო სვანეთში ისინი სოფელ გვიმრალშიც ცხოვრობდნენ. საყურადღებოა, რომ ხალხურ მეტყველებაში სოფელ უსახელოში ეს გვარი რამდენჯერმე მოიხსენიეს **„გუგავანი“**-ს ფორმით. გუგავები სვანეთიდან ლეჩხუმში საკმაოდ დიდი ხნის წინ გადმოსახლებულან. XVI საუკუნის საბუთში „ცაგერის საყდრის გამოსავლის დავთარი“ ლეჩხუმში გუგავების ორი ოჯახია მოხსენიებული, ოღონდ „გუგუვას“ ფორმით: „მართებს გუგუვას სუსულასა...“, „მართებს გუგუვას ოქროპირსა...“ მთხრობელის – ა. ჭ. გუგავას სიტყვით, *„ჩვენა ვართ წარმოშობით ზემო სვანეთიდან. ყოფილან იქინე სამი ძმა-*

[39] ქუთაისის სახელმწიფო არქივი, ფონდი 8, ანაწერი 1, საქმე №819.

ნი მერე ამ სამ ძმას ფიცი გაუტეხიათ და დაუწყიათ დევნა. გამოქცეულან. სისხლის აღების შეეშინდათ. ერთი ძმა დარჩენილა ქვემო სვანეთში, მეორე ძმა დარჩენილა აქანე, ლეჩხუმში. ზემო სვანეთიდან გუგავას გვარით წამოვიდნენ.“ XIII საუკუნის მეორე ნახევრის ძეგლში „მატიანე სუანეთის კრებისაი“ გვხვდება გვარსახელი „გოგანი“[40]. შესაძლოა, გუგავები ამ გოგანების შთამომავალნი იყვნენ.

რაც შეეხება ზემოთ ნახსენებ *ბენდელიანებს*, ისინიც დიდი რაოდენობით არიან მოგრირებულნი ლეჩხუმის სოფელ ქულბაქში (ჯონოულის ხეობა). მთხრობელთა გადმოცემით, ქულბაქში მოსახლე გვარებიდან ყველაზე უწინ ბენდელიანები დასახლებულან. მათი წინაპრები ცხენისწყლის ხეობის სვანეთის სოფელ ხელედიდან გადმოსახლებულან. 1873 წლის აღწერით ლეჩხუმში 50 კომლზე მეტი ბენდელიანი მკვიდრობდა. „ბენდელიანების ძველებს რაღაც დაუშავებიათ და გადმოსახლებულან.“ ამავე სოფელში სვანეთიდან მოსულან გასვიანები და ლიპარტელიანები. გასვიანთა ნაწილი ლეჩხუმში სოციალურადაც დაწინაურებულა. ისინი აზნაურები იყვნენ. რაც შეეხება ლიპარტელიანებს, ისინი ბოლო დრომდე ჩოლურის თემში დადიოდნენ სალოცავად.

ტვილდიანები ძირითადად ლენტეხის თემში სოფელ კახურსა და რცხმელურში მკვიდრობენ. გადმოცემით ტვილდიანები ზემო სვანეთიდან გადმოსახლებულან და მათი ადრინდელი გვარი *მილდიანი* ყოფილა.

1873 წლის მონაცემებით, ლენტეხის ტერიტორიული თემის გვართა შორის შეიძლება კიდევ დავასახელოთ: **მეშველიანები** (9 კომლი), **ფულარიანები** (2 კომლი), **აფაქიძეები** (2 კომლი), **გვიდიანები** (1 კომლი), **ასროსიანები** (1 კომლი) და **დადუანები** (1 კომლი).

დასახელებული 1873 წლის აღწერის მონაცემებით, ლენ-

---

[40] *პ. ინგოროყვა. სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვეთი მეორე, ტექსტები, თბ., გვ. 137, 153.*

ტეხის საზოგადოებაში არაერთი დიდი ოჯახი გვხვდებოდა, რომლებშიც ხშირად 18, 22, 23, 24, 26, 32, 33 სული ცხოვრობდა ერთად. ისევე როგორც მთელ თემში, ყველა დიდ ოჯახში მამაკაცების რაოდენობა ქალთა რაოდენობას აჭარბებ-და.

ეთნოგრაფიული და ლინგვისტური თვალსაზრისით ინტე-რესმოკლებული არ უნდა იყო 1904 წელს ლენტეხის თემში გავრცელებული მამაკაცთა სახელები: *აბრამ, ბიეტო, ბეკო, ბე-სი, ბაშულა, ბოტა, ბაშო, ბეჟო, გეგი, გიორგი, გაბო, გიო, გო-გინულა, გევო, გოგი, კვაცი, კვატი, მოჩილა, მიკე, მოგე, სოსი, ტასილა, ჩიტო, ჩიჩოლა, ჩიტა, ჩიჩო, ხორა, ხვაჩი, ხახუ, ხასი, ჯახი, ჯატი, ჯაკვა...*

ჩოლურის თემი

ქვემო სვანეთის **ჩოლურის ტერიტორიულ თემში,** 1873 წლის აღწერით, შედიოდა შემდეგი სოფლები: **ბულეში** (9 ოჯახი, 69 სული), – ეს ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ დასახე-ლებული „შულეში“ უნდა იყოს; **მუცდი (მუცთი)** – 26 კომლი, 183 სული; **საყდარი** (13 კომლი, 90 სული); **ტვიბი** (18 კომ-ლი, 142 სული), **თეკალ-ლეუშერი** (11 კომლი, 53 სული). *თე-კალსა* და ლევშერს ე. თაყაიშვილი ცალ-ცალკე სოფლებად ასახელებს; **ჭველიერი** (37 კომლი, 257 სული) (ე. თაყაიშვი-ლის მიხედვით, ორი ჭველური – ქვემო ჭველური და ზემო ჭველური არსებობდა); **ზედა ჩოული** (35 კომლი, 280 სული); **შტვილი** (11 კომლი, 79 სული). 1873 წლისათვის მთლიანად ჩოლურის თემში 161 კომლი მკვიდრობდა, რომლებშიც 1.153 სული ცხოვრობდა (კომლში სასუალოდ 7,16 სული). დასახე-ლებულ სოფლებს გარდა, ე. თაყაიშვილი ჩულურის თემში ჩა-მოთვლის შემდეგ სოფლებსაც: ქვემო ჩოლური, ზემო ჩოლური, მამი, უკულეში, ზაგოლოტი. მისი მონაცემებით, კომლთა რაო-დენობა 185-ია.

1873 წლის აღწერით ჩოლურის თემი თავად **გარდაფხა-ძეებს** ეკუთვნოდათ, რომელთა რაოდენობა რვა კომლით განისა-ზღვრებოდა. ბესარიონ ნიჟარაძე გარდაფხაძეების შესახებ შემ-

დეგს წერს: *„თავადი გარდაფხაძეები სახლობენ სადადიანო სვანეთს, ჩოლურის საზოგადოებაში, ივი თავის თავს ოსეთიდამ მოსულებად სთვლიან. თ. გარდაფხაძეებს თავიდანვე ჩაუგდიათ ხელში ჩოლურის საზოგადოება, რომელიც მესაზღვრეა სამხრეთით თავისუფალი სვანეთისა“*[41]. ჩოლურის ტერიტორიულ თემში (საზოგადოებაში) რამდენიმე დიდი გვარი მკვიდრობდა, მაგალითად შეიძლება **ჯამბურიძეები** (17 ოჯახი) დავასახელოთ. აქედან გადასახლებული ჯამბურიძეები ლეჩხუმის სოფელ ლასურიაშში და მახაშშიც მკვიდრობენ. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ისინი ლეჩხუმში XIX საუკუნის II ნახევარში ქვემო სვანეთის სოფელ მამიდან არიან გადმოსახლებულნი. საერთოდ, ჯამბურიძეების წინაპრები ქვემო ანუ სადადიანო სვანეთში სამეგრელოდან მიგრირებულან. მათ ადრინდელი გვარია ჯამბურია. სვანეთში მოსულ ჯამბურიას გვარის ფორმანტი -ია -ძეთი შეუცვლია. საერთოდ კი ჯამბურიების გვარი სამეგრელოში ზემო სვანეთიდან გადმოსახლებულა, რომელთა თავდაპირველი გვარსახელიც **ჯამბურიანი** ყოფილა. ეს გვარი მართლაც არაერთსელ გვხვდება ენგურის ხეობის სვანეთის XIII საუკუნის მეორე ნახევრის საბუთში.[42]

ქვემო სვანეთის ჩულურის ტერიტორიული თემის მკვიდრნი იყვნენ **ზურაბიანები**. 1873 წლის საარქივო მონაცემებით, აქ 25 ოჯახი ზურაბიანი მკვიდრობდა. ამავე პერიოდში ჩულურის თემში **ლიპარტელიანების** 10 ოჯახი და **მუკბანიანების** 35 კომლი ცხოვრობდა. მუკბანიანები ლეჩხუმში, სოფელ ორბელშიც, მკვიდრობენ. ეთნოგრაფიული მონაცემებით აქ ისინი სადადიანო სვანეთის სოფელ ჭველიერიდან არიან მიგრირებულნი. მთხრობელის სიტყვით, „ბაბუებსაც არ ახსოვთ მაგით ჩამოსვლა.“ ჩოლურის თემში 1873 წელს **ბენდელიანების** 12 ოჯახი იყო განსახლებული. ამავე რაოდენობით იყვნენ წარმოდგენილნი **ხა-**

---

[41] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 89.
[42] *პ. ინგოროყვა.* სხძ, გვ. 142-144.

ბულიანები. აქ მკვიდრობდნენ აგრეთვე **ბაბლუანები** (8 ოჯახი) და **კვასტიანები** (10 ოჯახი). ერთი ოჯახი **ბაბლუას** გვარით იყო ჩაწერილი. ბაბლუანები ჰეშკელსა და იელში ცხოვრობენ. შთამომავალნი არიან ხუთი ძმის (თემრაზი, თაბუ, ჩაგა, ბიტი, მონი). ამიტომ ისინი ხუთ შტოდ (ლამხუბად) იყოფიან; ესენია: *ჩაგაშა, მონიშა, ბიტიშა, თაბუშა, ანაშრელები* (იგივე *თემრაშ-ლები*). ბაბლუანები ზემო სვანეთის ლენჯერის თემიდან წარმო-მავლობენ. დღესაც სალოცავად დაიარებიან აქ ჰეშკილის ეკლე-სიაში. ლენჯერში ბაბლუანებს ორ სოფელში – ზემო და ქვემო ჰეშკილში უცხოვრიათ. გაურკვეველი მიზეზების გამო, ორივე სოფელში მოსახლე ბაბლუანები გაწყვეტილან. გადარჩენილი ფეხმძიმე ქალი კი ქვემო სვანეთში წასულა, რომლის შთამომა-ვალნიც არიან ბაბლუანები. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, კვას-ტიანების წინაპარი ენგურის ხეობის ბეჩოს თემიდან გადმოსახ-ლებულა, რომელთა ადრინდელი გვარია კვიციანი. ბაბლუანების სოფელში **ბარლუანებსაც** უცხოვრიათ. ამ გვარისანი სვანეთში აღარ არიან.

ე. თაყაიშვლიმა XX საუკუნის დასაწყისში დაწვრილებით აღწერა ჩოლურის თემის თითოეული სოფლის ეკლესიები და მათში დაცული ნივთები. საყურადღებოა რომ ყველა ეკლესია თუ სამლოცველო ქრისტიან წმინდანთა სახელს ატარებდა. მა-გალითად, ჩოლურის თემის ერთ-ერთი სოფლის – საყდრისის ეკლესია წმინდა გიორგის სახელს ატარებს. იგი საკმაოდ მოზ-რდილი, ქვის, მაღალი ოთხკუთხედი, ერთნავიანი ეკლესიაა. ვფიქრობთ, რომ სოფლის სახელი „საყდარი“ სწორედ ამ ეკ-ლესიით (საყდარი) უნდა იყოს განპირობებული. ამ ეკლესიის ერთ-ერთი ჯვრის წარწერაში ე. თაყაიშვილს ამოუკითხავს: „ჴევის აზნაურნი“, აგრეთვე: „წმინდაო გიორგი ლეჩისაო, ალა-შენე მაშენებელი შენი **ჴევი ჩოლურისა** და ყოველნი მადიდებე-ლნი შენნი.“ ხომ არ იყო სოფელ საყდრის თავდაპირველი სახელწოდება „ლეჩი“? აღნიშნული წარწერიდან ისიც კარგად ჩანს, რომ ძველად საქართველოში ტერიტორიული თემის აღმ-ნიშვნელი ქართული ტერმინი იყო „ჴევი“, რაც არაერჯერ

არის დადასტურებული ისტორიკოსთა მიერ სხვა წყაროებით. სოფელ ზემო ჭველიერის ეკლესია მთავარანგელოზის სახელობისა იყო, სოფელ მამისა – წმინდა გიორგის, სოფელ თეკალისა – მაცხოვრის. ე. თაყაიშვილს ამ სოფლის მაცხოვრის ხატის (ვერცხლისაა) წარწერა ასე გაუშიფრავს: „მაცხოვარო ლაშარისაო (წერია: „ლაშრსო“), ააშენე მაშენებელი შენი ესე, რომელმან მოჭედა წმინდაი ესე ხატი მამასახლისობისა გელაჲსა დეკანოზისა.“ „ქ. მაცხოვარო ლაშრისაო (წერია: ლ~შრსა), შეიწყალე იოანე დეკანოზი.“ ე. თაყაიშვილი ამ წარწერას შემდეგ კომენტარს უკეთებს: „ჩვენ არ ვიცით დანამდვილებით, როგორ წავიკითხოთ ჯგუფი „ლაშრსა“, ლაშერისა თუ ლაშარისა. ლაშერი ჩვენ არ ვიცით, ლაშარი (ლაშარის ჯვარი) ხევსურეთშია (ე. თაყაიშვილი ცდება. „ლაშარის ჯვარი“ ხევსურეთში არაა. ის ფშაველთა საერთო სალოცავია – რ.თ.). შეიძლება აქედან იყო მოტანილი ეს ხატი[43]. ჩვენც ვფიქრობთ, რომ ეს უაღრესად საყურადღებო წარწერაა. პირველ რიგში, გასარკვევია, „ლაშერი“ (ანდა მსგავსი ტოპონიმი) სვანეთში სხვაგანაც ხომ არ არსებობდა. იქნებ სწორიც იყოს ვარაუდი, რომ მაცხოვრის ხატი ქვემო სვანეთში ფშავიდან მოტანილია, რაც ჩვენ მაინც ნაკლებ სარწმუნოდ მიგვაჩნია. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ლაშარის ჯვარი (ხატი, სალოცავი) სვანეთში დამოუკიდებლად გაჩნდა, რაც შორს მიმავალი დასკვნების გაკეთების საშუალებაც მოგვცეს. წარწერიდან ირკვევა, რომ ერთ პიროვნებას ერთდროულად საერო და სასულიერო თანამდებობები ეკავა (მამასახლისი და დეკანოზი,) რაც იშვიათი შემთხვევა არ უნდა ყოფილიყო საქართველოს მთიანეთში.

ლაშხეთის თემი

მესამე და ყველაზე დიდი თემი სადადიანო ანუ ცხენისწყლის ხეობის სვანეთისა ლაშხეთის თემი იყო: „ლაშხეთი“, როგორც ტოპონიმი, გეოგრაფიული ერთეული პირველად 1503

---

[43] *პ. ინგოროყვა.* სხძ, თბ., გვ. 104.

წლის დოკუმენტშია დასახელებული. 1873 წლის აღწერით, ლაშხეთის ტერიტორიული თემში 13 სოფელი შედიოდა, რომლებშიც 346 კომლი და 2.465 სული მკვიდრობდა (საშუალოდ კომლში 7,12 სული). სადადიანო სვანეთის სამივე თემის დემოგრაფიულ-სტატისტიკურ მონაცემებს თუ შევაჯამებთ, მივიღებთ, რომ ცხენისწყლის ხეობის სვანეთში აღნიშნული დროისათვის 739 კომლი და 5.561 სული ცხოვრობდა. ლაშხეთის თემის სოფლებიდან შეიძლება დავასახელოთ: **ღობი** (1886 წელს ცხოვრობდა 8 კომლი, 59 სული), **ჯახუნდერი** (47 კომლი, 316 სული), **ლეკოსანდი** (16 კომლი, 123 სული), **ლემზაგორი – ხერია** (23 ოჯახი, 145 სული) (ე. თაყაიშვილი ამ სოფლებს ცალ-ცალკე ასახელებს); **მარგვიში** (5 კომლი, 22 სული), **მახაში** (15 კომლი, 154 სული), **მებეცი** (20 კომლი, 123 სული), **მელე** (16 კომლი, 133 სული), **ნაცული** (14 კომლი, 144 სული), **სასაში-ლუჯი** (53 კომლი, 355 სული), **ჩიხარეში** (54 კომლი, 341 სული), **ჩუკული** (41 კომლი, 303 სული), **შგედი** (შკედი) (34 კომლი, 277 სული). ე. თაყაიშვილი დამატებით ასახელებს **ცანას (ანუ ცენას)** და იქვე უღელტეხილზე (ზეკარზე) ორ ნასოფლარს: **ზესხვას** და **ლაფურს**. XX საუკუნეში ცანა და ზესხო ცხენისწყლის ხეობის სათავეში ენგურის ხეობიდან გადმოსახლებული სვანებით იყო დასახლებული. ლაშხეთის თემის სოფელი საშუალოდ 26,4 კომლიანი იყო, ხოლო თითოეულ სოფელში საშუალოდ 189 სული ცხოვრობდა. მთელ ქვემო სვანეთში (სადადიანო სვანეთში) კომლში საშუალოდ 7,5 სული ცხოვრობდა. სოფლის კომლთა საშუალო რაოდენობა 25,9-ით განისაზღვრებოდა. ქვემო სვანეთის ერთ სოფელში საშუალოდ 174 სული აღირიცხებოდა. საერთოდ, მთლიანად ქვემო სვანეთში 1886 წლისათვის 32 სოფელი იყო.

1873 წლის საარქივო მონაცემებით ლაშხეთში ცხოვრობდნენ და ყმა-გლეხები ჰყავდათ თავად **გელოვანებს** (22 ოჯახი), თავად **გარდაფხაძეებს** (4 ოჯახი) და აზნაურ **დევდარიანებს** (5 ოჯახი). ყველაზე დიდი გვარი იყო **ონიანების** გვარი (119 კომლი), დანარჩენი გვარები: **ჯანხოთელები** (26 კომლი. ჯანხოთე-

ლები ლეჩხუმის სოფლებშიც – გაგულეჩში, ლაილაშში – იყვ-
ნენ განსახლებულნი), **ჭელიძეები** (16 კომლი), **ფერცულიანები** (4 კომლი. სოფლები მახაში და ლეუშერი), **ლობჟანიძეები** (16 კომლი. საერთოდ, ლობჟანიძეები მთის რაჭის ანუ ისტორიული სვანეთის „მთიულეთის" მკვიდრნი არიან. როგორც ჩანს, ისინი ქვემო სვანეთში აქედან არიან გადმოსახლებულნი), **ბაკურაძეები** (10 კომლი. ბაკურაძეები ლეჩხუმშიც მოსახლეობენ), **თედორაძეები** (5 კომლი), **კოჭბიანები** (3 კომლი), **გაბიანები** (9 კომლი), **ჯინჭარაძეები** (8 კომლი), **ავალიანები** (7 კომლი. ავალიანები ძირითადად ზემო სვანეთის მკვიდრები არიან, ცხოვრობენ რაჭაშიც), **გველებიანები** (4 კომლი), **ფოჩიანები** (1873 წლის აღწერაში ფოჩიანს მიწერილი აქვს მეორე გვარიც – ონიანი. ფოჩიანები ამავე დროს ლეჩხუმის სოფელ ხოჯშიც (4 კომლი) ცხოვრობდნენ. ეს გვარი ლეჩხუმში 1643-1661 წლების „ცაგერის საყდრის მოაღაპე გლეხების ბეგარის დავთარში" არის აღნუსხული), **გულბიანი** (2 კომლი), **ზურაბიანი** (8 კომლი. უფრო მეტი ზურაბიანი ჩოლურის თემში ცხოვრობდა), **ჯამბურიძე** (3 კომლი. დიდი რაოდენობით მოსახლეობდნენ ჩოლურის თემში), **გაგნიძეები** (6 ოჯახი), **ყიფიანი** (2 კომლი). ამ გვარისანი ზემო სვანეთსა და რაჭაშიც იყვნენ განსახლებულნი. აქ ისინი აზნაურთა სოციალურ ფენას ეკუთვნოდნენ. ყიფიანები შიდა ქართლსა და სამცხეშიც კი მკვიდრობდნენ. სამცხეში ყიფიანთა ერთი სოფელი გამაჰმადიანებული იყო. ლაშხეთში მოსახლე ერთ ოჯახ ყიფიანს მიწერილი აქვს მეორე გვარი – **ერკანიძე**, **ბუჭუსანი** (4 კომლი), **ტატაისანი** ანუ **თათაისანი** (2 კომლი). ერთ ოჯახს მიწერილი აქვს მეორე გვარი – ჭელიძე, მეორეს – ჯანხოთელი. ხომ არ უნდა იყოს ეს იგივე **თუთუსანი**, რომელთა წარმომადგენლები ლეჩხუმის სოფელ წიფერჩშიც ცხოვრობენ? (1873 წლის აღწერით, 26 კომლი). დღეს ქვემო სვანეთში ეს გვარი აღარაა), **ნემსაძე** (7 კომლი).

ნემსაძეები, რომლებიც სოფელ ჩიხარეშში მკვიდრობენ, სვანეთში მოსული არიან. გადმოცემით მათი წინაპარი აჭარიდან გადმოსახლებულა. მიგრაციის მიზეზი ბატონის მოკვლა ყოფი-

ლა. ერთი ძმა ქუთაისში დასახლებულა, მეორე – ლეჩხუმის სოფელ მექვენაში და მესამე – ქვემო სვანეთში, სოფელ ჩიხარეშში. ნემსაძეების სვანეთში დასახლება, როგორც ჩანს, დიდი ხნის წინ მოხდა. ამის დამადასტურებელი ის ფაქტიცაა, რომ ისინი სამ ლამხუბად იყოფიან: „ბექრჩოშერალ“, „ზურაბშერალ“, „ძაღშერალ“.

ლაშხეთის საზოგადოებაში 1873 წლის მონაცემებით მკვიდრობდნენ აგრეთვე: **ჯანელიძეები, დოგვანები** (ახლა **დორღვანები.** ნ. ნიჟარაძის მიხედვით, „ზესხვიდამ გადმოსახლებულან სთვლიან თავიანთ თავს დღეს სადადიანო სვანეთის ლაშხეთის საზოგადოებაში სოფ. ლაშხრაშს და ჩიხარეშს მცხოვრებნი ერთი მოსახლე „დოღვანი“ და რამდენიმე მოსახლე **კაცთასნები** (**ჯანხოთელი**). დოღვანი და ჯანხოთელი შეჰხვეწიან მაშინდელს ლაშხეთის მახშის ყანსავ ყიფიანს, რომ სამოსახლო ადგილი სადმე მიეცა“), **ნაკისანები** (ნაკანები?), **ჭაბუკიანები, დაშნიანები** (დაშნიანთა ერთი აზნაურული კომლი, 1873 წლის მონაცემებით, ლეჩხუმის სოფელ ჩხუტელშიც მკვიდრობდა), **კოჭბიანები, პირველიძეები** (ახლა პირველები), **არჩიანები**...

ეთნოგრაფიული მონაცემებით ***ონიანები*** *ზემო სვანეთიდან გადმოსახლებული* ***არღვლიანების*** *შთამომავალები არიან.* ენგურის ხეობიდან სამი ძმა არღვლიანი მიგრირებულა. გვარსახელს საფუძვლად უდევს მამაკაცის საკუთარი სახელი „ონი“. ონი პირველად მოსულის შვილი ყოფილა. ონიანის გვარს შეყრილებიც მიუღიათ. ონის ცხრა ვაჟი ჰყოლია: *ეზიაი, ჯაბა, გოგი, თაისაუ, გოჩა...* ეზიას შთამომავლენს „ეზიკელას ეუბნებოდნენ“. მისი მემკვიდრეები მელესა და ჟახუნდერში ცხოვრობენ. ონის მონაგარი შკედში დამკვიდრდა – მათ „ონიაშერებს“ უწოდებენ. რაც შეეხება „ჯაბაშერას“ ლამხუბს, ისინი სასაშში არიან განსახლებული. „გოგიშერალები“ სასასში და ჟახუნდერში მკვიდრობენ. სასაშსა და სოფელ ლამხალაში „თაისსავშერები“ არიან. „გიშჩერალებიც“ სასასში ცხოვრობენ. ონიანის გვარი („ონიანი შოლუა“) XIV-XV საუკუნეების მიჯნის დაწერილშია

მოხსენიებული.[44] ზემო სვანეთიდან ყოფილან გადმოსახლებული **ჩეგიანები** (სოფელი მახაში), **ფერცულიანები** (კალადან). ფერცულიანებს რაჭული წარმოშობა აქვთ. მათი ადრინდელი გვარი მაისურაძე ყოფილა. ზემო სვანეთიდან წარმომავლობენ **გველებიანები,** რომელთა ადრინდელი გვარი ***გულბანი*** ყოფილა. თავდაპირველად ისინი მოსახლეობდნენ ცხენისწყლის ხეობის სათავეში, სოფელ ზესხოში და შემდეგ ლაშხეთის თემის სოფელ იწაში გადმოუნაცვლით. ხსოვნას იმ გულბან-გველებიანის სახელიც შემოუნახავს, ვისაც ზემო სვანეთში ცხოვრებისათვის თავი აურიდებია. მას *ბრივონი* რქმევია. იწადან გველებიანები მელეში გადმოსახლებულან. ცხენისწყლის ხეობის სათავეში — ლაფურში უცხოვრიათ **დოლვანებს.**

ჯანხოთელებს თავდაპირველად ცხენისწყლის ხეობის სათავეში ლაფაურში, ადგილ ჩირხელში უცხოვრიათ, საიდანაც ბოლოს სოფელ ჩიხარეშში გადმოსულან. ეთნოგრაფიული მასალით, ჯანხოთელების წინაპრებს ყაბარდოში უცხოვრიათ. ძირად ჯანხოთელები ყოფილან მთის რაჭაში მცხოვრები დათოსანები. ლაშხეთში რაჭიდან, სოფელ ზნაკვადან მოსულებად მიიჩნევიან **ბაკურაძეები**. ,,იქ ბატონი შემოკვდომიათ. სამი ძმა გამოქცეულა. მათი შთამომავალნი ვართ.“ შკედის მკვიდრნი იყვნენ და არიან **გაბიანები**. გაბიანების განაყოფები არიან რაჭში მოსახლე **გაბისიანები** და ზემო სვანეთში მცხოვრები **გაბლიანები.** ისინი ცხენისწყლის ხეობიდან წასულან. გაბიანები სამ ლამხუბად იყოფიან: ,,მიქელშა“, ,,ბაპშა“, და ,,ქვიჩშა“. სოფელ შკედში **ცხომარიებიც** ცხოვრობენ. მათი წინაპარი აქ ხობიდან მოსულა.

ლაშხეთის ტერიტორიულ თემში არაერთი ქრისტიანული ძეგლი იყო. იყო როგორც ქვისაგან ნაგები, ისე ხის ეკლესიები. მაგალითად, სოფელ სასაშში ხის ეკლესიის არსებობაზე მიუთითებს ე. თაყაიშვილი, რომელიც ღვთისმშობლის სახელობის ყოფილა. სოფელ ჯახუნდერის წმინდა გიორგის ეკლესიის შე-

---

[44]სწძ, I, გვ. 221.

სახებ კი წერდა, რომ იგი „ერთ საუკეთესოდ უნდა ჩაითვალოს ქვემო სვანეთში.“ „წარწერის მიხედვით სოფლის სახელი „ჯახუნდელი“ ყოფილა.“ აქვე XV საუკუნის ღვთისმშობლის ხატის წარწერაში მეცნიერს ამოუკითხავს: „წმ. ღვთისმშობელო, ად˜ე აზნაურნი, შ˜ე ს˜ფლი.“ ეს წარწერა მხარის სოციალრი მდგომარეობის შესახებ მნიშვნელოვანი წყაროა.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ ქვემო სვანეთში **ჯანბურიძეების** გვარი ცხოვრობს. სოფელ ჩუკულის ეკლესიის კვარცხლბეკზე შემდეგი წარწერა ყოფილა: "წ˜ო გ˜ ქლ ადიდე **ჯანბურ** და სოფელი ესსე და გ˜ი.“ ამ წარწერაში არა ვინმე ჯანბურის ვედრებას უნდა **ჰქონდეს** ადგილი, არამედ ჯანბურიძეების გვარისას. XVI-XVII საუკუნეების ღვთისმშობლის ხატის წარწერაში კი ვკითხულობთ: წმ. ღმრთისმშობელო, შეიწყალე ესე სოფელი, აზნაურნი დიდ და მცირე.“

XIV საუკუნის წმინდა მიქაელ მთავარანგელოზის წარწერით ირკვევა, რომ ცხენისწყლის ხეობის სვანეთში **ლორიანების** გვარსაც უცხოვრია: „წმ. მიქაელ მთავარანგელოზო, შეიწყალე ივანე ლორიანი. წმინდაო მთავარნგელოზო, მწე და მფარველ ექმენ ივანეს ლორიანს და ივანეს დოლვანსა.“

ქვემო სვანეთში ღვთისმშობლის სახელზე აგებული რამდენიმე ეკლესია იყო. მაგალითად, სოფ. ჩიხარუშის ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიაში, რომელიც შედარებით ახალი აგებული ყოფილა, დაცულ ძველ ხატზე ასეთი წარწერაა: „წ˜ო ღ˜თიმშობელო შე˜ე ესე ჰევაჲ და ჰევსა აზნაურნი“[45]. სვანური ეკლესიების წარწერებიდან აშკარად ირკვევა, რომ რომელიმე სოციალურად დაწინაურებულ პიროვნებასთან (აზნაურთან) ერთად სოფლისა და ხევის (ტერიტორიული თემის) შეწყალებასა და კეთილდღეობას ევედრებიან. ეს მთისათვის დამახასიათებელი ნიშანდობლივი მოვლენაა. აშკარაა, რომ მთის ფეოდალურ ურთიერთობებში თემურ ტერიტორიულ ურთიერთობებს ჯერ კიდევ მნიშვნელოვანი როლი ეჭირა.

---

[45]ე. *თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 121.

ქვემო სვანეთის სოფელ დაბიშის პატარა ეკლესიის კედელზე გამოხატული ყოფილან „კველ ჯაბიღიანი“ და მისი ცოლი „ლაშხიშვილის ქალის თეთრუა ეკლესიის კედელზე გამოხატული „ჯაღიბიანი“, „ლადღიბიანი“, „ღიბიანი“, ეჭვგარეშეა, შემდეგ დროინდელი აზნაური ყიფიანები არიან. ჩანს, ყიფიანის გვარი ფონეტიკურად სახეშეცვლილი ფორმით – „ღიბიანით“ გადმოიცემოდა. მოგვიანო პერიოდის, XVII-XVIII საუკუნეების მაცხოვრის ხატის წარწერაში „ყიფიანი“ გვხვდება – „ყიფიანის ქალი სათუთი.“

ქვემო სვანეთში, ისევე როგორც ზემო სვანეთსა და ლეჩხუმში, **დევდარიანებიც** მოსახლეობენ, რომლებიც აზნაურები იყვნენ (ზემო სვანეთში – ვარაგები). სოფელ მელეს ხატის ერთ-ერთ წარწერაში ე. თაყაიშვილს ამოუკითხავს: „დევდარიანის ქალი ყაზმი“[46].

სოფელ ნაცულის მთავარანგელოზის ეკლესიის ხატის წარწერაში, რომელიც XVI საუკუნისაა, დასახელებულია **„ვედრანი ივანე**.“ ასეთი გვარსახელი სვანეთში დღეს საერთოდ არ გვხვდება (სხვათა შორის, ამავე ძირით გვარი – ვედრაული ფშავშიც არსებობდა). როგორც ჩანს, ცხენისწყლის ხეობის სვანეთში სხვა გვარის ხალხიც მკვიდრობდა. მაგალითად, **შკუბლიანები.** დღეს ამ გვარისანი ლეჩხუმში, ქვედა ცაგერში მოსახლეობენ, რომლებიც ქვემო სვანეთის სოფელ ნანარიდან გადმოსახლებულან. ამ გვარის წარმომადგენლები ლეჩხუმიდან ნანარში ბოლო დრომდე დადიოდნენ სალოცავად. 1656 წლის საბუთით, შკიბლიანები უკვე ლეჩხუმის მკვიდრები იყვნენ, რაც ადასტურებს სვანთა მიგრაციის სიძველეს ბარის მიმართულებით. რაჭაში მოსახლე **ნანუკაშვილები** და **გოგრიჭიანები** ცხენისწყლის ხეობის სათავიდან, სოფელ *ხიდურიდან* ყოფილან გადასახლებულნი.

ქვემო სვანეთის ლაშხეთის ტერიტორიული თემის მფლობელები (აზნაურები), ეთნოგრაფიული მასალებით, **ლაშხები**

---

[46] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 124.

(ლაშხიშვილები, ლასხიშვილები) ყოფილან. თემს სახელი სწორედ მათი მფლობელი აზნაურების გვარსახელის მიხედვით (ლაშხი –> ლაშხეთი) მიენიჭა. დღეს ამ გვარისანი ლეჩხუმსა და რაჭაში საერთოდ აღარ ცხოვრობენ. როგორც 1878 წელს ბ. ნიჟარაძისათვის 108 წლის სიმონ გაბიანს გადმოუცია, „ლაშხეთს ყველაზე პირველად დაჰპატრონებია ლასხიშვილი. ლასხიშვილის გვარეულობა გადაუგდია ჯაფარიძეს (როგორც ე. თაყაიშვილმა ამოიკითხა ქვემო სვანეთის სოფელ შგედის მაცხოვრის ხატის წარწერაში „მაცხოვარო მეოხ და მფარველ ექმენ ნასყიდასა ჯაფარიძესა და თანამეცხედრესა მისსა ყიფიანის ქალსა სათუთს“). არც ერთი გვარეულობა ისე უდიდესად არ იყო თურმე, როგორც ყიფიანი“[47]. ფაქტია, რომ 1503 წლისათვის ლაშხიშვილები ცხენისწყლის ხეობის სვანეთში აღარ მკვიდრობენ და ამ დროისათვის ისინი უკვე რაჭის აზნაურები არიან. გვიან შუა საუკუნეებში ქვემო სვანეთში აღარც ჯაფარიძეები და აღარც ყიფიანები აღარ ბატონობდნენ. ამ დროს ლაშხეთის მფლობელები თავადები გელოვანები, გარდაფხაძეები და აზნაური დევდარიანები იყვნენ.

ზემოთ ცხენისწყლის ხეობის (სადადიანო) სვანეთის ლაშხეთის თემის მცხოვრებთა შორის დავასახელეთ **ფერცულიანის** გვარიც. ფერცულიანები ნ. ნიჟარაძის მიერ მოხსენიებული **ფარცველანები** არიან: *„ლაშხეთში ყოფილა ორი მეგობარი (ლაცლამვა) კაცი, სახელდობრ დოჩა გაბიანი და ფარცელან ფარცველანი. ფარცველანს ჰყოლია მახინჯი და. დოჩას ეს ფარცველანის მახინჯი და ცოლად მოუნდომებია. ფარცველანი თურმე ამის წინააღმდეგი იყო; მე ვიციო, უთხრა თურმე ფარცველანმა დოჩას, შენ ჩემ დას ცოლად ვერ იგუებ ბოლომდე, გააგდებ, ეს მე მეწყინება და ჩვენი მეგობრობა მტრობად შეიცვლებაო; რომ ასე არ მოხდეს, თავი დაანებე ჩემს დასაო. დოჩას მაინც არ დაუშლია თავისი და შეურთავს ფარცველანის მახინჯი და, რომელიც ერთ წელიწადს ჰყოლია და გაუგდია. ეს ფარცვე-*

---

[47] *ბ. ნიჟარაძე. წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 79.*

ლანს სწყენია; აუღია პატარა კვახი, თავის სახლსა და ყანებში ამოღებული მიწა ჩაუყრია, წამოუღია და უშგულის ღვთისმშობლის კარზე ჩამოუკიდია. ძველად ეს იყო ნიშანი საზოგადოების შეხვეწნისა და ამგვარ ხვეწნას საზოგადოება ყოველთვის ასრულებდა. უშგული თავს იყრის. ფარცველანი სთხოვს ყრილობას დოჩა გაბიანის ძლიერად დასჯას. ყრილობა პატივს სცემს ფარცველანის ხვეწნას და უშგულის მაშინდელი მახვშის ბეგაშ რატიანის წინამძღოლობით მიდის ლაშხეთს დოჩა გაბიანის დასასჯელად. დოჩას სოფლად ვერა ნახავენ. უშგული თავს ესხმის დოჩას სოფელს შგედს და კიდევ ორ მახლობელ სოფელს – ნაცულს და ღვებს. რაც რამ პირუტყვი გააჩნიათ ამ სამ სოფელს, უშგულიართმევს. შგედელები მიდიან ლაშხეთის მაშინდელ ბატონ (მახვში) ბეჟანა ყიფიანთან და სთხოვენ შეეწიოს მათ და უშგულს დაატოვებინოს წართმეული საქონელი. ბეჟანა საჩაქაროზე თავს უყრის მთელს ლაშხეთს და უკან ევედრება უშგულელებს, რომლებსაც გზა ცხენისწყლის ხეობაში უძევთ.‘[48]. უშგულელებთან ბრძოლაში ლაშხეთელები და მათი ფეოდალი ყიფიანი მარცხდებიან. ამ ძველ გადმოცემაში ბევრი სიმართლეა. აშკარაა, რომ დაზარალებულ ფარცველანს ხელს არ აძლევდა მისი ყოფილი მეგობრის, ახლა მტრის, ფეოდალური კანონით დასჯა და ის დახმარებისათვის მიმართავს უშგულელებს, სადაც ფეოდალური ურთიერთობები აღარ იყო და ესა თუ ის დანაშაული ჩვეულებით სამართლით, ხალხის გადაწყვეტილებით, ისჯებოდა. აშკარაა სხვა რამეც, მართალია, მთაში ფეოდალური ურთიერთობებია, მაგრამ ბევრს და, მათ შორის, ფარცველანის გვარის კაცს შემორჩენილი აქვს თემური წყობილებისათვის დამახასიათებელი მენტალიტეტი. ის სამართალს ეძებს (ხალხის მიერ გადაწყვეტილს) და ინდივიდუალურად არ იძიებს შურს შეურაცხმყოფელ გაბიანზე. ამ ამბის შემდეგ, ფარცველა ფარცველიანის ოჯახს სვანეთში აღარ დაედგომებოდა. თუ ისინი ამ ბრძოლას არ შეეწირნენ, ალბათ, ბარ-

---

[48] ბ. ნიჟარაძე. წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 72-80.

ში გადასახლდებოდნენ. შესაძლებელია, ამ ფარცველანთა შთამომავალნი იყვნენ დღეს სამეგრელოში მოსახლე ფარცვანიები.

ზემოთ აღნიშნული გადმოცემის თანახმად, ცხენისწყლის ხეობის სათავეში, სოფელ ცანაში/ცენაში, საიდანაც გადასასვლელია ენგურის ხეობის სათავეში, სოფელ უშგულში, უცხოვრიათ **თოდრუანებს**[49]. თოდრუანები დღეს სვანეთში აღარ მოსახლეობენ. შესაძლებელია, ამ თოდრუანების შთამომავლები იყვნენ სამეგრელოში მოსახლე თოდრიები ან თორდიები.

ჩოლურის საზოგადოების (თემის) მფლობელები თავადი გარდაფხაძეები (სვანურად: „გალფხანარ“) იყვნენ. გარდაფხაძეებს ეკუთვნოდათ აზნაურები: ქურდიანები და ჟორჟოლიანები. ისინი აქ საუკეთესო მიწებს ფლობდნენ. გარდაფხაძეების სასახლე სოფელ თეკალში (ისევე როგორც გელოვანებისა ლაშხეთის სოფელ შგედში) რიგითი გლეხების საკარმიდამო კომპლექსებისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა. მათს სოფელზე გადადიოდა თავისუფალი სვანეთიდან (ენგურის ხეობის ბალსზემო სვანეთიდან) გადმოსასვლელი: „გარდაფხაძეების სამყოფი ადგილი იმითაც არის შესანიშნავი, რომ თავისუფალ სვანეთიდგან გარდმოსულს ამათ სოფელზე უნდა გამოეარნა და ღამე იქ გაეთია. ამისათვის გარდაფხაძეებს ბევრი ნაცნობი ჰყავდათ სვანეთში“[50].

ლაშხეთის თემი, როგორც აღვნიშნეთ, თავად გელოვანების საკუთრებას წარმოადგენდა. თემში შემავალი 18 სოფელი, ერთის გამოკლებით (სასაში), გელოვანებს ეკუთვნოდათ. გელოვანები თავის დროზე მთელი სვანეთის ერისთავები იყვნენ. გარდა ქვემო სვანეთის ლაშხეთის თემისა, თავის დროზე მათ დიდი გავლენა ჰქონიათ ბალსზემო სვანეთის კალისა და უშგულის თემებზე. ადგილ-მამულს ისინი რაჭაშიც ფლობდნენ. ლაშხეთში მცხოვრები აზნაურები – დევდარიანები და ნემსაძეები – გელოვანებს ეკუთვნოდნენ. საისტორიო დოკუმენტებში გელოვანე-

---

[49] ბ. ნიჟარაძე. წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 80.
[50] ბ. ნიჟარაძე. წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 89.

ბი პირველად XIII-XIV საუკუნეებში არიან დასახელებულნი. როგორც ირკვევა, ლეჩხუმელი თავადი გელოვანები ქვემო სვანეთიდან არიან გადმოსახლებულნი. თუმცა მათი განსახლების მთავარი, ძირითადი ადგილი ზემო სვანეთი, ენგურის ხეობის სვანეთი იყო. საისტორიო საბუთებში გელოვანების გვარი სხვადასხვა ფონეტიკური ფორმით გვხვდება: „გელოანი," „გელოვანი," „გელუვანი," „გელანი." „გელიანი დათუხარ" და „გელიანი თვალაი" მოხსენიებულნი არიან ზემო სვანეთის XVI-XV საუკუნეების მიჯნის საბუთში[51]. სვანთა ერისთავი „გელუანი (გელოვანი) აბესალომ დასახელებულია 1455-1478 წლების დოკუმენტში. მოურავი „გელოვანი ადაი" XIV საუკუნის სამოკეთეო დაწერილში გვხვდება. ხოლო „გელოვანი დათვაი" ნახსენებია XIV საუკუნის გაუყრელობის დაწერილში. ყველაზე ადრინდელი საბუთი, რომელშიც გელოვანების გვარია ნახსენები, XIII-XIV საუკუნეებისაა. ესენი არიან „ივანე და ხუერგო გელოვანები." საინტერესოა 1600-1637 წლების საბუთი, რომელშიც დასახელებულნი არიან: ფაცა, სულა, გიორგი, ბაკუ, ბესია, ისლამ და ხუნა გელოვანები.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ცხენისწყლის ხეობის სვანეთში ყველაზე მრავალრიცხოვანი გვარი ლიპარტელიანია. 1987 წლამდე აქ ამ გვარის 2.332 სული იყო აღრიცხული, ხოლო ვაუჩერის სიებმა მთლიანად საქართველოში 4.068 ლიპარტელანი დააფიქსირა. აქ დანარჩენი გვარების თანამიმდევრობა ასეთია: ონიანი – 1.543 კაცი (მთლიანად საქართველოში – 3.693 კაცი), ჩანქსელიანი – 944, ქურასბედიანი – 727, ბენდელიანი – 335, ზურაბიანი – 330, გაზდელიანიი – 332, მუკბანიანი – 305, მეშველიანი – 282, ხაბულიანი – 270...[52] აქ მკვიდრი გვარებიდან შეიძლება კიდევ დავსახელოთ: **ათრეჯიანი, ასროსიანი, გვიდიანი, გვიშიანი, თვირიანი, კოჭბიანი, სადილიანი, ფუ-**

---

[51] *პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, I, გვ. 622.*

[52] *ს. გასვიანი. ქვემო სვანეთის ისტორიიდან. თბ., 1992, გვ. 96.*

რელიანი, შავრეშიანი, ჩეგიანი, ჩხვიმიანი...[53]

***

ახლა რაც შეეხება ზემო სვანეთს. როგორც გეოგრაფიული, ისე სოციალური თვალსაზრისით (ყოველ შემთხვევაში, გვიან შუა საუკუნეებში მაინც), ზემო სვანეთი (ენგურის ხეობის სვანეთი) ორ ნაწილად იყოფობოდა: ბალსზემო სვანეთი და ბალსქვემო სვანეთი, ე.ი. ამ ორი ერთეულის გამყოფი **ბალის ქედი** იყო. სხვანაირად, ბალსზემო სვანეთი ,,თავისუფალი სვანეთის" სახელითაც არის ცნობილი და ბალსქვემო სვანეთი ,,საბატონო (სადადეშქელიანო) სვანეთად." ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ბალსზემო სვანეთში ფეოდალური ურთიერთობა XVII-XVIII საუკუნეებში მოისპო. თუმცა ჩვენ ეს შეხედულება ნაკლებ გასაზიარებლად მიგვაჩნია და სვანთა ერისთავების ხელისუფლება აქ უფრო ადრე უნდა გაუქმებულიყო, მას შემდეგ, რაც ერთიანი სამეფო დაიშალა და ცენტრი პერიფერიებსა და, განსაკუთრებით, მთის რეგიონებზე კონტროლს ველარ ახორციელებდა. ზემო სვანეთის ბალზემო ნაწილში ფეოდალურ ურთიერთობათა მოსპობა XV საუკუნისთვისაა სავარაუდო. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ამ გეოგრაფიულ გარემოში, თავისთავად ცხადია, ფეოდალური ურთიერთობანი სიღრმისეული ვერ იყო, ზედაპირული იყო და მთის მეთემეებს მისი მოსპობა არ უნდა გასჭირვებოდათ. თუმცა აქ რამდენიმე აზნაურული გვარი კვლავ განაგრძობდა არსებობას ,,ვარგის" სახელწოდებით და მათი აზნაურობა — ვარგობა მხოლოდ ფორმალური იყო.

საბატონო (სადადეშქელიანო, ბალსქვემო) სვანეთში მხოლოდ ერთი ფეოდალური სახლი (გვარი) — **დადეშქელიანებისა** ბატონობდა. თუმც, როგორც ირკვევა, XVIII საუკუნემდე აქ სხვა გვარებსაც ჰქონდათ სოციალური პრივილეგია. რიჩგვიანებთან ბრძოლაში დადეშქელიანებმა გაიმარჯვეს და ამ უკანასკ-

---

[53] *ს. გასვიანი. ქვემო სვანეთის ისტორიიდან. თბ., 1992, გვ. 97.*

ნელებმა **რიჩგვიანთა** გვარის წარმომადგენლები ამოწყვიტეს.

ენგურის ხეობას სათავიდან თუ დავუყვებით, პირველი **უშგულის** თემი იყო. შემდეგ მოდიოდა **კალის** თემი, **იფარის** თემი, **მუჟალის** თემი, **მულახის** თემი, **მესტიის თემი**, **ლენჯერის თემი**, **ლატალის** თემი (ზოგიერთ სამეცნიერო ლიტერატურაში ცალკეა გამოყოფილი აგრეთვე **ადიშის** თემი, **წვირმის** თემი და **იელის** თემი[54]. ჩვენ ეს მოსაზრება გასაზიარებლად მიგვაჩნია. ისტორიულად სვანეთში უფრო მეტი თემი იყო. თუ სვანეთში შედგენილ საისტორიო საბუთებს დავაკვირდებით, ეს მართლაც ასეა. მათში მოხსენებულია ისეთი თემები (მაშინდელი ტერმინით „ჴევები“), რომლებიც ახალი ისტორიის ეპოქაში აღარ არსებობდა, ანდა შეერთებული იყო სხვა თემებთან. ტერიტორიული თემების გამსხვილება ბუნებრივი მოვლენა იყო. ასე შეუერთდა მუჟალის თემი მულახისას, ადიშის, იელის და წვირმის თემები (ჴევები) – იფარისას და ა.შ.

უშგულის თემი

უშგულის (უშკულის) თემის სოფლები განლაგებულია მდინარე ენგურის სათავეში. სამეცნიერო ლიტერატურაში, ჩვეულებრივ, მიუთითებენ უშგულის თემის ოთხი სოფლის შესახებ. ესენია: **ჟიბიანი, ჩვიბიანი (ჩუბიანი), ჩაჟაში** და **მურმერი (მერყმელი)**. ამ უკანასკნელ სოფელს *ბ. ნიჟარაძე* სხვანაირად უწოდებს, „ძველად ზემო და ქვემო უშგული.“ *ა. ჩარკვიანს* უშგულის თემში შეჰყავს აგრეთვე ცხენისწყლის სათავის ორი სოფელი: *ზესხო* და *ცანა*[55], რასაც ვერ გავიზიარებთ. ეს ორი სოფელი სხვა ბევრ ნასოფლართან ერთად თავის დროზე, რა თქმა უნდა, სხვა თემს (ჴევს) ქმნიდა. მოსახლეობის აქედან გადასახლებამ და ამოწყვეტამ ე.წ. „ზესხო-ცანას“ თემი მოშალა. 1886 წლის საოჯახო სიებითაც უშგულის სასოფლო საზოგადოებაში ზემოხსენებული ოთხი სოფელი შედიოდა. საერთო ჯამში აქ 75 კომლი და 528 სული (285 მამრობითი და

[54] *ა. ჩარკვიანი.* სვანეთი, 1967, გვ. 237.
[55] *ა. ჩარკვიანი.* სვანეთი, 1967, გვ. 236.

243 მდედრობითი) მკვიდრობდა. მათ შორის ყველაზე დიდი მუყმერი იყო, რომელშიც 33 კომლი (220 სული) ცხოვრობდა. ჩაჟაშში 26 კომლი და 211 სული იყო, შესაბამისად, ჟიბიანში – 10 კომლი და 63 სული და ჩვიბიანში – 6 კომლი და 34 სული. ყველა ეს სოფელი თითქმის ერთმანეთზეა გადაბმული და როგორც *ე. თაყაიშვილი* აღნიშნავდა, ის „თავისი მაღალი კოშკებით, შორიდან მოგეჩვენებათ ქალაქად“[56]. 1940 წლის მონაცემებითაც, მურყმელში 33 ოჯახი ცხოვრობდა, ჩაჟაშში – 10 კომლი, ჩვიბიანში – 11 კომლი და ჟიბიანში – 24 კომლი. უშგულში ძირითადად შემდეგი გვარები მკვიდრობდნენ: **ნიჟარაძე** (1940 წელს – 26 კომლი), **ჩარქსელიანი** (1940 წელს – 13 კომლი), **ჩარკვიანი** (1940 წელს – 5 ოჯახი), **რატიანი** (5 კომლი), **ხაჭვანი** (5 კომლი), **ჭელიძე** (7 კომლი), **ასათიანი** (2 კომლი), **დავითულიანი** (2 კომლი), **კაკრიაშვილი** (8 ოჯახი) და **ღვაჩლიანი** (5 ოჯახი). ეს უკანასკნელი გვარი სვანეთის მკვიდრთა შორის XIV საუკუნის საბუთშიცაა დასახელებული. სვანეთის XIII-XIV საუკუნეების სულთა მატიანეებში რატიანებიც არიან დასახელებულნი[57]. XVII-XVIII საუკუნეების უშგულის სოფელ მურყმერის მაცხოვრის ეკლესიის წარწერაში მოხსენიებულია მღვდელი **რომანოზ ჩარქსიანი**.[58] სხვა ადგილას რომანოზი „ჩარიქასძე“-დაა დასახელებული. რა თქმა უნდა, ეს რომანოზი ჩარქსიანი (ჩარიქასძე) იგივე ჩარქსელიანია, ჩარქსელიანთა წინაპარი. ჩარკვიანები სვანეთში შედგენილ შუა საუკუნეების საბუთებში არაერთხელ არიან დასახელებულნი. მოწმე **„იგდარ ასათიანი“** სეტის ხევის XIV-XV საუკუნეებით დათარიღებულ საბუთშია შეყვანილი. ასათიანის გვარისა უშგულში აღარავინ ცხოვრობს. 1931 წელს დაბადებული ინფორმატორის გადმოცემით, ჩვიბიანის თავდაპირველი მკვიდრნი ასათიანები ყოფილან. მისი ბავშვობის დროს ასათიანების ორი ოჯახი უშ-

[56] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 135.
[57] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 142-143.
[58] სწძ, II, თბ., 1988, გვ. 327, 348.

გულიდან ჯერ ყორულდაში გადასახლებულან, შემდეგ კი – წყალტუბოში. ე. თაყაიშვილს სოფელ იელის ერთ-ერთ ეკლესიაში უნახავს მიქაელ მთავარანგელოზის ხატი, რომელზედაც ასეთი წარწერა ყოფილა: „წმიდაო გიორგი ზღუდერისაო, მეოხ მექმენ მამკობსა შენსა ჯონარსი ასათიანსა“.[59] ჟიბიანის თავდაპირველ მკვიდრებად რატიანებსა და ხაჭვანებს მიიჩნევენ. 13 რატიანია მოხსენიებული XIII საუკუნის სვანეთის სულთა მატიანეში.[60] იხსენიებიან XVII საუკუნის დაწერილშიც. ოდესღაც ჩვიბიანში **ბეშიძეებსაც** უცხოვრიათ: *„ამოწყდნენ, კაცი არ დარჩნენ. ამჟამად აღარავინაა, გადავიშენდნენ.“* ამ გვარის სვანეთში მკვიდრობა („ბასილ ბეშაისძე“) დოკუმენტურადაც დასტურდება. ის ღვთისმშობლის ხატის კტიტორი ყოფილა. ჟიბიანში ოდასღაც **მუშკუდიანებს, სომელიანებსა** და **დაბდელიანებსაც** უცხოვრიათ. პირველი გვარი თუ აქედან გადასახლებულა, მეორე და მესამე ამოწყვეტილა. მუშკუდიანები XIII საუკუნის სვანეთის სულთა მატიანეში არიან დასხელებილი.[61] „აღმართ მუშკუდიანი“ XIV საუკუნის ერთ-ერთი დაწერილის დამწერი და მოწმეა.[62] გამქრალ გვარებს შორის ასახელებენ აგრეთვე **ალალიანებსა** და **ყულანებს**. აქ ყველა გვარს თავისი სალოცავი ეკლესია ჰქონია. ხაჭვანების სალოცავი ეკლესია **უფალი**, იგივე **მაცხოვარი**ა, რატიანებისა – **წმინდა გიორგი**, ჩვიბიანის ეკლესიის „ფუსდის“ „ყმანი“ ასათიანები ყოფილან. ეთნოგრაფიული მასალებით, *„ფუსდის ასათიანები განაგებდნენ, ახლა ჩარკვიანები განაგებენ.“* ჩაჟაშის მაცხოვარი ნიჟარაძეების სალოცავი ყოფილა, მურყმერის მაცხოვარი და წმინდა ბარბარეს ეკლესიები – ჭელიძეების. ნიჟარაძეები შემდეგ სამხუბებად იყოფოდნენ: „ქალდანიშა“, „ლომიშა“, „კაბეშა“, „სუთმამიშა“, „მარშანიშა“, „გაუშა“, „ნაგვაშა“.

---

[59] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937, გვ. 229.
[60] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 123, 124, 125.
[61] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 141.
[62] სწძ, I, გვ. 229.

რატიანების სამხუბები: „ბატაშა“, „შალვაშა“, „გოგიჩუშა“. რატიანების მეოთხე სამხუბი „კოტიტშა“ დღეს უშგულში აღარ დასტურდება. ნიჟარაძეების გვარი ექვსი სამხუბისაგან შედგებოდა; ესენია: *მარშანშა, აუგულარი, ქუჩეშა, თამუშა, გაუშა* და *ქალდანშა.*

ეთნოგრაფიული მასალებით დასტურდება, რომ უშგულის ტერიტორიული თემის სოფელ მურყმერში **კაკრიაშვილები** რაჭიდან არიან გადმოსახლებული „თამარის დროს“. რადგანაც კაკრიაშვილები რაჭაშიც მკვიდრობენ, აშკარაა, რომ ეს გვარი მათმა წინაპარმა რაჭიდან მოიყოლა. სვანეთის შესახებ გაგვაჩნია ერთი საინტერესო დოკუმენტი, რომელიც ქუთაისის საისტორიო არქივშია დაცული, რომელიც შედგენილია ბლაღოჩინის თანაშემწის მღვდელ *ილარიონ გერსამიას* მიერ 1872 წელს, საარქივო საბუთში შეყვანილი არიან პირები, რომლებიც „შთაუწერელნი“ იყვნენ და „მეტრიკაში არ სჩანდნენ“. დოკუმენტში ოჯახის უფროსები არიან დაფიქსირებული. უშგულის სამრევლოში ასეთი სულ 51 სული ყოფილა. საბუთში გვხვდება შვიდი კომლი ნიჟარაძე, ოთხი კომლი – ჭელიძე, თითო კომლი – **მაღედანი** და „ხაჭუანი“. აღსანიშნავია, რომ საეკლესიო საბუთში გვხვდება ორი კომლი **სიძმერიანი,** რომლებიც სხვა არცერთ დოკუმენტში დაფიქსირებული არ არიან: *„ნასყიდა სიმძიმერიანის ასული მარიამ“* და *„მოსე სიმძიმერიანის ასული ანტონ“.* ეთნოგრაფიული მასალით, სიმძიმერიანები იგივე კაკრიაშვილები არიან. აღნიშნული მონაცემების საფუძველზე კაკრიაშვილების ადრინდელი გვარი სიმძიმერიანი ყოფილა. რა ახსნა უნდა მიეცეს იმ ეთნოგრაფიულ მასალას, რომლის მიხედვითაც 1782 წლის საბუთში მოხსენიებული **სიძმერიანები** იგივე კაკრიაშვილები არიან? საქართველოში იყო დაუწერელი კანონი სოფელში ახლად მოსული ადამიანი, თუ ის ამოვარდნილი/ამოწყვეტილი გვარის/ოჯახის მამულზე, სახლ-კარზე სახლდებოდა, ამ ამოვარდნილის გვარს იღებდა. ჩვენი აზრით, კაკრიაშვილ-სიძმერიანებთან დაკავშირებით სწორედ ასეთ შემთხვევასთან უნდა გვქონდეს საქმე – ტრადიციის ძალით რაჭიდან

მიგრირებულმა კაკრიაშვილმა ამოვარდნილი ოჯახის **სიძმერიანის** გვარი მიიღო, მაგრამ მათ მაინც არ დაივიწყეს წინაპართა ძველი გვარი და ორი გვარის მატარებელნი შეიქმნენ. ეთნოგრაფიული მასალებით **კაკრიაშვილ-სიძმერიანები** მურყმერის მაცხოვრის „მეკლიტულები“ („ხატის ყმანი“) ყოფილან. მაცხოვრობას კაკრიაშვილებს გარდა, ზეიმობდენ ღვაჩლიანები და ჩარქსელიანები. ისინიც ამ სალოცავის „მოკლიტულები“ ყოფილან. კაკრიაშვილების გვარი რამდენიმე სამხუბისაგან არ შედგებოდა. გვარის სამხუბს „კაკიშას“ უწოდებდნენ. მურყმერში, კაკრიაშვილების გარდა, უცხოვრიათ **ვაჩლიანებს, ჩარქსელიანებს** და **ჭელიძეებს**. „ბარბარეს კლიტე ჭელიძეებს ჰქონდათ, მაცხოვრისა – კაკრიაშვილებს.“ ჩვიბიანში, სადაც ნიჟარაძეებს, ჩარკვიანებსა და ჩარქსელიანებს უცხოვრიათ, ფუსდის ეკლესიის გასაღები ჩარკვიანებს ჰქონიათ. ჟიბიანში ბეშიძეებთან ერთად **გაგნიძეებსაც** უცხოვრიათ. ისინი აქედან გადასახლებულან.

მდინარე ენგურის გარდა, უშგულში მეორე მდინარეც (ქვიშარი) ჩამოდის. ბ. ნიჟარაძე აღნიშნავდა, რომ „ერთი მეორესთან შედარებით უშგულს სათიბი და სამწყემსური ადგილები ექვსჯერ მეტი ექნება, მინამ სახნავ-სათესი და ოთხჯერ მეტი – მინამ ტყეები. სახნავი მიწა არ ჰყოფნის ხალხს; არიან ისეთი მოსახლენი, რომლებსაც 4 დღიურზე მეტი სახნავი ადგილი არა აქვს. ამ ადგილის სიმცირესთან ნიადაგიც მწირი და გოხია; საჭიროა ყოველ მესამე წელიწადს მოსახლემ ყანას პატივი დააყაროს, თუ არა და ძაბუნი მოსავალი მოუვა და ზოგჯერ სულ არაფერს მისცემს ყანა“[63]. ეს ვრცელი ამონაწერი იმიტომ მოვიყვანე, რომ გვეჩვენებინა, თუ როგორ არახელსაყრელ ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოში უხდებოდათ უშგულელებს ცხოვრება.

ბ. ნიჟარაძეც უშგულს თავისი სამოცდაერთი მეკომურით ქალაქს ადარებდა. მის დროს (XIX საუკუნის 70-იან წლებში)

---

[63]*ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 64.

აქ 100 ქვითკირის სახლი ყოფილა, რომელთაგან „39 უკაცურად დგას“[64]. უშგული კოშკების სიმრავლითაც გამოირჩეოდა („59 კოხტა, მაღალი, წვრილი და შელესილ-შეფეთქილი კოშკი დგას“). ამავე დროს, უშგულში 7 ეკლესიაც ყოფილა. უშგული, რომელიც ენგურის ხეობის სულ სათავეში მდებარეობს, ტერიტორიით უფრო ახლოსაა რაჭასთან და ქვემო სვანეთთან, ვიდრე ენგურის ხეობის სვანეთის ზოგიერთ სოფელთან. უშგული საძოვრებით იმდენად მდიდარი იყო, რომ „აქ ჰგზავნიდნენ სასუქად პირუტყვს აგრეთვე შორეული სოფლები თავისუფალი სვანეთისა“, უშგულის მწყემსებს აბარებდნენ შემოდგომამდე და შემდეგ მიჰყავდათ დასაკლავად“[65]. ეს უშგულელთა დამატებითი შემოსავლის ერთ-ერთი წყარო იყო.

უშგულის ღვთისმშობლის ეკლესიასთან პატარა გორაა, რომელსაც ხალხი „სავიარე-ლაშთხვალ“-ს უწოდებს, ე. ი. სავიარების სამარხ ადგილს. გადმოცემით, ერთხელ სავიარები ღვთისმშობლის გასაძარცვავად მოსულან. ეს ღვთისმშობელს სწყენია, და ურწმუნო სავიარებისათვის თვალთახილვა წაურთმევია; მეორე დღეს უშგულელებს დაბრმავებული მძარცველები უნახავთ. როცა მათი განზრახვა შეუტყვიათ, დაუხოცავთ და იქვე დაუმარხავთ.[66] ხალხი არც შინაურ დამნაშავეებს ინდობდა. აქვე, სასოფლო ყრილობის გადაწყვეტილებით, ორი ძმა რატიანი ეკლესიიდან გამოტანილი შუბით გამოუფატრავთ, რადგან მათ ღვთისმშობლის ეკლესიიდან ხატი მოუპარავთ.

უშგულის თემში ცენა-ღვეშგმარიდან ყოფილა გადმოსახლებული სუმაიშა ჩარკვიანი, რომლის უწინდელი გვარი *ჩუბრუკიანი* ყოფილა (სუმაიშა გვარის დანაყოფის, „სამხუბის“ სახელია). ცენა-ღვეშგმარუდან ყოფილან აგრეთვე განსახლებულნი „თამარშა — გვარად ივჩიანი“ ლატალის თემის სოფელ ლეშუკს, „გაბიშა-ჩართოლანი“ — მესტიის თემში, „ყულანი“ —

---

[64] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 66.
[65] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 10.
[66] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 11.

თავისუფალ სვანეთში და „მამიშა-ჯანხოთელი“ – ლაშხეთის საზოგადოებაში[67].

„გვარის“ აღსანიშნავად სვანეთში სიტყვა „თემს“ იყენებდნენ. ბ. ნიჟარაძეც წერდა: „თემი იყო ერთი გვარეულობა, შთამომავლობა საერთო წინაპრისა. ერთი გვარეულობის წევრნი ყოველ ადგილს, მხარეს და ყოველ დროს, რა გინდ ძლიერაც გამრავლებულიყვნენ, იცავდნენ, ინახავდნენ ურთიერთშორის მჭიდრო კავშირს. მაგალითებრ: სადადიანო სვანეთში ლაშხეთის საზოგადოებაში რვა სოფელში ერთი მეორეში დაშორებულებში სცხოვრობს ერთი გვარეულობა – „ონიანი“ 60 კომლამდე. ეგენი ერთმანეთს ისე სახავენ, თითქო ძლიერ ახლო მონათესავენი იყვნენ, თუმცა მათი ერთი მოერესაგან დაშორება შორს წარსულს ეკუთვნის. ონიანების თემი ჭირსა და ლხინში განუყრელნი არიან. ლაშხეთელი ჭელიძე ისე ესტუმრება უშგულელს (თავისუფალ სვანეთში) თავის მეგვარეს, თითქო მათი წინაპრები ახლო განაყოფი იყვნენ. უშგულელი მუშკუდიანი რომ ლახამულას (სადედეშქელიანო სვანეთის უკნასკნელი საზოგადოება) მოვა, უთუოდ მეგვარეს კითხულობს და ნახვის შემდეგ, თუმცა იგინი პირველად ხედავენ ერთმანეთს, ლახამულელი მუშკუდიანი ისე მიიღებს მას, როგორც ნამდვილს ახლო ნათესავს. მულახელი (თავისუფალ სვანეთში) ჯაჭვლიანი აგრეთვე მიღებულია თავის მეგვარესთან ს. ცხომარში (სადადიშქელიანო სვანეთში).“ ნათესაური ურთიერთობები, ერთი გვარის ადამიანების ერთმანეთისადმი პატივისცემა, ჭირსა თუ ლხინში გვერდში მოდგომა ტრადიციულია, საერთოდ, ქართველი ხალხისათვის, მაგრამ საქართველოს მთაში ის უფრო გამოკვეთილი იყო. რაც შეეხება გვარის აღმნიშვნელ სვანურ სიტყვას „თემი“, ცხადია, ის შემოსულია ბერძნულიდან საკმაოდ დიდი ხნის წინ, ალბათ, იმ დროს, როდესაც ერთი გვარი მართლაც ერთი თემი იყო. ცნობილია, რომ არც ქართული სიტყვა „გვარია“ ადგი-

---

[67] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 22.

ლობრივი. მიუხედავად იმისა, რომ არსებობს მოსაზრება ამ სიტყვის „გორასთან“ დაკავშირებისა, მაინც, ცხადია, რომ ენათმეცნიერთა მოსაზრების თანახმად, ის ირანული ენიდანაა შემოსული. გვარის აღმნიშვნელმა თავდაპირველმა ქართულმა სიტყვამ „სახლმა“ კი დროთა განმავლობაში შინაარსი შეიცვალა.

უშგული მრავალმხრივაა საყურადღებო. მაგალითად, აქ არის ტოპონიმი „თუშრე ნამზიგვ“, რომელიც აქ თუშების მოსახლეობის შესახებ მიუთითებს. თქმულება საინტერესოა. გასარკვევია, თუ როდის უნდა გაჩენილიყო აქ თუშური მოსახლეობა? გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „უშგულის მდებარეობა საქართველოს ჩრდილოეთ საზღვარზე, სადაც თავს იყრიდა მრავალი გადასავალი, სრულიად ბუნებრივად ხდის მოსაზრებას, რომ როგორც „თამარის ციხე“, ისე არასვანური ტიპის კოშკები აშენებულია საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლების მიერ, რომელმაც შესაძლებელია მართლაც საჭიროდ მიიჩნია ამ ციხეში თუშური გარნიზონის ჩაყენება“[68].

სამეცნიერო ლიტერატურაში ის მოსაზრებაცაა გამოთქმული, რომ „უშგული გვაძლევს ციხე-სახლის სვანეთისათვის ყველაზე დასრულებულსა და ტიპიურ ფორმას“[69]. ამასთანავე აქ ორი სხვადასხვა ტიპის კოშკია დაფიქსირებული. ერთი, რომელიც სვანური მურყვამის ძირითადი ნიშნებით ხასიათდება და მეორე ტიპის კოშკი მისგან განსხვავებულია, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (თუშეთი, ხევსურეთი) გავრცელებულ კოშკებს უახლოვდება[70].

უშგულის ყველა ძველ სახლს (ციხე-სახლების გარდა), როგორც წესი, თავისი კოშკი გააჩნდა და ამასთანავე უშგულს ჰქონდა საერთო თავდაცვითი ნაგებობაც, რომელიც ბალსზემო სვანეთს არცერთ სხვა თემს (ხევს) არ ჰქონდა.

ზემოთ ითქვა, რომ უშგული ეკლესიების სიმრავლით გა-

---

[68] *რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე.* სვანეთის სოფელი ძველად, თბ., 1964, გვ. 35
[69] *რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე.* სვანეთის... თბ., 1964, გვ. 40.
[70] *რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე.* სვანეთის... თბ., 1964, გვ. 41.

მოირჩევა. სოფელ ჟიბიანში სამი ეკლესიაა. ყველაზე დიდი ღვთისმშობლის სახელობისაა. ამ სოფლის მიქაელ მთავარანგელოზის ხატის წარწერაში მოხსენიებულია სოფელი ცენა, რომელიც უღელტეხილზე ცხენისწყლის მხარეს მდებარეობს. ცენაში ე. თაყაიშვილის დროს, XX საუკუნის დასაწყისში ექვსი ოჯახი ცხოვრობდა. საინტერესოა მაცხოვრის ხატის წერწარა: *„წმინდაო მაცხოვარო, მეოხ ექმენ მარუშიანსა და ძესა მისსა.“* ე. თაყაიშვილის აზრით, ეს უნდა იყოს მარუშიან ვარდანის ძე რომელსაც თამარ მეფემ ჩუხჩარახობა უბოძა“[71]. ამჯერად, ამას ჩვენთვის მნიშვნელობა არა აქვს. მთავარია, რომ საქართველოს გაერთიანების პერიოდისთვის ცნობილი საგვარეულო მარუშიანებისა წარმოშობით, როგორც ჩანს, სვანეთიდან იყო. წარწერების მიხედვით, უშგულის დედა ღვთისმშობლისათვის სხვა ქართულ ფეოდალურ გვარებსაც (სახლებსაც) შეუწირავთ. მაგალითად, კათხა შეუწირავს *ერისთავ შოშიტს*, რომელიც უეჭველად რაჭის ერისთავი შოშიტა უნდა იყოს, ვერცხლის თასი – იმერეთის თავადს *როსტომ ღოღობერიძეს*, ვერცხლის სურა – რაჭის თავად *მერაბ წულუკიძეს* (XVIII ს.), ვერცხლის ჯვარი – *ბექან ლორთქიფანიძეს*. ლორთქიფანეძეთა მიერ სვანური სალოცავისადმი ძვირფასი საეკლესიო ნივთის შეწირვა შემთხვევითი მოვლენა არ უნდა იყოს. საერთოდ, ლორთქიფანიძეთა გვარი პირველად იხსენიება XIV-XV საუკუნეების სვანურ დაწერილში: „დავწერეთ დაწერილი ესე ჩვენ, ლორთქიფანიძეთა გიორგი და დემეტრე და ჩვენ ჰალდეშელთა ერთობილთა, მას ჟამსა, ოდეს წერემელთა ხატი გარდმოვასვენეთ ჩვენ ერთობილთა. აწ, რაიცა საქმე მოხდეს, აწ ჩვენ, ლორთქიფანიძეთა და ჩვენთა – ჰილდეშელთა შორის, არცა ვისი ხატი ჩამოვასვენოთ, არცა ვისად საჳედროდ გავჰადოთ ჰალდეში“[72]. ამ საბუთში გვარსახელი „ლოთქიფანიძის“ ფორმითაა ჩაწერილი. ჩვენი აზრით, ეს დოკუმენტი ლორთქიფანიძეების სვანურ წარმომავ-

---

[71] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 135.
[72] სწძ, I, გვ. 219.

ლობაზე მიუთითებს. მათ ქართული ტრადიციით წინაპართა ხა-ტი ახალ საცხოვრისში გადააქვთ. გვარსახელი შეიცავს ორ სუფიქსს (-ან+-ძე). ისინი თავდაპირველად ატარებდნენ „ლოთ-ქიფანის“ („ლორთქიფანის“) გვარს. ბარში გადასახლებისა და სოციალური აღზევების შემდეგ გვარსახელს დაემატა -ძე სუ-ფიქსი.

უშგულის დედა ღვთისმშობლისათვის ვერცხლის თასის შემწირველთა შორის დასახელებულია *„სეხნია მეიფარიანიც.“* გვიან პერიოდში არც მეიფარიანები იყვნენ არა მარტო უშგუ-ლის თემის, არამედ, საერთოდ, სვანეთის მცხოვრებნი. **მეიფარი-ანები** ლეჩხუმის სოფელ ორბელში მკვიდრობენ. გადმოცემით, ისინი სვანეთიდან არიან გადმოსახლებულნი. მეიფარიანების გვარი სვანეთიდან ლეჩხუმში საკმაოდ დიდი ხნის წინ ჩანს გადმოსახლებული. XVI საუკუნის საბუთში ვკითხულობთ: „მა-რთებს მეიფარიანს...“ მეიფარიანების გვარი, ოღონდ მუიფარია-ნის ფორმით („ვახახი მუიფარიანი“) მოხსენიებულია სვანეთის XIII საუკუნის სულთა მატიანეში სოფელ ეცერში[73].

უშგულის სოფელ ჩვიბიანში ქვის პატარა ეკლესია იყო. რაც შეეხება ჩაჟაშს, აქ ორი ეკლესიაა და ერთი, წმინდა გი-ორგის სახელობისა, თამარ მეფის სახელობის ციხეში იყო[74], მეორე კი მაცხოვრის სახელობისა იყო. მაცხოვრის ხატის XII-XIII საუკუნეების წარწერაში ვკითხულობთ: *„წახნელიძე ვახ-ტავ და მისი მეუღლე ხუაშაქი.“* ასეთი გვარსახელი სვანეთში დადასტურებული არაა. ხატი აქ, ალბათ, ბარიდან უნდა იყოს შემოტანილი. გვარსახელი ორი სუფიქსითაა (-ელ+-ძე) ნაწარ-მოები და ტოპონიმ **წახანს** უკავშირდება. ასეთი ტოპონიმი (სო-ფლის სახელი) - წახანი სამცხე-ჯავახეთში იყო. გვარსახე-ლიც, როგორც აღვნიშნეთ, ამ სოფელთან უნდა იყოს დაკავში-რებული. ამავე ეკლესიის ჯვარზე ასეთი წარწერაა: „ნასრეთის ღმრთისმშობელო შეეწირე იოანეს და მეუღლესა მისსა თაბასა

---

[73] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, ნაკვეთი მეორე, ტექსტები, თბ., გვ. 140.
[74] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 151.

და ძეთა მისთა“[75].

სოფელ მურყმერში ორი ეკლესიაა: „მაცხოვარი“ და „წმიდა ბარბარე.“ XII-XIII საუკუნეების გარდმოხსნის ხატის წარწერაში ვკითხულობთ: „ქრისტე ღმერთო, მომიჴსენე, მჴსნელო, სასუფეველსა შენსა მე, *ლომინაძე ქველი* და მეუღლე ჩემი *რუსუდან* და შვილნი ჩემნნი *ვახტანგ* და ძმანი მისნი“[76]. აშკარაა, რომ ეს ხატიც სვანეთში დასავლეთ საქართველოს ბარიდანაა მოხვედრილი.

უშგულის თემში არაერთი გადმოცემაა ჩაწერილი სვანთა ისტორიისა და ყოფა-ცხოვრების შესახებ. ცნობილია, რომ საქართველოს მთაში ჩაწერილი ასეთი გადმოცემები უმეტეს შემთხვევაში ისტორიულ სინამდვილეს ასახავს. მაგალითად, ბევრ თავადს უცდია უშგულელთა დამორჩილება, მაგრამ ამაოდ. პირიქით, უშგულელებს ისე ჰქონდათ საქმე დაყენებული, რომ „ცხენოსანს თავადსა და აზნაურს სოფელზე არ გაატარებდა.“ ასეთი ამბის მომსწრენი დღესაც მოიპოვებიან უშგულში. რომელსამე თავადიშვილს რომ უშგულში მოსვლა სდომებოდა, ცხენი სამი ვერსის სიშორეზე უნდა დაეტოვებინა სოფლიდამ და თვითონ ფეხით შემოსულიყო“[77]. თავადმა დადეშქელიანებმა ბალსეზმო სვანეთი რომ ვერ ჩაიგდეს ხელში, ამას უშგულელები თავიანთ დამსახურებადაც მიიჩნევდნენ. მართალია, ლატალის თემი, რომელიც სადადეშქელიანო სვანეთს ესაზღვრებოდა, ფხიზლად იდგა, რათა ეს უკანასკნელნი თავისუფალ სვანეთში არ შემოეშვათ, მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს რამდენჯერმე მაინც მომხდარა. „ფუთა დადეშქელიანმა, რომელიც ეხლანდელს დადეშქელიანების წინაპარი იყო, მთელს სვანეთში გაიკვლია გზა და ბოლოს უშგულს მიაღწია და მოინდომა იმისი დამორჩილება. ეს განზრახვა ფუთას ძვირად დაუჯდა; უშგულელებმა მოჰკლეს ეს გამბედავი კაცი. ამ გვარიდამ უშგულს მოუკლავს კი-

---

[75]*ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 158.
[76]*ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 174.
[77]*ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 74.

დევ ყვარყვარე. ასე გვეუბნება ხალხის გარდმოცემა და დღემდე უშგულში დარჩენილი ამის შესახებ საერო სიმღერა“[78]. ფუთა დადეშქელიანის მოკვლის დროს უშგულში სტუმრად „ექვსი ***დვალეთელი*** იყო. ამათ ჰქონდათ უჩახმახო თოფი. სვანეთში მაშინ თოფი არ იყო და მთელი სოფელი ამ უჩახმახო თოფს სინჯავდა და ეკითხებოდა დვალეთელებს, ეეხსნათ თოფის ხმარება. დვალეთელებმა თოფი გასტენეს და სთქვეს: თუ ფუთას მოკვლა გინდათ, ამ თოფით მოკლავთო“[79]. იმ სოციალურ ბრძოლასთან ერთად, რომელიც ამ გამოცემაშია დაცული, ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე იმას, რომ სვანებს ახსოვდათ საქართველოს სხვა მხარის – დვალეთისა და მისი მცხოვრებლების – დვალების შესახებ და რომ ეს ურთიერთობა, როგორც ჩანს, ხშირი იყო. საყურადღებოა, რომ სვანებისათვის (უშგულელებისათვის) ცნობილი ყოფილა აგრეთვე „დვალეთური“ დანა.

კალის თემი

ბალსზემო სვანეთის შემდეგი თემი **კალის თემი** იყო, რომელიც ასევე რამდენიმე სოფლის ერთობლიობას წარმოადგენდა. კალის თემის ექვსი სოფლისაგან შედგებოდა: **ვინჩაში, ხე, ლალხორი** (ლაიხორი), **დავბერი, იფრარი** (იფრალი) და **ხალდე**[80]. ალ. ჩარკვიანს კალის თემის კიდევ ორი სოფელი აქვს დასახელებული: **მუკვდარი** და **აგრაი**. 1886 წლის საოჯახო სიების მონაცემებით, კალის სასოფლო საზოგადოებაში სულ 64 კომლი, 425 სული ცხოვრობდა. საშუალოდ კალის თემში ერთ კომლში 6,65 სული იყო. სოფელ ვინჩაში 16 კომლი (120 სული) ცხოვრობდა, იფრარში – 23 ოჯახი (136 სული), დავბერში – 15 ოჯახი (89 სული), ლალხორში – 8 ოჯახი (55 სული), ხეში – 2 კომლი (25 სული). რაც შეეხება ხალდეს, ის რუსის ჯარმა 1876 წელს განადგურა, მოსახლეობა ამოწყ-

---

[78] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 74-75.

[79] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 76.

[80] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 178.

ვიტა და, ფაქტობრივად, მას შემდეგ სოფელი მოსახლეობის გარეშე დარჩა.

1940 წლის საარქივო მონაცემებით, კალის თემის სოფელ ვიჩნაში 23 კომლი **ხარძიანი** მკვიდრობდა. ხარძიანები სოფელ ხე-ამრაის მკვიდრებიც იყვნენ (10 ოჯახი). ეს გვარი ერთ-ერთი ძველი სვანური გვარია. ის არაერთხელაა მოხსენიებული XIV-XV საუკუნეების სვანურ საბუთებში. ამ დროით დათარიღებული დაწერილით *შერგილ ჴარძიანს* და მის ძმის შვილებს – *ყივანს, ვაგანს* და *დოდილს* – კალის ჴევისათვის დაწერილი მიურთმევიათ, რის თანახმადაც ისინი კალის ხევში/თემში შესულან: „...ოდეს ერთმანერთისა ნდობითა ერთობა და მოკეთეობა მოგვინდა და გავართედ ჩვენი საქმე კარგი და ჰავი.“[81] შემონახულია XV-XVI საუკუნეებით დათარიღებული ქაუ ხარზიანის მოსახსენებელი, რომელშიც მისი ოჯახის 17 წევრია დასახელებული.[82] ეთნოგრაფიული მასალა ხარძიანების შესახებ: „ხარძიანები ვართ კალის უძველესი მკვიდრი. ჩვენი გვარის სოფელია ვიჩნაში. აქედან არიან სხვაგან გადასული. აქ, ვიჩანში მხოლოდ ხარძიანები ვართ. წარმომავლობა ჩვენი გვარისა მოდის ხაზუდან. ხაზუ ჩვენი გვარის წინაპარი იყო. აფხაზეთის სვანეთში ხარზიანები ვართ. **ჩვენი განაყრები არიან არზიანები სამეგრელოში**. დიდი ხნის ამბავია მაგათ გადასახლება. გვარიდან გასვლა კაცის მოკვლასთანაა დაკავშირებული. ამიტომ შეიცვალა ადგილი. ლეჩხუმში **სვანიძეებიც** აქედან არიან გადასახლებული, ჩვენი გვარისანი იყვნენ. ხარძიანები ვიყოფით სამხუბებად; ესენია: „ბატუშა“, „ბოთოშა“, „ფუთაშა“, „გეგილუშა“, „ხაიშა“, „ხვაშა“, „ბადიშა“, „ბექიშა“ (უჩა ევგენის ძე ხარძიანი, 75 წლის, 2003 წ.). იგივე მთხრობელი კალის ძველ მკვიდრთა შორის ასახელებს: **ფანგანებს, დადვანებს, გასვიანებს, ჩეგიანებს, ჩოფლიანებს, გულბანებს, პირველებს.** თუმცა, როგორც ირკვევა, გულბანები და პირველები იფარიდან არიან

[81] სწძ, I, გვ. 226.

[82] სწძ, I, გვ. 306.

გადმოსულები. ხარძიანებს, ფანგანებს და გულბანებს საერთო სალოცავი ჰქონდათ სოფელ ხეში, წმინდა ბარბარეს ეკლესია. „ამ სამი გვარის სასაფლაოც აქაა.“ სოფელ ხე-ამრაიში 1940 წელს 9 ოჯახი **გულბანი** ცხოვრობდა. ერთი კომლი გულბანი ლალხორის მკვიდრიც იყო (გულბანები და გულბიანები ქვემო სვანეთშიც ცხოვრობდნენ). XIII საუკუნის სვანეთის სულთა მატიანეში მოხსენიებულია „ადაშელ გულუბიანი“[83]. ეს გულუ-ბიანი გულბანების (გულბიანების) წინაპარი უნდა იყოს. სო-ფელ ხე-ამრაიში **ფანგანისა** და **ჩეგემიანის** თითო ოჯახი ცხოვრობდა. ჩეგემიანები/ჩეგიანები ხალდესა (4 კომლი) და იფრალშიც (1 კომლი) იყვნენ. 1940 წელს ხალდეში **გასვიანე-ბის** ცხრა კომლი და **ჯოხაძეების** სამი კომლი მკვიდრობდა. ხალდეს მცხოვრებნი იყვნენ აგრეთვე **ქოჩქიანები** და **ჩოფლიანე-ბი**. სვანურ საისტორიო საბუთებში ჯოხაძეების წინაპრები **ჯო-ხიანებად** არიან ჩაწერილი. მაგალითად, სოფელ ცხმარეთში მო-ხსენიებულნი არიან „ფურთუხ ჯოხიანი. მისი ძმა სარგისი“[84]; აგრეთვე: „გ~ჯოხიანი“, „ბენდანი ჯოხიანი“, „გამრეკელი ჯო-ხიანი“[85]; „კ~კე ჯოხიანი“, „მრ~მ ჯოხიანი“[86]. რაც შეეხება გა-სვიანებს, მათი გვარიც განსხვავებული ფონეტიკური ვარიან-ტით იყო წარმოდგენილი – XIV საუკუნის პირველი ნახევრის დაწერილში დაფიქსირებული „გასვანი.“[87] კალის თემის სოფელ ლალხორში 11 კომლი **მარგველანი** ცხოვრობდა. მარგველანებ-თან ერთად ამ სოფელში **გამყრელიძეების** 5 კომლიც მკვიდ-რობდა. ისინი რაჭიდან ყოფილან გადმოსახლებული. მარგველა-ნები დავბერის (დაუბერის) – 6 კომლი და იფრალის (9 ოჯა-ხი) მკვიდრებიც იყვნენ. მარგველანებთან ერთად დაუბერში და-დვანების ორ ოჯახსაც უცხოვრია. მარგველანები პირველად

---

[83]*პ. ინგოროყვა.* სსძ, ნაკვეთი მეორე, ტექსტები, თბ., გვ. 151.
[84]* პ. ინგოროყვა.* სსძ, ნაკვეთი მეორე, ტექსტები, თბ., გვ. 143.
[85]* პ. ინგოროყვა.* სსძ, ნაკვეთი მეორე, ტექსტები, თბ., გვ. 144.
[86]*პ. ინგოროყვა.* სსძ, ნაკვეთი მეორე, ტექსტები, თბ., გვ. 147.
[87]სწძ, I, გვ. 168.

XIV საუკუნის პირველი ნახევრის საბუთში არიან მოხსენიებულნი – „მარგვლიანი ფარცმან“, „მარგველანი ფაცა“.[88] გადმოცემით, *მარგველანების წინაპარი კალაში ჩრდილოეთ კავკასიიდან, დღევანდელი ყარაჩაის ტერიტორიიდან, გადმოსახლებულა. ჩრდილოეთ კავკასიიდან სამი ძმა გადმოსულა: უფროსისაგან ჩხვიმიანები წარმომავლობენ, შუათანასაგან – ხერგიანები და უმცროსისაგან – მარგველანები.* თავდაპირველად სამივე თავრალში დასახლებულა. შემდეგ კი ხერგიანები და მარგველანები მესტიაში გადასულან. ბოლოს მარგველანი კალაში დაფუძნებულა. ფრიად საყურადღებოა, რომ მარგველანთა გვარის სამხუბები და ხერგიანთა გვარის სამხუბები ერთი და იმავე სახელწოდებისაა: „შაითუშა“, „ბექაიშა“, „მქელშა“, „ბესილუშა“, „თათშა“. მარგველანები მონათესავე ხერგიანებსა და ჩხვიმიანებზე დღესაც არ ქორწინდებიან. კალელი მარგიანების საგვარეულო სალოცავია „წმიდა გიორგი“. XIV საუკუნის პირველ ნახევარში მარგველანები მესტიის მკვიდრები იყვნენ (ამ დროის დაწერილში მოწმედ მოხსენიებულია „მარგვლიანი ფარცმან“[89]. XIII საუკუნეში კი ჩრდილოეთ კავკასიის დღევანდელი ყარაჩაისა და ბალყარეთის ტერიტორიაზე თურქულენოვანი მოსახლეობა ჯერ დასახლებული არ იყო. სოფელ ლალხორში 6 კომლი **დადვანი** ცხოვრობდა. ამ გვარის ოთხი (4) კომლი სოფელ იფრალში იყო. დადვანები XV საუკუნის II ნახევრისა XVII-XVIII საუკუნეების საბუთებში არიან დასახელებულნი. კალის საზოგადოების სოფელ იფრალში 1940 წელს **პირველების** 7 ოჯახი იყო აღრიცხული. ლალხორის მკვიდრი იყო **გამყრელიძეების** სამი ოჯახიც, რომლებიც, რა თქმა უნდა, რაჭიდან იყვნენ გადმოსახლებულნი.

კალაში, როგორც ჩანს, მოსახლეობის ცვლა მოხდა. მაგალითად, „სვანეთის კრების მატიანეში“ კალას თემში დასახლებული არიან **მეჯვარიანები, მუშკიდიანები, ხაზალიანები,**

---

[88]სწძ, I, გვ. 172, 188.

[89]სვანური ისტორიული საბუთები, I, გვ. 178.

კვირკველიანები, ღურმუთიანები, უბილიანები, აფაქიანები, ახშიანები, ადაიანები და ქარჩიანები. ჩამოთვლილი გვარებიდან დღეს სვანეთში მხოლოდ *მუშკუდიანები* მკვიდრობენ. ზოგიერთი გვარი (*მეჯვარიანი, ახშიანი*), ჩანს, საერთოდ ამოწყდა. რაც შეეხება *ხაზალიანებს, აფაქიანებს, კვირკველიანებს, ადაიანებს, ქარჩიანებს,* ისინი სამეგრელოში გადასახლებულან. დღეს სამეგრელოში მცხოვრები *ხაზალიები, აფაქიძეები (აფაქიები), კვირკველიები, ადანაიები, ქარჩავები* ზემოთ დასახელებული გვარების შთამომავლები არიან. იგივე შეიძლება ითქვას *უბილიანების* შესახებ, რომლებიც დღეს *უბილავას* გვარს ატარებენ, თუმცა მათი ნაწილი სვანეთშიც დარჩენილა და გვარსახელს ფონეტიკურად სახე უცვლია (*უბილიანი→ვიბლიანი*).

კალის საზოგადოებაში ხალდე გამორჩეული სოფელი იყო, სადაც რუსებმა 1876 წელს დიდი ტრაგედია დაატრიალეს. სოფლის დანგრევამდე ხალდეში 19 მოსახლე ყოფილა[90]. „ყოველ მოსახლეს 1-2 ქვითკირის ორსართულიანი სახლი ედგა და ამდენივე კოშკი. ხალდეშლები ამაყნი, მარდი და ჯაფის ამტანი იყვნენ. ტანადობით, თამაშ-ლხინით, სიმღერა-ფერხულით მთელს სვანეთში ტოლი არ ჰყავდათ. მთელს სოფელში ხუთი გვარეულობა მოსახლეობდა: **გასვიანი, ჯოხაძე, ქოჩქიანი, ჩეგიანი** და **ჩოფლიანი**[91]. ქოჩქიანები დღეს მულახში ცხოვრობენ, XX საუკუნის დასაწყისში კი დალში გადასახლებულან. ამ დროს ბევრი ხალდეშელი ლეჩხუმში გადასახლებულა. ჩეგიანის გვარი ერთ-ერთი ძველი გვარია. ის მოხსენიებულია ხალდეს „ჯგრაგ ლიჩანეშის" ეკლესიის წარწერაში: ***„ქრისტე, შეიწყალე მიქაელ ჩეგიანი, ამენ."***[92] წარწერა XI საუკუნითაა დათარიღებული. ამ ჩეგიანთა ერთი ნაწილი შემდეგ რუჩეგიანის/რუჩაგი-

[90] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 193.
[91] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 193.
[92] *ვ. სილოგავა.* ჩეგიანთა//რუჩეგიანთა გვარის ისტორიის ფურცლები. – სვანეთის ისტორიის ფურცლები, თბ., 2011, გვ. 12.

ანის გვარს ატარებდა.[93] ჩეგიანებს სოფელ ხალდეში 1876 წლისათვის სამი კოშკი ჰკუთვნებია, როდესაც რუსეთის ხელისუფლებამ ისინი ზარბაზნებით დაანგრია.

სოფელ დავბერის ოდნავ ქვემოთ, მთაზე კვირიკესა და ივლიტას სახელობის ეკლესია იყო გაშენებული. მას სვანები *ლაგურკას* უწოდებენ. ე. თაყაიშვილის ცნობით, ,,კალის ეკლესია წარმოადგენს მთელი სვანეთის მთავარ სალოცავს. ეს სვანეთისათვის ის არის, რაც მთელი საბერძნეთისათვის დელფის ტაძარი იყო. ეს აერთიანებს სვანებს თემებად დაყოფილს ისე, როგორც დელფის ტაძარი აერთიანებდა სხვადასხვა ბერძენთა რესპუბლიკებს"[94]. მართალია სვანეთის ყველა თემს თავისი მთავარი სალოცავი ჰქონდა, მაგრამ ყველაზე ძლიერად კალის ,,ლაგურკა" ანუ ,,წ~ა კვირიკეს და ივლიტას" ეკლესია მიჩნდათ. მასში დაცული ყოფილა ბიზანტიური ხელოვნების საუცხოო ხატი, რომელსაც ისინი ,,შალიანს" უწოდებდნენ. ამიტომაც იყო, რომ დიდი ბოროტებისა და დანაშაულის ჩამდენს ამ ხატზე აფიცებდნენ. მაგალითი არ ყოფილა წინა დროში, რომ სვანს ფიცის დროს თავისი დანაშაული არ აღიარებინოს და არ გატეხილიყოს დანაშაულობაში"[95]. ,,სვანების წარმოდგენით, შალიანი სვანი იყო. ერთხელ იმერეთის მეფემ ასი სვანი გამოიწვია და მათ შეუკვეთა გეგუთის ველის მოთიბვა. შალიანმა მეფეს წინადადება მისცა, რომ ის მარტოდ მარტო მოთიბავდა ველს სწორედ ამ დროის განმავლობაში, რაც მან ას სვანს დაუნიშნა, მაგრამ გასამრჯელოდ შალიანისათვის ის ნივთი უნდა მიეცა, რასაც ის მოითხოვდა. მეფემ თანხმობა გამოუცხადა. შალიანი შეუდგა საქმეს და დანიშნულ დროზე შეასრულა იგი. გასამრჯელოდ გამოითხოვა ეს კალის ხატი. მეფემ პირობა ას-

---

[93] *ვ. სილოგავა.* ჩეგიანთა//რუჩეგიანთა გვარის ისტორიის ფურცლები. – სვანეთის ისტორიის ფურცლები, თბ., 2011, გვ. 8-21; *რ. გუჯეჯიანი.* ქართულ ფეოდალურ საგვარეულოთა ისტორიიდან (ჩეგიანები, რუჩეგიანები) – სვანეთის ისტორიის ფურცლები, თბ., 2011, გვ. 31-40.

[94] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 178.

[95] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 179.

რულა. შალიანმა ხატი გამოხვია ვაცის ტყავში და სვანეთში გამოემგზავრა. კალის თემის მცხოვრებლებმა გაიგეს, რომ შალიანს ასეთი ძვირფასი ნივთი მოაქვს, მოინდომეს მისი წართმევა, დახვდნენ გზაში, მოკლეს შალიანი და ხატი ჩაიგდეს ხელში, მაგრამ არ იცოდნენ სად წაეღოთ, სად დაესვენებინათ. ამიტომაც შეუბეს უღელში ორი კურო; უღელზე ბოძი დააკრეს, ბოძზე ხატი დაამაგრეს და ისე გაუშვეს თავის ნებაზე კუროები. ხარებმა გადალახეს ენგურის მდინარე, შეუდგნენ აღმართს და გაჩერდნენ იმ მთის წვერზე, სადაც ეხლა წმინდა კვირიკეს ეკლესია არის. აქ ააშენეს მონასტერი სვანებმა და მას შემდეგ ინახება შალიანის ხატი“[96]. საყურადღებოა, რომ სვანებს არაერთი სიმღერა და გალობა ჰქონდათ და ზოგიერთი ჰიმნი და სიმღერა მხოლოდ ამ ეკლესიისათვის იყო განკუთვნილი. სხვაგან მას არ გალობდნენ. სწორედ ლაგურკაში, წმ. კვირიკესა და ივლიტას ეკლესიასთან, დადო 2000 სვანმა ფიცი ხალდეს ტრაგედიის წინ. ამ დროს ეკლესიიდან გიორგი ფანგანს გამოუსვენებია მთელი სვანეთისათვის სათაყვანებელი შალიანის ხატი. მის წინაშე ყველამ ფიცი დადო, რომ საერო საქმეს არ უღალატებდა. ამის ნიშნად ორ კაცს ერთი ჯოხის ბოლოებისათვის მოუკიდია ხელი და მის თავზე აღმართული ხატის ქვეშ გაუვლიათ. სხვათა შორის, შალიანის გვარის არსებობა საისტორიო საბუთებითაც დასტურდება – XV-XVI საუკუნეების საბუთში მოხსენიებულია ***მიქაელ შარლიანი*** და XVII საუკუნის „წიგნში“ – ***ზურაბი შარლანი***[97]. დოკუმენტებში მოხსენიებული „შარლანები“ უდავოდ შალიანები არიან.

კალის ლაგურკა, მართალია, მთელი სვანეთის საერთო და გამაერთიანებელი სალოცავია, მაგრამ ის კალის თემის საერთო სალოცავიც იყო. ამ სალოცავში ძირითადად თიკანს წირავდნენ. ხოლო მთელი კალა ერთ ხარს (რომელიც საერთო თანხით

[96] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 189.
[97] სწძ, I, გვ. 202, 214.

ჰქონდათ ნაყიდი) წირავდა კვირიკეს. „კალის მოსამსახურეს *მეგნეს* ვეძახდით. მეგნედ მორიგეობით დგებოდნენ. დღეობის დამთავრების შემდეგ სხვას გადააბარებდნენ. მეგნეს საკლავი უნდა დაეკლა, თადარიგი დაეჭირა. საჭმელ-სასმელი მათი ხელიდან კეთდებოდა. ცუდი გზებია, წყალი ასაზიდი იყო. ორ-სამ ოჯახს უწევდა მორიგეობა. არაყიც (რაზი) ქერის, პურისა ან ჭვავისაგან მეგნეებს უნდა გამოეხადათ.“ წმინდა კვირიკესა და ივლიტას ეკლესიას ყანებიც ქონია. ყანებს, რომლებსაც კვირიკეს მიწებს უწოდებდნენ, ასევე მორიგეობით უვლიდნენ. საერთოდ საეკლესიო მიწები სვანეთში თითქმის ყველგან ყოფილა. ეთნოგრაფიული მონაცემებით ***კალის ყანების მიწებზე ადრე გელოვანებს უცხოვრიათ. გელოვანების წასვლის შემდეგ ეს ყანები ეკლესიის (ანუ თემის) საკუთრებაში გადასულა.***

იფარის თემი

შემდეგი **თემი იფარის** თემი იყო. იფარის თემში შემდეგი სოფლები შედის: **ნაკიფარი** (1886 წლის საოჯახო სიებში დასახელებული არაა), **ზეგანი, ბოგრეში, იფარი, წვირმი, ადიში, იელი**. ე. თაყაიშვილის მიხედვით, „წინათ წვირმი და ადიში ცალკე თემებს შეადგენდნენ.“ ცალ-ცალკე ასახელებს ადიშისა და წვირმის თემებს ალ. ჩარკვიანიც. ადიშის თემში თუ მხოლოდ ერთი სოფელი იყო, წვირმის თემში 6 სოფელი (ტვიბერი, ზაგარი, ლამოლდი, ჩიბანი, სვიფი და ნესგაუბანი) შედიოდა. ცალკე თემად გამოყოფს ალ. ჩარკვიანი იელის თემს (სოფლები: ნესგაუბანი, ასკარდი, აცი). 1886 წლის საოჯახო სიებით იფარის სასოფლო საზოგადოებაში 133 კომლი (1023 სული) ცხოვრობდა, რაც კომლში საშუალოდ 7,7 სულს უდრის. ყველაზე დიდი სოფელი იყო წვირმი, რომელშიც 38 კომლი (265 სული) მკვიდრობდა; იფარში 32 კომლი იყო (242 სული), ზეგანში – 24 კომლი (169 სული), ადიშში 13 კომლი (134 სული), იელში – 14 კომლი (142 სული), ბუგრეში – 12 კომლი (77 სული).

1940 წლის მონაცემებით, იფარის საზოგადოების სოფელ ზეგანში **პირველების** 25 ოჯახი ცხოვრობდა; ოცი კომლი პირ-

ველი სოფელ ნაკიფარში მკვიდრობდა. იფარის საზოგადოებაში თავისი სიმრავლით გამოირჩეოდა **გულბანების** გვარი (ზეგანში 28 კომლი, ნაკ-იფარში – 20 კომლი). როგორც ზემოთაც აღვ-ნიშნეთ, XIII საუკუნეში მათი წინაპრები **გულუბიანებად** არიან მოხსენიებულნი. ამ თემის მკვიდრნი იყვნენ **ხვისტანებიც** (ზეგა-ნში 20 ოჯახი). 1940 წელს ზეგანში შვიდი კომლი **კორძაი-ებიც** სახლობდნენ. კორძაიები მკვიდრობდნენ აგრეთვე ბოგრეშ-ში (6 ოჯახი) და წვირმში (9 ოჯახი). XIV საუკუნის პირვე-ლი ნახევრის საბუთში კორძაიების წინაპრები „კორძიანებად“ არიან მოხსენიებულნი.[98] სოფელ ბოგრეშის მკვიდრნი არიან **ხორგუანები** (5 კომლი). XIII-XIV საუკუნეებში ხორგუანების წინაპრებს ბეჩოს სოფელ დოლში უცხოვრიათ. აქ ამ დროს აღრიცხულნი იყვნენ: „თვალიმინდი ხვერგუანი“, „გვანგვა ხვერ-გუანი“, „ნანა ხვერგუანი“, „ათარაჯი ხვერგუანი“, „გ~ხვე-რგუანი“[99]. გულბანების წინაპრებიც იფარში ამ სოფლიდან არიან გადმოსახლებულნი. როგორც ჩანს, იშვიათი შემთხვევა არ იყო ცალკეული გვარების ბალსქვემო სვანეთიდან ბალსზემო სვანეთში გადასახლება და ეს დაკავშირებული უნდა იყოს სა-ბატონო (სადადეშქელიანო) სვანეთიდან თავისუფალ (უბატონო) სვანეთში მოსახლეობის მიგრაციასთან (ლტოლვასთან).

იფარის საზოგადოების სოფელ ბოგრეშის მკვიდრნი არიან **ავალიანები** (1940 წელს – 24 კომლი). ავალიანები ცხოვრობ-დნენ ადიშშიც. ავალიანების გვარიც სვანეთის ერთ-ერთი ძველი გვარია. ადიშიდან არის ეს გვარი გადასული ქუთაისში და ცხენისწყლის ხეობის სოფლებში (მელე და ჩიხარეში – ლაშხეთის თემი). სვანეთის მკვიდრებად ავალიანები პირველად XIV საუკუნეში არიან მოხსენებული. XVII საუკუნის საბუთე-ბით იმერეთში ჩანან[100] ერთ-ერთი ძველი სვანური გვარია **ქალ-**

---

[98]სწძ, I, გვ. 168.

[99]*ვ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 149, 151.

[100]*რ. თოფჩიშვილი.* საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარების ისტორია. თბ., 2011, გვ. 17-18.

დანების გვარიც. ისინი იფარის თემის სოფელ ბოგრეშში ცხოვრობენ (10 კომლი). მკვიდრობენ აგრეთვე სოფელ ცხუ-მარშიც (12 ოჯახი). საერთო წარმომავლობის შესახებ გადმო-ცემა აქვთ სვან ქალდანებსა და სამეგრელოში მოსახლე ქარდა-ვებს. ს. მაკალათიას სამეგრელოში ქარდავების შესახებ შემდე-გი გადმოცემა ჩაუწერია: *„ს. ჯვარში პირველად დასახლებულა ქარდა, რომელიც გადმოსულა სვანეთიდან. ქარდა სამი ძმა ყო-ფილა. მათ კაცი მოუკლავთ ლატალში და ჯვარში გამოქცეუ-ლან. აქ დადიანს ისინი მიუღია და დასახლებულან ჯვარში. მა-თი გვარის კაცები სვანეთში არიან ქალდაანი.“*[101] ქალდანების წინაპრები არაერთხელ არიან მოხსენიებულნი XIII-XIV საუ-კუნეების „სვანეთის კრების მატიანეში.“ სოფელ ლალვერს და-სახელებულია „გ~ი ქალდიანი“, „ნენე ქალდიანი“, „შალვა ქალდიანი“, „გ~ი ქალდიანი“, „მარიამ ქალდიანი“[102]. XIV სა-უკუნის მეორე ნახევრის საბუთში გვხვდებიან „მიმაჲ ქალდე-ანი“ და „არდაშელ „ქალდიანი,“[103] XV საუკუნის პირველ ნა-ხევარში – „არდაშელ ქალდანი“, XV-XVI საუკუნეებში – „ჭოჭლა ქალდიანი“, XVII-XVIII საუკუნეებში – „ბიქელდი ქალდანი“. სოფელ ბოგრეშსა და სოფელ წვირმში **ფანგანების** 19 კომლი ცხოვრობდა (1940 წ.). წვირმის გვარებიდან შეიძ-ლება კიდევ დავასახელოთ: **ფიცხელიანები** (13 კომლი), **ყიფი-ანები** (6 კომლი), **გიგლებიანები** (6 კომლი), **ბედიანები** (2 კომლი. ამ გვარისანი თავდაპირველად ბენდიანები უნდა ყოფი-ლიყვნენ. ბენდიანები მოხსენიებული არიან XIV საუკუნის და-წერილში[104]), **თამლიანები** (8 კომლი), **კვებლიანები** (4 კომ-ლი), **მუკვანები** (3 კომლი), **ხვიბლიანები** (12 კომლი. ბოგ-რეშში – 7 კომლი), **სამსიანები** (13 კომლი. XV-XVI საუკუ-

---

[101]*ს. მაკალათია.* სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, ბ., 1941, გვ. 243.
[102]*ვ. ინვოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 157.
[103]სწძ, I, გვ. 202, 214.
[104]სწძ, I, გვ. 191.

ნეების დაწერილში გვხვდება „საგი სამსიანი“[105]). ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ერთი წამოშობა აქვთ სოფელ იელში მცხოვრებ **სამსიანებსა** და სოფელ ნაკრაში მოსახლე **ანსიანებს**. „როცა ჭირი-ლხინი აქვთ ერთმანეთთან დადიან. არავის ახსოვს მათი ერთმანეთზე დაქორწინება.“ ანსიანების წინაპრები უნდა იყვნენ „სვანეთის სულთა მატიანეში“ მოხსენიებული **ასიანები**[106]. იფარის მკვიდრნი არიან აგრეთვე გულბანები, რომელთა სოფელი აქ ნაკიფარია. ამავე სოფელში მკვიდრობდნენ პირველები. პირველების გვარი რამდენიმე სამხუბისაგან შედგება: „აბდუშერები“, „ჯავახშა“, „გვენეშა“, „ლემინშა“, „გიოშა“. სოფელ ზეგანში გულბანებთან ერთად ხვისტანები ცხოვრობდნენ, ბოგრეში – კორძაიები, ხორგუანები. ხორგუანებსა და გულბანებს საერთო წარმომავლობა აქვთ. ეს ორი გვარი ერთმანეთზე არ ქორწინდება და ერთმანეთს წელიწადში ერთხელ ხვდებიან ხან იფარში და ხან ბეჩოში, რომ ნათესაობა არ დაკარგონ.

საქართველოს ისტორიაში ცნობილი გვარი **მარუშიანი** სვანეთის იფარის წმიდა გიორგის ეკლესიის XII-XIII საუკუნეების ნაკაწრ წარწერაში გვხვდება: „წმიდაო გიორგი იფარისაო, ნუ ამჴდი საფარველსა შენსა, მომეც გამარჯვებაი მონასა თქვენსა მარუშიანსა.“[107]

სოფლებში წვირმსა და ადიშში მაცხოვრის სახელზე აგებული ეკლესიები იყო, სოფლებში ნაკიფარში, ადიშში, იელში კი – წმინდა გიორგის ეკლესიები. სოფელ იელის მიქაელ მთავარანგელოზის ხატზე ასეთი წარწერა ყოფილა: „წმინდა გიორგი ზღუდერისაო, მეოხ მექმენ მამკობსა შენსა ჯონარსი ასათიანსა“, რაც, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ასათიანების სვანურ წარმომავლობაზე მიუთითებს.

---

[105]სწძ, I, გვ. 213.
[106]* პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 155.
[107]სწძ, II, 1988, გვ. 336.

მულახ-მუჟალის თემი

ე. თაყაიშვილისა და ა. ჩარკვიანის მიხედვით, ცალ-ცალკე თემები იყო **მუჟალი** და **მულახი**. სხვა ეთნოგრაფიული მასალით კი ისინი ერთ თემს (მულახ-მუჟალი) წარმოადგენდა. მუჟალის თემში სამი სოფელი შედიოდა: **ჩვაბიანი, ჟაბეში** და **ჩალდაში (ცალდაში)**. მულახის (მულაყის) თემის სოფლებიდან კი შეიძლება დავასახელოთ: **ჭოლაში, ჟამუში, არცხელი, ლახირი, მურშკელი/მუშკიერი, ღვებრა, ზარდლაში**. ზარდლაში გაერთიანებული იყო სოფელ ღობრთან. 1886 წლის საოჯახო სიებით მულახის (მულახ-მუჟილის) თემში 151 კომლი (1296 სული) ცხოვრობდა, რაც კომლში საშუალოდ 8,6 სულს უდრიდა. ყველაზე დიდი სოფელი იყო ჭოლაში (30 კომლი, 232 სული). შემდეგ მოდიოდა: **ჩვაბიანი** (21 კომლი, 171 სული), **ლახირი** (21 კომლი, 194 სული), **არცხელი** (18 კომლი, 134 სული), **მურშკელი** (16 ოჯახი, 105 სული), **ჟაბეში** (14 კომლი, 123 სული), **ჟამუში** (10 კომლი, 109 სული), **ზარდაში** (9 კომლი, 115 სული), **ღვებრა** (7 კომლი, 67 სული), **ცალდაში** (5 კომლი, 46 სული).

1940 წლისათვის მულახის თემის სოფლებში რამდენიმე დიდი გვარი მკვიდრობდა: **გიგანები** (34 კომლი. სოფ. ჩაბიანი. XVI-XVII საუკუნეების ნაკაწრი წარწერა: „გიგანთა დიაკონ ღირსყავ თარეგზელ“.[108] სვანეთის სულთა მატიანეში კი გვხვდება „გიგიანი“[109]), **გუჯეჯიანი** (33 კომლი. ჭოლაში, ჟაბეში, ჩვაბიანი), **მარგიანები** (54 კომლი. არცხელი, ჩვაბიანი, ქვემო მულახი. შუა საუკუნეებში ატარებდნენ „მარეგიანის“ გვარს), **ქალდანი** (13 კომლი. სოფ. ჟამუში), **ქოჩქიანი** (10 ოჯახი. სოფ. ჭოლაში), **შერვაშიძე** (13 კომლი. სოფ. ჭოლაში), **დევდარიანი** (10 კომლი. ჭოლაში. პირველად მოხსენიებული არიან XIV საუკუნეების დოკუმენტებში), **ჟორჟოლიანი** (31 კომლი. არცხელი. არაერთხელ იხსენიებიან XIV-XVII საუკუნეების საბუ-

---

[108]სწძ, II, გვ. 387.

[109] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 133, 134.

თებში.), **ჯაჭვლიანი** (14 კომლი. ჭოლაში. XIII საუკუნის სულთა მატიანით „ბასილი ჯაჭვინელიანი“ ცხუმარში ცხოვრობდა[110]), **დადვანი** (17 კომლი, ქვემო მულახი. მოხსენიებულია XV საუკუნის დაწერილში), **იოსელიანი** (30 ოჯახი. ლახირი. ყველაზე ადრინდელი საბუთი, რომელშიც იოსელიანის გვარია მოხსენიებული XIV საუკუნით თარიღდება – „ფორთოხ იოსელიანი“. ხშირად არიან დაფიქსირებული XV საუკუნის საბუთებშიც[111]), **ნავერიანი** (36 კომლი. ჟამუში და ჟაბეში. გვარი შუა საუკუნეებში „ნავარელიანისა“ (XIV საუკუნის I ნახევარი) და „ნავარიანის“ ფონეტიკური ვარიანტით გვხვდება), **ქურდიანი** (24 კომლი. მურშკელი. პირველად მოხსენიებულია XIII საუკუნის სვანეთის სულთა მატიანეში, აგრეთვე XIV საუკუნის პირველი ნახევრის საბუთში[112]), **ბერიანი** (10 კომლი. ქვ. მულახი), **გაბლიანი** (9 კომლი. ქვ. მულახი. გვხვდება XIII საუკუნის მატიანეში. ამ გვარის რამდენიმე წარმომადგენელი შეყვანილია XIII საუკუნის სულთა მატიანეში[113]), **წიფიანი** (5 კომლი. ქვ. მულახი), **მიბჩუანი** (3 კომლი. ზარდლაში. XV საუკუნით დათარიღებულ ნაკაწრ წარწერაში იკითხება „ხუცეს მიბეჩუანი“[114]), **მჭედლიანი** (4 კომლი), **ზურებიანი** (6 კომლი. ლალხორი და ცალდაში. XIV საუკუნის შუა ხანების დაწერილში – „ზურემიანი“[115]), **მიტიანი** (2 კომლი. ლახირი. მიტიანების განაყრები ყოფილან ჭუბერში მცხოვრები **მიქიანები.** მოსული არიან ჭუბერიდან); **გულბანი** (8 ოჯახი. შუა საუკუნეებში ბერი გულბანი მეზრის მთავარანგელოზის კტიტორი ყოფილა), **ჭეხანი** (8 კომლი. ჩაბიანი), **გვიდანი** (6 კომლი. ლახირი).), **შარვაშიძეები** (შარვაშიანები) (სოფელი ჭოლაში). ლახირში **ბაბლუა-**

110 *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 142.
111 *რ. თოფჩიშვილი.* საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარის ისტორია, თბ., 2011, გვ. 163.
112 სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 177.
113 *პ. ინგოროყვა.* სწძ, თბ., გვ. 147, 151, 152, 153, 154, 156.
114 სწძ, II, თბ., 1988, გვ. 272.
115 სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 172.

ნებსაც უცხოვრიათ, რომელთა კოშკიც ყველაზე ლამაზ კოშკადაა მიჩნეული. მულახში ბაბლუანები გათავებულან. *„მამაკაცები აღარ ჰყავდათ. ბოლო დედაკაცი 1960-იან წლებში გარდაიცვალა.“* გადმოცემით იოსელიანები მულახში მესტიის თემის სოფელ ლაღამიდან გადმოსულან. გადასახლების მიზეზი მესისხლეობა ყოფილა. ლახირში იოსელიანებს მხოლოდ ბაბლუანები დახვედრიან. იოსელიანების მეორე ძმა ეცერში წასულა, მესამე – წყალტუბოში. **ეცერში გადასახლებულ იოსელიანებს გვარი შეუცვლიათ და მურღვლიანის გვარი მიუღიათ** (სინამდვილეში კი დადეშქელიანებმა ჩააწერინეს ასე), ხოლო ლატალში მისულები **ყვინთელიანებად** იქცნენ. მულახელი იოსელიანების სამხუბებია: „ოთიშა“, „გვეგვიშა“, „ბადუშა“, „გუსტანში“ („გუსტანშერ“). სოფელ არცხელში **ნესტრიანებს** უცხოვრიათ. თავდაპირველად ნესტრიანები ძლიერი გვარი ყოფილა, მაგარამ შემდეგ დასუსტებულან და ბოლოს ჟორჟოლიანებს შეყრიან, მათ გვარზე გადასულან. ნესტრიანების შესახებ არსებული ეთნოგრაფიული მასალა ყაბარდოულ წარმომავლობაზე მიუთითებს. სხვა ვარიანტით ნესტრიანები სავიარები ყოფილან. გვარში დაცული გადმოცემა იმაზედაც მიუთითებს, რომ მათ წინაპრებს სადღასაც ზღვის პირზე უცხოვრიათ.

ეთნოგრაფიული მონაცემებით **ნავერიანების** წინაპრები სვანეთში ბარიდან – ქუთაისიდან მოსულან. „სალოცავი ჰქონიათ ლამარია და ეხლაც ერთ კვერს აცხობენ ქუთაისის ლამარიას სახელზე.“ ზემოთ დასახელებული ზოგიერთი გვარი ძველ სვანურ დოკუმენტებშიცაა ფიქსირებული. მაგალითად, XIII-XIV საუკუნის სულთა მატიანეში დასახელებულნი არიან: „ი~ნე ქურდიანი“, „გუანგვა ქურდიანი“, „ბოცო ქურდიანი“ (ოღონდ აღნიშნულ საუკუნეებში ისინი აღრიცხულნი არიან ფარის საზოგადოების სოფელ ლჰას); „ბასელა ჯაჭვინელიანი“ (ჯაჭვლიანი) – სოფელ ცხმარში; „გ~ი გაბლიანი“[116]. მარგიანები XIV საუკუნის პირველი ნახევრისა და XV საუკუნის საბუთე-

[116] *ვ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 144.

ბში მარეგიანის გვარით არიან მოხსენიებულნი, იოსელიანები – XIV საუკუნის I ნახევარში. იმავე „სულთა მატიანეში“ გიგანების გვარიცაა დასახელებული – „დუდა გიგიანი“, ოღონდ ეცერის თემში. XIV საუკუნეშია მოხსენიებული ჟორჟოლიანის გვარიც[117]. იმერელი ჟორჟოლიანები მულახიდან არიან წასული. ძირითად ჟორჟოლიანები ერთი სამხუბისაგან შედგებიან – „ყუდუშ“. შეკედლებულებს/შეყრილებს კი სხვა სამხუბი აქვთ – „შოშშერ“. XV საუკუნის II ნახევრის საბუთში მოწმედ დასახელებულია **დადვანის** გვარის კაცი. XV საუკუნის დაწერილში მულახელთა გვარებიდან გვხვდებიან: იოსელიანები, ჭედელიანები, მარეგიანები. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მარგიანები შუა საუკუნეების საბუთებში „მარეგიანებად“ არიან დაფიქსირებული. ყველაზე ადრინდელი საბუთი, რომელშიც ეს გვარია მოხსენიებული XIV საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება – საბუთის დამწერი ყოფილა „იაგდარ მარეგიანი.“[118] XV საუკუნის „დაწერლის“ შუამავლებად ფიქსირებული არიან ფრანგი, იოვანე და გიორგი მარეგიანები.[119] ირკვევა, რომ მარგიანები/მარეგიანები კოშკების/„ციხეთა“ „აღმაშენებელნი“ იყვნენ. ასეთ „აღმაშენებელად“ XVI საუკუნის დოკუმენტში „ბადი მარეგიანია“ დასახელებული, XVI-XVII საუკუნეების მოსახსენიებელში – „პორტი და იოვანე მარეგიანები.“[120] ეთნოგრაფიული მონაცემებით მარგიანთა გვარის მამაკაცები სალოცავად დადიოდნენ თანამედროვე აფხაზეთში – ილორში. ცხვარი, სანთელი, ზედაშე და სეფისკვერი მიჰქონდათ. „იმიტომ დადიოდნენ, რომ წარმოშობით იქიდან ვიყავით... **მარკელიანები/მარკელიები** ილორთან ახლოს ცხოვრობენ. ისინი და მარგიანები ერთი წინაპრისაგან მოვდივართ. ბეჩოში არიან **ვერსკლანები**. ისინიც მარგიანების გვარისანი არიან. ეს ვერსკლანები არ მრავლდებიან.“

---

[117] სწს, I, გვ. 192.
[118] სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 189.
[119] სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 199.
[120] სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 272, 285.

ეთნოგრაფიული მასალებით მულახში მკვიდრობდნენ **დეც-ლიანები.** „დეცლიანები და ნიგურიანები ერთი საძმო ვიყავით.“ დეცლიანები საისტორიო საბუთებში არ გვხვდებიან, რაც შეეხება ნიგურიანებს, ისინი მხოლოდ ერთხელ, XVII საუკუნის საბუთში არიან დაფიქსირებული – „ტატაჩა ნიგორიანი.“[121] როგორც აშკარაა, ამ შემთხვევაშიც გვარსახელი ფონეტიკურად შეცვლილა.

XIX საუკუნეში საეკლესიო სამრევლოები ისტორიული ტერიტორიული თემების მიხედვით იყო მოწყობილი: „უშგულის სამრევლო‘‘, „კალის სამრევლო‘‘, „იფარის სამრევლო‘‘, „ლატალის სამრევლო‘‘... მაგრამ მულახისა და მუჟალის სამრევლოები ცალ-ცალკე იყო. ასეა მუჟალის სამრევლო ცალკე დაფიქსირებული ზემოთ დასახელებულ 1872 წლის საეკლესიო დოკუმენტში. ამ დოკუმენტით მუჟალში **ლუხუტაშვილებსაც** უცხოვრიათ. მიუხედავად იმისა, რომ ამ დროს მუჟალი ცალკე თემს აღარ წარმოადგენდა და ის მულახის თემთან იყო გაერთიანებული, ძველი ტრადიციით ეკლესიურად ის მაინც ცალკე სამრევლოს შეადგენდა. რატომ მოხდა მუჟალის ტერიტორიული თემის მულახის ტერიტორიულ თემთან გაერთიანება? ასეთი გაერთიანება, ტერიტორიული თემის გამსხვილება ჩვეულებრივი მოვლენა იყო საქართველოს მთიანეთისათვის. სუსტი, მცირერიცხოვნი თემები და გვარები მრავალრიცხოვანი და ძლიერი თემების, გვარების მფარველობაში, შემადგენლობაში შედიოდნენ. მაგრამ, როგორც ირკვევა, მუჟალის მულახის თემთან გაერთიანება აღნიშნული მიზეზით არ მომხდარა. მუჟალის ადრინდელი მოსახლეობა ჟამს/შავ ჭირს გაუწყვეტია. მუჟალის მკვიდრი ზოგიერთი გვარი (*მიბჩუანი, ჩამეგიანი, დადვანი,* სამხუბი „კაკფერშა‘‘ – გვარი გადმოცემას არ შემოუნახავს) სხვაგან გადასახლებულან. ძირითადი მკვიდრი მოსახლეობა კი, როგორც აღვნიშნეთ, ჟამს გაუწყვეტია. პირველი მოსახლე კი

[121]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 160.

ვინც აქ შავი ჭირის შემდეგ დასახლებულა თანამედროვე კახიანის წინაპარი ყოფილა, რომელიც სავიარებიდან მოსულა. ოდნავ განსხვავებულია სხვა გადმოცემა კახიანებისა და მუჟალის აწ ამოწყვეტილი ერთ-ერთი გვარის – **ჩამეგიანების** – შესახებ: *„კახიანები რომ არიან მუჟალში, სოფელ ჟაბეშში, ესენი არ არიან სვანები შთამომავლობით. ჟაბეშში ყოფილა 80 კომლი გვარად ჩამეგიანი. ამ გვარის ვაჟკაცები ჩამეგიანები სატიბად დადიოდნენ სავიარებში. ერთ-ერთი სეზონური სამუშაოს დროს სათიბად წასულა 10 კაცი (8 ვაჟკაცი და 2 ყმაწვილი) ჩამეგიანი. შრომის საზღაურად სავიარებს თითო ხარი მიუციათ. პირუტყვი ურელტეხილს აქეთ გადმოურეკავთ. იმავე საღამოს სავიარები ჩამეგიანებს თავს დასხმიან. თავდადამსხმელებმა სვანები ამოწყვიტეს. ორ ყმაწვილს კი ბუჩქებში მოუხერხებია დამალვა. გათენებისას მკვდრებს შორის ყმაწვილები რომ ვერ ნახეს, მკვლელებმა მათ ძებნა დაუწყეს. ერთ-ერთი მათგანი მოუკლავთ. როდესაც მეორეც უნდა მოეკლათ, ამ დროს ბუჩქებიდან მათივე მოდგმის ყმაწვილი გამოვარდნილა; ის ხანჯალმომარჯვებულ მკვლელს გადაეღობა და ხანჯალმომარჯვებულს დამბაჩით შუბლი გაუხვრიტა. ეს ორივე ბავშვი – სვანი ჩამეგიანი და მხავი სვანეთში გადმოვიდნენ. სავიარების ყმაწვილს იქ უკვე აღარ დაედგომებოდა. მუჟალში მოსვლისას ჩამეგიანის ვაჟმა მომხდარის შესახებ თავისიანებს უამბო. ჩამეგიანებმა სავიარების ახალგაზრდას წყალგაღმა სახლი აუშენეს და თავიანთ გოგოზეც დააქორწინეს. მისი შთამომავლები გამრავლდნენ, რომლებსაც კახიანი დაარქვეს. სინამდვილეში კი ბურალაევი იყო გვარად. მას შემდეგ მუჟალში ჟამი/შავი ჭირი გაჩენდა. შავი ჭირი მდინარის იქით არ გადასულა და კახიანები გადარჩნენ. ჩამეგიანები კი დიდი ხნის განმავლობაში ერთ ოჯახზე მოდიოდნენ. უკანასკნელი ჩამეგიანი ამ ათი წლის წინ გარდაიცვალა*“ (მასალა ჩაწერილი გვაქვს 2004 წელს. მთხრობელი პირიბე სოფრომის ძე ნიგურიანი, 78 წლის). *„კახიანები შემდეგ წყალს აქეთ გადმოვიდნენ და კარგი 30 მოსახლე შეიქმნა. ბეთქილზე რომ არის სიმღერა, ის ბეთქილი კი არა ბეთქანი*

იყო, ჩამეგიანების გვარისა. იმერეთში რომ კახიანები არიან, არავითარი ნათესაობა არა აქვთ.“ თუმცა, როგორც ირკვევა, კახიანებს სვანეთში ოდესღაც ნამდვილად უცხოვრიათ და იმერელი კახიანები სვანეთიდან არიან გადასახლებული. კახიანის გვარი პირველად სვანეთში XIII საუკუნის მატიანეშია მოხსენიებული – „ჩიჩაჲ კახიანი“.[122] რამდენჯერმე გვხვდებიან კახიანები XIV და XV საუკუნეების საბუთებშიც. მაგრამ, ვფიქრობ, ისინი იმერეთში გადასახლებული ძველი კახიანები არიან და არა ახალი კახიანები. მუჟალელი ჩამეგიანების გვარი XVI-XVII საუკუნეების ერთ-ერთ „წიგნში“ არიან მოხსენიებულები – „შიოში და ქელდიშ ჩამეგიანი.“[123]

შემდეგ მუჟალი სვანეთის სხვადასხვა თემების წარმომადგენლებს მოუშენებიათ, განსაკუთრებით ჭარბობდნენ მეზობელი მულახის თემიდან გადმოსახლებულები. მულახელთა მუჟალში გადმოსახლებამ კი ავტომატურად გამოიწვია მუჟალის მულახისადმი დაქვემდებარება, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, გაერთიანება. მუჟალის სოფლებია **ჩვაბიანი, ჟაბეში** და **ჩ(ც)ალდაში.** პირველ მათგანში მკვიდრობენ **ჭეხანები, გიგანები, გულბანები, მარგიანები, გუჯეჯიანები, ქალდანები,** ჟაბეშში – **ნავერიანები, იოსელიანები** (ადგილობრივი გამოთქმით, ივსელიანი), **ქოჩქიანები, გუჯეჯიანები, ჯაფარიძეები, ავალიანები, ნიგურიანები, გულბანები,** მესამეში – **ზურებიანები,** და **ნავერიანები.** ამოვარდნილებს შორის ასახელებენ „ყურჩაშებს“, „მოსაშებს“, „ქეჩოშებს“... ნასახლარებად ქცეული მუჟალის მკვიდრნი კახიანები იყვნენ, რომლებსაც ტრადიციით 12 ხარი დაუკლავთ, დიდი ნადიმი გადაუხდიათ და სვანეთის ყველა თემიდან მოუწვევიათ ამ ნადიმზე ადამიანები. ამის შემდეგ, „ეს მიწა-წყალი ერთ ოჯახს დარჩა, კახიანებს.“ დანარჩენი გვარები კახიანების შემდეგ შემოსახლებულან, „ზოგი გაწყვეტილი გვარების ბადიში მოვიდა.“ ნავერიანები მულახის სოფელ ჟამუშიდან მოსუ-

[122] *ვ. ინვოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 158.
[123] სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 211.

ლან, იოსელიანები – ლახირიდან, ქოჩქიანები და გუჯეჯიანები – ჭოლაშიდან, ჯაფარიძეები და ნიგურიანები – მესტიიდან, ავალიანები – ჰადიშიდან, გულბანები – იფარიდან. კახიანების წინაპარი ტვიბერის გადასასვლელით შემოსულა. თავდაპირველად მას ტყეში უცხოვრია, გვიან შემოუშვიათ სოფელში. ამისათვის მას მოციქული გამოუგზავნია. „სათიბში დგას „გაშუ ქორი“ (სახლი). აქ შემოუშვიათ ცოლ-შვილიანი კახიანი. ერთი მოსახლე იყო და გამრავლდნენ. გაშუ ქორში 60 ადამიანი ცხოვრობდა, კახიანი. ყველაფერი მოიტანეს მაცხვარიშში, ხარები. კახიანების კოშკი საერთოდ არ დგას.“ ცალდაშში პირველად მულახელი ნავერიანები მოსულან, რომლებსაც შემდეგ მესტიიდან ზურებიანები მოუყვანიათ. არც გიგანები არიან ძირძველი მუჟალელები. საისტორიო საბუთებით, გიგანები თავდაპირველად ეცერის მკვიდრნი იყვნენ. გიგანების გვარი ხუთი დანაყოფისაგან (სამხუბისაგან) შედგება; ესენია: *ბუტიშა, ჯახუშა, ჯანთუშა, ქეთბიშა* და *ჯანჩვა*. ხუთი სამხუბიდან სამი სამხუბის წარმომადგენლები ძირძველი გიგანები არიან, ხოლო ორი სამხუბი გიგანებთან ხელოვნურად არიან დანათესავებული, გიგანების გვარში შეყრილი.

მესტიის თემი

მესტიის თემი ოთხი სოფლის ერთობლიობას წარმოადგენდა. ესენია: *სეტი, ლეხთაგი, ლანჩვალი* და *ლაღამი.* 1886 წლის საოჯახო სიებში მესტიის საზოგადოებაში მხოლოდ ორი სოფელია (ლაღამი და მესტია) შეტანილი. მთლიანად მესტიის საზოგადოებაში 101 კომლი (860 სული) ცხოვრობდა (საშუალოდ კომლში 8,6 სული). დღეს დაბა მესტიაში მკვიდრობენ: **ბარლიანები** (17 კომლი), **გვარლიანები** (26 კომლი), **ფალიანები** (ლაღამში – 5 ოჯახი, ლანჩვალში – 14), **სეტიელები, ხოჯელანები** (გადმოცემით ხოჯელანების ერთი შტო ქირქიშლიანების შთამომავალია), **ნიგურიანები, რატიანები** (41 ოჯახი), **ხერგიანები** (70 ოჯახი), **ხვისტანები, გოშთელანები** (15 კომლი), **ჯაფარიძეები, მუშკუდიანები, ჩართოლანები** (ლეხთაგში 35 კომლი), **ნაკანები, მჭედლიანები** (12 კომლი),

კახბერიძეები.

მესტიელი გვარლიანები და ნაკრაში მცხოვრები **გვარმიანები** საერთო წარმომავლობისანი არიან. ამ ორი გვარის წარმომადგენლები არასოდეს არ დაქორწინებულან ერთმანეთზე. სვანი გვარმიანები და გვარლიანები თავიანთ ნათესავებად მიიჩნევდნენ აფხაზ გვარამიებს. რამდენიმე წლის წინ გვარმიანებმა ყრილობა ჩაატარეს და ყრილობაზე გვარლიანები და აფხაზი გვარამებიც მოიპატიჟეს. მესტიის „ჯგრაგის" მლოცველი ხუთი გვარი ყოფილა: **მიტვლიანები, რატიანები, მჭედლიანები, ფალიანები** და **ნიგურიანები**. ახლა მიტვლიანები აღარ არიან. ისინი ამოწყდნენ. XIV-XV საუკუნეების საბუთში ამ გვარის ხალხი არაერთგზისაა დასახელებული[124]. XIV „ესენი ცალ-ცალკე „თემი" იყო, მაგრამ ერთ ჯვარს ეყმობოდნენ. მთელი სვანეთის დროშა „ლემი" ამ ოთხ გვარს უნდა გამოეტანა. სხვა გვარებს მისი გამოტანის უფლება არ ჰქონდა. მხოლოდ მეორე დღეს ეძლეოდათ ჯაფარიძეებს მისი ტარების უფლება. „ლემი რომ გაცვდა, შეკერა ქურდიანის ქალმა, ჯაფარიძის ცოლმა, „ამიტომ მიეცათ მათ მეორე დღეს ლემის" ტარების უფლება. XIV საუკუნის პირველი ნახევრის საბუთებით, მელომეებს შორის „გოშქოთელიანი აზაგ" და „გოშგოთელიანი ცოცმან" არიან დასახელებული.[125] გოშქეთელანის (გოშგოთელანის) გვარს ფონეტიკურად სახე უცვლია. ისინი დღეს გოშთელიანის გვარსახელს ატარებენ. გადმოცემით გოთშელიანები სავიარებიდან არიან მოსული. რაჭიდან მოსულებად მიიჩნევიან ჯაფარიძეები. XV-XVI საუკუნეების სვანურ საბუთებში მოხსენიებული არიან: „გავაშელ ფალიანი", „გაშა ფალიანი", „ქარმან ფალიანი", „მიქაელ ფალიანი", „ტაიბულვა ფალიანი", „ქველი ფალიანი", „ქურსიკი ფალიანი"...[126] მესტიის სასაფლაოზე ზოგიერთ ფალიანს მიწერილო აქვს „სეტიელი". სეტიელები საისტორიო

---

[124]სძწ, I, გვ. 165, 166, 172, 173.
[125]სწძ, I, გვ. 169-171.
[126]სწძ, I, გვ. 114, 163, 194, 195, 197, 207, 211.

საბუთებში ძირითადად XIV-XV საუკუნეებში არიან მოხსენიებული.[127] XIV საუკუნის პირველი ნახევრის დაწერილში ვკითხულობთ: „ესე დაწერილი ... მოგეცით შენ, *სეტიელსა ივანეს* და შენსა შვილსა *დემეტრეს*, მისთა შვილთა და მომავალთა, მე, იოსელიანმან ამსაჯან-ოზბეგ ... მას ჟამსა, ოდეს თქვენმან ძმამან მიქაელ ლაღობასა შინა დამკოდა."[128] ორ დაწერილში სეტიელების სახლიშვილებად **სავიანები** არიან დასახელებული, რაც გვავარაუდებინებს იმას, რომ მათი ადრინდელი, მეორე გვარი იყო სავიანი. თუმცა ხშირად სახლიშვილებად შეყრილი გვარებიც აღინიშნებოდნენ.

მხოლოდ ფალიანების ნაწილია ძირად სეტიელი. სეტიელებს ფალიანებთან ბავშვი ჰყოლიათ გაძიძავებული. მივარდნილან, რომ მოეკლათ სეტიელის ბავშვი. მაგრამ ფალიანის ქალს თავისი ბავშვი მიუცია; იცნეს ბავშვი და უკან დააბრუნეს. მას შემდეგ სეტიელები ფალიანების გვარზე გადავიდნენ. ფალიანები, რ. ხარაძის ეთნოგრაფიული მასალით, კახეთიდან მოსულებად მიიჩნევიან.

ამოწყვეტილ მიტვლიანების სასაფლაო ჩართოლანებს დაუმკვიდრებიათ. მიტვლიანების გვარსახელი საბუთებში სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტითაა წარმოდგენილი. XIII საუკუნის სულთა მატიანეში დასახელებულია „აბუღვან მულატალიანი".[129] XIV საუკუნის დაწერილში გვხვდება „ივანე მუტულიანი", XV საუკუნისაში – „ქელდიშ მუტვილიანი", იმავე დროის კიდევ ერთ დაწერილში – „გიორგი მუტჳლანი".[130]

ეთნოგრაფიული მონაცემებით, *„ჯაფარიძეებს ტეხილი აქვთ. ერთხელ გამრავლდნენ, მძლავრობდნენ და გააფრთხილეს და შემდეგ ამოწყვიტეს. მხოლოდ ერთი გადარჩენილა; ის ნიგურიანს გადაურჩენია; არ დააწვევინა".* რ. ხარაძის მასალით

---

[127] *რ. თოფჩიშვილი.* საქართველოს თავად-აზნაურული გვარების ისტორია. თბ., 2011, გვ. 462.

[128] სწძ, I, გვ. 182.

[129] *ჰ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 143.

[130] სწძ, I, გვ. 162, 193, 198.

„ჯაფარიძეები ლელჯრაგებმა მოსპეს და მერე ძიძასთან დარჩენილი ბავშვიდან გამრავლდნენ.“ XIX საუკუნეში ჩაწერილი მასალით, ჯაფარიძეებისადმი თემის დაპირისპირების საბაბი უმემკვიდრეოდ დარჩენილი მიწის არა გვარის წევრთა საკუთრებაში, არამედ აზნაურთა საკუთრებაში გადაცემის მოთხოვნა ყოფილა.[131] ჯაფარიძეების მოყვანა რაჭიდან მესტიაში ჩართოლანებს მიეწერებათ, რადგან „შავი ჭირი ყოფილა და ბევრი გვარი ამოწყვეტილა.“ წერილობით ძეგლში ჯაფარიძეები სვანეთის მკვიდრად პირველად XIV საუკუნის პირველ ნახევარში არიან მოხსენიებული: „სარმან ჯაფარიძე“ და „პირნათელ ჯაფარიძე.“[132] პირნათელ ჯაფარიძე, ჩარგას ჯაფარიძესთან ერთად, იმავე დროის სხვა „დაწერლებშიც“ გვხვდება.[133] პირნათელ ჯაფარიძე ლეხთაგის ღმრთისმშობლის ეკლესიაშიც არის გამოხატული. როგორც სამართლიანად შენიშნავს ვ. სილოგავა, *„პირნათელ ჯაფარიძე სვანეთის ისტორიის ერთ-ერთი გამოჩენილი და თვალსაჩინო მოღვაწეა; საბუთების მიხედვით, იგი იყო მორვარი, ჴეუისარი, მელომე. საბუთებიდავე ჩანს, რომ მას მესტიის სხვადასხვა უბანში მიწების შესაძენად და შემოსაერთებლად, ე. ი. თავისი მიწებისა და ქონების გაზრდისათვის, მრავალრიცხოვანი სავაჭრო ოპერაციები ჩაუტარებია სხვა საგვარეულოების წარმომადგენლებთან. აშკარაა, რომ იგი სხვებზე მეტად დაწინაურებულა და გაბატონებისაკენ მიისწრაფოდა. როგორც ჩანს, ეს მისწრაფება მისთვის სამწუხაროდ დამთავრდა — ჯაფარიძეთა ძალადობით ამოწყვეტის შესახებ სვანეთში ზეპირი გადმოცემა პირანთელ ჯაფარიძესა და მისი ოჯახის შესახებ უნდა იყოს.‘*[134] აშკარაა, რომ რაჭიდან მოსული დიდი გვარის წარმომადგენელი ცდილობდა დიდგვაროვნება მთაშიც დაემკვიდრებინა, მაგრამ მთური ლანდშაფტში მცხოვრები ადამი-

---

[131]*ა. გელოვანი.* დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის (სვანეთი) XIX საუკუნეში, თბ., 2003, გვ. 125.

[132]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 161.

[133]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 165, 169, 171, 172, 188, 198, 200, 201.

[134]სწძ, II, თბ., 1988, გვ. 52.

ანები (თანაც, არაადგილობრივის) ძალიან გადიდკაცებას ვერ აიტანდნენ. ისინი მხოლოდ მცირე აზნაურებს იყვნენ შეჩვეული. ეს ვითარება შეიძლება აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებს შევადაროთ და აშკარა განსხვავებას დავინახავთ. აქ საზოგადოების სოციალურ სისტემაში პიროვნების სოციალური აღზევების ტენდეციებს ძირშივე სპობდნენ. ხოლო სვანეთში მხოლოდ შედარებით მცირე აზნაურებს, თანაც მეფის, სახელმწიფოს მოხელეებს იტანდნენ და უფრო გადიდკაცების მსურველს ამოწყვეტდნენ.

XIII საუკუნეში იხსენიებიან ხერგიანები. „სულთა მატიანეში" სეტში გვხვდება „ბენდე ხერგიანი".[135] გიორგი ხერგიანი XIV-XV საუკუნეების დაწერილში მოიხსენიება. ჩართოლანების გვარი XVII-XVIII საუკუნეების საბუთებში გვხვდება. XIV-XV სსაუკუნეების დოკუმენტებიდან: „მესტიის ოთხთავის მინაწერთა ერთ წყებაში იხსენიებიან ჯაფარიძეები, კერძოდ, ამ საგვარეულოს რამდენიმე წარმომადგენელი: ჯაფარიძე (ან მჯაფარიანი) მამისა, პირანთელ, ივანე; ჯაფარიძე კახაბერ და მისი ძენი ასლან და ტაიბუღა; ჯაფარიძე პირანთელ და მისი შვილები დოდელ, ივანე და ასლან. ამასთან გარკვევით ჩანს, რომ ეს საგვარეულო, დანარჩენ მცხოვრებლებთან შედარებით, უპირატეს მდგომარეობაშია"[136]. „ლანჩვალში (ამჟამად მესტიის ჩრდილო-დასავლეთი უბანი) არის ეკლესია, რომელიც ღვთისმშობლის სახელობისაა და, გადმოცემით, მისი აღმშენებელი პაპი ჩართულარი ყოფილა. ეს ეკლესია ხელოვნებათმცოდნეების აზრით, XIII-XIV საუუნეებისაა და XV საუკუნეში საფუძვლიანად გადაკეთებული და მოხატული"[137]. ავტორს მესტიის ოთხთავის წარწერიდან მოყვანილი აქვს ციტატა: „თავად ვითა

[135] *კ. ინვოროყვა.* სსძ, ნაკვეთი მეორე, ტექსტები, თბ., გვ. 158.
[136] *მ. ბერძნიშვილი.* სვანური დოკუმენტები, როგორც წყარო XIV-XV საუკუნის სვანეთის სოციალური ისტორიისათვის. — „ქართული წყაროთმცოდნეობა", II, 1968, გვ. 108.
[137] *მ. ბერძნიშვილი.* სვანური დოკუმენტები... — „ქართული წყაროთმცოდნეობა", II, 1968, გვ. 109.

შენისა გუარისა ...სა სახლსა ჰქონებ, ეგრე მელომედ დაგაყენეთო“, რასაც უკეთებს შემდეგ კომენტარს: „იმას მიუთითებს (ეს გამოთქმა – რ.თ.), რომ ვახტანგიანის გვარის სახლს მანამდე ჰქონებია მელომის ხელი“[138] (გვ. 115). „ჯაფარიძე და იოსელიანი ის გვარები ყოფილან, რომელთა სისხლი ყველაზე მეტად ფასობდა“[139].

„სოფ. უღვალის წმ. გიორგის ეკლესია (ჯგრაგ) აშენებულია ძმების ანტონ და მიქაელ **უმფრიანების** მიერ (XIV საუკუნე). ამ სოფელში დღესაც უმფრიანები ცხოვრობენ. ეკლესიაც და სასაფლაოც მხოლოდ მათ ეკუთვნით. სოფ. ლაღამში (დაბა მესტია) მაცხოვრის ეკლესია აუშენებია და მოუხატავს შალვა ქირქიშლანს (XIV საუკუნე); ლენჯერის მუხურის მთავარანგელოზის ეკლესია აშენებულია და მოხატულია **იველდიანის** მიერ (XV-XVI საუკუნეები). ამ ეკლესიის კაცი (ლაჵმი მარე) ახლაც **ილდანები** არიან“[140].

„ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით, სვანეთის მოსახლეობა გვარობრივი შერევის შორს წასული პროცესის სურათს წარმოადგენს. ეს გარემოება თვალნათლივ თუნდაც მესტიის მაგალითზე მოჩანს. სეტის 52 მეკომურიდან 21 მეკომური ჯაფარიძეებს ეკუთვნის, 4 – ჭედლიანებს, 9 – ნაკანებს, 6 – მუშკუდიანებს, 8 – ნიგურიანებს, თითო-თითო სახლი – ბარლიანს, ფალიანს, ნიჟარაძეს და ფარჯიანს. გვარობრივი შერევის ასეთსავე სურათს გვაძლევს ლანჩვალი, რომელშიც 54 კომლიდან 17 ხერგიანია, 10 ფალიანი, 10 რატიანი, 5 მარგიანი, 4 გოშთელანი, 3 ნიგურიანი, 2 კახბერიძე, 1 ჩართოლანი, 2 ნაკანი. ლეხთაგის 18 მოსახლიდან 8 ჩართოლანი, 8 ხერგი-

---

[138] *მ. ბერძნიშვილი.* სვანური დოკუმენტები... – „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, II, 1968, გვ. 119

[139] *მ. ბერძნიშვილი.* სვანური დოკუმენტები, როგორც წყარო XIV-XV საუკუნის სვანეთის სოციალური ისტორიისათვის. – „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, II, 1968, გვ. 119.

[140] *მ. ჩართოლანი.* ისტორიისა და კულტურის ძეგლები სვანეთში. – კრ.: „სვანეთი II“, თბ., 1979, გვ. 108

ანი და ორი ჯაფარიძე“[141].

ერთ-ერთი გადმოცემით, ხერგიანები მდ. ტებერდისა და მდ. ყუბანის სათავეებიდან მოსულან (თანამედროვე ყარაჩაის ტერიტორია). სვანეთისათვის ოთხ ძმას შეუფარებია თავი: ხერგიანს, ჩხვიმიანს, მარგველანს (მეოთხე ძმის სახელი დავიწყებულია). ძმები ჩუბეხევში მოსულან და დასახლებულან. აქ ჩხვიმიანს თავისი თავი ძმების ბატონად გამოუცხადებია, რის გამოც მას ძმები გაექცნენ. ჩხვიმიანი დარჩენილა ჩუბახევში, ხერგიანი მესტიაში ასულა, ხოლო მარგველანი კალაში დასახლებულა“[142]. ამ სამი ძმისაგან წარმოსდგა ნათესაური ჯგუფები ჩხვიმლან-მარგველან-ხერგიანების. წარმოდგენა საერთო წარმოშობის შესახებ ახლაც განაპირობებს მათ შორის კეთილ განწყობილებას, რაც სტუმარ-მასპინძლობაში და ურთიერთდახმარებაში ვლინდება, თუმცა ეს ურთიერთობა რაიმე ვალდებულებას ქორწინებისა თუ სისხლმესისხლეობის სფეროში არ ვარაუდობს“[143]. საისტორიო საბუთებში ხერგიანების წინაპრები „ხერეგიანად“ არიან ჩაწერილი. XIII საუკუნის „სულთა მატიანეში“ სეტის მკიდრთა შორის ვხვდებით „ბენდე ხერგიანს,“[144] XIV-XV საუკუნეების დაწერილში – „გიორგი ხერგიანს,“[145] XV საუკუნისაში – საერთოდ „ხერეგიანები“, XVI-XVII საუკუნეებისაში – საერთოდ, ხერეგიანები და „დუდი ხერეგიანი“.[146] გადმოცემით მესტიაში ტყე ყოფილა და პირველად ხერგიანს გაუჭრია და სამოსახლო გაუკეთებია.

მესტიის გვარებთან დაკავშირებით კიდევ ერთი საყურადღებო დეტალი: მაცხოვრის ხატის წარწერაში მოხსენიებულია „გიორგი ჩართულარი“, ე.ი. როგორც ჩანს, ჩართოლანები ჩარ-

---

[141]*რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე.* სვანეთის... 1964, გვ. 30.
[142]*რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე.* სვანეთის... 1964, გვ. 30.
[143]*რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე.* სვანეთის... 1964, გვ. 31.
[144]*პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 158.
[145]სწძ, I, გვ. 190.
[146]სწძ, I, გვ. 190, 199.

თულარის გვარითაც იწერებოდნენ (იწოდებოდნენ)[147].

სეტის მკვიდრები არიან **ნიგურიანები.** გადმოცემით ნიგურიანების ადრინდელი გვარი **ენგურანი** ყოფილა. დღეისათვის ნიგურიანები 30 კომლის ფარგლებში არიან. აღნიშნული გვარი სამი სამხუბსაგან შედგება: „მიქეშერი", „ბაპშა" და „ადაიშა". ამ ნიგურიანების წინაპარი იყო XVII საუკუნის დაწერილში მოხსენიებული „ტატაჩა ნიგორიანი."[148]

მჭედლიანები შუა საუკუნეების საბუთებში ჭედლიანებად არიან მოხსენიებული. XIV საუკუნის პირველი ნახევრის დაწერილში დასახელებულია „ჭედლიანი დოდილა", იმავე დროის სხვა დაწერილებში – „ჭედლიანი დავით", „ჭედლიანი დემეტრე", „იგია ჭედლიანი", „ბულღაირ ჭედლიანი"...[149]

ოდესღაც მესტიის მკვიდრები ყოფილაან **ზურაბიანები.** ლაღამში ზურაბიანების კოშკის ნანგრევს დღესაც მიუთითებენ. ზურაბიანების სამ ძმას ერთ ოჯახად უცხოვრია. „სოფელმა შეიძულა და დაატოვებინეს ლაღამი." ერთი ძმა მულახის სოფელ ლახირში დასახლებულა, რომელთა სამხუბია „ზურმიანშა", მეორე მუჟალის სოფელ ცალდაშში დამკვიდრებულა („თემზაშა". მესტიიდან წასულს რქმევია თემზა). მესამე ძმა კი ცხენისწყლის ხეობაში წასულა. ზურაბიანებს დღემდე ერთმანეთში ნათესაური ურთიერთობა არ გაუწყვეტიათ.

ლაღამში მკვიდრობენ **ხოჯელანები**. ლანჩვალის „ფუსდის" ეკლესიაში დაცულ XVII-XVIII საუკუნეების გრაფიტზე ვკითხულობთ: „სულსა მიქაელს ხოჯელანისა ღმრთმან, ამინ."[150] უფრო ადრინდელ დოკუმენტებში ისინი **უხოჯელანის** გვარით არიან ჩაწერილი. XIV-XV საუკუნეების დაწერილებში გვხვდებიან: „საგილა უხოჯელანი", „მახარობელ უხოჯელანი", „დემეტრე უხოჯელანი", „გუგუ უხოჯელანი"...[151] ეთნოგრაფიული

---

[147] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 299.
[148] სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 160.
[149] სწძ, I, გვ. 180, 188, 190.
[150] სწძ, II, გვ. 297.
[151] სწძ, I, გვ. 183, 194, 198, 199, 204..

მასალა: *„ხოჯელანები უშგულის თემიდან არიან მოსულები. პირველად ჩვენი გვარი მობრძანებულა აქ* (ლაღამში – რ. თ.). *არიან ხოჯელანები, მაგრამ ნიჟარაძეები ჰქვიათ ახლა. ნიჟარაძე და ხოჯელანი ერთი შტოა* (ალ. დავითიანის მასალებით ნიჟარაძეები უხოჯელანები იყვნენ). *ჩვენი კოშკებიც არსებობს უშგულში. ურთიერთშორის უკმაყოფილების საფუძველზე წამოვიდნენ უშგულიდან. მურყმელში ვყოფილვართ, სულ ზედა სოფელში. თავდაპირველად იყვნენ უხოჯელანი. ჩვენი სამხუბის სახელია „დოქაშ“. იყო ოთხი სამხუბი, ახლა დარჩა ორი. მეორე სამხუბს ჰქვია „მუმაიშა“. ამოწყდნენ „კაკჩუჩა“ და „მეფრაიშა“ სამხუბები. ლაღამის მაცხოვრის ეკლესიის გასაღები ჩვენ გვაბარია“* (კონდრატე მიხეილის ძე ხოჯელანი, 85 წლის, 2002 წელი). ამავე მთხრობელის მიერ მოწოდებული ინფორმაციით, სოფელ ლაღამში **ჭახრა(ე)გიანებსაც** უცხოვრიათ. ისინი ამოწყვეტილან. „ჭახრეგიანების კოშკი ახლა ბარლიანებს უკავიათ“. ლაღამში მოსვლის დროს ხოჯელანებს ჭახრეგიანები და იოსელიანები დახვედრიათ. საინტერესო გადმოცემაა დაცული ლაღამის ეკლესიის აღმშენებლების – ქირქიშლიანების შესახებ: **„ქირქიშლიანები ცხოვრობდნენ ბალსქვემოთ. თავხედი და შეძლებული გვარი ყოფილა. რაღაც ჰქონდათ ჩადენილი. ამაზე ძმები წუხდნენ. ერთ-ერთ ძმას ხილვა ჰქონია: თქვენ არ მოგეტევებათ, სანამ ღმერთს სახლებს არ აუშენებთოო. იარეთ და სადაც მოგეწონებათ ადგილი, იქ ააშენეთო. მოეწონათ ეს ადგილი, სადაც ეს მაცხოვრის ტაძარი დგას. ოღონდ ეს იყო პატარა – „ქრისტე“. სოფლისთვის უთხოვიათ აქ დიდი ტაძრის აშენების უფლება. იფიქრეს, პატარა ტაძარს რა ვუყოთო. მაგას გულში შევინახავთ და ისე ავაშენებთო. ამ ტაძარს შემოაშენეს ირგვლივ მეტრანახევრის გალავანი და იმაზე ზედ დააშენეს ლაღამის ფერისცვალების ეკლესია. ამ ეკლესიაში ლოცულობდნენ ბარლიანები, გვარლიანები, ზურებიანები, ჭახრაგიანები, იოსელიანები და ჩვენ, ხოჯელანები.“**

მესტიელი **ნაკანები** ეცერის სოფელ ქურაშიდან არიან გადმოსახლებული. ისინი არ ქორწინდებიან ჩხვიმიანებსა („ყანსავშა“ სამხუბი) და გოშუანებზე, რადგან, მიაჩნიათ, რომ საერთო წინააპარი ჰყავდათ. ნაკანების გვარის სალოცავი – წმინდა გიორგი („ხოშა ჯგრაგ“) – სწორედ სოფელ ქურაშშია. ნაკანების ნასახლარებზე შემდეგ ბეჩოელი ხორგუანები დასახლებულან. ნაკანები როდესაც ქურაშში მიდიოდნენ სალოცავად, ხორგუანებს სუფრით დახვედრა ევალებოდათ. ნაკანების სამხუბებია: „გიუნუშა“, „ყუბაითშა“, „გიდუშა“. ნაკანების ნაწილმა გვარი შეიცვალა იმიტომ, რომ მესისხლეობის გამო იყვნენ ეცერიდან აყრილი. ლეშტერში დასახლებული ჩხვიმიანად დაწერილა, ბეჩოში დასახლებული – გოშუანად („გვარი შეიცვალეს გვარის დაფარვის მიზნით და დამხვდურის გვარზე დაეწერნენ“ – მთხრობელი ფილიპე ალექსის ძე ნაკანი, 66 წლის, 2003 წელი).

მესტიაში ისინი სეტში ცხოვრობენ. ეცერის სოფელ ქურაშში ნაკანებს საგვარო სალოცავი – „ხოშა ჯგარაგ“ აქვთ. მთხრობელის ფილიპე ნაკანის გადმოცემით, *„ახლა იშვიათად დავდივართ ქურაშში სალოცავად, წინაპრები კი ხშირად დადიოდნენ“. ქურაშში ნაკანების ნასახლარებზე ახლა ხორგუანები ცხოვრობენ. ადგილ-მამული ნაკანებს ხორგუანებისათვის მიუყიდიათ. ნაკანების გადმოსახლების მიზეზი კი ის ყოფილა, რომ მათ „წინაპრებს მკვლელობა მოხდენიათ დადეშქელიანებთან და იმიტომ აღარ შეიძლებოდა იქ გაჩერება“*. XIII-XIV საუკუნეების „სვანეთის კრების მატიანეში“ დღევანდელი ნაკანების წინაპრები ნაკიანის გვარით არიან ჩაწერილები: „მ̃რმ ნაკიანი“, „ხალინა ნაკიანი“, „აბესალომ ნაკიანი“, „გვანგვა ნაკიანი“, „თამთარ ნაკიანი“, „ნათა ნაკიანი“, „ლელა ნაკიანი“, „ამადა ნაკიანი“[152].

---

[152] *ვ. ინვოროყვა.* სსძ, გვ. 132, 134, 135, 136, 140.

ეთნოგრაფიული მონაცემებით, „ნაკანები არ ქორწინდებიან ჩხვიმიანებსა და გოშუანებზე. ისინი ერთი წარმოშობისანი არიან: „ჩვენს შორის ქორწინება არ შეიძლება“. როგორც ირკვევა, ჩხვიმიანების გვარი ორად იყოფა. ერთნი ჩართოლანებს ეძმობიან, მეორენი – ნაკანებს. ნაკანების მონათესავენი „ყანსავშა“ ჩხვიმიანები არიან, რომლებიც ღეშტერში მკვიდრობენ. მეორე ჩხვიმიანების სახელია („სამხუბია“) „ფადლარ“. ისინი კი ჩართოლანებს ეკუთვნიან (ენათესავებიან). ნაკანების გვარი სამი „სამხუბისაგან“ შედგება, სამი ძმის ნაშიერნი არიან: „გიუნუშა“, „ყუბაიშა“, „გედუშა“. „ყანსავშა“ არიან როგორც ჩხვიმიანები, ისე გოშუანები. მესტიაში ნაკანებს 5 მურყვამი (კოშკი) ჰქონდათ.

ლენჯერის თემი

ბალსზემო სვანეთის შემდეგი თემია **ლენჯერის თემი**, რომელიც როგორც სხვა თემები, რამდენიმე სოფლისაგან შედგებოდა. ესენია: *ნესგუნი, ლემსია, ქაშვეთი, ლაშთხვარი, კაერი, სოლი, ხეშკილი.* 1886 წლის მონაცემებით, ლენჯერის სასოფლო საზოგადოებაში 70 კომლი (668 სული) მკვიდრობდა. 17-17 კომლი ცხოვრობდა ლემსიასა და ნესგუნში (შესაბამისად 139 და 183 სული), ქაშვეთში – 14 კომლი (154 სული) იყო, ლაშთხვერში – 12 კომლი (119 სული), სოლში – 7 კომლი (54 სული), კაერში – 3 კომლი (54 სული). ე. თაყაიშვილი ასახელებს კიდევ ერთ სოფელს – მუხელი (როგორც ჩანს, ის ლაშთხვერის ერთი უბანი იყო). აქ ყოფილა მიქაელ მთვარანგელოზის ეკლესია. საინტერესოა, რომ ლაშთხვერის მთავარანგელოზისათვის ზარი შეუწირავს კახეთის მეფე დავითს: *„შემოგწირე ზარი ესე ჩუენ კახთა მეფემან პატრონმან დავით თქუენ ლაშთახურის წმინდათ მთავარანგელოზთა დღეთა ჩუენთა სადღეგრძელოდ და მეფობასა ჩუენისა წარსამართებლად“.* ეს ფაქტი საქართველოს სხვადასხვა მხარეებს შორის, ამ შემთხვევაში კი ერთმანეთისაგან სრულიად დაშორებულ კუთხეებს შორის, მჭიდრო კავშირებზე მიუთითებს. ლენჯერის საერთო სალოცავია „იელ“-ი (წმ. ილიას ეკლესია). ადრე მთელი ლენჯე-

რი საერთო სალოცავს – ორ ხარს სწირავდა (შესაწირ ხარს საერთო ფულით ერთი თვით ადრე ყიდულობდნენ და მთაში ასუქებდნენ). ლენჯერის დიდი დღესასწაული იყო „ქაშვეთობაც“. მას არა მხოლოდ ლენჯერელები, არამედ ლატალელებიც დღესასწაულობდნენ. საყურადღებოა, რომ **სამურზაყანოდან – ილორიდან აქ აუცილებლად ზურგით უნდა მოეტანათ შეწირული ხარის ბეჭი**. ეს ეთნოგრაფიული მასალა ქართველთა ეთნიკური ისტორიისა და საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების მჭიდრო ურთიერთობის შესახებ შორს მიმავალი დასკვნის გაკეთების საშუალებას იძლევა. საერთოდ ლენჯერის პირველმოსახლენი **ილდანები** ყოფილან (სოფელი ლაშთხვარი), რომლებიც სვანეთის სხვა სოფლებშიც არიან განსახლებული და **მილდიანის** გვარს ატარებენ.

ლენჯერში ყველაზე დიდი გვარი **გულედანების** გვარი იყო. 1940 წლის მონაცემებით, აქ 86 კომლი გულედანი ცხოვრობდა. **ფილფანები** 60 კომლი იყვნენ, **ხაფთანები** – 25 კომლი (გადმოცემით გელათიდან მოსულან. გვარში ორი სამხუბია: „მიქელაიშა“ და „გივიშა.“ გელათიდან გამოქცეული სამი ძმიდან ორი ლენჯერში მოსულა. ერთი ნესგუნში დასახლებულა, მეორე – სოლში. მესამე ძმა სამეგრელოში, სოფელ საბერიოში წასულა, რომლის შთამომავლებიც ახლა **ხაფავები** არიან. ხაფთანები ერთ სამხუბში შედიან – „მიქელაიშა“), **უდესიანები –** 19 კომლი, **ჯაჭვანები** – 19 კომლი, **მერლანები –** 28 კომლი (სოფლები კაერი და ლემსია. სამხუბები: „ადაიშა“, „ბექზაშა“, ჩახვშა“, „ბიჭოშა“. ეს უკანასკნელი სამხუბი შეკედლებულია. „ძლიერ გვარს ეკედლებოდნენ“), **შუკვანები** – 59 კომლი (მოსულან ფარიდან), *მაღედანები* – 3 კომლი. **მეშველიანები** – 2 კომლი, *ილდანები* – 5 კომლი, **ნავერიანები** – 10 კომლი (მულახიდან გადმოსულები. „ქვითმშენებლები იყვნენ“), **გიგდელიანები** – 4 კომლი, მკვიდრობდნენ აგრეთვე **გიგლემიანები** (წვირმში გადასახლდნენ. გიგლემიანი და გიგდელიანი ერთი წარმოშობისანი არიან), **წიფიანები, ჯაფარიძეები** და **ხორგუანები.** ლენჯერის ამოწყვეტილ გვარებს შორის იხსენიებენ **ვიბლია-**

ნებს. ეთნოგრაფიული მასალებით, ვიბლიანები „გაბატონებას ფიქრობდნენ მთლიანად ლენჯერზე და იმიტომ ამოწყვიტეს.“ თუმცა ვიბლიანების გვარი სვანეთში დღესაც ცხოვრობს – ისინი ჭუბერის მკვიდრნი არიან.

გადმოცემით, სვან გულედანებს და მეგრელ გულორდავებს ერთი ძირი აქვთ: „სადაც ვხვდებით ერთმანეთს, როგორც ერთ მოგვარე ისე ვართ“. საყურადღებოა, რომ სვანი გულედანების გადმოცემით, ისინი სამეგრელოდან არიან მოსული, ხოლო გულორდავები სვანეთიდან მოსულებად მიიჩნევენ თავს. გულედანების გვარში ოთხი სამხუბი (საძმო ანუ გვარის დანაყოფი) გამოიყოფა: „გულეშა“, „ბექურზაშა“, „ტიტიშა“ და „ქაუბა“. ნესგუნელების მთავარი სალოცავია „ჯგრაგ“. გარდა ამისა, აქვე არის „მაცხოვარი“, „იელ“, „ფუსტ“. ლენჯერში გულედანები ეცერიდან გადმოსახლებულან. მართლაც, „სვანეთის კრების მატიანეში (XIII-XIV საუკუნეები) ეცერს დასახელებული არიან „ივანე გულედიანი“, „გ-ი გულედიანი“[153]. ეცერიდან ლენჯერში გადმოსახლების მეზეზების შესახებ გვარში გადმოცემა არაა დაცული. აქ გადმოსახლებისას გულედანებს მაღედანები დახვდნენ. მთხრობელის გადმოცემით, *„როგორც გულედანებს გვაქვს კავშირი გულორდავებთან, ისე მაღედანებს აქვთ კავშირი მარღანიებთან. მაღედანები მცხოვრისა და იელს მლოცველები არიან“.* XV საუკუნეში მაღედიანების გვარის ფონეტიკური ვარიანტი **„მაღელდიანი“** იყო[154].

სოფელ სოლში ძირითადად **ხაფთანები, ხორგუანები** და **გიგდელიანები** მკვიდრობენ. XII-XIII საუკუნეების „სვანეთის კრების მატიანეში“ ხაფთანები ხაფთიანის გვარით არიან ჩაწერილები: „შალვა ხაფთიანი“[155]. სოფელ ლემსიას მთავარი გვარია შუკვანი (შუკუანი). ქაშუეთის მთავარი მოსახლენი ფილფანები არიან. წიფიანი აქ მულახიდან არის გადმოსახლებუ-

---

[153] *ვ. ინვოროყვა.* სსძ., გვ. 133, 137.
[154] სწძ, თბ., 1986, გვ. 186.
[155] ვ. *ინვოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 153.

ლი.

სოფელ ნესგუნში ადრე **ვიბიანებსაც** უცხოვრიათ, რომლებიც ამოწყვეტილან. მათ ცალკე კოშკიც ედგათ. დილით და საღამოთი ნახირს არ გაუშვებდნენ, რომ არ მოეწველათ. ლენჯერელთა ყველა ოჯახს თითო მარხილი შეშა მოუტანია და კოშკისათვის გარშემო შემოუწყვიათ. *„წაუკიდეს ცეცხლი და დაწვეს. დიდი ოჯახი იყო, ტოლად არავის ავდენდნენ.“*

ლენჯერელი **ილდანები** XIII-XIV საუკუნეებს მატიანეში **ელედინად** არიან ჩაწერილები, XVIII საუკუნის მოსახსენებელში – **მილდანებად**[156].

სოფელ ლემსიაში, ეთნოგრაფიული მონაცემებით, პირველად **მერლანები** დასახლებულან, შემდეგ კი **შუკვანები,** რომლებიც ბეჩოდან მიგრირებულან. მათი სალოცავი ბეჩოს სოფელ გულში ყოფილა – „გულისგაბრიელი“. ბეჩოდან წამოსვლისას შუკვანებს თან თავიანთი ხატები წამოუღიათ და ამ ხატისათვის შეუწირავთ. *„პირველად ბეჩოში არ უცხოვრიათ შუკვანებს და იქ შეტაკება მოსვლიათ თავად ჩარკვიანებთან, თითონაც თავადები ყოფილან. ეს ომი რომ წაუგიათ ბეჩოში გადასახლებულან სულ მთაში, თავში და ეტყობა დიდხანს ვერ გაძლეს და აქ გადმოსულან.* ***შუკვანები ადრე ღოღელიანები ყოფილან*** *და მერე გვარი შეუცვლიათ*“. შუკვანები თავიანთ განაყრებად მიიჩნევენ ***ჩიქოვანებსა*** და ***მუკვანებს*** (სოფელი წვირმი). მუკვანებისა და შუკვანების საერთო წარმომავლობას ისიც ადასტურებს, რომ ამ ორი გვარის წარმომადგენლები ერთმანეთზე არ ქორწინდებიან. ღოღელიანების გვარი დღეს სვანეთში აღარ მოსახლეობს. ისინი ლეჩხუმის მკვიდრნი არიან. XII-XIV საუკუნეების სვანეთის სულთა მატიანის მიხედვით, ღოღელიანების გვარი ფართოდ იყო განსახლებული სვანეთში. მაგალითად, სოფელ ღეშდერში უცხოვრია „ვეშგ ღოღელიანს“, ფარის თემის სოფელ მაჲს – „გ˜ ი ღოღელიანს“, „მიქ˜ლ ღოღელიანს“, „გ˜ი ღოღელიანს“, „ინაჲ ღოღელიანს“, „თათე ღოღელიანს“, ი˜ე

---

[156]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 293.

ღოღელიანს“, „მარიამ ღოღელიანს“, „ვარდან ღოღელიანს“, „ქაქუბა ღოღელიანს“[157]. ლენჯერში **ნავერიანები** მულახიდან არიან გადმოსახლებულნი. აქ მათ თავიანთი საგვარეულო სალოცავი და სასაფლაო („მაცხოვარი“) აქვთ. რაც შეეხება ქაშვეთობის დღესასწაულს, მასში, ლენჯერელთა გარდა, ლატალელებიც მონაწილეობდნენ.

ზემოთ რამდენიმე მაგალითი მოვიყვანეთ მეგრულ-სვანური გვარების საერთო წარმომავლობის შესახებ. ხაფთანებისგან წარმომავლობენ ხაფავები. ლენჯერელი მთხრობელის გადმოცემით, *„აქ, ლაშთხვერში ჯაჯვანები (ჯაჭვანები) ვცხოვრობთ. ჩემი დედულები ახლა სოფელ ოტობაიაში ცხოვრობენ. მათ რომ გაიგეს ვისი ბადიში ვიყავი ჯაჯვანების (ჯაჭვანების), ძალიან გაუხარდათ, პატივი მცეს: ჯაჭვანები და ჯოჯუები ერთნი ვართ. ფილფანები თავს ფიფიებად მიიჩნევენ. სამი ძმა ვიყავით. იქიდან გამოვიქეცით. ხარით მოსულან“.* XIV საუკუნის პირველი ნახევრის დაწერილში „თაუსდებად“ გვხვდება „ჯაჭვანი ტაიბუღვა.“[158] ყველაზე ადრინდელი დოკუმენტი, რომელშიც ჯაჭვანები არიან დაფიქსირებული ესაა XI საუკუნის გრაფიტი, რომელშიც ვკითხულობთ: „წმიდაო მთავარანგელოზო, შეიწყალე მონაი შენი გიორგი ჯაჭვიანი, ვინ ესე წაიკითხოს იგიცა შეიწყალე, მეცა მომიჴსენე.“[159]

ლენჯერის სოფელ ხეშკელიდან ყოფილან ქვემო სვანეთში გადასახლებულნი **ბაბლუანების** წინაპრები. ხეშკელში შვიდ სხვადასხვა გვარს უცხოვრია. ბაბლუანებთან ერთად **კეტვანებიც** ყოფილან. ბაბლუანები დღემდე დადიან ლენჯერში სალოცავად. ხეშკელის მოსახლეობა ამოუწყვეტიათ: „ხეშკელში არის ერთი ადგილი – გაგანი ჰქვია; გვარია თუ სახელი არ ვიცით. ადგილს „გაგნის ნეხტომსაც“ ეძახიან (სვანურად: „გა-

---

[157] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 122-124.
[158] სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 181.
[159] სწძ, II, თბ., 1988, გვ. 240.

განა ნასკინ“). ის კაცი გაღმა ყოფილა გასული. თავს დასხმიან. საქონელი წაასხეს. ძაღლი წასულა პატრონთან, გაგანი მათ უკან გაეკიდა; იძულებული გამხდარა მდინარეზე გადამხტარიყო და ამიტომ დაერქვა „გაგნა ნასკინ“. გაგანი გადარჩა, ჯოგს გაეკიდა და უკან დააბრუნა. გამტაცებლები მულახელები ყოფილან. ხეშკელში **ბარვანის** და ცხოვრობდა. **გაგვანის** გვარის ხალხიც ცხოვრობდა. ქალის გულისთვის მოუხდათ ჩხუბი და ყველანი ამოწყდნენ. უძრავ-მოძრავი ქონება მულახელმა ქურდიანებმა წაიღეს, მიწა კი – ლატალმა და ნაწილი – ლენჯერმა. ქაშვეთისა და ლაშდღვერის მოსახლეობა ხეშკილში ჩამოსახლებულა. პირველად ილდანები ჩამოსულან. ილდანები ილორიდან არიან. მოსულ კაცს შეურაცხყოფა რომ მიაყენეს, გაასახლეს და შემდეგ ერთი უკან დაბრუნებულა. მისი შთამომავლები არიან ეს ილდანები.

ლენჯერის დიდი გვარები თუ საძმოებად („სამხუბ“, „ლამხუბ“) იყოფიან, **მაღედანები** და **წიფიანები**, რომლებიც პატარა გვარებია და არ მრავლდება, „სამხუბებისაგან“ არ შედგება. გადმოცემით, მაღედანები იმიტომ არ მრავლდებიან, რომ „ტყის კაცის“ – „დავ“-ის დაწყველილები არიან. XIII-XIV საუკუნეებში წიფიანებს ეცერში უცხოვრიათ: „აქუნელ წიფიანი“, „თათე წიფიანი“, „გ ̃ წიფიანი“[160]. სოფელ სოლში ადრე **თვირიანებს** უცხოვრიათ. ახლა მხოლოდ მათი კოშკია შემორჩენილი. თვირიანების საცხოვრისზე ახლა ხაფთანები მკვიდრობენ. *„ახლა ეს თვირიანები სამეგრელოში თორიები არიან“.*

ლენჯერში ჩაწერილი მასალებით ადრე აქ ბევრ სხვა გვარს უცხოვრია, რომლებიც ძირითადად ეპიდემიის გამო ამოწყვეტილან. მთლიანად ამოვარდნილა სოფელ კაერის ძველი მოსახლეობა. სოფელ სოლში ახლა **გულედანები** ცხოვრობენ, უფრო ადრე კი აქ **თვირიანებს/თორიებს** უცხოვრიათ. ლენჯერიდან წასული თვირიანები ამჟამად ხაიშში მკვიდრობენ და თორიას გვარს ატარებენ. თავის დროზე სოლში თვირიანები 12

---

[160] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 137, 147.

კომლი ყოფილან, რომლებიც „ესპანურას“ (ჭირს) გაუწყვიტა. 2005 წელს სოფელ სოლში დაბადებული მოხუცი ქალი *ცაცუ თვირიანი* ლენჯერში ცხოვრობდა. ის მერლანების რძალი იყო. ისე კი სოლის თავდაპირველი მკვიდრები **გიგდელიანები** ყოფილან.

ლატალის თემი

ბალსზემო სვანეთის უკანასკნელი თემია **ლატალის თემი**. ლატალის თემის სოფლებია: *ენაში, მაცხვარიში, შყალერი, კვანჭიანარი, ლაჰილი, სვობულდი, ლახუშტი, სიდიანარი, იფხი, ლეშუკი, ნამყვან-ნავრალი, ლელბაგი.* ე. თაყაიშვილი წერდა, რომ „ლატალის თემი ერთ-ერთი საუკეთესო თემია თავისუფალი სვანეთისა, ყველაზე უფრო მაგარი და მდიდარი, ვინაიდან ენგურის ხეობა აქ ფართოა. ლატალელებს ბევრი აქვთ საერთო სახნავ-სათესი მიწა, საძოვრები და ტყე. ესენი ყველაზე უფრო მამაცად ითვლებიან, ყველა თემზე უფრო გვიან მიიღეს ნებაყოფლობით რუსეთის ქვეშევრდომობა“[161].

1886 წელს საოჯახო სიებით, ლატალის სასოფლო საზოგადოებაში 121 კომლი (995 სული) კვიდრობდა. ყველაზე მეტი მოსახლეობა ენაშში (35 კომლი, 253 სული) ცხოვრობდა; 20 კომლი (188 სული) იყო მაცხვარიშში (აქ არის ყველაზე ძლიერი სალოცავი – „ფუყულდაში ჯგრაგ“, რომელსაც გირგვლიანები, გვიჩიანები, ივეჩიანები და აბდელანები ლოცულობენ); შემდეგ მოდიოდა: კვანჭიანარი (14 კომლი, 138 სული), იფხი (10 კომლი, 96 სული), ლეჩუკვი (10 კომლი, 85 სული), ლახუშტი (9 კომლი, 88 სული); შყალერი (7 კომლი, 49 სული), სიდიანარი (6 კომლი, 39 სული), ლაჰილი (4 კომლი, 26 სული), ლამი (4 კომლი, 33 სული).

1940 წლის მონაცემებით, ლატალის საზოგადოებაში შემდეგი გვარები იყო განსახლებული: **ასუმბანი** (ლახუშტი – 4 კომლი. 1872 წლის საეკლესიო საბუთში დაფიქსირებულია „ასანბანი“); **ფირცხელანი** (ლახუშტი – 4 კომლი); **კვანჭიანი**

[161] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 337.

(ლახუშტი – 3 კომლი, იფხი – 15 კომლი, ლატალი – 14 კომლი, კვანჭიანარი – 19 კომლი). უნაშში ცხოვრობდნენ: **ფარჯიანები** (10 კომლი), **წერედიანები** (11 ოჯახი. XIII საუკუნის სულთა მატიანეში – „წვერედიანი"[162]); **ჩარკვიანები** (2 ოჯახი), **გირგვლიანები** (10 კომლი). გირგვლიანები (10 კომლი) იფხის მკვიდრებიც იყვნენ. მაცხვარიშში გირგვლიანების (გურგვლიანების) 14 კომლი მკვიდრობდა. რ. ხარაძის მიერ ჩაწერილი მასალით, გირგვლიანების წინაპარი გურიიდან მოსულა: „გურიიდან მოსულა ერთი კაცი სახელად გირგვლან და დასახლებულა მაცხვარიშში და მათი, შთამომავლობაა მთლიანად მთელი გირგვლიანარ."[163] გირგვლიანების გვარი გვხვდება XVI-XVII საუკუნეების დაწერილში. „კაცთაგან დამხდურთა" შორის მოხსენიებულია „ბაკე გირგულიანი."[164] ლატალის თემის გვარებიდან კიდევ შეიძლება დავასახელოთ: **აბდელანები** (11 კომლი), **ნანსყანები** (9 კომლი. 1872 წლის საეკლესიო საბუთში დაფიქსირებულია „პიწყილ ნასყანი". გვარი მოხსენიებულია XIV საუკუნის შუა ხანების დაწერილში, რომელსაც „მპარავი" ოშხიანი შეუპყრავს[165]), **სუბელიანები, გვიჩიანები** (23 კომლი. 1872 წლის დოკუმენტში – „გვიჭიანი." XVI-XVII საუკუნის დაწერილშიც გვიჭიანი გვხვდება – „ბიშე გვიჭიანი". აქედან ქვემო სვანეთში გადასახლებულნი დღესაც გვიჭიანის გვარს ატარებენ. 2000-იანი წლების დასაწყისში გვიჩიან-გვიჭიანებს საგვარო თავშეყრა გაუმართავთ, სადაც გვიჭიანები გვიჩიანებს საყვედურობდნენ – „ჭ" „ჩ"-დ რატომ გადაიკეთეთო), **ივეჩიანები** (15 კომლი), **სიდიანები** (3 კომლი), **პაიკელანები, თამლიანები** (6 კომლი. თამლიანებს მხოლოდ ერთი სამხუბი გააჩნიათ – „კუკვაშა". წვირმელი თამლიანები

---

[162] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 124.

[163] *რ. ხარაძე.* სვანეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია. 1945 წელი (ეთნოგრაფიული მასალები) – კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული, XV, თბ., 2014, გვ. 216.

[164] სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 203.

[165] სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 146-147.

ლატალიდან არიან გადასული. გვარის სალოცავია „მაცხოვა-რი“), **სტეფლიანი, ჩამგელიანი** (1872 წლის საეკლესიო სა-ბუთში გვხვდება „ჯახუ ბიტის ძე ჩამგელიანი“*),* **ხვიბლიანი, ნიკოლოზიანი** (გვარი პირველად გვხვდება XIV საუკუნის დაწერილში, რომელშიც მოხსენიებული არიან დავით, დემეტრე, ტიმოთე და დოდილა ნიკოლოზიანები[166]). ლატალის სოფელ სგობულდის მკვიდრები ყოფილან **ჩორგოლიანები.** გადმოცემებს შემოუნახავს ერთ-ერთი გამორჩეული ჩორგოლიანის სახელი – *ჯუყუ.* ეთნოგრაფიული მასალა: „ამჟამად ამ გვარის (ჩორგოლიანის – რ. თ.) ერთადერთი გამგრძელებელი ცხოვრობს დალის ხეობაში“. ლაჰილში უცხოვრიათ **მესიანებს.** ამჟამად ეს გვარი აღარ არსებობს. ამ გვარებიდან XII-XIV საუკუნეების სვანეთის სულთა მატიანეში მოხსენიებულნი არიან: წერედიანები („ვანელი წერედიანი“[167]), ივეჩიანები („ჯულაბა ივეჩიანი“, „ძაძუ ივაჩიანი.“[168] ივაჩიანები ქვემო სვანეთის ჩოლურის თემის სოფელ ტვიბის მთავარანგელოზის (XIV საუკუნე) ეკლესიის ფრესკულ წარწერაშიც მოიხსენიებიან, კერძოდ, „ღპარიტ ღვაჩღანი“), აბდელანები/აბ-დალანები („გ̃ი აბდელიანი,“ ივანე აბდალანი[169]. ოღონდ მაშინ ამ გვარის წარმომადგენლებს ცხუმარში უცხოვრიათ), ჩარ-კვიანები („მიქ̃ლ შარგვიანი“[170]). XVI-XVII საუკუნეების დოკუმენტებში დასახელებულნი არიან: „კვანჯიანები“, „პაიკე-ლანები“; XIV საუკუნის საბუთში გვხვდება ფარჯიანთა გვარი, ოღონდ მაშინ ისინი ფარეჯიანად იყვნენ დაფიქსირებული: „ტა-იბულვა ფარეჯიანი“, „დოდილა ფარეჯიანი“, „ბახნარ ფარეჯი-ანი.“[171] რ. ხარაძის მიხედვით, „ფარჯიანების გვარი ორი შტო-

---

[166]სწძ, I, გვ. 150.
[167]პ. ინგოროყვა. სსძ, თბ., გვ. 124.
[168]*პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 155.
[169]*პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 148.
[170]*პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 132, 134, 135, 136, 148.
[171]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 150.

საგან შედგება: *ნუაშერ* და *დათუარ*. ნაუშერ-ები, დათუარ-ებთან შედარებით, უფრო ძლიერ ჯგუფს წარმოადგენენ, ამიტომ თავიანთ თავს ძველი ფარჯიანების დარჩენილ შთამომავლებად მიიჩნევენ. დათუარები კი, მათი წარმოდგენით, თავდაპირველი ფარჯიანები არ ყოფილან, არამედ **დათულიანებს** ეკუთვნებოდნენ და ფარჯიანობა ნაყიდობით აქვთ მოპოვებული. ამგვარ გადმოცემას დათუარები ძლიერ ეწინააღმდეგებიან და პირიქით ნუაშერ-ებს გვარის მონაყედეს უწოდებენ. მოყვანილი მაგალითი წარმოადგენს მხოლოდ ერთ მრავალთაგანს, რადგანაც თითქმის ყველა დიდ გვარში, რომელშიც ძველთაგანვე ე. წ. სამხუბების მიხედვით არის მომხდარი დანაწილება და რომლებსაც საერთო წინაპარი დაკარგული ჰყავთ, ეს სამხუბები ერთი მეორეს უცხო გვარიდან დაკარგული ჰყავთ, ეს სამხუბები ერთი მეორეს უცხო გვარიდან და, უმრავლეს შემთხვევაში, სუსტი გვარისაგან წარმომავლად სთვლიან. რაც შეეხება თვითონ გვარის ყიდვას და გამოცვლის წესს, ეს უკანასკნელი სვანეთის ცხოვრებაში ცნობილ ფაქტად უნდა იყოს მიჩნეული, როგორც იძულებით მდგომარეობა, სისხლის აღებითა და გვარის შესუსტებით გამოწვეული. სვანურ გვარს არ ახასიათებს სისხლის ნათესაობასთან დაკავშირებული უფლება-მოვალეობანი და არც ნათესაური რეგლამენტაცია ოჯახის შექმნისა და დაქორწინების საკითხებში[172].

რ. ხარაძე საინტერესოდ მსჯელობს მოყვანილი სვანური გვარების შესახებ, მაგრამ ვერ გავიზიარებთ იმას, რომ გვარის დანაყოფები („სამხუბები“) უმრავლეს შემთხვევაში სხვადასხვა წარმომავლობისანი არიან. რა თქმა უნდა, მრავალი შემთხვევა გვაქვს სვანეთში ერთი გვარის მეორე გვარში შესვლისა, სუსტი გვარის ძლიერ გვარში შესვლისა, მაგრამ ის, რომ ეს საყოველთაო მოვლენა იყო და ყველა გვარის „სამხუბებს“ სხვადასხვა წარმოშობა აქვთ, სინამდვილეს არ შეესაბამება. მაგრამ ზოგჯერ ეს „სამხუბები“ სხვადასხვა წინაპრის შთამომავალნი

[172] *რ. ხარაძე. გვ. 17*

ნამდვილად არიან. რაც შეეხება გვარის ყიდვას, რეალურ ფაქტად არ მიგვაჩნია. არცერთი შემთხვევა არა გვაქვს გვარის ყიდვის რეალური ფაქტისა: რას იხდიდნენ, ან რამდენს უხდიდნენ, ვის უხდიდნენ იმ გვარის ყველა წარმომადგენელს, რომელშიც შედიოდნენ, თუ გვარის უფროსს („მახვშს"); იქნებ ის გვარის სალოცავში მიჰქონდათ?). ამ შემთხვევაში საქმე ისეთსავე მოვლენასთან გვაქვს, როგორიც აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში – ძლიერ გვარებში სუსტი და მცირერიცხოვანი გვარების შესვლისა, შეყრისა ანუ ხელოვნური დანათესავებისას გვქონდა, რაც სალოცავში (ჯვარ-ხატში) მხოლოდ ერთგვარი რიტუალის შესრულებით გამოიხატებოდა. ამგვარად, ხდებოდა ე.წ. ძლიერი და დიდი გვარების გაძლიერებაც და სუსტი სოციალური ერთეულის (სუსტი გვარის) მიერ პატრონმფარველის პოვნა. თავის დროზე ეს გვაროვნული ურთიერთობის მოსპობის და გვაროვნული ურთიერთობებიდან ტერიტორიულ თემურ ურთიერთობებზე გადასვლის მიმანიშნებელი ერთ-ერთი ფაქტი იყო. რა თქმა უნდა, სვანური გვარის ერთი წინაპრის შთამომავალნი ერთმანეთზე არ ქორწინდებოდნენ და თუ ქორწინდებოდნენ, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ამა თუ იმ გვარის დანაყოფების („სამხუბების") წარმომადგენლები სხვადასხვა წარმომავლობისანი იყვნენ. ამდენად, ოჯახის შექმნისა და ქორწინების საკითხებში სისხლით მონათესავეებს ნათესაობასთან დაკავშირებულ უფლება-მოვალეობაც განსაზღვრული ჰქონდათ და ნათესაური რეგლამენტაციაც არსებობდა. ამ მხრივ სვანეთში ისეთივე წესი მოქმედებდა, როგორიც მთელ საქართველოში.

ლატალის საზოგადოებაში (თემში) ერთსამხუბიანი გვარია *გირგვლიანი.* ლატალში გამორჩეული ადგილი ეჭირა *ჩარკვიანებსა* და მათ ნასახლარებს. „უფრო მკვეთრად ეს განსხვავება მოჩანს ლატალელი ჩარკვიანების სახლების მაგალითზე, რომელიც ჩვენს ყურადღებას იპყრობს არა მარტო გაბარიტებით, არამედ მათი განლაგებითაც ლატალის დანარჩენი მოსახლეობის

მიმართ“[173]. „ლატალში არის ჩარკვიანების ხუთი ნასახლარი: *გივბაშ, ზავრარ, გილონ, ჩირდილაში* და *ლახუშდ*-ი. ყველა ეს ნასახლარი სოფლისაგან განკერძოებით არის განლაგებული და სოფლის დანარჩენი მოსახლეობისაგან ტერიტორიულად გამოირჩევა.“[174] ჩარკვიანების მიერ განცალკევებით დასახლების ტენდენცია იმით უნდა იყოს განპირობებული, რომ ისინი თავის დროზე სოციალურად დაწინაურებულნი იყვნენ.

კახეთის მეფეების შეწირული ზარი ლატალშიც ყოფილა: „ჩუენ მეფემან ალექსანდრე, ძემან მეფისამან ლეონისამან, წარმოვეც ზარი ესე სამსახურებლად წმინდისა ტაძრისა შენისა წინასწარმეტყველ იონა ლატალისანი, 1600 წლისა“[175]. ე. თაყაიშვილისავე გადმოცემით, გამორჩეული ყოფილა ლატალის საზოგადოების სოფელი მაცხვარიში. „ამ სოფელში გვხვდება ხის სახლები, რომელნიც იშვიათია სვანეთში. ეკლესია ამ სოფლისა არის მაცხოვრის სახელზე აშენებული და აქედან წარმოსდგება სოფლის სახელიც მაცხოვრიში“. მაცხოვრის ხატს მიბმული ჰქონია ვერცხლის ძეწკვი, „რომელსაც ცალკე ფირფიტაზე აქვს შემდეგი მინაწერი მხედრულად: *„ქ. შემოვწირე მცირე შესაწირი ძეწკვი ესი მაცხოვრის ლატალისას მე* ***ჩიქუანმან ქაიხოსრომ*** *ჩემს სადღევრძელოდ და მერმე ჩემის ცოდვილის სულის საოხად და საცხონებლად“. „ეს ქაიხოსრო ჩიქოვანი იგივე ქაიხოსრო ჩიქოვანი უნდა იყოს, რომელიც თავისი ცოლით, ლასხიშვილის ქალით, წარმოდგენილია ფრესკებით ნაკურალეშის ეკლესიის კედელზე, მე-17 საუკუნეში*“[176]. ეს გასაკვირი არც უნდა იყოს, რადგან ჩიქოვანები, მართალია, ბოლო დროს სვანეთში აღარ მოსახლეობენ, მაგრამ ძირით სვანეთიდან არიან და ისინი მამა-პაპათა სალოცავებს არ ივიწყებდნენ. XIII-XIV საუკუნეების სვანეთის სულთა მატიანეში არაერთი ჩიქო-

---

[173] *რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე.* სვანეთის... თბ., 1964, გვ. 25.
[174] *რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე.* სვანეთის... თბ., 1964, გვ. 26.
[175] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 337.
[176] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 356.

ვანია დასახელებული: „მ῀რმ ჩიქოვანი“, „გ῀ი ჩიქოვანი“[177]. როდის გადასახლდნენ ჩიქოვანები სვანეთიდან ლეჩხუმში, ცნობილი არაა. როგორც ჩანს, საკმაოდ ადრე. სად დაწინაურდნენ სოციალურად ისინი — ძველ თუ ახალ საცხოვრისში?

ლატალის თემის სოფელ ლაჰილის წმინდა გიორგის ეკლესიის გაბრიელ მთავარანგელოზის ხატზე კი შემდეგი წარწერაა: ***„წმინდაო მთავარანგელოზო მუხერისაო, ხელთუქმრო, ადიდენ მეფენი ბაგრატონიანნი, დადიანნი და დიდებულნი და ერთობილი საქართველო და ერთობილნი სანი და ჭევი ლატალისა და აღაშენე მაშენებელი შენი სოფელი ლალისა და ყოველნი მადიდებელნი შენნი“***[178]. ე. თაყაიშვილი არა მარტო სვანეთისათვის, არამედ მთელი საქართველოსათვის ამ მნიშვნელოვან წარწერას XIII-XIV საუკუნეებით ათარიღებს. აღნიშნული დოკუმენტით **სვანები ხაზს უსვამენ იმას, რომ სვანეთი ერთიანი საქართველოს განუყოფელი ნაწილია და წმინდა მთავარანგელოზს ამ ერთიანი საქართველოსა და მეფეთა საგვარეულოს დიდებას შესთხოვენ.**

1872 წლის საეკლესიო საბუთით ლატალში უცხოვრიათ აგრეთვე *ბარვანისა* და *ჩეგეშიანების* გვარებს: „ადაი ნაწიფაის ძე ბარვანი“ (90 წლის) და „ბექნ ბეკოს ძე ჩეგეშიანი“ (65 წლის). პირველ მათგანს ოჯახის წევრები არ ყავდა, მეორეს კი ოთხი ვაჟის მამა იყო. აქვე დაფიქსირებულია აგრეთვე გვარსახელი **იღმთიანი**: *„ფუთა გირგლებიანთან მცხოვრებნი: გიორგი კვანჭიანი. ცოლი მისი მანია იღმთიანის ასული.“* ეთნოგრაფიული მასალებით, ლატალის სოფელ ლაჰილში უცხოვრიათ **შარგიანებს**. დღეს ამ გვარისა აქ აღარავინაა. XX საუკუნის 50-იან წლებამდე ლატალში შარგიანების ორი კომლი ცხოვრობდა, რომლებიც სამეგრელოში გადასახლდნენ. შარგიანების გვარი XIV საუკუნის შუა ხანების დაწერილში გვხვდება —

[177] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., გვ. 132, 134, 135, 136, 134, 137.
[178] *ე. თაყაიშვილი.* არქეოლოგიური... პარიზი, 1937 წ. გვ. 364.

„შაურეგიანი“.[179] სხვათა შორის, შარგიანებთან დაკავშირებული საიტერესო გადმოცემა: *„შარვიანს დათვი დაუჭერია. მას დათვისათვის ყურებზე მოუჭერია ხელი და ისე ჩამოუყვანია სოფელში. შარვიანს დათვისათვის ბრჭყალები მოუჭრია და კერიის ქვეშ, მიწაში შეუნახავს. აღდგომა დღეს შარვიანები სასაფლაოზე ყოფილან, სახლში კი მხოლოდ გოგო და ბიჭი ყოფილან. ვიღაცას უთქვამს, ბრჭყალები მომინახეო. ბიჭს ბრჭყალები არ უჩვენებია, გოგოს – კი. (დევს) ბიჭი დაუწყევლია, რომ არ გამრავლებულიყო. მას შემდეგ არ გამრავლდნენ შარვიანები.“*

ლატალის მაცხოვრის ეკლესიის XI საუკუნის ნაკაწრ წარწერაში გვხვდება **ჩხიკვიანის** გვარი: „წმიდაო მაცხოვარო, შეიწყალე მიქაელ ჩხიკვიანი ორთავე ცხორებასა, ამას საწუთროსა და მას საუკუნოსა.“ ხოლო ანალოგიურ X საუკუნის მეორე ნახევრის წარწერაში გვხვდება ***„კურიკე კურიკიანი.“***[180]

ბეჩოს თემი

ახლა კი დავახასიათოთ ბალსქვემო საბატონო (სადადეშქელიანო) სვანეთი. პირველი თემი აქ **ბეჩოს თემია.** ბეჩოს თემიც რამდენიმე სოფლის ერთობლიობას წარმოადგენს: *ტებიში, მაზერი, ბაგვდანარი, გული, თეთნაში, ნაშთქული, ჭოხულდი, უშხვანარი, ჭკიდანარი, დოლი, ქართვანი.* 1886 წლის საოჯახო სიებით ბეჩოს სასოფლო საზოგადოებაში სულ 88 კომლი (699 სული) მკვიდრობდა. ყველა სოფელი თითქმის ძალიან პატარა იყო. მხოლოდ მაზერში ცხოვრობდა 27 ოჯახი (191 სული) და უშხვანარში 19 კომლი (142 სული). დანარჩენებში კი ასეთი მდგომარეობა იყო: დოლში ცხოვრობდა 9 კომლი, 96 სული; ქართვანიში 9 კომლი, 83 სული; ტებიშში 7 კომ-

---

[179]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 193.
[180]სწძ, II, 1988, გვ. 204, 210.

ლი, 41 სული მკვიდრობდა; ჭკიდანარში – 5 კომლი, 63 სული; გულში და ნაშთქალში 3-3 კომლი (შესაბამისად 21 და 14 სული); ბაგვდანარში, თეთნაშში და ჭიხულდში – 2-2 ოჯახი (15, 12 და 21 სული).

ბეჩოში განსახლებული გვარებიდან შეიძლება დავასახელოთ: **გაბულდანები** (1940 წლის მონაცემებით, 16 კომლი), **კვიციანები** (76 კომლი), **ხორგუანები** (15 კომლი), **კვანჭიანები** (7 კომლი), **ვიბლიანები** (5 კომლი), **უშხვანები** (9 კომლი), **შამფრიანები** (6 კომლი. ძირძველი გვარი *კიბოლანი* ყოფილა), **ვეზდენები** (10 კომლი), **ჯამდელიანები** (6 კომლი), **დადეშქელიანი** (3 კომლი), **გოშუანი** (9 კომლი), **ქალდანი** (4 კომლი), **აფრასიძე** (3 კომლი), **ცალანი** (3 კომლი), **არღვლიანი** (3 კომლი), **ბერჩლიანი** (1 კომლი. დღეს ამ გვარისა აღარავინ არაა. ,,კაცი აღარ დარჩათ“), **ხარძიანი** (1 კომლი), **კიბოლანი** (ერთი ოჯახი ცხოვრობდა სოფელ მაზერში. დღეს ამ გვარისა აღარავინაა). ,,სვანეთის კრების მატიანის“ მიხედვით, ერთ-ერთი ძველი სვანური გვარია გაბულდანი, რომლებიც საისტორიო საბუთებში ბეჩოს სოფელ დოლში *გაბელდანის* გვარით – ფონეტიკურად სახეცვლილი ფორმით არიან ჩაწერილები: (,,ამუნა გაბელდანი“, ,,რუჩაგ გაბელდანი“, ,,ძაძუ გაბელდიანი“, ,,ნექე გაბელდიანი“, გ῀ი გაბელდიანი“[181]. XIII საუკუნეში უცხოვრიათ ბეჩოს სოფელ დოლში *უშხვანების* წინაპრებსაც. მათ გვარსაც უცვლია ფონეტიკურად სახე; ისინი უშხვიანებად იყვნენ ჩაწერილნი: ,,ჯაურა უშხვიანი“, ,,ი῀ნე უშუხვანი“, ,,დუდა უშუხიანი“, ,,ადა უშუხიანი“, ,,ი῀ნე უშუხიანი“[182]; ,,ჩორმან უშუხიანი“, ,,გ῀ი უშუხვიანი“, ,,მარცხი უშუხიანი“[183]. XV საუკუნეში გვხვდება პირველად კვიციანის გვარი. არაერთგზის არიან სვანეთის კრების მატიანეში დასახელებულნი ხორგუანებიც: ,,თვალმინდი ხვერგუანი“, ,,გვანგვა ხვერგუანი“, ,,ნანა ხვერგუ-

---

[181] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 149, 151.

[182] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 151, 152.

[183] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 153, 154, 155, 156.

ანი", „ათარჯი ხვერგუანი", „გ˜ი ხვერგუანი"[184].

ცალანების გვარი XVI-XVII და XVIII საუკუნეების მოსახსენიებლებში გვხვდება – „ადა ცალანი", „გუტუ ცალანი", „მამისთვალ ცალანი", „ანა ცალაფხე".[185] უფრო ადრინდელ, XIV საუკუნის პირველი ნახევრის დაწერილში კი დაფიქსირეულია „იოვანე ცალანიანი".[186]

ბეჩოელი გუჯეჯიანების გვარში შემდეგი გადმოცემაა დაცული: *„ეცერში გუჯეჯიანები ცხოვრობდნენ. ეტა გუჯეჯიანს სამი ვაჟი ჰყოლია, რომელთაგან ერთი ექიმბაში ყოფილა. მოსულა ბატონი დადეშქელიანი, რათა წაეყვანა ერთ-ერთი ვაჟი, რომელიც ყაბარდოელებისათვის უნდა მიეცა. გუჯეჯიანს უთქვამს: ბატონი ამობრძანდეს და აქ დაბრძანდესო. გაუშალეს პურ-მარილი. თავადი წასვლას ჩქარობდა. თურმე ტყვიას აკეთებდნენ ჩაქუჩით, ოთხკუთხა ტყვიას (თუ სანადიროდ წავიდოდნენ მრგვალიც შეიძლებოდა. სამტრო ოთხკუთხა იყო). ბატონმა კვლავ რომ დაუძახა, გუჯეჯიანს უთქვამს, სასმელი გამოუტანეთო და ამ დროს უსვრია და დაუჭრია. ეტა და სამივე ძმა აქეთ წამოსულან. მულახში ეტა და მისი ერთი შვილი მისულან, ორი ძმა კი ბეჩოში დარჩენილა. მულახში დევდარიანები დახვედრიან და იქაური ადგილები შეუთავაზებიათ. აურჩევიათ ზედა სოფელი – ჭოლაში. ბეჩოში დარჩენილი ორი ძმიდან ერთი ექიმბაში ყოფილა. დაჭრილ დადეშქელიანს უთქვამს, მომარჩინე და ეცერს ზემოთ ადგილია – „ჭელირი", იმას მოგცემო. მანაც მოარჩინა და ერთი ძმა იქ დამკვიდრდა. ამის შემდეგაც ჰქონდათ ერთმანეთში შეხლა-შემოხლა და ერთი ძმა გუჯეჯიანი მულახიდან ყაბარდოში გადასახლებულა. იმისი შთამომავლები ახლა შახმურზაევების გვარს ატარებენ".*

ბეჩოში **კვიციანები** თითქმის ყველა სოფელში ცხოვრობდ-

---

[184] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 149, 151.
[185] სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 285, 286, 297, 299.
[186] სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 151.

ნენ, როგორც იტყვიან, „გადაღმა გინდა, თუ გადმოღმა.“ კვიციანებს რამდენიმე სამხუბი გააჩნიათ: „გოსოშერები“, „ბაბაშერები“, „აბრამშერები“, „ჩხიკვაიშერ“, „ძაღუაშერები“... კვიციანები სვანეთში მთის რაჭის სოფელ ღებიდან მოსულან. გადმოსახლების მიზეზი მესისხლეობა ყოფილა. *„ღებიდან სამი ძმა წამოსულა. რაჭაში კვიცარიძეები ვყოფილვართ. ერთი ძმა ბეჩოში დასახლებულა, რომლის შთამომავლები კვიციანები ვართ, მეორე ძმა ქვემო სვანეთში გადასულა. ახლა მისი შთამომავლები* ***კვასტიანები*** *არიან. მესამე ძმის შთამომავლები ახლა აფხაზეთში ცხოვრობენ – ისინი კვიწინიები არიან.“* ბეჩოში მოსული ადგილობრივ *ნაქჭურს* დაესიძა. ნაქჭურის კოჭლ ქალთან სამი შვილი შეძენია. ამ სამი ძმის შთამომავლები არიან კვიციანების სამხუბები: „ძაღუაშერ“, „ბაბაშერ“ და „აბრამშერ“. თუმცა, ერთ-ერთი სამხუბის კვიციანები ძირად კვიციანებად არ მიიჩნევიან. მოსული კვიციანებს როგორც მრავალრიცხოვან და ძლიერ გვარს შეყრია და მათი გვარიც მიუღია. ყველაზე ადრინდელი საბუთი, რომელშიც კვიციანების გვარი მოიხსენიება XV-XVI საუკუნეებით თარიღდება. ესაა ბაბაში კვიციანის მოსახსენებელი. დოკუმენტში ბაბაში კვიციანის გარდა, დასახელებული არიან აგრეთვე სიღურ და იოვანე კვიციანები. XVIII საუკუნის მოსახსენებელში კი „ბუდაჩი კვიციანია“ ნახსენები.[187]

ბეჩოელი **ვეზდენები** ჩრდილოეთ კავკასიიდან არიან გადმოსახლებული. ამის გამო, მათ სავიარებს უწოდებენ. ბეჩოში **ვერსკიანებიც** ცხოვრობენ (1 ოჯახი). სვანეთში სამი ძმა მოსულა „სადღაც რაჭა-ლეჩხუმიდან“. მულახში დასახლებულს მარგიანის გვარი მიუღია, მეორე კალაში დასახლკარებულა, მესამე ძმა, რომელიც ბეჩოში მოსულა თავის ძველ გვარზე (ვერსკიანი) დარჩენილა. ლეგენდით თანახმად ვერსკიანები ტყის კაცს დაუწყევლია, რომ არ გამრავლებულიყვნენ. „დიდი ხანი ასე მოდიოდნენ და ამ ბოლო ხანებში ცოტა

---

[187]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 279, 289, 291.

გამრავლდნენ. 4 ოჯახი არიან და ერთს 5 ვაჟი ჰყავს.“ ბეჩოში ამოწყვეტილ გვარებსაც მიუთითე-ბენ. სოფელ ჭკიდანარში **ჭკიდიანებს** უცხოვრიათ – ისინი ამოწყვეტილან. ამავე სოფელში უცხოვრიათ **აბრეგიანებს**, რომლებსაც ჭკიდიანების ბედი გაუზიარებიათ. იგივე ითქმის ბეჩოელი **ბერჩლიანების** შესახებაც („ბერჩლიანების შვილები ახლა გოგონები არიან“). სოფელ დოლში „იყვნენ და აღარ არიან „ბიჭოშერ“-ები.

ცხუმარის თემი

ბალსქვემო სვანეთის შემდეგი თემი **ცხუმარის თემია**. ცხუმარის თემში შემდეგი სოფლები შედიოდა: *ლაბსყალდი, მაგარდელი, ლეზგარა, ტვიბერი, სვიფი, ღვებალდი.* 1886 წელს ცხუმარის ჰევის (თემის) სოფლები ეცერის სასოფლო საზოგადოებაში იყო გაერთიანებული. ლაბსყალდში 9 კომლი (62 სული) მკვიდრობდა, ღვებალდში – 28 კომლი (208 სული), მაგარდელში – 7 კომლი (39 სული), ლეზგარში – 6 კომლი (45 სული), ტვიბერში – 7 კომლი (44 სული). 1940 წლის მონაცემებით, ცხუმარში შემდეგი გვარები აღირიცხებოდნენ: **არღვლიანები** (30 ოჯახი. სვიფი), **ჯაჭვლიანები** (7 ოჯახი), **გერლიანები** (12 ოჯახი. სოფელი ღვებელდი), **გოშუანები** (2 ოჯახი), **ქალდანები** (12 ოჯახი. სოფელი ტვიბერი), **სუბელიანები** (2 ოჯახი. სოფელი მაგარდელი), **გურჩიანები** (1 ოჯახი), **საღლიანები** (14 ოჯახი. სოფელი ლეზგარა), **მილდიანები** (6 ოჯახი. სოფელი მაგარდელი), **გუგუსიანები** (8 ოჯახი. ლაბსყალდი). „სვანეთის სულთა მატიანის“ მიხედვით, ძველი გვარისანი არიან *ჯაჭვლიანები,* რომლებიც ჯაჭვინელიანად იყვნენ ჩაწერილები და *საღლიანები*, რომელთა წინაპრები საღირელიანად ეწერნენ. XIII-XIV საუკუნეებში ცხუმარში აღრიცხულნი იყვნენ: „ბასილ ჯაჭვინელიანი“, „გუჩე საღირელიანი“[188]. საღლიანებიდან მომდინარეობენ ლეჩხუმელი საღინაძეები. საღლიანების გვარი შემდეგი სამხუბისაგან შედგება: „სოლთნარ“, „გუჩარ“,

[188] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 148.

„ჯაკუათარ“, „სეგზელდარ“, „ნაუსაუშერ.“[189] გურჩიანების წინაპარია „ივანე გურეჩიანი“[190]. თუ შევადარებთ XIII-XIV საუკუნეების მონაცემებს გვიანდელ მონაცემებთან, აღმოჩნდება, რომ ცხუმარში იმ გვარების უმეტესობა, რომლებიც აქ მკვიდრობდა, აღარ ცხოვრობს. ეს დამახასიათებელია არა მარტო ცხუმარისათვის, არამედ სხვა თემებისთვისაც. აშკარად ჩანს არა მარტო შიდარეგიონალური მიგრაციული პროცესები, არამედ გარემიგრაციული პროცესებიც. როგორც ჩანს, სვანეთიდან მოსახლეობის ბარში მიგრაცია მუდმივ ხასიათს ატარებდა.

ეთნოგრაფიული მონაცემებით ცხუმარის თემის ყველაზე ძველი გვარები არიან **შამფრიანები** და **ჯაჭვლიანები.** ადგილობრივი მკვიდრნი არიან **საღლიანები, მილდანები. სუბელიანები** ეცერის სოფელ ებუდიდან გადმოსულან, გოშუანები – ფარიდან. ვრცლად უნდა შევჩერდეთ **გუგუსიანების** გვარზე. გუგუსიანები ლაბსყალდში ქვემოდან, სოფელ წვირმინდიდან (ხაიშს ქვემოთაა) გადმოსახლებულან. ისინი მტერს გამოქცევიან. *„ეკლესიას თათრები დასევიან. თათრებს შემოჭრის დროს წვირმინდის მთავარანგელოზი ცარიელი დახვედრიათ. წვირმინდელ გუგუსიანებს ეკლესიაში არსებული ჯვარ-ხატები გადაუმალავთ. ბრძოლისა და შრომის უნარიანები ხატებს იცავდნენ. მათი მიზანი იყო ხატები არ დაეთმოთ. იმის გამო, რომ მტერმა ხატებს ვერ მიაგნო, სოფელი ააწიოკეს. ერთი ყმაწვილი კი ტყვედ წაიყვანეს. ის ჯვარში ჩაუყვანიათ და ეპისკოპოსს უყიდია. ერთ უხვთოვლიან ზამთარში ყმაწვილს სვანური თხილამურები გაუკეთებია და სვანეთში გაპარულა. წვირმინდში მისვლისას, სოფელი ცარიელი დახვედრია. ბოლოს თავისიანებს ცხუმარის სოფელ ლაბსყალდში მიაგნო. მაშინ ლაბსყალდი ცარიელი, სამწყემსო ადგილი ყოფილა.“* XIII საუკუნეში გუგუსიანები უკვე ცხუმარში ცხოვრობდნენ, ოღონდ გვასახელი ფო-

---

[189] *მ. საღლიანი.* სვანური გვარ-წარმოება ზოგადქართული თვალსაზრისით. – სვანეთი – ქართული კულტურის სავანე, თბ., 2008, გვ. 164.

[190] *ვ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 144.

ნეტიკურად მაშინ ოდნავ განსხვავებული ფორმითაა დაფიქსირებული – *გუგესიანი.*[191] ლაბსყალდში გუგუსიანები 60 კომლი ყოფილან. XIX საუკუნეში ბევრი გუგუსიანი კოდორის ხეობაში გადასულა საცხოვრებლად. გუგუსიანების სამხუბს „თავარ“-ს უწოდებენ. უფრო ადრე მათ „ფუთიარს“ უწოდებდნენ. წვირმინდში კი გუგუსიანების ნასოფლარში შემდეგ სამეგრელოდან მოსული ჭკადუები დასახლებულან.

ეთნოგრაფიული მასალებით ცხუმარის სოფელ მაგარდელში ნასახლარებია, სადაც ოდესღაც „სოლთმანშერ“-ებს უცხოვრიათ. მათი გვარი უცნობია. ისინი ამოწყვეტილან.

ეცერის თემი

ეცერის თემში შემდეგი სოფლები შედიოდა: *ქურაში, ჭელირი, სვიფი, ბარში, ისკარი, ფხუტრერი, უღვალი, ცალანარი, ლანტელი, ლადრერი, ლაშხრერი, ჟაბე-კალაში, ჩვაბე-კალაში, გვალდერი, ებუთი, უსგვირი. რუსუდან ხარაძის* ეთნოგრაფიული მასალების თანახმად ეცერის თემის დასახელებული სოფლები სამ „სიკვობ“-ში იყო გაერთიანებული, რაც ბალს ზემო სვანეთში დაფიქსირებული „ლაკრან“-ის ანალოგიური იყო: 1. *ჟაბე სოფელ* (ანუ ზედა სოფელი), 2. *ნენსგაშ სოფელ* (შუა სოფელი), 3. *ჩვაბე სოფელ* (ქვედა სოფელი). პირველ მათგანში შედიოდა ბარში, სვიფი, ჭელირი, ქურაში, მეორეში – ისკარი, უღვალი, ფხეტრერი, მესამეში – ცალანარი, ლანტელი, ლადრერი და ლაშხრერი. იმავე ავტორის სამართლიანი დაკვირვებით, ზედა და ქვედა კალაში, ჰებუთი, გვალდერი და უსგვირი მხოლოდ ბოლო ხანებში მოექცნენ ეცერის თემში.[192] 1886 წელს ეცერის თემში (რომელშიც ცხუმარის თემის სოფლებიც შედიოდა) 176 კომლი (1.366 სული) მკვიდრობდა. ყველაზე დიდი სოფელი იყო ბარში (28 ოჯახი, 208 სული). სვიფში 23 კომლი (191 სული) ცხოვრობდა, ისკარში – 18 კომლი (149

---

[191] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 139.

[192] *ლ. ხარაძე.* ტერიტორიულ-მეზობლური გაერთიანებანი სვანეთში. – მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XII-XIII, 1963, გვ. 392.

სული), ჭელირში – 19 კომლი (149 სული), გვალდერში – 4 კომლი (43 სული), ლადლერში – 13 კომლი (86 სული), ლანტელში – 6 კომლი (61 სული), ლაშხრერში – 4 კომლი (38 სული), ფხუტრერში – 2 კომლი (12 სული), უღვალში – 8 კომლი (44 სული), ცალნარში – 2 კომლი (26 სული), ებუთში – 11 კომლი (85 სული).

ეცერის თემში ძირითადად შემდეგი გვარები მკვიდრობდნენ: **ხორგუანი, გუჯეჯიანი, პაკელიანი, აფრასიძე, გურჩიანი, გერლიანი, უმფრიანი, ქანცლიანი, ჩარკვიანი, გაზდელიანი, ცალანი, კაშტანი, სტეფლიანი, მურღვლიანი, ჩხეტიანი, სუბელიანი, ფარჯველიანი (გადმოსულნი იყვნენ ჰებუთიდან ისკარში)... პაკელიანები** XVII საუკუნის საბუთში არიან დასახელებულები. ხორგუანების შესახებ ზემოთ გვქონდა საუბარი. აქ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ ხორგუანებს თავიანთ განაყრებად და ნათესავებად მიიჩნევენ იფარის თემში მცხოვრები გულბანები. XIII საუკუნის საბუთში ეცერში **გურჩიანების** წინაპრები **გურეჩიანებად** არიან ჩაწერილები, **ქანცლიანებისა – ქანცხლიანებად**[193]. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ეცერის სოფელ ისკარის პირველმოსახლენი **საბანაძეები** და **კატშანები** ყოფილან. პირველი მათგანი სვანეთში ბარიდან ყოფილა მოსული. ეს საბანაძეები საბიანების შთამომავლები უნდა იყვნენ. XIII საუკუნის სულთა მატიანეში ეცერში მოხსენიებულია „დეკანოზი საბიანი".[194] სუბელიანების თავდაპირველი საცხოვრისი კი ლენჯერის თემის სოფელი შყალერი ყოფილა.

გადმოცემით ეცერის ადრინდელი მოსახლეობა თითქმის განადგურებულა. *„ზვავს, რომელიც ჩასულა მდინარე ენგურში, მოსახლეობის დანალექი მიჰქონდა სამეგრელოში... ეცერი ნახეს განადგურებული ზვავით. სწორედ დიდი ხნის შემდეგ დაიწყო*

---

[193] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 131.
[194] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 136.

მარტო ეცერში დასახლება ხელმეორედ.“[195] გადმოცემას ამ დროს ერთ-ერთი ამოწყვეტილ გვარის სახელიც შემოუნახავს – **ტასლეთიანი**. ქანცლიანი კი იმ დროს გადარჩენილ გვარადაა მიჩნეული.[196]

უმფრიანები ეცერის სოფელებში – უღვალსა და ფხოტრე-რში – მკვიდრობენ. ამ გვარისანი მოხსენიებული არიან XIV საუკუნის პირველი ნახევრის უღვალის წმიდა გიორგის ეკლე-სიის წარწერაში: *„ამა ეკლესიის აღმაშენებელსა, უფრიანსა ანტონსა, შეუნდვენ ღმერთმან.“*[197] „მათში შემონახულია გადმო-ცემა, რომ გვარის დამაარსებელია ვინმე ონოფრე და აქედანაა მიღებული გვარი „ონოფრიანი, ანუ „უნუფრიანი“, „უმფრი-ანი.“[198]

ეცერში ჰქონდათ საჯდომი **დადეშქელიანებს**, რომლებსაც პატარა სამთავრო ჰქონდათ შექმნილი ენგურის ხეობის სვანე-თში, ბალს ქვემოთ. დადეშქელიანები პირველად იხსენიებიან XIII-XIV საუკუნეებში. არა ერთხელ და ორჯერ გვხვდება და-დეშქელიანების გვარი „სვანეთის სულთა მატიანეში“, მოსახ-სენებლებში. სვანეთში პირველობისათვის მათ **რიჩგვიანები** გა-ანადგურეს. მოხსენიებულნი არიან 1503 წლის საბუთში, რომ-ლითაც ირკვევა, რომ დადიშკელიანი და რუჩაგიანი ჯაფარიძე-ებისაგან შევიწროვებულმა სვანებმა გააგზავნეს მამია დადიან-თან, რათა მას სვანებისათვის ალექსანდრე მეფესთან ეშუამდ-გომლა. XVIII საუკუნეში ისლამ დადეშქელიანი სვანეთში დიდ ოჯახად ცხოვრობდა. ამ საბუთით ირკვევა, რომ დადეშქელი-

---

[195] *რ. ხარაძე.* სვანეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია. 1945 წელი (ეთნოგ-რაფიული მასალები) – კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული, XV, თბ., 2014, გვ. 230.

[196] *რ. ხარაძე.* სვანეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია. 1945 წელი (ეთნოგ-რაფიული მასალები) – კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული, XV, თბ., 2014, გვ. 227-230.

[197] სწძ, II, თბ., 1988, გვ. 86.

[198] სწძ, II, თბ., 1988, გვ. 50.

ანებს საქორწინო ურთიერთობა ჰქონიათ რუჩეგიანებსა და ჩარკვიანებთან. XVII-XVIII საუკუნეებში სორთმან დადეშქელიანის მოსახსენებლით ჩანს, რომ მის ოჯახს ეკლესიისათვის ოცდათხუთმეტი ხატი შეუწირავს. საისტორიო საბუთებში დადეშქელიანები/დადიშქელიანები ხშირად დადეშგელიანად არიან დაფიქსირებული. სვანურში „გ“-სა და „ქ/კ“-ს მონაცვლეობა ფაქტია. დადეში/დადაში საქრთველოში გავრცელებული მამაკაცის პიროვნული სახელი იყო. ასე რომ, **გვარის საფუძვლის ჩამყრელი იყო დადეშ/დადაშ გელანი**, ანუ **გელოვანი.** დადეშქელიანები დადაშ გელოვანებისაგან რომ მომდინარეობენ, ამის შესახებ ყველაზე ადრე პ. უსლარმა მიუთითა. დადეშქელიანების შესახებ თავის დროზე ნ. დუბრვინიც დაინტერესებულა და სათანადო **მონაცემებიც** შეუკრებია: «Жившие же к западу от них деревни и расположенные по реке Ингур остались под властью князей Гелуани, как рассказывают, были выгнаны князьями Дадишкилианами. Последние считают себя выходцами из Дагестана; другие же говорят, что князья Дадишкилиани переселились в Сванетию из гурии. Самое же верное предположение о происхождении Дадишкилианов принадлежит, по нашему мнению, П. К. Услару, который предпологает, что фамилия эта произошла от прибавления весьма употребительного в картвельских наречиях слова «дадаш» к родному имени Гелуани.»[199] როგორც ჩანს, დადეშქელინების შესახებ უცხოური წარმოშობის ლეგენდაც შექმნილა. ასეთი ლეგენდები თავად-აზნაურულ გვარებში კი ხშირად იმ შემთხვევაში წარმოიქმნებოდა, როდესაც საკუთრებაში არსებული მიწა და ყმა-გლეხები კონფლიქტურ სიტუაციში, არაკანონიერად ჰქონდათ შექმნილი.

ეცერშივე უცხოვრია **რიჩგვიანების** თავადურ გვარს. გვარსახელი, რომელიც საბუთებში XIII საუკუნიდან მოიხსენიება, რამდენიმე ფონეტიკური ვარიანტით არის დაფიქსირებული: რუ-

---

[199] *Н. Ф. Дубровин.* Кавказ и народы, его населяющие. Книга II , Закавказье, М., 2015, С. 94.

ჩეგიანი, რუჩაგიანი, როჩაგიანი, რიჩგვიანი. შემორჩენილია XVI-XVII საუკუნეების ბაძუ რუჩაგიანის სახლის მოსახსენებელი, რომელშიც ისინი დიდებულად იწოდებიან. ამავე მოსახსენებელში ვხვდებით „ბაძუს ბაბუას დიდს რუჩაგიანს". როგორც აღვნიშნეთ, **რუჩეგიანების თავადური სახლი დადეშქელიანებს ამოუწყვეტია, რაც, როგორც ჩანს, XVIII საუკუნის შუა ხანებში მოხდა.** როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია გარკვეული, ბალსქვემო სვანეთში მკვიდრ რიჩგვიანებსა და დადეშქელიანებს ერთმანეთს შორის ხანგრძლივი ბრძოლა ჰქონიათ. ამ დაპირისპირებაში ერთხანს რიჩგვიანები გარკვეულ უპირატესობაც კი ფლობდნენ, მაგრამ ბოლოს გამარჯვების სასწორი დადეშქელიანების მხარეზე გადახრილა. საამისო მონაცემები ფოლკლორსაც შემოუნახავს. მკვიდრობდნენ ბეჩოსა და ეცერის თემებში.[200] ვ. სილოგავას მოსაზრებით, გვარსახელი – რიჩგვიანი – ისეთივე წარმოშობისა უნდა იყოს, როგორც დადეშქელიანი (პიროვნული სახელი+გვარსახელი). როგორც აღინიშნა, ერთ-ერთი ფონეტიკური ვარიანტი იყო რუჩეგიანი. ცნობილია სოფელ ადიშის ეკლესიის კედელზე შესრულებული XI საუკუნის წარწერა: **„ქრისტე, შეიწყალე მიქაელ ჩეგიანი, ამენ."**[201] „ძველი სვანეთის წარჩინებულ გვარებს შორის ერთ-ერთია ჩეგიანთა გვარი, რომელიც წერილობით წყაროებში XIV ს-დან რუჩეგიანების სახელწოდებით გვხვდება."[202]

ბალსქვემო სვანეთის მკვიდრნი იყვნენ აზნაური **ბაბიანები.** პირველად XIII საუკუნის „სვანეთის სულთა მატიანეში" არიან მოხსენიებილი: გიორგი ბაბიანი, მისი მეუღლე თვარე და შვილი ბაბიანი, აგრეთვე ანგურაგ ბაბიანი.[203] მათ ბეჩოში უცხოვრიათ. *მაღ* მკვიდრი ყოფილა ბეჟან ბაბიანი. იმავე წყაროს თა-

---

[200] *რ. გუჯეჯიანი.* ქართულ საგვარეულოთა ისტორიიდან (რიჩგვიანები). – კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული, XI, თბ., 2009, გვ.88-97.

[201] *ვ. სილოგავა.* ჩეგიანთა/რუჩეგიანთა გვარის ისტორიის ფურცლები. – სვანეთის ისტორიის ფურცლები, თბ., 2000, გვ. 12.

[202] *ვ. სილოგავა.* ჩეგიანთა/რუჩეგიანთა გვარის... თბ., 2000, გვ. 8-21.

[203] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 153.

ნახმად ერთ-ერთი ბაბიანი „ქვერებისკოპოსი“ ყოფილა. გვხვდებიან XVI საუკუნის მოსახსენებელში: **„ღმერთო, აშენე, აკურთხე სახლი, საყოფელი აზნაურისა ბაბიანისა და ღმერთო მიეც აზნაურს და მის შვილებსა“. „დიდებულსა როსტომს ბაბიანს“.** ამ დოკუმენტის მიხედვით, ბაბიანებს თანამეცხედრეებად თაჯი რუჩეგიანი და მირანგვ ჩარკვიანი ყოლიათ. XV-XVI საუკუნეების მოსახსენებელში ბურნაყ ბაბიანი, მისი მამა როსტომი, ძმა ყარდა არიან დასახელებულნი.[204]

ფარის თემი

ფარის თემი შემდეგი სოფლების ერთობლიობას წარმოადგენდა: *სვიფი, კაცხი, ფარი, ზაგარი, ლამხერი, ჟაბე-ლიჰა, ჩვაბე-ლიჰა, ლაყვრი, ღეშდეხი, ფალედი, ხოსრარი, ყვანა.* 1886 წლის საოჯახო სიების მონაცემებით, ფარის სასოფლო საზოგადოებაში 80 კომლი (664 სული) ცხოვრობდა. ყველაზე დიდი სოფელი ფარი იყო (28 კომლი, 231 სული). ღუშდერში 11 კომლი (73 სული) მკვიდრობდა. დანარჩენები 9, 8, 6, 4, 3-კომლიანი სოფლები იყო. 1940 წლის მონაცემებით, ფარის სოფლებში შემდეგი გვარსახელებია დაფიქსირებული: **ჩხვიმიანი** (31 კომლი), **ჯაჭვლიანი** (13 კომლი), **რეზესიძე** (29 კომლი), **აფრასიძე** (11 კომლი), **ცალანი** (21 კომლი), **წულუკიანი** (16 კომლი), **დადეშქელიანი** (5 კომლი), **ხაფთანი** (2 კომლი), **დევდარიანი** (9 კომლი), **ნარსავიძე** (23 კომლი), **გადრანი** (17 კომლი), **ჩხეტიანი** (18 კომლი), **ვიბლიანი** (9 კომლი). ამ გვარებიდან ჩხვიმიანთა გვარი დაფიქსირებულია XIII-XIV საუკუნეების „სვანეთის სულთა მატიანეში“. ლახამულაში უცხოვრიათ: „მიქ̃ლი ცხჳმიანს“, „ჯავახი ცხჳმიანს“, „გ̃ი ცხუიმიანს“, „შამან ცხვიმიანს“ „ინდო ცხჳმიანს“, „სარგის ცხვიმიანს“, „ინაჲ ცხვიმიანს“, „ჯიჯი ცხვიმიანს“[205]. ფარის ხევის სოფელ მაჲში აღრიცხული არიან: „ჯავახი ცხვიმიანი“[206], ეცე-

---

[204]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 273.
[205]*პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 180.
[206]*პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 125.

რში: „მ̃რმ ჩხუმიანი“, „თუმა ჩხუმიფხე“, „გიორგი ჩხუმიანი“, „გვანცა ჩხუმიანი“, „ხალინა ჩხუმიანი“[207]. გადმოცემით ჩხვიმიანების გვარში ორი შტოა – ნამდვილი ჩხვიმიანები და შეყრილები. შეყრილთა ადრინდელი გვარი გოშუანი ყოფილა. საველე მონაცემებით, *„ძველად ძლიერსა და სუსტს ერთნაირად ახდევინებდნენ გადასახადს, „ადგნენ და შეეკედლნენ.“* ჩხვიმიანების „ყანსავშა“-ს სამხუბი ნაკანებს ენათესავება. ახლაც ნაკანები და ჩხვიმიანთა „ყანსავშას“ სამხუბი ერთმანეთის მოგვარეებად მიჩნევენ თავს. ჩხვიმიანთა მეორე სამხუბი („ფადლარ“) კი მარგველანებისა და ხერგიანების ნათესავებს წარმოადგენენ. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ფარში მოსახლე წულუკიანები რაჭიდან გადმოსახლებული წულუკიძეების შთამომავალნი არიან. 1871 წლის საარქივო დოკუმენტში ერთ-ერთი აფრასიძე ჩაწერილია „აფრასუყი“-ს ფორმით. ძველი გვარია გადრანიც. ისინი არაერთგზის არიან მოხსენიებულნი XIII საუკუნის საბუთებში. ამავე პერიოდის დოკუმენტში ვიბლიანების წინაპრები უბელიანებად არიან ჩაწერილნი.

ნარსავიძეები ფარიდან ჭუბერსა და კოდორის ხეობაში იყვნენ გადასახლებული. ამ გვარის ხალხს „ბინი“ – საომარი იარაღი უკეთებია. ხალხის რწმენით წმინდა გიორგის მტერი ამ იარაღით მოუგერიებია. ყოველ წელს ყველა ნარსავიძის სახელით ერთი „ბინი“ კეთდებოდა, რასაც წმინდა გიორგის უძღვნიდნენ. ნარსავიძეები ამ ეკლესიის მთავარი მსახურებიც იყვნენ. ნარსავიძეების განაყრებად მიაჩნიათ თავი *ნარსიებს.* ცინდელიანების მთავარი სალოცავი „თავრალი“ ყოფილა. ამ გვარს სამეგრელოში მცხოვრები ცანავები და ცირდავები ეძმობიან. ეთნოგრაფიული მასალით ძველად გამოთქვამდნენ არა ცინდელიანს, არამედ ცინდელანს, რასაც 1872 წლის საეკლესიო დოკუმენტიც ადასტურებს, რომელშიც „ცინდელანის“ გვარით არიან ჩაწერილი: [თავრარის პრიხოდში] „როსტომ ცინდელანის ძე მუ-

[207] *ვ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 132, 133, 134, 136.

რზაბეგ. ომანა ცინდელანის შვილები: ჯაჯა და მანიაილ. ეზა ცინდელანის შვილები: ომარ, ესო.“ ცინდელიანები გვარი XVII-XVIII საუკუნეების მოსახსენებელშია დაფიქსირებული. ალმაზ ცინდელიანი თემირყან დადეშქელიანის მეთოფე ყოფილა.[208] როგორც სხვა გვარებს, ცინდელიანებსაც ყოლიათ შეყრილები („ეზაშერთა“ სამხუბი). ვიბლიანების „მოგვარეებად“ კი უბილავები და ბალსზემოთ მცხოვრები **ხვიბლიანები** მიიჩნევიან.

ლახამულას თემი

ალ. ჩარკვიანი ცალკე გამოყოფს აგრეთვე **ლახამულას, თავრარის, ჭუბერისა და ლენხერის თემებს.** ლახამულა ოთხი სოფლის ერთობლიობას წარმოადგენდა (*ჟაბე-ლახამულ, ჩვაბე-ლახამულ, დიზი* და *შდიხირი*). 1940 წლის მონაცემებით, ლახამულაში მკვიდრობდნენ: **ჭკადუები** (47 ოჯახი), **დავითიანები** (5 კომლი), **კვანჭიანები** (3 კომლი). რაც შეეხება თავრარის თემს, აქ ალ. ჩარკვიანი შემდეგ სოფლებს ჩამოთვლის: *თავრარს, ლაშხარს, ცალერს, კიჩხულდაშს, ჩუბარს, ჯუხვლანსა* და *ხერხვაშს.* ეს სოფლები 1886 წლის საოჯახო სიებში ჩუბახევის სასოფლო საზოგადოებაში არიან გაერთიანებულნი (ეს დღევანდელი ნაკრის სასოფლო საკრებულო უნდა იყოს). აქ ცხოვრობდნენ: **ანსიანები, ცინდელიანები, ვიბლიანები, ჩხვიმიანები, სუბელიანები, ქალდანები და გვარმიანები** (12 კომლი). ბ. ნიჟარაძის მიერ XIX საუკუნის 70-იან წლებში ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალებით, *„ჩუბახევის საზოგადოებაში სოფ. ცალერს არის ერთი გვარეულობა – გვარმიანები. გვარმიანები დღესაც დარწმუნებით ამბობენ, რომ „ჩვენი წინაპრები დალის ხეობიდან ყოფილან გადმოსახლებულნიო“*[209]*. XIII საუკუნის „სულთა მატიანეში“ გვარმიანების გვარი რამდენჯერმეა დასახელებული, მაგალითად, „ნონა გუარამიანი“*[210]. 1886 წლისათ-

---

[208]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 284, 305.

[209]*ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 51.

[210]*ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 144.

ვის ჩუბახევის საზოგადოებაში (თუ თავრარის თემში) 116 კომლი მოსახლე (997 სული) ყოფილა. საერთო წარმოშობა ჰქონიათ ნაკრელ **ანსიანებსა** და იფარის თემის სოფელ იელში მცხოვრებ **სამსინებს** *(„როცა ჭირი, ლხინი აქვთ, ერთმნეთთან დადიან“).* იგივე შეიძლება ითქვას ნაკრელ და ჭუბერელ **გვარმიანებსა** და მესტიელ **გვარლიანებზე.** ეს ორი გვარი აფხაზეთში მცხოვრებ **გვარამიებთანაც** ბიძაშვილობს. მის დასადასტურებლად შემდეგი ეთნოგრაფიული მასალაც გამოგვადგება: *„ოთხი წლის წინ გვარმიანებმა ყრილობა ჩაატარეს. მოიწვიეს გვარლიანები და აფხაზეთიდან გვარამიები. დაამტკიცეს ძმობა. აფხაზეთში როცა შევვიტყუეს, ჩემი დის შვილი ახალდაბაშიდან გამოიქცა, დაუხვდნენ სეპარატისტები, მანქანიდან გადმოავდეს და რა გვარი ხარო – კითხეს. გვარმიანი ვარო. გამომხტარა ერთი ვაჟკაცი და ხელი არ ახლოთო და გადაარჩინა იმ გვარამიამ“* (ზაქრო გაიოზის ძე გულედანი, 75 წლის, 2003 წელი).

ვიბლიანების ძირითადი საცხოვრებელია თავრალის თემის სოფელი ცალერი. 1872 წლის საეკლესიო საბუთში „თავრარის პრიხოდში“ სამი ვიბლიანია შეყვანილი (მაგალითად, „თემრბეგ ვიბლიანის ძე ალექსანდრე“). ცხოვრობენ ჩუბახევშიც. გვარი რამდენიმე სამხუბს მოიცავს: „ბაძუარ“, „ბაკაშერ“, „ნოდარიშერ“, „ქვაჩაშერ“, „თემოშერ“. ვიბლიანების თავდაპირველი საცხოვრისი იყო ლატალი. „რაღაც მომხდარა და იმიტომ გამოსულან“. ებუთში **სუბელიანები** ცხოვრობდნენ, ჩუბახევში – **სუბარები.** ეთნოგრაფიული მასალებით, **„რახან პატარა გვარი იყო, გვარის გაძლიერების მიზნით, გაერთიანდნენ. მახსოვს 1960-იან წლებში ერთი კაცი სუბარად მოკვდა.“** (ცისანა მურზაბეგის ასული ვიბლიანი, 66 წლის, 2007 წელი). სუბარები ორ შტოდ იყოფიან – „ბათუშერ“ და „ყადუშერ.“ 1872 წლის დოკუმენტშიცაა სუბარების გვარი დადასტურებული: *„დიდუ სუბარის ქვრივი ჯაჯა“* (80 წლის). აღნიშნულ დოკუმენტში ბეჩოში აფრასიძე **აფსარუყადაა** ჩაწერილი. ფხოტრერის სამრევლოში გუდუ და დავით გურჩიანების და სულა გვირჩიანის

ოჯახებია დაფიქსირებული. აქვე გვხვდებიან **პაკლანები** (ბიუ, აჩახმათ, აჩი პაკლანების ოჯახები). პაკლანი დღევანდელი პაკელიანების თავდაპირველი ფონეტიკური ვარიანტი ჩანს. ფიქსირდება გვარსახელები **ხაბლანი** („ბათერა ალმასკირის ძე ხაბლანი“), **ახლებიანი** („ასლან ახლებიანის შვილები ომანა, ბესარია, მინასა და მანია“) და **ქანცხლიანი** („ამინ ქანცხლიანის ძე მუდვარი“). როგორც ჩანს, ქანცხლიანი იგივე ქანცლიანია, რომლებიც ახლა ეცერში ცხოვრობენ. რამდენიმე ოჯახია **ცინდელიანის** გვარისა დადასტურებული. ალ. რობაქიძის მიერ 1957 წელს ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალით, ცინდელიანები თავრარის თემის სოფელ ხერხვაშში აფხაზეთის ტერიტორიიდან გადმოსახლებულან. მათთვის მიწა თავრარელ ანსიანებს გამოუყვიათ, რაზედაც სახლი აუშენებიათ. სანაცვლოდ ცინდელიანები ყოველწლიურად „უფლიშის“ დღესასწაულის დროს ხარს წირავდნენ. ხარის ხორცს თავრარის მთელი მოსახლეობა დღესასწაულის დროს გამოიყენებდა.[211] „თავრარის პრიხოდში“ აღურიცხავთ **დუდულანის** გვარიც („ლემირ დუდულანის შვილები: ბუკუ, ნულად“). აქვე დიდი რაოდენობით გვხვდებიან **ჭკადუები.** ჭკადუების შესახებ 1939 წელს ა. დავითიანს შემდეგი ეთნოგრაფიულ მასალა აქვს ჩაწერილი: **„ლახამულაში გადაჭარბებული რაოდენობით ცხოვრობენ ჭკადუები. ისინი თემებად დაყოფილია, სხვადასხვა საძმოს ეკუთვნიან. ჭკადუები ერთმანეთის ნათესავებად თავს მხოლოდ საძმო-თემურ მიხედვით თვლიან. ამიტომ ერთი თემიდან მეორეში ხდება ცოლქმრული კავშირის დამყარება, რაშიდაც სოფელი დაბრკოლებას ვერ ხედავს, რადგანაც გვარი ჭკადუა ამ თემებს დღემდე არ მიაჩნიათ თავის ნამდვილ გვარად.** *ეს გვარი, როგორც დანარჩენ თემებს ამას ვერ აკავშირებს ნათესაურად. თითონ თემი კი თავის შიგნით ნათესაობას მტკიცედ იცავს, თითოეულ ოჯახს თუ ოჯახის წევრებს ამა თუ იმ თემში თავი ძვლის ნათესავად მიაჩნია თავისი თემის და მის სიწმინდეს იცავს. ვაჟი თავისი*

[211] *А. И. Робакидзе*. Очерки общественного быта сванов.Тб., 1993, С. 99.

თემის ქალიშვილსაც ნათესავად თვლის და ქალიშვილიც ასევე უყურებს ვაჟს.“ „ლახამულა მთლიანად, რომელიც დასახლებულია ლახამულაში და ლენხერის ხეობაში „ჭირხილსა და თოთანს შუა“, დაყოფილია საძმოებად ანუ თემებად, რომლებშიც თავმოყრილია ამა თუ იმ გვარის მოსახლეობა. ლახამულაში სახლობენ ***ჭკადუები, დავითიანები, კვანჭიანები, საბანი*** *და* ***ქობალიები.*** *ამათში ჭკადუები არიან ჭარბი ოდენობით. ჭკადუები თავის შიგნით იყოფიან თემ-საძმოებად (თემ-სამხუბებად).“*[212] *„სამხუბები კი სხვადასხვა ლასკარებისაგან შედგება თავის მხრივ, ლასკარები უფრო წვრილ ერთეულებს მოიცავს. მაგალითად, ჭკადუების ერთ-ერთი სამხუბია „გოილარ“ (გოიანი), რომელიც შემდეგი „ლასკარებისაგან“ შედგება: „სიმზარანი“, „ხირფშთლიანი“... თავის მხრივ სიმზარაანი მოიცავენ „შარვანანაების“, „იშარმეთანების“, „ვასილაანთების“ ოჯახებს. ჭკადუების „კვირიკაანთ“ თემში საძმოებია: „დუდისანთი“, „ძივაანთი“, „მამურზაანთი“, „სუმაანთი“. დუდისანთ საძმოში ითვლებიან თვითონ დუდიშერ, რომელიც გაყოფილი იყო ორ ოჯახად — ფურელაანი ანუ შემდეგ ქერექარ და ახლა რაჟდენარ.“* (ა. დავითიანი).

ეთნოგრაფიული მონაცემებით XIX საუკუნის 40-იან წლებში მოხდა რამდენიმე გვარის სხვა გვარებზე ჩაწერა. ამ არასამართლებრივ ქმედებაში გარკვეული როლი დადეშქელიანებმა ითამაშეს, რომლებმაც ეცერში მცხოვრებ ***ოსელიანებს*** *გვარსახელი შეუცვალეს და ოფიციალურ აღმწერს ისინი* ***მურღვლიანებად*** *ჩააწერინეს და საეკლესიო წიგნებში ისინი საბატონო ყმებად გაატარებინეს;* იგივე მოიმოქმედეს ფარში მცხოვრები **წულუკიძეების** მიმართ, რომლებიც **წულუკიანებად** ჩააწერნეს. დადეშქელიანებმა იგივე ქმედება მოგვარეების მიმართაც მოიმო-

---

[212] *ა. დავითიანი.* ეთნოგრაფიული მასალები. 1939 წელი, რვ. 1, გვ. 11-12. ისტორიის ინსტიტუტის საქართველოს ეთნოლოგიის განყოფილების არქივი, -I, 80.

ქმედეს და მათი ერთი შტო აფრასიძეებად აღარიცხინეს.[213] დადეშქელიანების ეს ქმედება გამოწვეული იყო გარკვეული შიშით ახალი რუსული ხელისუფლების პირობებში სოციალურად დაწინაურებული აღნიშნული გვარების წარმომადგენლებს რეალურად არ მიეღოთ პრივილეგიები და ჩამოეშორებინათ კონკურენტები.

იგივე მოიმოქმედეს ლახამულაში მცხოვრები სხვადასხვა გვარების მიმართ. *„1855 წ. თავადი ჯანსუხ დადიშქელიანის მკვლელობაში, მისი ბიძაშვილების ისლამისა და თენგიზის ხელშეწყობისათვის, ეცერის თავადებმა აითვალისწუნეს სოფ. ლახამულის გლეხობა და ხელი მოკიდეს მათ ყოველნაირ შევიწროვებასა და ჩაგვრას. ამ საქმეში განსაკუთრებული წვლილი შეუტანია ჯანსუღის შვილს თენგიზ დადიშქელიანს, რომელიც თან ახლდა მამას ლახამულაში მისი მკვლელობის ჟამს. ლახამულელთა უხუცესების გადმოცემით, მას სოფელ ლახამულის სხვადასხვა გვარის:* ***დავითიანების, საბანიძეების, ჭკადუების, კვანჭიანების, ქობალიების, მიშხელანების, ზამაძეების, კვირიკაძეების, გელოვანების, ზოიძეების, სუმაძეების, მოსიძეების*** *და სხვადასხვა საძმოს: ბეჩერშერების, ნუაშერების, მოსესერების, გოიშერების, ხაიდაშერების, ბეტაშერების, დუდიშერების, ყოჯაშერების, ხერგიანშერების, ძივაშერების, გოჩუშერების, სავასტანშერების, სუმაშერების, მაბეშერების, თობეშერების, თუთაშერების, დაკეშერების, კეკიტშერების, შეყმანშერების და სხვათა – ერთი სიტყვით, რამდენი გვარიც არსებობდა იმდენი საძმოს წარმომადგენლობების აბსოლუტურ ოჯახთა უმრავლესობისათვის ერთი გვარი – ჭკადუა – გაუტარებია.“*[214] *„იმ პერიოდში, როცა ლახამულელებსა და ეცერის დადეშქელიანებს შორის უმკაცრესადაა გაღვივებული წინააღმდეგობა, სვანეთში ქუთაისიდან მოდის სამღვდელოების წარმომადგენელი გვარების*

[213] *ა. გელოვანი.* დასავლეთ საქართველოს მთიანეთი (სვანეთი) XIX საუკუნეში, თბ., 2003, გვ. 114.

[214] *ა. გელოვანი.* დასავლეთ საქართველოს... თბ., 2003, გვ. 114.

აღსაწერად. გვარების აღმწერი ეცერიდან ლახამულაში არ გაუშვიათ. სწორედ უკარნახეს ლახამულელთა სახელი, მამის სახელი, გვარი კი ყველას ერთი – ჭკადუა მიაწერეს.“[215]

ა. დავითიანისავე ეთნოგრაფიული მასალით, დავითიანების გვარი სამ „საძმო-ლასკარად“ იყოფოდა: „თუთაანთი“, „პატაანთი“, „კეტიტანთი.“

ზემოხსენებულ 1872 წლის საეკლესიო საბუთში ეთნოლოგიური თვალსაზრისით ფრიად მნიშვნელოვანი ფაქტიცაა დადასტურებული. ცნობილია, რომ შუა საუკუნეების/ფეოდალურ საქართველოში ხდებოდა ოჯახების, ხშირად სხვადასხვა გვარის ოჯახების შეყრა. ეს მნიშვნელოვანი სოციალური მოვლენა ძირითადად ეკონომკიური მოვლენებით იყო გაპირობებული. აღნიშნული ფაქტი XIX საუკუნის სვანეთშიც ხდებოდა. ორიოდე მაგალითი შეიძლება 1872 წლის დოკუმენტიდან მოვიყვანოთ: „შავლუხთან (ვიბლიანი – რ.თ.) (52-ე კომლში) მცხოვრებნი: „ლემის დუდულანის შვილები: „ბაკუ და ნულად“; „გეგან ვიბლიანის ასული აბაშხა. ამათთაან მცხოვრებნი: ამინ ქანცხლიანის ძე მუდვარი. სძალი მუდვარისა ელმურზას ქვრივი მაქა“; „ფუთა გირგლებიანთან მცხოვრებნი: გიორგი კვანჭიანი. ცოლი მისი მანია ილმთიანის ასული“; „შავხან ფარჯიანთან მცხოვრებნი: ჩეყან ხორგუანი (ცოლ-შვილთან ერთად“); „ესავ ფარჯიანთან მცხოვრებნი (მე-10 კომლში): ბექმურზა ხორგუანის ძე ხორგუანი. ცოლი ამისა ხვამზი, შვილი ამათი ხორგუან, ძმა ბექმურზასი მაბილა“...

ანთროპონიმები და მასთან დაკავშირებული ზოგიერთი ეთნოსოციალური საკითხი

ძველ საბუთებს თუ თვალს გადავავლებთ, ვნახავთ, რომ ბევრი გვარი, რომელიც თავის დროზე სვანეთში ცხოვრობდა, ბარში (სამეგრელოში, იმერეთში, ლეჩხუმში, რაჭაში) გადასახლებულა. დღეს სვანეთში აღარ ცხოვრობენ, მაგრამ სვანური

[215] *ფ. ფილფანი, ჯ. ცხვარვაშვილი.* ლახამულის მკვიდრთა გვარების ისტორიისათვის. – გაზ. „ახალი სვანეთი“, 1982, №95.

წამოშობა აქვთ დასავლეთ საქართველოს ბარში განსახლებულ გვარებს, რომელთა შორის შეიძლება დავასახელოთ: ქელბაქიანები, ფანჯიკიანები (ახლა ფანჯიკიძეები), ღოღელიანები, ჩიქოვანები, ნაკვეხელიანები, სანიგიანები (იგივე სანიკიანი, სანიკიძე), ჭაბუკიანები, შამანიანები (ახლა შამანიძეები), ჟორჟოლიანები, კახიანები და სხვა მრავალი. მიგრაციას სამეგრელოში ინტენსიური ხასიათი ჰქონდა. ამ მიგრაციას კი, ჩვეულებრივ, გვარსახელის ფორმანტის ცვლა მოსდევდა: გობეჩიანები გობეჩიებად იქცნენ, აფაქიანები – აფაქიებად და აფაქიძეებად, კუარაცხელიანები – კვარცხელიებად, უბელიანები – უბილავებად, ხაზალიანები – ხაზალიებად, კვირკველიანები – კვირკველიებად, ქარჩიანები – ქარჩავებად, ჯამბურიანები – ჯამბურიებად, ცავანები – ცავებად, გაბუნიანები – გაბუნიებად, კაჭარანები – კაჭარავებად, გოშუანები – გოშუებად, ბაბლუანები – ბაბილუებად, სტეფანიანები – სტეფანიებად, წიფურიანები – წიფურიებად, ბოკერიანები – ბოკერიებად, ჭითანები/ჭითიანები – ჭითანავებდ, ხაჭომიანები – ხაჟომიებად, ჩარგასიანები – ჩარგაზიებად, ჭანტურიანები – ჭანტურიებად. გვაქვს გვარსახელები: ჩხეტიანი და ჩხეტია, რატიანი და რატია... სვანური წარმოშობისანი არიან სამეგრელოში მცხოვრები სოტკილავები, რომელთა ადრინდელი გვარი ჩარკვიანი ყოფილა. გადმოცემით ასევე ძირად ჩარკვიანები ყოფილან შონიები, დემურიები და ჯორჯიკიები. სამეგრელოში მცხოვრებ არზიანების ადრინდელი გვარი კი ხარძიანი ყოფილა. მათი წინაპრები კალას თემიდან არიან მიგრირებულნი. გადმოცემით სამეგრელოში (ზუგდიდი) მცხოვრები ფარჯიკიები ძირად ლატალელი ფარჯიანები არიან.

შუა საუკუნეების საისტორიო საბუთებში არაერთი სხვა გვარსახელია დადასტურებული, რომლებმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწიეს. შეიძლება მხოლოდ ზოგიერთი მათგანი ჩამოვთვალოთ; **აბულეთიანი, დალიდიანი, დეკანოზიანი, ამონიანი, არანიანი, ასიბერიანი, ბებიანი, ბეშქენიანი, ბუბიანი, გაჟანიანი, გატკეჩილიანი, გელაზარდიანი, გვაწიანი, გოდერზიანი, გოროლიანი, დვალიანი, დოდილიანი, ელედიანი,**

ვარდალიანი, ვახთანგიანი, ზორემიანი, თეტენიანი, კვასდიანი, ლჩდიანი, მანაშიანი, მარცხიანი, მახუჯეგიანი, მახვილიანი, მსავიანი, მუღულანი, ნახუმიანი, ოფრიანი, პოლოხონიანი, რკინიანი, საბანი, სანთელიანი, სტეფანიანი, ტბელიანი, ტოტოვანი, უჩინარიანი, ფოხელიანი, ქარჩიანი, ყუცალიანი, შავრეგიანი, შქერიანი, ჩახტელიანი, ცავანიანი, ცაცქურანი, ძიგორიანი, წარეკელიანი, წრანიანი, ჭაბიანი, ხვინჭიანი, ჰაჩილიანი, ჯავიანი...

გვარსახელთან დაკავშირებით შემდეგიც უნდა აღვნიშნოთ. თავდაპირველად, როგორც ჩანს, შესაძლებელი იყო ქართველებს სუფიქსების მიხედვით განესხვავებინათ ქალისა და კაცის გვარები. ჯერ კიდევ XX საუკუნის 30-იან წლებში შემჩნეული იყო, რომ ასეთი ფუნქცია ზანურსა და დასავლეთ საქართველოს სხვა ქართველთა მეტყველებაში ჰქონდა -ფხე (-ხე) სუფიქსს[216]. დღეს სვანური მეტყველება არ განასხვავებს ქალისა და მამაკაცის გვარებს. მაგრამ, როგორც ირკვევა, -ფხე სუფიქსი სვანური მეტყველებისთვისაც იყო დამახასიათებელი. XII-XIV საუკუნეების „სვანეთის სულთა მატიანეში“ ქალები, ქალთა გვარსაელები ზოგჯერ -ფხე სუფიქსითაა ჩაწერილი: ხალინა გურასაფხე“ (მამაკაცი: „გურისიანი“), „სუკვა ბეუთმანიფხე“ (მამაკაცი: „ბეუთმანიანი“), „მამქან ათარიფხე“ (იგივე „ათარიანი“), მ˜რმ გოგორელიფხე“ (იგივე გოგორელიანი), „თოვლაი მიქელიფხე“ (მამაკაცი: „მიქელიანი“, „მიქელანი“), „მარიამ რუმბიფხე“ (იგივე „რუმბიანი“), „სუკა უჩინაროფხე“ (იგივე „უჩინარიანი“), „თუმა ჩხუმიფხე“ (მამაკაცი: „მიქ˜ლ ჩხუმიანი“, „გ˜ი ჩხუმიანი“)[217]. ამავე -ფხე სუფიქსითაა გაფორმებული ქალთა გვარსახელები შედარებით გვიანი პერიოდის (XV-XVIII საუკუნეები) საბუთებში. საგვარეულო-საოჯახო

---

216 *И. В. Мегрелидзе*. Женские фамильные окончания в южнокавказских яфетических языках и фольклоре – сб. «Памяти акад. Н. Я. Марра, М.-Л. АН СССР. 1939г. с. 152-159

217 *პ. ინგოროყვა*. სსძ თბ., 1941, გვ. 117, 121, 122, 129, 131, 133.

სულთა მოსახსენიებლებში: გურჩიფხე (გურჩიანი), დაჩქელაფხე (დადიჩქელიანი), ჯაფარიფხე (ჯაფარიძე), ორაფხე (ორიანი), რუჩეგიფხე (რუჩეგიანი) გადრაფხე (გადრანი), ცალაფხე (ცალანი).

ზემოთ აღნიშნული -ფხე სუფიქსი, როგორც ირკვევა, არა მხოლოდ გვარსახელებს ერთვოდა, არამედ ქალის სახელებსაც. „ფხ“ კომლექსი ქალის სახელებში გვიანდელი ეთნოგრაფიული ყოფისათვისაც იყო დამახასიათებელი. XIII საუკუნის სულთა მატიანეში ქალის ასეთი ორი სახელია დაფიქსირებული: „კოსტაფხე“ და „ადრაფხე“[218]. აშკარაა, რომ ეს სუფიქსები მამაკაცის სახელებს ერთვოდა და ამგვარად იქცეოდნენ ისინი ქალის სახელებად. ზემოთ მოყვანილი ორი მაგალითი, – „კოსტა-ფხე“ და „ადრა-ფხე“ – ამის ნათლად დამადასტურებერლია. „ფხ“-სუფიქსიანი ქალის სახელები 1865 წლის ერთ-ერთ საარქივო დოკუმენტშიცაა დადასტურებული[219]. „ხაზიფხ“ ერქვა ლენჯერის თემში მცხოვრებ უდესიანს, რომელიც 1806 წელს იყო დაბადებული. „დაჩქელაფხ“-ის სახელის მატარებელი სამი ადამიანია აღრიცხული: „დაჩქელაფხ ჯაფარიძე“ (დაბადებული 1852 წელს), ჯაფარიძეების რძალი „დადიშკელაფხ“ (დაბადებული 1823 წელს) და „დადიშკელაფხ“ (ხალხის გამოთქმით „დაჩქელაფხ“) ჩართოლანი (დაბადებული 1843 წელს). ქალის სახელს „ბერდუფხ“ ზემოაღნიშნული საარქივო დოკუმენტით ორი პიროვნება ატარებდა: „ბერდუფხ ჯაფარიძე“ (დაბადებული 1862 წელს) და ციოყ ჯაფარიძის ბიცოლა, რომელიც XVIII საუკუნეში იყო დაბადებული. „ელდაფხ“ ერქვა ბექან ხერგიანის მეუღლეს, რომელიც 1835 წელს იყო დაბადებული და „ელდაფხ“ – თათავ დადუანის 2 წლის ქალიშვილს. იმავე თათავ დადუანის მეორე, ექვსი წლის ქალიშვილი კი „გირგულაფხ“-ის სახელის მატარებელი იყო. ქალის სახელი „ბერდაფხ“ 1871 წლის დოკუმენტშიცაა დადასტურებული ენგურის ხეობის სო-

---

[218] *პ. ინგოროყვა.* სსძ, თბ., 1941, გვ. 135, 137.

[219] ქუთაისის სახელმწიფო არქივი, ფონდი 21, საქმე №10254, ფფ. 1-20.

ფელ უშგულში. ამ სახელს გეგი ჭელიძის 24 წლის მეუღლე ატარებდა[220]. ჩამოთვლილ სახელებს -ფხე სუფიქსს თუ ჩამოვაშორებთ, მივიღებთ მამაკაცის სახელებს, რომლებიც ოდესღაც სვანეთში იყო გავრცელებული: „დაჩქელა“, „ბერდი“, „ილდა“, „გირგულა“, „ხაზი“. ქალის სახელის წარმოება -ფხე სუფიქსით დასავლეთ საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებისათვის არ იყო დამახასიათებელი. შეიძლება ამის მიზეზი ისიც იყოს, რომ ქართულ საისტორიო საბუთებში ქალთა საკუთარი სახელები შედარებით მცირე რაოდენობითაა დაფიქსირებული.

XII-XIII საუკუნეებში სვანეთი ქართული ქრისტიანული სამყაროს ორგანული ნაწილი რომ იყო, ეს კარგად ჩანს „სვანეთის კრების მატიანეში“ ფიქსირებული ანთროპონიმებით. როგორც მამაკაცები, ისე ქალები ძირითადად ქართულ-ქართველურ და ქრისტიანულ კანონიზებულ სახელებს ატარებდნენ. როგორც ჩანს, ქართულ-ქართველურ სახელებს აქ უფრო ადრე უნდა შემოეღწია, ვიდრე კანონიზებულ ქრისტიანულ სახელებს. საქართველოს ბარიდან იყო შემოსული აღმოსავლური (ძირითადად სპარსულ-ირანული) სახელები. კანონიზებული ქრისტიანული სახელებიდან XII-XIII საუკუნეების სვანეთში ფართოდ გავრცელებული იყო: *გიორგი, ილარიონი, მიქელ, მარიამ, მართა, ნინო, ივანე, ნოე, არსენ, მარინე, ევნატი, გაბრიელ, ნიკოლოზ, დემეტრე, ათანასე, მაკერ, დავით, ზეით, იაკობ, ანანია, გრიგოლ, ბასილ*... გამჭვირვალე ქართულ-ქართველური წარმოშობის სახელებიდან შეიძლება დავასახელოთ: *მუხლუხა, ნათელი* (ქ), *ნაღველა, გამრეკელ, გვანცა* (ქ), *ხალინა* (ქ), *ერთგულა* (ქ), *სინათლი, რკინა, ჯავახი, ოქროპირი, თვალშავი, თოულა* (ქ), *ზვიად, ქურსიკი, ნაკვეთა, თვალმინდი (ქ), მწარე, შვიდა, ბიჭია, ლედაჩი, ცოტნე, მალხინა, შეუნური, ჭაბუკველა, ჯოხა, დათუა, ნიჟარა, შავა, ქალკმა* (ქ), *ლომა, ფრანგი, ტბელი, მთვარე* (ქ), *ცეცხლა, თვარე, დუდაი* (ქ), *ჩხავუ, გუჯეჯი,*

[220]ქუთაისის სახელმწიფო არქივი, ფონდი 21, საქმე №194, ფ. 35.

ვეშაგ, ბერეჟი, ზაზი, ჩარგას, თუთა, კურცხა და სხვა მრავალი.

სვანეთში საქართველოს ბარიდან შემოსული და გავრცელებული იყო აგრეთვე აღმოსავლური წარმოშობის სახელები: *თინათინი, ანვურავ, პიღუნ, ტარიელ, სარგის, რუსუდან, გურანდუხტ, რატი, ვახტანგ, ხვაშავი, ბეშქენ, ჯაჰვარ, აბესალომ, სიავუშ, ფარცმან, შაჰანშაჰ, ტაიბუღა, ბურღუხან, ჩაყათან, ათარჯი, შესახან, ბეჟან...*

აღნიშნულ პერიოდში სვანეთში მხოლოდ კანტიკუნტად თუ შეინიშნებოდა ჩრდილო კავკასიური ანთროპონიმები, რომლებიც აქ ფართოდ გავრცელდა XVIII საუკუნიდან.

რამდენიმე გამონაკლისის გარდა, სვანეთში გავრცელებული ქართული გვარსახელები ან(-იან) სუფიქსით ბოლოვდება. ეს გამონაკლისებია -ძე, -შვილი და -ია სუფიქსებით დაბოლოებული გვარები: *ჯოხაძე, აფრასიძე, რეზესიძე, ჯაფარიძე, ჭელიძე, ნიჟარაძე, კაკრიაშვილი, ლუხუტაშვილი, კორძაია.* იყო -ელ სუფიქსიანი ერთი გვარიც – სეტიელი, რომლის მატარებლებმაც გარკვეული მიზეზის გამო ფალიანის გვარი მიიღეს. საბუთებში -ელ სუფიქსიანი კიდევ ორიოდე გვასახელია დაფიქსირებული: დაბიერელი, ზაგარელი. მხოლოდ მოკლედ აღვნიშნავთ, რომ სვანური გვარების მაწარმოებელი -ან(-იან) სუფიქსი თავდაპირველად მთელი საქართველოსათვის იყო დამახასიათებელი და დროთა განმავლობაში ის სხვა სუფიქსებმა შეცვალა, სვანეთმა კი თითქმის ხელუხლებლად, უცვლელად შემოინახა.

სვანურ გვარებზე როცა ვლაპარაკობთ, არ შეიძლება სვანური გვარების დანაყოფებს არ შევეხოთ. გვარის დანაყოფები მთლიანი საქართველოსათვის იყო დამახასიათებელი და ისინი, ფაქტობრივად, მეორე მემკვიდრეობით სახელებს წარმოადგენდა. სვანეთში ეს სვანური გვარების ახლო ნათესაურ ჯგუფებს წარმოადეგენდა და მას ტერმინ „სამხუბით“ („ლამხუბი“) აღნიშნავდნენ, რაც „საძმოს“ ნიშნავს. „სამხუბები“ სისხლით ნათესაობაზე დამყარებულ ურთიერთობას წარმოადგენენ, რომელთა წევრები მოძმეებად, ხოლო თვითონ გაერთიანებები საძმოე-

ბად იწოდება. ეს უკანასკნელნი უახლოეს და შორეულ მოძმეების სახით ნაწილდებოდნენ. თანდათანობით ზრდისა და გამრავლების შედეგად ზოგიერთი სამხუბი კვლავ ახალ შტოებად იყოფოდა.

„სამხუბში“ შემავალ ცალკეულ განშტოებათა სახელწოდება უმრავლეს შემთხვევაში მამამთავრის სახელისაგან მომდინარეობდა, ხოლო ზოგიერთ უფრო იშვიათ შემთხვევაში, დასახლების ადგილის სახელწოდებას ატარებდა. სამხუბს ჰქონდა თავისი საერთო კრება. ყველა დადგენილება სამხუბს კრებაზე გამოჰქონდა, რასაც *სამხუბიშ ლინზორალ*-ი ეწოდებოდა. სამხუბის შეკრება ცხოვრების სხვადასხვა მომენტთან იყო დაკავშირებული. მაგალითად, მოსისხლე სამხუბების შეკრების დროს, რადგან თითოეული პირი არა მხოლოდ ოჯახის, არამედ მთელი სამხუბის წევრადაც ითვლებოდა. „სამხუბის“ შეკრება ხდებოდა აგრეთვე ქორწინებასთან დაკავშირებული საკითხების გამო, ცოლ-ქმრის გაყრის შემთხვევაში და სხვ. „სამხუბის“ განსახილველი საკითხი იყო მორიგება ყიდვა-გაყიდვის დროს, ქურდობა. მთელი სამხუბის გადასაწყვეტი საკითხი იყო სამხუბის წევრების ერთი ადგილიდან მეორეზე გადასახლება. ყველაზე უხუცეს და სახელმოხვეჭილ წევრს სამხუბისას „სამხუიბიშ მახუში“ ეწოდებოდა. ის მხოლოდ შეკრებილობის ხელმძღვანელი და არა რაიმე მმართველად მიიჩნეოდა. ზემოთ ჩამოთვლილ საქმეებს ოჯახი „სამხუბის“ გარეშე არ წყვეტდა, რადგან მისი შედეგი, როგორც ავი, ისე კარგი, მთელ „სამხუბს“ მოეკითხებოდა. სამხუბის წევრებს მნიშვნელოვანი მოვალეობები ჰქონდათ ქორწინებისა და დასაფლავების დროს. სვანურ გვარებსა და მის დანაყოფებს (ერთეულებს) საერთო საკუთრება, საერთო წარმოება და მოხმარება არ ახასიათებდათ. „სამხუბის“ საერთო საკუთრებას მხოლოდ სათიბი წარმოადგენდა და თიბვა ერთიანი ძალით ხდებოდა. XX საუკუნეში ყველა ოჯახს საკუთარი სათიბი ჰქონდა. თიბვა კი „სამხუბის“ წევრების ურთიერთდახმარებით ხდებოდა.

სვანური მეტყველებისათვის ფაქტობრივად უცნობი იყო

სანათესაო წრის მემკვიდრეობითი სახელის აღმნიშვნელი სიტყვა „გვარი“. ამ ტერმინის გამოყენების მხოლოდ ერთი შემთხვევაა დადასტურებული ნაკაწრ წარწერაში და ისიც XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნისაა: „ჩემი გვარისა მიცვალებულსა, შეუნდვენ ღმერთმანი.“[221] სვანურ საბუთებში და სასაუბრო მეტყველებაში „გვარის“ აღმნიშვნელ ლექსიკურ ერთეულად გამოყენებულია ტერმინი „თემი“. უფრო მეტი, ამ სიტყვით ზოგჯერ გვარის დანაყოფებსაც („სამხუბი“, „ლამხუბი“) აღნიშნავდნენ. სა-ვარაუდოდ „თემი“ მაშინ უნდა შესულიყო სვანურ მეტყველებაში, როდესაც აქ ერთი გვარი ნამდვილად ერთ თემს წარმოადგენდა. საილუსტრაციოდ ამონაწერი XIV საუკუნის პირველი ნახევრის „სეტის თემის ერთპირობის დაწერილიდან“: „ჩვენ ოთხმან თემმან, თავად ... ერთმანერთსა ესე პირი დაუიმედეთ...“[222] დოკუმენტზე ხელის მომწერთა შორის ოთხი თემია/გვარია: ჯაფარიძე, გოშგოთელიანი, ხრთაგიანი და მარეგიანი. XIII-XIX საუკუნეების დაწერილში გელოვანები თავიანთ გვარს თემს უწოდებენ: „ქ. ესებ ნიშანი და დაწერილი დაგიწერე და მოგაჴსენე მე, ივანე და ხუერგო გელუანმა თქუენ, წმიდასა მთავარანგელოზზსა და მისთა მავედრებელთა ლაილისა ჴევთა, მას ჟამსა ოდეს ჩემისა პატრონისა მიქელაისძისა ნებითა, მოხერისა მთავარანგელოზსა დაგათუალეთ ჩუენი თავი, შვილნი და რასაც ჰქუაიან, მკუიდრად, ვიდრე ჩუენი თემი იყოს.“[223]

სვანური გვარების შესახებ გადმოცემების შესწავლა მთელი რიგი სოციალური საკითხების გარკვევის საშუალებას გვაძლევს. ამის შესახებ ზემოთაც იყო საუბარი. აქ კი გვინდა აღვნიშნოთ, რომ სვანეთში მოსახლეობის მიგრაციის რამდენიმე მიმართულება შეინიშნება. შეინიშნება როგორც შიდა მიგრაციული პროცესები, ასევე მიგრაცია საქართველოს სხვა კუთხეები-

[221]სწძ, II, გვ. 429.
[222]სწძ, I, გვ. 161.
[223]სწძ, I, გვ. 137-138.

დანაც. აღარას ვამბობთ სვანთა მუდმივ მიგრაციაზე როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში. ასეთი მიგრაცია კი ისტორიულად საქართველოს მთიანეთის ყველა კუთხისათვის იყო დამახასიათებელი. მთისათვის ნამატი მოსახლეობა ბარში გადასახლდებოდა, სადაც, ხშირი ომიანობის გამო, ამის შესაძლებლობა ყოველთვის იყო. არაერთი ფაქტია დადასტურებული სვანეთში მოსახლეობის ჩრდილოეთ კავკასიიდან მიგრაციის შესახებაც.

ტერიტორიული თემი

ზემოთ მიმოხილული მასალით ვნახეთ, რომ სვანეთი მრავალი გვარითა და გვარის დანაყოფი ერთეულებით („სამხუბებით“) იყო დასახლებული. სვანეთის თითოეული თემი ტარიტორიული პრინციპით იყო მოწყობილი; ის ერთი გვარით არ ყოფილა დასახლებული. ტერიტორიული ერთეული (თემი, სოფელი) რამდენიმე გვარით იყო დასახლებული. მაგალითად, მულახის თემი, რომელშიც რვა სოფელი შედიოდა, 26 გვარისაგან შედგებოდა. მულახის თემის სოფელ ჩვაბიანში კი ხუთი გვარი მკვიდრობდა. მრავალგვარიანობა თანაბრად ეხება როგორც ენგურის ხეობის, ისე ცხენისწყლის ხეობის სვანეთსაც. როგორც ერთ, ისე მეორე ხეობაში მხოლოდ გვარის დანაყოფებს (სამხუბებს, ლამხუბებს) ჰქონდათ საერთო ტერიტორია. XX საუკუნეში გვარის დანაყოფების ერთ ტერიტორიულ ერთეულზე განსახლების წესი მოიშალა.

სოფლის თემს ჰქონდა თავისი სახალხო კრება, რომელსაც *ლუზორ* ან *ლუხორ* ეწოდებოდა. ამ კრებას ხალხის მიერ ამორჩეული „მახვში“ წარმართავდა. მას თემი უვადოდ ირჩევდა და ეს პრესტიჟული „თანამდებობა“ ღრმა მოხუცებულობამდე ან სიკვდილამდე ეკავა. თუ „მახვში“ ვერ გაამართლებდა, მას გამოცვლიდნენ, რაც იშვიათად ხდებოდა. საერთო ყრილობაზე ხდებოდა „მახვშის“ წინადადების მიღება ან უარყოფა: „ყოველ საზოგადო საქმეში „მახვში“ ჯერ დაეკითხებოდა გამოცდილ და სარწმუნო კაცებს და მათებურად დადგენილს მოსაზრებას და გადაწყვეტილებას იგი წარუდგენდა საზოგადო ყრილობას“ (ბ.

ნიჟარაძე). წარსულში, როდესაც თითქმის ყველა სვანი შეიარაღებული იყო, მახვშს უფლება ჰქონდა დღესასწაულების დროს ყველასათვის იარაღი აეყარა. დღესასწაულის დამთავრების შემდეგ კი იარაღს ყველას უბრუნებდა.

სათემო ყრილობაზე დასწრებისა და მონაწილეობის უფლება ჰქონდა არა მარტო ყველა სრულწლოვან ვაჟს, არამედ ყველა სრულწლოვან ქალსაც. სათემო ყრილობას დიდი უფლებები ჰქონდა; მას შეეძლო მოსახლის აყრა, საზოგადოებიდან განდევნა, სახლ-კარის გადაწვა და სიკვდილით დასჯაც კი. სათემო ყრილობის ფუნქციაში შედიოდა ლაშქრობის საკითხების გადაწყვეტაც. ის აწესრიგებდა თემთა შორის ურთიერთობას. სათემო ყრილობა დაუნდობელი იყო ქურდების მიმართ. სათემო ყრილობის მოვალეობას შეადგენდა ხალხში ზნეობის დაცვა. ბ. ნიჟარაძის სიტყვით, „თუ ქალიშვილს მეძაობა გამოაჩნდებოდა და ბუში ეყოლებოდა, მაშინ ყრილობა ქალიშვილის პატრონს ჩამოართმევდა ჯარიმად ერთ დღიურ ყანას ან სათიბს, რომელნიც სასოფლო-საბეგრე ადგილებად რჩებოდა სამუდამოდ. მეძავ ქალიშვილს და მის ბუშს ეკრძალებოდათ ნაკურთხ მიწაში დამარხვა, საყდარში მისვლა და სახალხო-საღმრთო დღესასწაულებზე დასწრება“. სვანური ტრადიციული საზოგადოების ასეთი მკაცრი ჩვეულებითი სამართლის გამო, ასეთი დანაშაული ან გადაცდომა, რომელიც ხალხის კოლექტიურ მენტალიტეტს ეწინააღმდეგებოდა, ფაქტობრივად, არ ხდებოდა. სვანები ყოველთვის უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდნენ და დღემდე ანიჭებენ ფიცის დადებას. დაფიცება ხდებოდა ქრისიტანული ტაძრის ტერიტორიაზე, ტაძრიდან გამოტანილი რომელიმე წმინდანის ხატზე. ფიცს დებდა არჩეული „მახვშიც“, რომ ის ხალხის, თემის ერთგული და ტრადიციების დამცველი იქნებოდა.

ზემოთ აღწერილი სათემო ურთიერთობები ძირითადად ენგურის ხეობის ბალსზემო სვანეთისათვის ანუ თავისუფალ სვანეთისათვის იყო დამახასიათებელი, სადაც ფეოდალურმა ურთიერთობებმა თემურ ურთიერთობასთან ჭიდილში, როგორც ჩანს, ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ, პოზი-

ციები დათმო.

თავდაპირველად სვანეთის ტერიტორიული თემის ხელმძღვანელი „ხევისთავი“ უნდა ყოფილიყო. როგორც ცხენისწყლის, ისე ენგურის ხეობათა სვანეთში XX საუკუნის პირველ ნახევარში ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მონაცემებით, **ჴერისტაუ//ჴეისთაუ**-ს მოვალეობის შემსრულებლები არსებობდნენ. „ხევი“ კი ძველი, შუა საუკუნეების საბუთების მიხედვით, გვიანდელი ტერიტორიული თემის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო. ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, ხელმისაწვდომი პერიოდისათვის ჴერისტაუ//ჴეისთაუ-ს ფუნქციები შემცირებული და დაკნინებული იყო და მისი ძირითადი მოვალეობა ქურდების გამოაშკარავება და აგრეთვე, მახვშთან ერთად, უთვისტომო, უნათესაო მოხუცთა, დავრდომილთა რჩენის საკითხების მოგვარება იყო.

სვანური ტერიტორიული თემის ანუ ხევის (ჴეუ) შესახებ წერილობითი დოკუმენტებიც არსებობს. ასეთი საბუთები ჩვენ ძირითადად ენგურის ხეობის სვანეთის შესახებ გვაქვს შემორჩენილი და თანაც მისი ზედა ნაწილის ანუ ბალსზემო (თავისუფალი) სვანეთის შესახებ. დოკუმენტების მიხედვით, სვანეთის ცალკეული ხევის (ტერიტორიული თემის) წევრები ყველა ღონეს ხმარობდნენ წევრთა ერთიანობისათვის. მაგალითად, სეტის ხევის ერთ-ერთ დოკუმენტში პირდაპირაა ნათქვამი, რომ „ჴეუ“-ი უნდა წარმოადგენდეს ერთ მთლიან ძალას საერთო მტრის წინააღმდეგ. ის, ვინც თემს (ჴეობას) უღალატებდა, მოიკვეთებოდა და გადასახადით (ასი თეთრი) დაისჯებოდა. ეს დოკუმენტი შემდეგი შინაარსისა გახლავთ: **„ქ. მთავარმოწამისა სეტისა თაუსდებობითა და შუვამდგომლობითა დაუწერეთ და დაუდევით დაწერილი ესე ერთობისა და გაუყრელობისა ჩვენ ერთობილმან სეტისა მთავარმოწამისა საყდრის შველთა მტკიცე და უქცეველი, ყოულისა მიზეზისაგან უმიზეზოი, რაისა გინდა ჟამისა შემოსრულობისთვის შეუცვალებლი, უთუოი და უთუმცოი, მას ჟამსა, ოდეს დაუჭირვებლად, ერთმანეთისა ერთობაი და გაუყრელობაი მოგვინდა და გავაერთედ ჩვენი სამტერო და**

სამოყროი, მოგვიდა და გავაერთეთ ჩვენი საქმე ყველაი, ამა პირსა ზედა — აწ დღისით წაღმა მტერის მტერი სწორად ვიყოთ და მოყვრის მოყვარე; არ გავეყაროთ ერთმანერთსა არარაისა მოჭირვებისათვის, არაისა ლხინისათვს, არავის კაცისა გულისათვის, არაისა ქრთამისათვის; სად საურავი გვიჯობდეს, ერთმან ერთისა გულმართლად საურავი მოვიჭირით: სადა შველაი დაგვეჭიროს ერთმან ერთსა თაუდადებით უშუელოთ; ჩვენი საქმე არავის ვათნოთ, ყოულითა ჩვენით ღონითა და შეძლებითა ერთმან ერთის საკეთოსა საქმეს ვიწიროდეთ; მიღმა ერთმან ერთსა დავადგეთ, უაუგოი გული შევაწიოთ; მიღმა რაიც მოგვივიდეს მესამედი ჩვენ ერთობილსა გამოგვიყოს. ესე დაწერილი ფიცითაც დაგვიმტკიცებია. ვინც შეშალოს, არ გაათიოს მისითი შეძლებითა, კრულმც არს კაცი იგი ღმრთისა დაუსაბამოისა პირთა აქა და მას საუკუნესა, სული და ჴორცი მისი აქა და მას საუკუნესა, ორთავე ცხოვრებათა შინა. ვინც უკუ დგეს, ესე დაწერილი გაგვიტეხოს, ასის თეთრისა პატიჟი გარდავაჴდევინოთ, უმიზეზოდ ჩვენგან გავაყენოთ.“[224] მოყვანილი საბუთი მრავალმხრივ საყურადღებოა. საბუთი შედგენილია XIV საუკუნის პირველ ნახევარში. დაწერილი სეტის მთავარმოწამის საყდრიშვილთა მიერაა შედგენილი. მნიშვნელოვანია ის გარემოებაც, რომ ერთობის, გაუყრელობის, ერთად მოქმედების შესახებ ფიცს დებენ სეტის მთავარმოწამის თავდებობითა და შუამდგომლობით და თუ ვინმე ფიცს დაარღვევს, მას არა მარტო ხალხი დასჯის (ეკლესიის სახელით), არამედ სალოცავისაგანაც შეირისხება. აღსანიშნავია ბარისაგან განსხვავებული ერთი მომენტიც. შუა საუკუნეების ბარში ,,საყდრიშვილად“ თუ საეკლესიო აზნაური იწოდებოდა, აქ მთაში (სვანეთში) სალოცავის ყველა მლოცველი ანუ ტერიტორიული თემის ყველა წარმომადგენელი ,,საყდრიშვილად“ მიჩნევა. შუა საუკუნეების სვანეთში, ფაქტობრივად, საერო და საეკლესიო საქმე ცალ-ცალკე არ არ-

---

[224]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 155.

სებობდა. ყველა საერო საქმის მოთავედ და შუამავლად სახევო (სათემო) სალოცავები გამოდიოდნენ. მაგალითად, შუა საუკუნეების კალის თემში საერთო იყო მთის საძოვრები. თუ ამ საძოვრებისათვის დადგენილ წესს ვინმე დაარღვევდა, თემის მთაარი სალოცავი და ტერიტორიული თემის მკვიდრნი („ხევი ერთობილი") მას ერთად დასჯიდნენ. ასე რომ, ფეოდალურ ურთიერთობებთან ერთად, სვანეთში წინაფეოდალური ურთიერთობების ბევრი ინსტიტიტუტი განაგრძობდა არსებობას. სხვანაირად წარმოუდგენელიც კი იყო. მთური ლანდშაფტი ზღუდავდა ბარის ანალოგიური სოციალური ურთიერთობების სრულყოფილად განვითარებას.

ყველა სვანურ საისტორიო საბუთში, რომელიც ამავე დროს იურუდიული დოკუმენტიცაა, ტერიტორიული თემი მოხსენიებულია ხევის (ჴეუ-ს) სახელწოდებით. ცნობილია, რომ ხეობების მოხედვით ქვეყანა ძირითადად აღმოსავლეთ საქართველოში იყო მოწყობილი. დასავლეთ საქართველოში ადმინისტრაციული მოწყობის ეს პრინციპი ფაქტობრივად არ დასტურდება. ამ მხრივ გამონაკლისს სვანეთი წარმოადგენს, რომლის ტერიტორიულ-თემობრივი თუ ადმინისტრაციული მოწყობა აღმოსავლეთ საქართველოს ანალოგიური იყო (თუმცა გამოთქმულია საფუძვლიანი ვარაუდი, რომ სამეგრელოში „ხევს" შეესატყვისებოდა ტერმინი „მუხური").[225] XIX საუკუნეში ამ ხევებს, ანუ ტერიტორიულ თემებს რუსეთის ხელისუფლებამ „საზოგადოება" უწოდა. ეს ტერიტორიული თემები ერთობას საბჭოთა ხელისუფლების დროსაც ინარჩუნებდნენ, რადგან ამ პერიოდის ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული დაყოფა ისტორიულ ტრადიციას ანგარიშს უწევდა. სხვანაირად არც შეიძლებოდა, რადგან ყველა ეს ერთეული ჩამოყალიბებული იყო გარკვეული გეოგრაფიული, ისტორიული, სასოფლო-სამეურნეო პირობების გათვალისწინებით და ამ ერთეულთა საზღვრებიც მუდმივად ხე-

---

[225] *აკ. ჩიქობავა.* ფეოდალიზმი და ქართული ეთნოკულტურა VIII-X საუკუნეებში, თბ., 2015, გვ. 78-99.

ლშეუხებელი იყო. ამ საზღვრებს ისტორიულად ჩამოყალიბებული ტერიტორიული ერთეულები დღესაც იცავენ. დღესაც ეს ტერიტორიული ერთეულები (ყოფილი თემები) საერთო სალოცავის გარშემო არიან გაერთიანებული. აშკარაა, რომ თავდაპირველად ტერიტორიული თემების რაოდენობა უფრო მეტი იყო და ხდებოდა მათი გამსხვილება, გაფართოვება, უფრო დიდი ტერიტორიული თემების მფარველობაში შესვლა. მაგალითად, ცალკე იყო მუჟალის თემი, რომელიც დროთა განმავლობაში მულახის თემში გაერთიანდა. დღეს ლატალის თემში შემავალი იენაში საისტორიო საბუთებში ცალკე ხევადაა მოხსენიებული. ცალკე ტერიტორიული თემი ყოფილა დოლის თემი, რომელიც გვიან ბეჩოს ტეირტორიული თემის ერთ-ერთი სოფელი იყო. ეცერის თემში შემავალი სოფლები კალაში და ჰებუდი XIII საუკუნეში ასევე ცალკე ტერიტორიული თემები იყო.

სვანეთის ტერიტორიული თემები (ხევები) ერთმანეთთან მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი. საბუთებში არაერთგზისაა მოხსენიებული ერთობილი სვანეთის ხევი. ასე რომ, ტერმინი „ხევით“ არაა მარტო ცალკეული ტერიტორიული თემი, არამედ მთელი სვანეთიც აღინიშნებოდა, რომელიც დიდ ტერიტორიულ ერთეულზე, ორ დიდ ხეობაში მდებარეობდა. მესტიის ტერიტორიული თემი ანუ მესტიის ჴეუ მესტია ჭალა-ს ხეობაში იყო მოქცეული; მულახის ჴეუ (ანუ ტერიტორიული თემი) – მულახის ჭალაჲ-ს ხეობაში, ჰადიშის თემი (ჴეუ) – ჰადიშის ჭალაჲს ხეობაში და ა.შ. თითოეული ტერიტორიული თემი (ანუ ჴეუ) რამდენიმე სოფლის ერთობლიობას წარმოადგენდა.

ტერიტორიულ თემს (ჴევს) საერთო ინტერესები ჰქონდა, რომელთაგანაც შეიძლება დავასახელოთ: მტრის წინააღმდეგ საერთო ძალით გალაშქრება, საერთო თავდაცვა, საერთო საკუთრების (საძოვრების, ეკლესიებისა და მათში მოთავსებული საეკლესიო საკულტო ნივთების – ჯვრების, ხატების) დაცვა, თემის ცალკეული წევრების კეთილდღეობისათვის ზრუნვა და მათი ინტერესების დაცვა, რასაც თემის კრების მიერ არჩეული

პირები (ჴერსთაუ-ები ანუ ჴერტაუ-ები და მახვშები) ხელმძღვანელობდნენ.

შუა საუკუნეების წერილობითი ძეგლებით სვანეთში „მამასახლისის“ ინსტიტუტიც არსებულა, რაც, სხვა სოციალურ პრობლემებთან ერთად, იმ დასკვნის საშუალებასაც გვაძლევს, რომ სვანეთი საერთოქართულ სოციალურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში თანაბრად იყო ჩართული. ამ ინსტიტუტის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში შემდეგი მოსაზრებაა გამოთქმული: „ჟიბიანის ლამარიაში (უშგული) ... მოთავსებულია ღრმა კვეთით შესრულებული ორი გრაფიტი გიორგი მამასახლისისა, რომლებიც, პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით XI ს-ით თარიღდებიან. ამ გრაფიტების მიხედვით სახეზეა მამასახლისის ინსტიტუტის ყველაზე ადრინდელი დოკუმენტური დადასტურება ზემო სვანეთში. ეს ინსტიტუტი, სხვა წერილობითი ძეგლების მიხედვითაც, აქ ძალზე გავრცელებული ჩანს მთელი შუასაუკუნეების მანძილზე. მამასახლისები ზემო სვანეთში, როგორც ჩანს, წარმოადგენდნენ თემის მმართველებს და მათ ხელში იყო თავმოყრილი როგორც საერო, ისე სასულიერო ხელისუფლება.“[226]

სვანეთის თემის მოქმედ ძალას ე.წ. *სუიმრა* წარმოადგენდა. მას ლაშქრისაგან განსხვავებული ფუნქციები ეკისრებოდა. სუიმრა ცალკეული თემების მიხედვით დგებოდა და მასში გამორჩეული და საუკეთესო ვაჟკაცები შედიოდნენ. სუიმრას ძირითადად პოლიციის ფუნქციევბი ჰქონია. სუიმრა სჯიდა იმ ოჯახს, რომელიც ტერიტორიული თემისა თუ მთლიანად სვანეთის (ერთობილი სვანეთის ჴეუ-ს) გადაწყვეტილებას არ შეასრულებდა.

არსებობდა აგრეთვე ე.წ. „შუანია სუიმრა“ ანუ „ჴეუია სუიმრა“, რომელიც ცალკეული ტერიტორიული თემების „სუიმრას“ აერთიანებდა. ამ ე.წ. პოლიციურ გაერთიანებას ჩვენამდე

---

[226] *ვ. სილოგავა.* ზემო სვანეთის გრაფიტები. – სვანეთი. II, თბ., 1979, გვ. 121.

არ მოუღწევია; უფრო მეტიც: ის არც XIX-XX საუკუნეებში არსებობდა. გადმოცემით, თუ სვანთა სათემო და საერთო ყრილობის გადაწყვეტილებას ესა თუ ის ოჯახი და პიროვნება არ დაემორჩილებოდა, მაშინ სვიმრა (სუიმრა) მათ თემიდან ან, საერთოდ, სვანეთიდან განდევნიდა. სათემო საბჭოს გადაწყვეტილებას „სუიმრა" განუხრელად ახორციელებდა (აყრა, გადაწვა, დილეგში ჩასმა...). ხალხი სუიმრას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. ის სვანეთის მცხოვრებთა ერთგვარი მაიდენტიფიცირებელი ინსტიტუტიც იყო. XX საუკუნის 30-იანი წლების ეთნოგრაფიული მონაცემებით, სუიმრას არსებობისას (XIX საუკუნის 70-იან წლებამდე) სვანეთში წესრიგი იყო.

სვანური სოფლები მჭიდრო დასახლებით გამოირჩეოდა. აქ მცირედ დასახლებული პუნქტები (სოფლები) გვქონდა. მიწის ფართობი, რელიეფი დიდი დასახლებული პუნქტების წარმოქმნის საშუალებას არ იძლეოდა. XIX საუკუნის ბოლოს სვანეთში ასორმოცზე მეტი სოფელი იყო. სოფლების ჯგუფი, როგორც საქართველოს სხვა პროვინციებშიც, სვანეთში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აღინიშნებოდა ქართული ტერმინით „ხევი" (ჰეუ). სოფლები ხეობის გასწვრივ იყო გაშენებული. XIV-XV საუკუნეების წერილობით დოკუმენტებით, რომლებიც სვანეთს ეხება, ტერმინი „ხევი" თავისი სოციალური მნიშვნელობით ტერიტორიული (და არა გვაროვნული!) თემის თანაფარდია. ხშირად ტერმინით „ხევი" რამდენიმე ხეობის ერთობლიობაც (ამ ხეობათა და ხევთა კავშირიც) აღინიშნებოდა. ხევი ანუ ტერიტორიული თემი თითქმის ბოლო დრომდე გვევლინებოდა მკაფიოდ განსაზღვრულ და ორგანიზებულ ერთობად, რომელთა მიმართებაშიც სოფელი დაქვემდებარებულ როლს ასრულებდა და მის შემადგენელ ნაწილს შეადგენდა. სოფელს ხევთან (ტეროტორიულ თემთან) მიმართებაში არავითარი ავტონომიური ფუნქციაც კი არ ჰქონდა. ყოველივე ეს განმტკიცებული იყო რელიგიითაც. ყველა სოფელში არსებულ რამდენიმე ქრისტიანულ ეკლესიასთან ერთად ტერიტორიულ თემს გააჩნდა მთავარი, ძირითადი სალოცავი (ეკლესია), სადაც თემის (ხევის) ყველა

წარმომადგენელი ლოცულობდა.

სვანეთში თემების ტერიტორიული და სამეზობლო პრინციპით გაერთიენების შესახებ ჯერ კიდევ ადრე მიუთითა *რუსუდან ხარაძემ:* „ეთნოგრაფიულ მასალასთან ერთად XIV-XV სს. დოკუმენტების მიხედვით ნათლად ჩანს, რომ **ლასკარ-ი სვანეთში წარმოადგენდა ისეთ საზოგადოებრივ გაერთიანებას, რომლის წევრებიც გაერთიანებული იყვნენ არა ბუნებრივი ნათესაური პრინციპით, არამედ ხელოვნური შეკავშირებით.** მომენტი შეყრილობისა აუცილებელ პირობას შეადგენდა მეზობლურ გაერთიანებაზე დამყარებული კავშირისათვის, რაც პირადი შეთანხმების გარეშე ვერც მოხდებოდებოდა.“[227] ამ ციტატის, და მისი ხაზგასმით, მოყვანა აუცილებლად ვცანით იმის გამო, რომ საბოლოოდ უარი ეთქვას დღემდე შემორჩენილ ზოგიერთ ნააზრევს საქართველოს მთიანეთში (და, მითუმეტეს, სვანეთში) გვაროვნული საზოგადოების არსებობის შესახებ. რაც შეეხება ტერიტორიულ/სამეზობლო/სასოფლო თემს ის ევროპის ფეოდალური საზოგადოებისთვისაც იყო დამახასიათებელი. თითქმის ანალოგიური ვითარეება დადასტურებული ცხენისწყლის ხეობის სვანეთშიც, სადაც ტერმინი ლასკარ-ი შემოინახა არა სოფლის შიგნით მეზობელ მეკომურეთა გაერთიანების აღმნიშვნელად, არამედ სწორედ ჰევის შიგნით მეზობელ სოფელთა გაერთიანების სახით და აქ ლასკარი ძირითადად რელიგიური გაერთიანება გახლდათ.[228] საისტორიო ძეგლებისა და ეთნოგრაფიული მონაცემებით სვანეთში დასტურდება ტერიტორიული გაერთიანების სამი საფეხური: 1. ხევების გაერთიანება, 2. ხევში შემავალ მეზობელ სოფელთა გაერთიანება (ბალს ზემო *ლაკრანისა*, ბალს ქვემო *სიკვობისა* და ქვემო სვანური *ლასკარის* სახით), 3. სოფლის შიგნით უახლოესი მეზობელი ოჯახების გა-

[227] *ლ. ხარაძე.* ტერიტორიულ-მეზობლური გაერთიანებანი სვანეთში. — მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XII-XIII, 1963, გვ. 394.
[228] *ლ. ხარაძე.* ტერიტორიულ-მეზობლური გაერთიანებანი სვანეთში. — მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XII-XIII, 1963, გვ. 394.

ერთიანება.

ამრიგად, სვანეთში, მიუხედავად იმისა, რომ აქ ადრიდანვე გავრცელდა ფეოდალური ურთიერთობები, თემური ტრადიციებიც იყო შემორჩენილი. ისინი ერთმანეთს ხელს არ უშლიდნენ. ფეოდალიზმის ისტორიის სპეციალისტებს შენიშნული აქვთ, რომ ყველა ევროპულ ქვეყანაში არსებობდა ოლქები, რომლებიც სოციალ-ეკონომიკური წყობის თავისებურებებით ხასიათდებოდა[229]. სვანეთი საქართველოს ერთ-ერთ ასეთ მხარეს წარმოადგენდა. მისი თავისებურება ძირითადად მაღალმთიანეთის ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოთი იყო განპირობებული. ფეოდალურმა ურთიერთობებმა საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლის შემდეგ სვანეთის ერთ ნაწილში – ენგურის ხეობის ზედა წელში („ბალსზემო სვანეთში“) უკან დაიხია. ამიტომ ამ კუთხეს „თავისუფალ სვანეთსაც“ უწოდებენ. აქ ყველაფერს ტერიტორიული-თემობრივი ურთიერთობები აწესრიგებდა ჩვეულებითი სამართლით, რომელიც ძალიან ბევრ შემთხვევაში ქართულ სასულიერო და საერო ფეოდალურ სამართალსაც ემყარებოდა. „თავისუფალ სვანეთში“ არ დაუკარგავს თავისი როლი ქართულ ქრისტიანულ ეკლესიასაც. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ „თავისუფალ სვანეთში“ გვიან პერიოდამდე არსებობდა „ვარგების“ ანუ აზნაურების ზედაფენა. ისინი აზნაურები მხოლოდ თავიანთი გვარით იყვნენ, მდგომარეობით კი რიგითი მეთემეებისაგან არაფრით განსხვავდებოდნენ.

სვანეთის ტერიტორიული თემები ერთმანეთთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, რაც დოკუმენტების მიხედვით „ერთობილ სვანეთის ჯეუ-ის ანუ „ჯეუ ბედნიერის“ სახელით იყო ცნობილი. იმავე დოკუმენტების მიხედვით, შუა საუკუნეებში სვანეთს ჰქონდა საერთო მმართველობის სისტემა საერთო კრებით და საბჭოთი, რომელიც სვანეთის ეთნოგრაფიული ყოფაში ფაქტობრივად შემორჩენილი იყო. აღნიშნული კი უნდა განეპირო-

229 *Гуревич А.Я.* Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе. М., 1970, с. 8.

ბებინა იმას, რომ ცხენისწყლის ხეობის ანუ ქვემო სვანეთი და ენგურის ხეობის ბალსქვემო სვანეთი სხვადასხვა ფეოდალთა ხელში იყო, ხოლო ენგურის ხეობის ბალსზემო სვანეთში ფეოდალურმა ურთიერთობებმა პოზიციები დათმო. დოკუმენტებში არ ჩანს სვანეთის ერთობილ ხელში შედიოდა თუ არა ცხენისწყლის ხეობის სვანეთი. ზოგიერთი მეცნიერის ვარაუდით, ქვემო სვანეთი ,,ერთობილ სვანეთში" აუცილებლად შედოდა. ეს მოსაზრება გასაზიარებელია, რადგან კალის ,,ლაგურკა" ისეთივე ძლიერი და ცენტრალური სალოცავია ქვემო სვანეთში მცხოვრებ სვანთათვის, როგორიც ენგურის ხეობაში განსახლებული სვანებისათვის. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ,,ერთობილ სვანეთში" ჩრდილოეთ კავკასიის ის ტერიტორიებიც შედიოდა, რომლებიც თავის დროზე სვანებით იყო დასახლებული (მაგალითად, ბახსანი). გვიან შუა საუკუნეებში კი ,,ერთობილ სვანეთის ,,ჴეუ"-ს მხოლოდ ენგურის ხეობის ზედა მონაკვეთს, ანუ თავისუფალ სვანეთს უწოდებდნენ, სადაც ფეოდალურმა ურთიერთობამ უკან დაიხია.

როგორც ,,სვანეთის საისტორიო ძეგლებიდან" ირკვევა, ერთობილ სვანეთის ხევს ჰქონდა თავისი ალამი და ჰყავდა თავისი მედროშე, რომელიც საპატიო თანამდებობას წარმოადგენდა. დროშაზე ლომი იყო გამოსახული და მას ,,ლემი" ეწოდებოდა, ხოლო მედროშეს მელომე. მას ებარა ,,ლემი" და დღესასწაულსა თუ ლაშქრობის დროს ,,ლემის" გამოტანაც მელომის ფუნქციას შეადგენდა. ყველა სვანი ვალდებული იყო სალაშქროდ გასულიყო, თუ სოფელში მელომე ,,ლემით" ჩამოივლიდა. სალაშქროდ წასვლაზე უარის თქმის შემთხვევა გამორიცხული იყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში სოფელსა და თემს ,,ერთობლი სვანეთის ხევი" დასჯიდა. მელომის თანამდებობა მემკვიდრეობითი თანამდებობა ყოფილა. ლემი სეტში (მესტიაში) ინახებოდა. მესტიაში ,,წმინდა გიორგის" ხუთი გვარის ხალხი (*მიტყვლიანები, რატიანები, მჭედლიანები, ფალიანები* და *ნიჟურიანები*) მკვიდრობდა და მთელი სვანეთის დროშის (,,ლემის") გამოტანის უფლება ამ გვარებს ჰქონდათ. ლემის გამოტანის უფლება

მეორე დღეს *ჯაფარიძეებს* ჰქონდათ. ეს უფლება მას შემდეგ მოუპოვებიათ, რაც გაცვეთილი ლემის ნაცლვად ახალი „ლემი“ ჯაფარიძის ცოლმა შეკერა. საისტორიო საბუთებით მელომე სხვა გვარის კაციც ყოფილა. მაგალითად, XIV საუკუნის შუა ხანების დოკუმენტში მოხსენიებულია „გოშქოთელიანი აზაგ მელომე“[230]. გოშთელიანებიც მესტიის თემში, ოღონდ სოფელ ლანჩვალში ცხოვრობდნენ. საბუთების მიხედვით ირკვევა, რომ მელომეს მაინც თემი ნიშნავდა, ოღონდ იმ გვარიდან, რომელსაც მელომეობა (მედროშეობა) ეკუთვნოდა. ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს იმის აღნიშვნაც, რომ, გადმოცემით, საერთო დროშა („ლემი“) სვანებს თათრებზე მოპოვებულ გამარჯვების შემდეგ დარჩენიათ. ზოგიერთი გადმოცემის მიხედვით, ის მგლის გამოხატულებას უნდა წარმოადგენდეს და არა ლომის. საერთო სვანურ დროშას („ლემი“) დიდი ხანია თავისი ფუნქცია აღარა აქვს და დღეს ის მხოლოდ სამუზეუმო ექსპონატს წარმოადგენს.

ისტორიულად სვანეთის თემები ხშირად იყვნენ ერთმანეთთან დაპირისპირებულნი. ძლიერ თემებს თავისი გავლენისა და დაქვემდებარების ქვეშ ჰყავდათ სუსტი, შედარებით მცირერიცხოვანი თემები. თავისი სიძლიერით მულახის თემი გამოირჩეოდა, რომელსაც გარკვეული გადასახადი ჰქონდა დაკისრებული შედარებით სუსტი თემებისათვის (წვირმი, იფარი, კალა, ჰადიში, მუაჟლი). თემების სიძლიერე-სისუსტე კი ხშირად უფრო დიდი ტერიტორიული თემის წარმოქმნას იწვევდა. მაგალითისთვის მუჟალის თემის მულახის თემში შესვლა შეიძლება დავასახელოთ. ეს გადასახადი ძლიერი თემის მამაკაცების გამასპინძლებით გამოიხატებოდა, რაც წელიწადში ერთხელ პეტრე-პავლობის მარხვის დროს ხდებოდა.

სოციალური ვითარება

სვანეთში ფეოდალური ურთიერთობების განვითარება აშკა-

---

[230]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 171.

რაა, თუმცა ამ ურთიერთობების ზოგიერთი შემადგენელი ნაწილი ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ ან საერთოდ გაქრა, ან შესუსტდა. ქართული საისტორიო წყაროებით აქ არა ერთი და ორი ფეოდალური საგვარეულო მკვიდრობდა; **ვარდანიძეები, გელოვანები, ყიფიანები, ჩარკვიანები, ბაბიანები, რუჩეგიანები, ქირქიშლიანები, იოსელიანები, ქურდიანები, ჟორჟოლიანები, სეტიელები**... ქვემო სვანეთზე თუ არ ვისაბრებთ, XV საუკუნიდან ჩამოთვლილი გვარებიდან ნაწილი საერთოდ გაქრა, ნაწილი ბარში მიგრირდა. ადგილზე დარჩენილები ან ჩვეულებრივ გლეხებს, მეთემეებს გაუთანაბრდნენ (თუმცა აზნაურის ანუ „ვარგის" წოდება შეინარჩუნეს), ან ურთიერთბრძოლას შეეწირნენ. ბალსზემო სვანეთში უუფლებო აზნაურებად/ვარგებად იქცნენ ქურდიანები, ჟორჟოლიანები, იოსელიანები, ჩარკვიანები, ჯაფარიძეები, გოშთელიანები, რომელთათვისაც ფეოდალური საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი წოდება (ვარგი) მხოლოდ პრესტიჟულობის გამოხატულება იყო, რასაც ძირითადად საქორწინო ურთიერთობებში ავლენდნენ (ვარგი ვარგზე ქორწინდებოდა). ბალსქვემოთ კი გვიან შუა საუკუნეებში დადეშქელიანებმა, ბაბიანებმა, რიჩგვიანებმა ერთმანეთში ბრძოლა გააჩაღეს. ამ ბრძოლაში გამარჯვებული პირველი გვარი გამოვიდა. დადეშქელიანებმა ბაბიანები და რიჩგვიანები ამოწყვიტეს და ეს ბრძოლა მათ მხოლოდ XVIII საუკუნეების შუა ხანებში დაამთავრეს. ეს ლოგიკურიც იყო. მთური ლანდშაფტი, ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოს შეზღუდულობა რამდენიმე ფეოდალური გვარის არსებობას ვერც აიტანდა. რამდენადაც ფეოდალიზმი ფეოდალის მიერ მიწასა და მიწისმომქმედზე კერძო საკუთრებას და მათ მემკვიდრეობით გადაცემას გულისხმობს, სვანეთის მიწის სიმცირე ასეთ ურთიერთობებს ვერ აიტანდა. მწარმოებელ მოსახლეობას თავად არ ყოფნიდა მთელი წლის ნაჯაფარი (ამიტომაც დადიოდნენ ისინი ზამთრის განმავლობაში გარე სამუშაოზე) და აზნაურისა თუ თავადისათვის რაღა უნდა გადაეხადათ. ცენტრალური ხელისუფლების შესუსტებისთანავე ბალსზემო სვანეთში თემურმა ურთიერთობე-

ბმა ფაქტობრივად ოდინდელი დაკარგული უფლებები აღიდგინა. ივანე ჯავახიშვილის სამართლიანი დაკვირვებით **„ვარგი“ სვანეთში აზნაურის გამომხატველი ტერმინი იყო.**[231] ამავე მოსაზრების გახლდათ სიმონ ჯანაშია. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ შემდეგ ეს სამართლიანი მოსაზრება აღარ იქნა გაზიარებული. მაგალითად, შეიძლება ეთნოლოგები რ. ხარაძე და ალ. რობაქიძე დავასახლელოთ. მათ **„ვარგი“ ხევსურულ „კარგ ყმას“ გაუთანაბრეს.** უფრო მართებულად რომ ვთქვათ, კარგ ყმაზე ოდნავ მაღლა მდგომად მიიჩნიეს, რომელიც ჯერ აზნაური არაა. ამავე დროს ვარგს თავისუფალი მეთემეებიდან ახლად დაწინაურებულ ფენად განიხილავენ, რომელიც მოპოვებული უპირატესობის სამემკვიდრეოდ გადაქცევას ცდილობს.[232] ეს მოსაზრება სამართლიანად არ გაიზიარა გ. გასვიანმა.[233] შუა საუკუნეების სვანური წერილობითი ძეგლებით, აშკარაა, რომ „ვარგი“ ნამდვილად სოციალურად დაწინაურებულია, აზნაურია, ის გამოიყოფა მოსახლეობის დანარჩენი მასისაგან. „ვარგის“ „კარგ ყმასთან“ გათანაბრება დაუშვებელია. „კარგი ყმა“ იყო „კარგი ვაჟკაცი, სახელოვანი, სოფლისა და თემის საამაყო, ვაჟკაცი, რაინდი.“[234] ფშავ-ხევსურეთში „კარგი ყმა“ იყო ჩვეულებრივი მეთემე. ის შეიძლება ნებისმიერი გვარიდან გამოსულიყო. სვანეთში კი ასე არ იყო, აქ რამდენიმე ვარგის სახელის მატარებელი არა ჩვეულებრივი რიგითი მეთემე გახლდათ, არამედ ვარგის სოციალურ ფენას რამდენიმე გვარი მიეკუთვნებოდა (დადეშქელიანი, ბაბიანი, რიჩგვიანი, იოსელიანი, ჟორჟოლიანი, ქურდიანი...), რომლებზედაც ვარგობა/აზნაურობა მემკვიდრეობით გადადიოდა. ისინი იყვნენ სამეფო/სახელმწიფო აზნაურები, მე-

---

[231] *ივ. ჯავახიშვილი.* ქართული სამართლის ისტორია. წიგნი II, ნაწილი I, თბ., გვ. 40.

[232] *რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე.* სვანეთის... თბ., 1964, 106, 110, 111.

[233] *გ. გასვიანი.* დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან, თბ., 1973, გვ. 25-26.

[234] ვაჟა-ფშაველას მცირე ლექსიკონი, შეადგინა *ალექსი ჭინჭარაულმა*, თბ., 1969, გვ. 284.

ფის მოხელეები, რომლებმაც ფაქტობრივად აღნიშნული სოციალური ფენისათვის დამახასიათებელი ნიშნები დაკარგეს, რადგან, ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ, თემურმა ურთიერთობებმა იმძლავრეს. მაგრამ, ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ აღნიშნულ გვარებს ვარგის სახელი არადროს არ დაუკარგავთ. ისინი რომ დანარჩენი მეთემეებისაგან თავს მაინც გამოაცალკევებდნენ, ამის დამადასტურებელი ზემოთ მოყვანილი ეთნოგრაფიული ფაქტიცაა – ვარგი მხოლოდ ვარგზე ქორწინდებოდა. ისტორიულად სვანეთისათვის არც ტერმინი „აზნაური“ იყო უცხო. მაგალითად, „ლაგურკას“ 1111 წლის კტიტორულ წარწერაში ვკითხულობთ: „სახელითა ღმრთისაჲთა, მოიხატა და შეიმკო წმიდაჲ ესე ეკლესიაჲ წმიდისა კჳრიკესი სადიდებლად და სალოცველად **ამისა ჴევისა აზნაურთა** და ყოველთა, რომელნი აშენებენ ამა წმიდისა ეკლესიასა...“[235] 1130 წლის ნაკიფარის (იფარის) წმიდა გიორგის („ჯგრაგ“) ეკლესიის წარწერა ასე ჟღერს: „სახელითა ღმრთისაჲთა მოიხატა და შეიმკო საყდარი ესე წმიდისა გიორგისი სადიდებლად და სალოცველად სულისა **აზნაურთა ამისა ჴევისათა** ყოველთა ერთობით...“[236] ორივე ფრესკულ წარწერაში ადგილობრივ ხევის აზნაურებზეა საუბარი. ლაღამის ეკლესიის „მაშენებელი“ ქირქიშლიანი, რა თქმა უნდა, ადგილობრივი ვარგი/აზნაური იყო (XIV საუკუნე): „შალვა ქირქიშლიანსა, ამა ეკლესიისა მაშენებელსა, შეუნდვენ ღმერთმან; მისსა ძმასა ნექეს, შეუნდვენ ღმერთმან; მან დახატა ეკლესია ესე.“[237] ეკლესიას ხომ რიგითი მეთემეები არ აგებდნენ. შალვა ქირქიშლიანის აზნაურობას მისი ფრესკაც ადასტურებს – ის მდიდრული სამოსითაა შემოსილი.

სვანეთის საზოგადოების სოციალური ბუნებისათვის ფრიად მნიშვნელოვანია ის გარემოება, აქ ჩვეულებრივი ამბავი იყო მიწის ყიდვა, გაყიდვა, გაცვლა, მზითევში მიცემა, და, რაც სა-

---

[235]სწძ, II, თბ., 1988, გვ. 73.
[236]სწძ, II, თბ., 1988, გვ. 74.
[237]სწძ, II, თბ., 1988, გვ. 88.

გულისხმოა სრულიად სხვა გვარის კაცზე. ამ მხრივ სვანური საზოგადოება დიდ განსხვავებას ამჟღავნებს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის საზოგადოებებისაგან და, ფაქტობრივად, არაფრით განსხვავდება ბარის ფეოდალური ურთიერთობებისაგან. თქმულის დასადასტურებლად შეიძლება XV საუკუნის პირველი ნახევრის დაწერილიდან ამონაწერი მოვიყვანოთ: ,,ესე დაწერილი და ნიშანი ნასყიდობისაი, მტკიცე და უქცეველი დაგიწერე და მოგეცით მე, **გელანმან ცოტნე** და ჩემთა შვილთა და **მოსათი,** და ჩუენთა შვილთა და მომავალთა ყველათა შენ, მოძღუარსა ჴეშტინიანსა, შენსა გერშვილსა **გერაბშელსა** და მისთა შვილთა და მომავალთა ყველათა, მას ჟამსა, ოდეს შაო[...]ნისა ყანაი ჩუელ ...[მოგყიდეეთ მკუიდ]რად და სამამულოთ, ჴელმოჴსნით; გიბედნიეროს ღმერთმან; გინდა გაყიდე, გინდა გასცვალე, გინდა გაამზითვე. ... ავიღეთ ფასი სურული, რომელთა შეგჯერდი; არა დამრჩომია შენსა იმისი ფასი.“[238] მაგრამ, მაინც ზემო სვანეთში ისეთი ფეოდალური ურთიერთობები არ ყოფილა, როგორც ბარში – აქ პარალელურად ზოგიერთი წინაფეოდალური ინსტიტუტიც განაგრძობდა არსებობას, პოზიციებს არ თმობდა ტერიტორიულ-თემობრივი ურთიერთობები. მთელ სვანეთში კერძო საკუთრება გაბატონებული მოვლენა იყო. მაგრამ ეთნოგრაფიული მონაცემებით მიწის გასხვისება აუცილებლად თემთან უნდა შეთანხმებულიყო, გვარის წარმომადგენლებს მიწის შესყიდვის უპირატესი უფლება ჰქონდათ.[239]

ბალსზემო სვანეთში ტერიტორიული თემების შეტევის შედეგად ფეოდალურმა ურთიერთობებმა უკან რომ დაიხია, ლატალელი ჩარკვიანების შესახებ გადმოცემაში ნათლადაა ასახული. ლატალში ჩარკვიანები საუკეთესო და დიდი რაოდენობით მიწას ფლობდნენ. ფაქტობრივად ისეთივე ფეოდალური უფლებები გააჩნდათ, როგორც ბარელ აზნაურებს, ძალმომრეობდნენ, რასაც ლატალელები არ ემორჩილებოდნენ. საერთოსახევო ყრი-

---

[238]სწძ, I, გვ. 148.

[239] *А. И. Робакидзе*. Очерки общественного быта сванов.Тб., 1993, С. 79.

ლობაზე გადაწყდა ძალმომრეობისათვის ბოლოს მოღება. ჩარკვიანები ლატალის მოსახლეობამ კოშკში ამოწვა. განადგურებას გადარჩენილი ჩარკვიანები (ერთი კომლი) ჩვეულებრივ რიგით მეთემეებად იქცნენ, თუმცა ვარგობა კი შეინარჩუნეს. შეიძლება დავასკვნათ, რომ საქართველოს მთიანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებიდან (მხედველობაში თუ არ მივიღებთ ქსნის ხეობის მთიანეთს), ბარის სოციალურ ვითარებასთან ყველაზე მეტად სვანეთი იყო მიახლოვებული. მთელი რიგი თავისებურებები კი მთური ლადშაფტით იყო განპირობებული.

სამართლებრივი ურთიერთობები

ენგურის ხეობის სვანეთის მკვიდრთა ურთიერთობებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა ფიცს. ფიცის საშუალებით წესრიგდებოდა საზოგადოებრივი ურთიერთობები. ფიცს ქრისტიანულ სამლოცველოსთან ხატის წინაშე დებდნენ. ფიცს, ფაქტობრივად, არავინ ტეხდა. ფიცის მნიშვნელობა სვანთა ტრადიციულ ყოფაში არა მხოლოდ ეთნოგრაფიული მონაცემებით დასტურდება, არამედ მთელი შუა საუკუნეების იმ დოკუმენტებითაც, რომლებიც სვანეთშია შედგენილი. ფიცი ერთგვარ საშუალებას წარმოადგენდა იმისათვის, რათა სვანეთის მკვიდრთ არ დაერღვიათ საუკუნეების მიღმა ჩამოყალიბებული ტრადიციული ურთიერთობები, რომელიც ოდნავ მაინც ზიანს მიაყენებდა არა მარტო ტერიტორიულ თემს, არამედ მის თითოეულ წევრსაც კი. სვანები ფიცს დებდნენ ერთგულებაზე, იმაზე, რომ ერთმანეთთან არ ეჩხუბათ, არ ექურდათ და უქმე დღეებში არ ემუშავათ. დამნაშავის გამოტეხვის ერთადერთი საშუალებაც ქრისტიანული წმინდანის ხატზე დაფიცება იყო. სვანურმა ეთნოგრაფიულმა ყოფამ დროთა განმავლობაში ბევრი რეალია დაკარგა, მაგრამ ფიცს დღესაც დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ სვანეთის მკვიდრნი. ფიცს, რიტუალს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთშიც დიდი ადგილი ეკავა, მაგრამ აქ წერილობითი დოკუმენტი არ დგებოდა. ფიცი, შესრულებული რიტუალი ზეპირად, ანდრეზის, ზოგჯერ ლექსის სახით გადაეცემოდა თაობიდან თაობას. სვანეთში განსხვავებული ვითარება გვქონდა.

ფიცს, რიტუალს აუცილებლად თან ახლდა წერილობითი დოკუმენტის შედგენა. ამ მხრივ ის, ფაქტობრივად, არაფრით განსხვავდებოდა ბარის საზოგადოებისაგან, აქ არსებული სოციალური ურთიერთობებისაგან. სვანეთში ფიცის საკითხი სათანადოდ აქვთ შესწავლილი ქართველ სამართალმცოდნეებს. ეთნოლოგთაგან კი ამ პრობლებას სიღრმისეულად როზეტა გუჯეჯიანი შეეხო, რომელმაც ეს პრობლემა რელიგიისა და ჩვეულებითი სამართლის ურთიერთმიმართების ჭრილში განიხილა. ფიცი აუცილებლად „დაწერილით“ უნდა გაფორმებულიყო და ეკლესიაში შენახულიყო. ფიცი როგორც დამამტკიცებელი საბუთი საერთო ქართული სამართლისათვის დამახასიათებელი მოვლენა იყო და სვანეთის ტრადიციულმა ყოფამ ის ბოლო დრომდე შემოინახა. „ფიცი, სვანეთში, არა მხოლოდ კერძო მნიშვნელობის სამართლებრივ საკითხებს არეგულირებდა, იგი საზოგადოებრივი ყოფის ბევრ სხვა მხარესაც წარმართავდა. სვანეთის ისტორიის ბოლო ორასი წლის მანძილზე ცნობილია რამდენიმე საერთო-სახევო მნიშვნელობის გადაწყვეტილება, რომელთა შესრულება ხატზე დადებულმა ფიცმა უზრუნველყო.“[240]

ოჯახი დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში გადასახადს იხდის, რასაც „ჰიბარი“ ეწოდებოდა. შედარებით ნაკლები იყო გადასახადი უქმე დღეების დარღვევის შემთხვევაში. ზოგჯერ ოჯახი უქმე დღეს შეგნებულად ტეხდა და მაშინ გადასახადს – „ჰიბარ“-ს წინასწარ იხდიდა. „ჰიბარ“-ის მიტანა და შეწირვა ეკლესიაში ხდებოდა ყველას მიერ ერთ რომელიმე დაწესებულ დღეს. შესაწირს სოფლის მცხოვრებნი (თემი) ერთად ხარჯავდნენ. გადასახადი დანაშაულის სიმძიმის კვალობაზე იზრდებოდა. მაგალითად, თუ ვინმე თავისი თემის რომელიმე წევრს უდანაშაულოდ ცუდი სიტყვით მიმართავდა, მის ოჯახს შეურაცხყოფის გამო დაწესებული საურავის გარდა, თემის სასარგებლოდაც უნდა გადაეხადა გადასახადი. „ჰიბარ“-ს მხოლოდ ოჯა-

[240] *რ. გუჯეჯიანი.* ქართველ მთიელთა მენტალობის ისტორიიდან (სვანეთი), თბ., გვ. 123; დაწვრილებით იხილე გვ. 95-125.

ხი იხდიდა და არა გვარი ანდა გვარის დანაყოფი, ნათესაური გაერთიანება, რომელსაც სვანეთში „სამხუბი“ („ლამხუბი“) ერქვა. ზემოთ აღწერილი გადასახადი, რომელსაც დანაშაულის გამო იხდიდნენ, თანდათან დავიწყებას ეძლევა.

ისევე როგორც საქართველოს მთიანეთის ზოგიერთ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში, სვანეთშიც იცოდნენ სისხლის აღება. სისხლის ამღები მოკლულის უახლოესი ნათესავი, უფრო სწორად ოჯახის წევრი (ძმა, შვილი, მამა) იყო. მთელი XX საუკუნის მანძილზე და ახლაც, მართალია, დამნაშავე პიროვნებას სახელმწიფო სჯიდა, მაგრამ სასჯელის მოხდის შემდეგ ყველა საკითხს ჩვეულებით სამართალი აგვარებდა და აგვარებს. მკვლელობის შემთხვევაში დაპირისპირებულ მხარეთა შერიგება წარმოუდგენელია. ჩვეულებითი სამართალი დავიწყებას არ მიეცა არა მარტო მთაში, არამედ XX საუკუნეში სხვადასხვა მიზეზით ბარში კომპაქტურად ჩასახლებულ სვანებშიც.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთისაგან სვანეთი მრავალმხრივ განსხვავდებოდა, მაგალითად, აქ მემკვიდრეობა ქალზედაც გადადიოდა. „ქალი თუ დარჩა ოჯახში, ქონება გადადიოდა მასზე და არა სამხუბზე. ზესიძე შეიძლებოდა მოეყვანა და ტერიტორია ზესიძეს (ქალს) რჩებოდა. მე ვარ ხაჭვანის მიწაზე. ზესიძე იყო ჩემი წინაპარი.“

საოჯახო ყოფა. საქორწინო ურთიერთობები

დიდი ხანია დავიწყებას მიეცა აგრეთვე დიდი ოჯახი, რომელსაც სამეცნიერო ლიტერატურაში „საოჯახო თემსაც“ უწოდებენ. შემდგომმა კვლევებმა სრულიად სამართლიანად დიდი ოჯახის მიმართ „საოჯახო თემის“ არამართებულობა დაადასტურა. XIX საუკუნისა XX საუკუნის დასაწყისში დიდი ოჯახი, რომელშიც ორი, სამი, ოთხი და მეტი ცოლშვილიანი ძმა ერთად ცხოვრობდა თავის მშობლებთან ერთად, საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში იყო შემორჩენილი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისეთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის გარდა, როგორიცაა ხევსურეთი. ასეთ დიდ ოჯახებში არა მარტო ძმების, არამედ ახლო ბიძაშვილების ცხოვრებაცაა და-

დასტურებული. ზემოთ არაერთგზის მოხსენიებული XIX საუკუნის ავტორი ბ. ნიჟარაძე წერდა, რომ სვანური ოჯახი მრავალრიცხოვანია. მას 50 და მეტსულიანი ოჯახები აქვს აღნიშნული. მაგრამ XIX საუკუნეში სვანეთში დიდი ოჯახი მაინც საყოველთაო არ იყო. ეთნოგრაფ რ. ხარაძეს სვანეთში არამონათესავე პატარა ოჯახების დიდ ოჯახებად შეყრის ფაქტებიც აქვს დადასტურებული, რაც შესაბამისი რიტუალით ხდებოდა. დიდი ოჯახი სვანეთის ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოში მეურნეობის გაძღოლის საუკეთესო საშუალება იყო. დიდ ოჯახს ძირითადად უხუცესი („ქორა მახვში“) უძღვებოდა. სვანურ სახლში „ქორა მახვში“-ს განსაზღვრული ადგილი და სკამი ჰქონდა გამოყოფილი. დიდი ოჯახში „ქორა მახვში“ მამაკაცებს შორის სამეურნეო საქმიანობას ანაწილებდა. როგორც ენგურის ხეობის, ისე ცხენისწყლის ხეობის სვანეთისათვის დამახასიათებელი იყო მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის შერეული ტიპის მეურნეობის ფორმა. მნიშვნელოვანი დრო მიჰქონდა ხე-ტყის დამზადებას. სვანები ისევე როგორც სხვა მთიელები მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობაში მონაწილეობდნენ როგორც მამაკაცები, ისე ქალები. დიდ ოჯახში ყველას ფუნქცია მკაცრად იყო განსაზღვრული. ქალების ყოველგვარ სამუშაოს უფროსი ქალი ხელმძღვანელობდა, რომელიც, ჩვეულებრივ, „ქორა მახვშ“-ის მეუღლე იყო. XX საუკუნის 20-30-იანი წლებიდან სვანეთში შემორჩენილმა დიდმა ოჯახებმა ადგილი პატარა ოჯახებს დაუთმო.

სვანეთში ისეთივე საქორწინო ურთიერთობები არსებობდა, როგორიც დანარჩენ საქართველოში. ქორწინება ეგზოგამიური იყო და არის, ე.ი. ერთი გვარის წარმომადგენლები ერთმანეთზე არ ქორწინდებოდნენ. თუმცა XX საუკუნეში ეს წეს-ჩვეულება ზოგან დაირღვა და ერთი გვარის სხვადასხვა დანაყოფთა („სამხუბთა“) წარმომადგენლები ერთმანეთზე დაქორწინდნენ. ამ შემთხვევაში ნათესაური ურთიერთობა და ესა თუ ის „სამხუბი“ (რომლებსაც ასევე თავისი სახელწოდებები ჰქონდა და აქვს) როდინდელი, რამდენი თაობის თუ საუკუნის წარმოქმნი-

ლი იყო აღარავის ახსოვდა. ეთნოგრაფიული მონაცემებით გაირკვა, რომ ხშირად ერთი გვარის იმ „სამხუბის“ წევრები ქორწინდებოდნენ ერთმანეთზე, რომლებსაც საერთო ნათესაური წარმოშობა არა ჰქონდათ და ერთ-ერთი „სამხუბის“ წევრები ამა თუ იმ გვარში შეყრილები ანუ ხელოვნურად დანათესავებულები ყოფილან. მაგალითად, ენგურის ხეობის ბალსქვემო სვანეთის ბეჩოს თემის რამდენიმე სოფელში მკვიდრობს კვიციანების გვარი. ამ გვარის ერთი დანაყოფი ანუ „სამხუბი“ წარმომავლობით ნამდვილი კვიციანები არ არიან. მათი წინაპარი ჩრდილოეთ კავკასიიდან, ბალყარეთიდან გადმოსახლებულა და ძლიერი გვარის – კვიციანების მფარველობაში შესულა, განსაკუთრებული რიტუალის შესრულების შემდეგ ხელოვნურად დანათესავებია, დამხვდურის გვარი მიუღია; მაგრამ ძირითადი თანამოგვარეებისაგან იმით განსხვავდებიან, რომ გვარის დანაყოფის სხვა სახელი მიუღიათ. აღნიშნული გვარის სწორედ იმ სხვადასხვა წარმოშობის შტოს წარმომადგენლები ქორწინდებოდნენ ერთმანეთზე. ისეთ გვარებს, რომელთა შიგნითაც ქორწინება ხდებოდა, ტერმინ „გვარგატეხილით“ მოიხსენიებენ და ამ ტერმინს მხოლოდ უარყოფითი დატვირთვა აქვს. უკანასკნელ 15-20 წლის განმავლობაში როგორც ქვემო, ისე ზემო სვანეთში მცხოვრებმა ასეთმა „გვარგატეხილებმა“ სასოფლო თუ სათემო სალოცავებში ფიცი დადეს, რომ ასეთ შემთხვევას (ერთი გვარის წევრების ერთმანეთზე დაქორწინებას) აღარ დაუშვებენ. ზემოთ აღვნიშნეთ თუ რაოდენ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ სვანები ქრისტიანული ეკლესიის წინ დადებულ ფიცს დღესაც. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ერთმანეთზე არ ქორწინდებიან იმ გვარების მატარებელნი, რომლებსაც საერთო წარმომავლობა აქვთ. მაგალითად, იფარის თემიდან ბეჩოს თემში გადასახლებულ გულბანს ახალი გვარი – ხორგუანი მიუღია. ამ გვარისანი ერთმანეთზე დღესაც არ ქორწინდებიან. იგივე შეიძლება ითქვას ნაკანების, ჩხვიმიანებისა და გოშუანების გვარებზეც. სვანები დღესაც არ დაუშვებენ ქორწინებას იმ გვარის წარმომადგენელზე, თუ თავისი ბებია და

პაპა, ბებიის ან პაპის მშობლები აღნიშნულ გვარს ატარებდნენ. ამ შემთხვევაში აკრძალვა ოთხ თაობას ეხება.

ქრისტიანობა და რწმენა-წარმოდგენები

საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების მსგავსად, სვანეთის მკვიდრებმაც ხანგრძლივი გლოვა იციან. მიცვალებულის ოჯახს ყოველმხრივ მხარში ედგანან „სამხუბისა“ და გვარის წევრები. გლოვას შავი ტანისამოსის ხანგრძლივი ტარებით გამოხატავენ, მითუმეტეს, თუ გარდაცვლილი ახალგაზრდაა. ისევე როგორც საქართველოს სხვა მხრეებში, სვანეთშიც საგვარეულო სასაფლაოები არსებობდა. უფრო სწორად, სოფელში მდგარი ეკლესიის ირგვლივ არსებულ სასაფლაოზე ყველა გვარს თავისი უბანი ჰქონდა გამოყოფილი. თუმცა XX საუკუნეში ეს ტრადიცია ზოგან დაირღვა. მაგალითად, მესტიის სოფელ ლაღამის „მაცხოვრის“ ეკლესია *ხოჯელანების* გვარს ეკუთვნის, ეკლესიის გასაღები ამ გვარს აბარია და მის ეზოშიც აღნიშნული გვარის ხალხია დაკრძალული. 30-იოდე წლის წინ მეზობლებმა (სხვა გვარისანებმა) ხოჯელანებს მათ სასაფლაოზე მიცვალებულის დამარხვა სთხოვეს. ხოჯელანების გვარმა მეზობლების მიმართ კეთილი ნება გამოამჟღავნა. ძველად ამ ტრადიციას არავინ დაარღვევდა.

სვანეთში მიცვალებულთან იყო დაკავშირებული სიმღერის განსაკუთრებული სახე, სამგლოვიარო სიმღერა – „ზარი“, რომელსაც მხოლოდ მამაკაცები ასრულებდნენ. ბალსზემო სვანეთის ყველა ტერიტორიულ თემში მხოლოდ ამ თემისათვის დამახასიათებელი, ორიგინალური ზარი სრულდებოდა, ბალსქვემო სვანებს კი ერთი „ზარი“ ჰქონდათ. დღეს სვანეთში სამგლოვიარო სიმღერების („ზარის“) შემსრულებელთა რაოდენობა თანდათან კლებულობს. სვანეთი მდიდარია მუსიკალური ფოლკლორით. განსაკუთრებით აღსანიშნავია საყოველთაოდ ცნობილი მზისა და განთიადის საგალობლები, საგმირო და საფერხულო-სახუმარო სიმღერები.

სვანეთი ქართულ ეკლესია-მონასტრების განძთსაცავი იყო. საქართველოში მაჰმადიანი მტრების შემოსევისას, ქართველები

ეკლესია-მონასტრებში არსებულ ძვირფას, მაღალი ხელოვნებით შესრულებულ ჯვრებს, ხატებს და სხვა საეკლესიო ნივთებს, ძვირფას ხელნაწერ წიგნებს („ბიბლია“, „სახარება“) სვანეთის ეკლესიებში ხიზნავდნენ. მთის პირობებში ისინი საიმედოდ იყო დაცული. მათ ეკლესიის „მეკლიტულები“, ტრადიციულად ამა თუ იმ გვარის წარმომადგენლები იცავდნენ და იცავენ დღესაც. ჩვენ საშუალება გვქონდა 2005 წელს ლატალის თემში დაცული იფხის წმინდა გიორგის უნიკალური, მაღალი ხელოვნებით შესრულებული ოქროს ხატი გვენახა, რომელზედაც ქართული წარწერებია შესრულებული. ის ძვირფასი ქვებითაცაა მორთული. XI საუკუნეში გამოჭედილი აღნიშნული პატარა ხატი მეომრის სატარებელი იყო და იგი თავის დროზე, რომელიღაც დიდებულს ეკუთვნოდა. ამავე დროს სვანეთის მკვიდრთა მიერაც დიდი რაოდენობითაა შექმნილი ოქრომჭედლობის, კედლის მხატვრობისა და ხეზე კვეთის ნიმუშები. ადგილობრივი მხატვრის – გვარად ქირქიშლანის მიერაა მოხატული XIV საუკუნეში ლაღამის „მაცხოვრის“ ეკლესია.

სვანეთის თითოეულ თემს საერთო და გამაერთიანებელი სალოცავი ჰქონდა. გამაერთიანებელ სალოცავებთან ერთად საგვარეულო, ზოგჯერ ორი-სამი გვარის საზიარო სალოცავიც ჰქონდათ. რომელიმე ეკლესიას აუცილებლად ერთი გვარისანი პატრონობდნენ, რომლებსაც გასაღები ჰქონდათ ჩაბარებული. ეკლესიებს მამულებიც გააჩნდა. ხშირად ეკლესიის კუთვნილ მიწებს გაჭირვებულები ამუშავებდნენ: „დავუშვათ ადამიანს უჭირდა და მიიტანდა სასმელ-საჭმელს და ხალხის თანდასწრებით შეევედრებოდნენ, რომ უფლება მიეცათ დაემუშავებინათ მიწა“ (ზაურ მოსეს ძე ნიჟარაძე, 62 წლის, 2003 წელი).

სვანეთს გამაერთიანებელი/ცენტრალური სალოცავიც გააჩნია. ესაა კალის წმიდა კვირიკესა და ივლიტას ეკლესია/სალოცავი – „ლაგურკა“. მას თანაბრად ეთაყვანებიან, არა მხოლოდ ენგურის ხეობაში, არამედ ცხენისწყლის ხეობაში მცხოვრები სვანებიც. ვფიქრობთ, ასეთი ფუნქცია „ლაგურკამ“ შედარებით გვიან შეიძინა. ყოველ შემთხვევაში ცენტრალური სალოცავის

ფუნქცია მას XV საუკუნეში ნამდვილად არ გააჩნდა. ამის საფუძველს იძლევა ამ დროის „დაწერილი საგმობი ერთობილი სვანეთის ჴევისა“, რომელშიც „წმიდა კვირიკე კალისა“ სხვა სათემო სალოცავების რიგშია მოხსენიებული: „ღმრთისა, დედისა მისისა და ყოველთა წმიდათა მისთა თვისდობობითა და შვამდგომლობითა|

მაცხოურისა **ლატალისა** თვისდობობითა და შვამდგომლობითა, ‖

[...]ბითა შვამდგომლობითა,

მაცხოურისა **მჟალევისა** თვისდობობითა და შვამდგომლობითა,

მაცხოურისა **წურემისა** თვისდობობითა და შვამდგომლობითა,

მთავარმოწამისა **გრდაშისა** თვისდობობითა და შვამდგომლობითა,

მაცხოურისა **ელისა** თვისდობობითა და შვამდგომლობითა,

მთავარმოწამისა **იფარისა** თვისდობობითა და შვამდგომლობითა,

მაცხოურისა **ჰადიშისა** თვისდობობითა და შვამდგომლობითა,

წმიდისა კჳრიკე **კალისა** თვისდობობითა და შვამდგომლობითა,

დედისა ღმრთისა **უშგულისა** თვისდობობითა და შვამდგომლობითა დაუწერეთ საგმობი ესე ერთობილმან **სვანეთისა ჴეუმან,** ატკვერს და ბელას შვამან, ყველამან, ერთმანერთისა ნდობითა, ამა პირი (!) ზედა, რომე:

თუ ეკლესია ვინ გატეხოს,

ანუ კაცი ვინ შეიპყრას, ანუ ხუცესი შეიპყრას, ანუ დედაკაცი შეიპყრას,

ანუ კაცი ოუსეთს გაჰყიდოს,

ანუ ვინ თუ სანახშიროთ არა იყოს, სახლი ვინ დაწუას,

ანუ ვინ მთა გატეხოს, ნაძლევი მისი დაუვარდეს.

თუ ესე ვინ შეშალოს, კრულ-მცა არს სული და ჴორცი

მისი, სახლი და საყოფელი მისი, სასუმელი და საჭმელი მისი ორთავე ცხორებასა...

თუ ვინ სხვის თაუზედ მთავარმოწამისა **სეტისა** კაცსა აწყინოს, მისი ქვეყნისა ნამლევი დაუვარდეს, ათასისა თეთრისა იბარა გარდაიჴადოს.“[241]

თუ დავუკვირდებით ცენტრალური სალოცავის ფუნქცია უფრო **სეტის მთავარმოწამეს** ჰქონდა. სეტის მთავარმოწამის პრიორიტეტი სხვა დოკუმენტებშიც აშკარად ჩანს, მაგალითად, XIII-XIV საუკუნეების მიჯნის დაწერილში ვკითხულობთ: „სახელითა ღმრთისათა და სეტისა მთავარმოწამისა თავსდებობითა და შუამდგომლობითა დაუწერეთ და დაუდევით ჩუენ, ჴეუმან ერთობილმან ლავერსა და უშკულს შუამან, მას ჟამსა, ოდეს აჰუთა კაცთა და სულის მათისა გამწირაუთა კაცთა ეკულესიათა ოდება დაიწყეს.“[242] სალოცავების ჩამოთვლის შემდეგ შეგნებულად არ შევწყვიტეთ ციტირება და „დაწერილის“ დანარჩენი ნაწილიც მოვიყვანეთ, რადგან, აშკარაა, რომ ბალსზემო სვანეთში ერთიანი საქართველოს დაშლის შემდეგ სახელმწიფო და ტრადიციული ურთიერთობები დაირღვა, ხდებოდა კანონდარღვევები და სხვადასხვა ავი საქმე. სხვას არაფერს უნდა ნიშნავდეს დაწყევლა და დაგმობა იმ ადამიანებისა, ვინც ეკლესიას გატეხავდა, ვინც კაცსა და ქალს შეიპყრობდა, ვინც ხუცესს აწყენინებდა და შეიპყრობდა, ვინც კაცს „ოუსეთს“ გაყიდდა, ვინც სახლს დაწვავდა.

სვანეთში საეკლისიო მიწების დამუშავების სხვა წესიც არსებობდა. მაგალითად ნაკრაში ადგილობრივი მცხოვრებნი ასეთ მიწებს მორიგეობით ამუშავებდნენ. სამაგიეროდ დღეობაში მათ არაყი მოჰქონდათ. საეკლესიო მიწების წარმოქმნის ერთ-ერთი წყარო იყო გადასხლებულთა მიერ საკუთარი მიწის ერთი ნაწილის სამხუბისათვის, გვარისათვის, ნათესავებისათვის

---

[241]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 109-110.
[242]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 110.

დატოვება და მეორე ნაწილის — ეკლესიისათვის.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ზოგიერთ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარისაგან სვანეთი მრავალმხრივ განსხვავდებოდა. ეს განსხვავება თვალშისაცემია, როგორც რელიგიური, ისე სოციალური თვალსაზრისითაც. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისეთ კუთხეებში, როგორიცაა ფშავი, ხევსურეთი, თუშეთი, ქრისტიანობის გავრცელებას მხოლოდ ზედაპირული ხასიათი ჰქონდა. გვიანდელმა ეთნოგრაფიულმა ყოფამ აქ საერთოდ არ შემოინახა არცერთი ქრისტიანული სამლოცველო (ეკლესია-მონასტრები). ფშავსა და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე არქეოლოგებმა მხოლოდ ეკლესიათა ნანგრევებს მიაკვლიეს. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელები ქრისტიანობამდელ ჯვარ-ხატებში ლოცულობდნენ და ბევრ სალოცავს წინარექრისტიანული სახელწოდებებიც ჰქონდა შემორჩენილი. სვანეთი კი ამ მხრივ სულ სხვა სურათს გვაძლევს. აქ არცერთი სალოცავი არ მოიხსენიება წარმართული, ქრისტიანობამდელი სახელით. ყოველი მათგანი ქრისტიანი წმინდანების სახელზეა აგებული. ყველა სოფელში ორიგინალური, მთის გეოგრაფიული გარემოსათვის დამახასიათებელი რამდენიმე ეკლესიაა. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ეს ეკლესიები ამავე დროს საქართველოს სხვა ეკლესია-მონასტრების განძსაცავიც იყო.

ერთი გარემოება კი სვანურ ყოფას აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ყოფასთან აახლოვებს. ცნობილია, რომ აღმოსავლეთის მთაში ლოცულობდნენ ჯვარ-ხატის ირგვლივ, ზღურბლს არავინ გადადიოდა. „სვანეთშიც ეკლესიაში შიგნით არ ლოცულობდნენ. დაფიცებაც ეკლესიის კარებთან ხდებოდა. ხატს გამოიტანდნენ და დააფიცებდნენ.“

ორიოდე სიტყვით არ შეიძლება არ ითქვას შემდეგიც: მიუხედავად იმისა, რომ სვანები ჯერ კიდევ ადრე შუა საუკუნეებიდან მოკიდებული ქრისტიანები იყვნენ, მათ რწმენა-წარმოდგენებში მაინც შემორჩა ზოგიერთი ქრისტიანობამდელი ანუ წარმართული რიტუალი. ზოგჯერ წარმართული და ქრისტიანული სინკრეტული სახითაა წარმოდგენილი. ეთნოგრაფმა ვ.

ბარდაველიძემ ხალხური რწმენის არაერთი მაგალითი გამოავლინა. მან დაადგინა, რომ წმინდა ბარბარეს კულტი სვანთა მზის კულტს ჩაენაცვლა. ქრისტიანობამდელ რწმენა-წარმოდგენებს მიეკუთვნება „ლიფანალის“ დღესასწაული ზამთარში. ის სულების გაცილების დღედ ითვლება. ლიფანალის დროს, უფრო სწორად კი დღესასწაულის ბოლო დღეს, მესტიის თემის მამაკაცები ორ ჯგუფად იყოფოდნენ და ერთმანეთს აწვებოდნენ, ისევე როგორც რაგბში. უფრო ღონიერი ჯგუფი გამარჯვებულად ცხადდებოდა. სულების ხსენების დღედ ითვლება „ლამპრობა“. სასაფლაოზე ყველას ორმეტრიანი არყის გამოთლილი ხე მიჰქონდა. ამ შეკვრას სასაფლაოს თავისუფალ ტერიტორიაზე გვარის დანაყოფი („სამხუბი“) ერთად ანთებს. წარმოთქვამენ სულების შესანდობარს. ქალები ახალ გარდაცვლილებს დაიტირებენ. რიტუალის მონაწილენი სასაფლაოს ტერიტორიას არ ტოვებენ, სანამ ლამპრები (არყის ხეები) არ ჩაიწვება. საყურადღებოა, რომ ლატალის თემში ეს რიტუალი ოდნავ სხვანაირად ტარდება და მას სხვა სახელსაც („შიშხლაგ“) უწოდებენ. გამოთლილ ორმეტრიან არყის ხეებს სახლებში უკიდებენ ცეცხლს და ისე მიაქვთ სასაფლაოზე. რამდენი ქუდოსანიც (ვაჟკაციც) არის ოჯახში, იმდენი ცეცხლმოკიდებული ხე მიაქვთ. ლატალის თემშივე იცოდნენ „ლიგუნაშ“-იც, რაც ცეცხლმოკიდებული ხით შეტევაში გამოიხატებოდა. ვისაც შეუტევდნენ, ან უნდა შეწინააღმდეგებოდა, ან უნდა გაქცეულიყო. გაქცევას თუ ვერ მოასწრებდა, შემომტევი დასვრიდა თუ დაწვავდა დამარცხებულს, უნდა აეტანა. „ლიგუნაშ“ ითარგმნება „ნახშირით დასვრა“. „ლამაპრობის“ რიტუალის ერთგული სვანები დღესაც არიან. მიცვალებულთან დაკავშირებული რიტუალები და რწმენა-წარმოდგენები უფრო კონსერვატულია. აღნიშნულ რიტუალს სვანები ბარშიც ასრულებენ, იქ, სადაც ისინი კომპაქტურად არიან ჩასახლებულნი. ვ. ბარდაველიძე მიიჩნევდა, რომ ხალხურ დღეობებში მოცემული კულტი რთული შინაარსისაა და ის სხვადასხვა საფეხურის რწმენისა და სარწმუნოების კონგლომერატს წარმოადგენს. ერთი რამ ცხადია: სვანებში შემო-

რჩენილი ზოგიერთი წარმართული რიტუალი, რომელიც ქრისტიანობასთან იყო შერწყმული, თანამედროვე მეცნიერებს ქრისტიანობამდელი ქართული რწმენა-წარმოდგენების ზოგიერთი სურათის აღდგენის საშუალებას აძლევთ.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ ყველა სალოცავს (ეკლესიას) ერთი და იმავე გვარის წარმომადგენლები ემსახურებოდნენ. მათ მოვალეობას შეადგენდა ხატის სამსახური. მათ ხელში იყო ამა თუ იმ სალოცავში დაუნჯებული საეკლესიო ნივთებიც. მათვე ევალებოდა ეკლესიის შეკეთება, გადახურვა. ხოლო ყველაზე პატივსაცემ პიროვნებას ჩაბარებული ჰქონდა ეკლესიის გასაღები. ყველა გვარი სალოცავის (ეკლესიის) მიმართ თავის ვალდებულებას დღესაც ისევე ასრულებს, როგორც საუკუნეების წინათ.

სვანები სალოცავებში მხოლოდ თავიანთი სოფლის ან მხარის სალოცავებს როდი ახსენებდნენ: „პირველად თავის სოფლის სალოცავებს მოიხსენიებდნენ, შემდეგ მახლობელი სოფლებისას; როდესაც ბალს ქვემოთ სალოცავების მოხსენიებას მორჩებოდნენ, ბალს-ზემოურზე გადავიდოდნენ და ბოლოს ლეჩხუმის, სამეგრელოს და აფხაზეთის ეკლესიების ხსენებით დაამთავრებდნენ“[243]. ეს ეთნოგრაფიული მასალა ფრიად საყურადღებოა იმ თვალსაზრისით, რომ სვანეთი საქართველოს მეზობელი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეგიონებისაგან მოწყვეტილი არ ყოფილა. პირიქით, მისი კავშირურთიერთობა რელიგიური ხასიათის გადმოცემებითაც კარგად ჩანს. ხალხის რწმენით, აფხაზეთში არსებული ილორის სალოცავის წმინდა გიორგი სვანეთის რამდენიმე წმინდა გიორგი ეკლესიას ხარს უგზავნიდა. სამაგიეროდ ილორის სალოცავი ყოველწლიურად სვანეთის სალოცავებისაგან სანთელს იღებდა. სვანებს სწამთ, რომ აფხაზეთის ილორის წმინდა გიორგი და ლატალისა და ლენჯერის წმინდა გიორგები ძმები იყვნენ. ამ ძმებში უფროსი ილორიაო. სამივე ძმა კი აღმოსავლეთ საქართველოდან — კახეთიდან მო-

[243]ვ. ბარდაველიძე, გვ. 62

სულა და აქ დასახლებულა. მიგვაჩნია, რომ ამ ეთნოგრაფიულ მასალაში საქართველოს სხვადასხვა მხარეებს შორის მოსახლეობის მიგრაციის ფაქტები უნდა იყოს ასახული. ცნობილია, რომ ძალიან დიდი ხნის განმავლობაში გადასახლებულები არ ივიწყებდნენ თავდაპირველ სალოცავებს და მას ხატ-სალოცავთა ძმობის შესახებ გადმოცემებში ასახავდნენ. უფრო მეტი: აღნიშნული მასალით ტერიტორია აფხაზეთიდან მოკიდებული კახეთამდე, სვანეთისა და სამეგრელოს ჩათვლით, ერთი ქართული ეთნოსის განსახლების არეალი გახლდათ.

სვანეთში, კოშკებთან ერთად, თვალშისაცემია ეკლესიების სიმრავლე, თუმცა, როგორც მიუთითებენ, აქ სალოცავი ნიშებიც არის დადასტურებული: „ადგილზე მუშაობის შედეგად აღრიცხულ იქნა ისტორიული ძეგლები: 200 კოშკიანი საცხოვრებელი კომპლექსი, 70 ძველი ფრესკებით და წარწერებით შემკული ეკლესია და მრავალი საკულტო სალოცავი ადგილი, რომელთა შორის არის წარმართული ხასიათის ნიშებიც (ვითინ), ამ ძეგლებში აღრიცხულ იქნა 9000-მდე ნივთი.“[244]

მატერიალური კულტურა

სვანეთი კოშკების მხარეა. რომლებსაც ძირითადად თავდაცვითი ფუნქცია ჰქონდა. აქ ორასამდე კოშკს ითვლიან. ერთი ამდენი დანგრეულია. ყველა გვარს რამდენიმე კოშკი ჰქონდა, რომელთა მშენებლობაში მთელი სოფელი, თემი მონაწილეობდა. კოლექტიური შრომის გარეშე კოშკების მშენებლობა წარმოუდგენელიც იყო. თუმცა, ხალხში დაცული გადმოცემებით ჩანს, რომ კოშკების მშენებლობაში ზოგიერთი გვარი იყო დახელოვნებულ-დაოსტატებული. კოშკების ასეთ სახელგანთქმულ მშენებლებად სვანები ხშირად და-ძმა *ბერიანებს* ასახელებენ. სვანური საცხოვრებელი კომპლექსები მეცნიერულად შესწავლილია და მისი კლასიფიკაციაც არის მოცემული: საცხოვრებელი კოშკი, საცხოვრებელი სახლი თავდაცვითი კოშკით, საცხოვრებელი

[244] *მ. ჩართოლანი.* ისტორიისა და კულტურის ძეგლები სვანეთში. – სვანეთი. II, თბ., 1979, გვ. 110.

სახლი დავდაცვითი კოშკითა და ზღუდე-გალავნით.[245] თავისე-ბურებებითა და რაოდენობით სვანური კოშკები დიდი ხანია იქ-ცევენ მკვლევართა და მოგზაურთა ყურადღებას, მაგალითად, 1913 წელს მ. ილინა აღნიშნავდა, რომ „უშგულსა და მესტია-ში თითქმის არაა სახლი კოშკის გარეშე.[246] მეცნიერები იმაზე-დაც მიუთითებენ, რომ XIX საუკუნიდან XX საუკუნემდე კოშ-კების რაოდენობა შემცირებულა. უშგულში 70 კოშკიდან 50 დარჩენილა, მესტიაში 50-დან – მხოლოდ 30. განსაკუთრებით აღნიშნავენ მულხის კოშკების მრავალრიცხოვნებას და მათი ფორმების სრულყოფილობას.[247] თავდაცვით კოშკებს ძირითა-დად 3-5 სართულიანს აგებდნენ, თუმცა ბევრი მაღალი კოშკი 8-9 სართულიანიცაა. ბევრ კოშკს პირველი სართული ამოყო-რილი აქვს და შესასვლელი კარი მიწიდან 3-6 მეტრზე აქვს. ხოლო იმ კოშკების პირველ სართულს, რომლებსაც ამოყორი-ლი არა აქვს, მტრის შემოსვლის დროს საქონლის სადგომად იყენებდნენ, შუა სართულებს ოჯახი იკავებდა და ზედა სართულებს უშუალოდ თავდაცვითი ფუნქცია გააჩნდა.

მიხეილ გეგეშიძემ სვანური კოშკების სხვა ფუნქციის შე-სახებაც მიუთითა, ესაა ზვავისადმი მედეგობა. კოშკები სო-ფელს არა მხოლოდ მტრების შემოსევების დროს იცავდნენ, არამედ ზვავების დროსაც; კოშკი ზვავს ისხლეტდა. მეცნიერის დაკვირვება შემდეგ პრაქტიკითაც დადასტურდა. ეთნოგრაფი-ული მონაცემებით, „სვანური კოშკი იმიტომ უძლებს ზვავს, რომ კვერცხისებური საძირკველი აქვს ხუთ მეტრზე.“

არანაკლებ საყურადღებოა კოშკების გვერდით მიდგმული ქვიტკირის ორსართულიანი, ძველი საცხოვრებელი სახლები. ძველად კოშკი და სვანური სახლი ერთ კომპლექსში იყო წარ-მოდგენილი. გეოგრაფიულ პირობებთან შეხამებით ისინი განსა-კუთრებულ პეიზაჟს ქმნიდნენ. XIX საუკუნის 80-იან წლებში

245 *А. И. Робакидзе*. Сванети, I, Тб., 1984, 25.
246 *Г. Н. Ильина*. Поездка в Сванетию. СПб., 1913, С. 35.
247 *А. И. Робакидзе*. Сванети, I, Тб., 1984, 26.

უშგულის თემში ბ. ნიჟარაძეს 100-მდე ქვიტკირის სახლი და 59 კოშკი ჰქონდა დათვლილი. კოშკებს ძირითადად თავდაცვითი ფუნქცია ჰქონდათ. ისინი, ფაქტობრივად, მტერთათვის აუღებელ ციხე-სიმაგრეებს წარმოადგენდნენ. თუმცა კოშკებს სხვა ფუნქციაც ჰქონდათ. ისინი ზვავს ისხლეტდნენ. კოშკების ეს ფუნქცია უკანასკნელი 20 წლის კატასტროფებმაც დაადასტურა. იმდენად არიან სვანეთში დაბადებულნი კოშკებს შეჩვეულნი, რომ საბჭოთა ხელისუფლების დროს ბარში ჯგუფურად ჩასახლებულებმა კოშკებიც ააგეს.

სვანებს ჰქონდათ საცხოვრებელი კოშკებიც, რომლის პირველი სართული („მაჩვიბ“) განკუთვნილი იყო საქონლისათვის, მეორე სართული საცხოვრებელს წარმოადგენდა, ხოლო მესამეს თავდაცვითი მნიშვნელობა ჰქონდა.

სვანეთში ბუნებრივ-გეოგრაფიუოლ გარემოს შესანიშნავად შეხამებული ასამდე ეკლესიაა შემორჩენილი. სვანური მცირე ზომის ეკლესიები ერთნავიანი და დარბაზული ტიპისაა. ისინი ძირითადად X-XV საუკუნეებშია შექმნილი და დამშვენებულია ფრესკებითა და ქართული წარწერებით, თუმცა, უფრო ადრე აგებული ეკლესიებიცაა. მაგალითად VIII საუკუნით თარიღდება ლაღამის ორსართულიანი ეკლესიის პირველი სართული, რომელსაც „ქრისტე“ ეწოდება. სვანეთი საქართველოს ერთადერთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეა, სადაც ეკლესიების გარეთა კედლებზე ფრესკები გვხვდება. ამასთანავე, გარე კედელზე შესრულებული ზოგიერთი ფრესკა საეკლესიო-სასულიერო მოვლენასთან როდია დაკავშირებული. მაგალითად, სოფლების ლასტხვერისა და ჩაჟაშის ეკლესიების გარე ფრესკებზე მოსე ხონელის „ამირანდარეჯანიანის“ რამდენიმე სიუჟეტია გამოსახული. გარეთა კედლების მოხატვის ტრადიცია მეტად იშვიათი მოვლენაა მსოფლიოს ხელოვნების ისტორიაში. იგი მხოლოდ ბალკანეთის ზოგიერთი ქვეყნის გვიანი ხანის ძეგლებზე გვხვდება. სვანეთში კი უფრო ადრეული, X-XIII საუკუნეების ეკლესიათა ფასადებია მოხატული.

საქართველოში ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობების მრავა-

ლფეროვნების გამო, საცხოვრებელი სახლებისა და სამეურნეო სათავსოების რამდენიმე კომპლექსი არსებობდა. სვანეთი ამ მხრივ ორიგინალურობით გამოირჩეოდა. ასევე ორიგინალური იყო აქ დასახლების სისტემაც. სვანეთში მხოლოდ რამდენიმე სოფელია ერთი გვარით დასახლებული. სოფლებში ორი, სამი და მეტი გვარის წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ. მაგრამ ამავე დროს, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ თითოეული გვარი სვანურ სოფელში უბან-უბან იყო დასახლებული. მაგალითად, მესტიის სოფელ ლეხთაგის ზედა უბანში ხერგიანები მკვიდრობდნენ, ქვედა უბანში – ჩართოლანები. იშვიათი არ იყო ერთი გვარით დასახლებულ უბანში სხვა გვარის წარმომადგენელთა ჩასახლებაც. ეს განსაკუთრებით ჩამოსიძებისას, ზესიძედ მოსვლის დროს ხდებოდა. იმ შემთხვევაში, თუ ქალს ძმები არ ჰყავდა, მას ქმარი სახლში მოჰყავდა და მემკვიდრეობით მამის ქონებას იღებდა. ასეთი რამ კი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში გამოირიცხებოდა. სვანეთში ჩვენ ვერ დავადასტურეთ ჩამოსიძების შემთხვევაში მეუღლის გვარზე გადასვლის ფაქტები. საქართველოს სხვა კუთხეებში კი ზესიძის მიერ გვარის შეცვლა (მეუღლის გვარზე გადასვლა) მემკვიდრეობის მიღების ერთ-ერთი პირობა იყო. სვანური სოფელი რომ ერთი გვარით შუა საუკუნეებშიც არ იყო დასახლებული, ამას XIII საუკუნის დოკუმენტებიც ამტკიცებს. მაგალითად, ბეჩოს ტერიტორიული თემის სოფელ დოლში აღნიშნლი დროისათვის 25 გვარზე მეტი მკვიდრობდა.

სამეურნეო ყოფა

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სვანეთის მეურნეობას მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის სიმბიოზი წარმოადგენდა. XX-XXI საუკუნეებში სვანეთის მთავარი სამიწათმოქმედო კულტურა კარტოფილია. შუა საუკუნეებში კი სვანებს ძირითადად ქერი, შვრია, ფეტვი, კანაფი მოჰყავდათ. XIX საუკუნეში სახნავსათესად ვარგისი იყო მიწის მთელი ფართობის მხოლოდ 1,1%. ლანდშაფტი უფრო მეტი ფართობის გამოყენების შესაძლებლობას არ იძლეოდა. ყველა მკვლევარი, ვინც სვანთა სამეურნეო

ყოფას შეეხო, ერთსულოვანია იმაში, რომ საქართველოს ამ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში მიწის დამუშავების უაღრესად მაღალი კულტურა არსებობდა. XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ავტორი ა. სტოიანოვი აღნიშნავდა: „(სვანეთში) სადაც კი შესძლებს სვანი ფეხი დადგას, იქ ან სახნავია ან სათიბი ... მიწის თითოეული გოჯი დამუშავებულია... ნათესი საუკეთესოა."[248] მაღალი მოსავლის მისაღებად სვანეთში ტრადიციული იყო თესლბრუნვის სისტემა, ნიადაგის სასუქით განოყიერება (იცოდნენ ნაკელის თოვლზე მიმობნევა, რაც აჩქარებდა თოვლის დნობას და დნობის პროცესში მიწა ადვილად შეიწოვდა მას), რწყვა. ნიკო ბერძენიშვილი სვანებს „არხის ოსტატებს" უწოდებდა. „ზემო სვანეთში, როგორც ეთნოგრაფიული მონაცემებით ირკვევა, მორწყვა სამეურნეო საქმიანობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილია და მისი წარმოების წესები და ხერხები ხალხის საფუძვლიან და ხანგრძლივ საწარმოო ცოდნა-გამოცდილებაზეა დამყარებული."[249]

სვანეთი საქართველოს თითქმის ერთადერთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეგიონია, სადაც სათიბები ირწყვებოდა და დღესაც ირწყვება, რაც ზაფხულის განმავლობაში ბალახის ორჯერ მოთიბვის საშუალებას აძლევდა აქაურ მკვიდრებს (ასეთივე ტრადიცია არსებობდა შავშეთ-იმერხევში). სასუქი სათიბებშიც შეჰქონდათ, რაც ორჯერ მოთიბვის საშუალებას იძლეოდა (ივლისის დასაწყისში და 1 აგვისტოდან). ისევ ეთნოლოგი მ. გეგეშიძე უნდა დავიმოწმოთ: „აქაურ სათიბებში ერთი გაზაფხულის განმავლობაში, როგორც წესი, ორი მოსავალი აიღება, ცალკეულ შემთხვევაში სამიც. ამ გარემოებას კი მხოლოდ მორწყვა განაპირობებს."[250] ეთნოგრაფიულ მონაცემებით,

---

[248]ციტირებულია *ა. გელოვანის* წიგნიდან: დასავლეთ საქართველოს მთიანეთი (სვანეთი) XIX საუკუნეში, თბ., 2003, გვ. 145.

[249]*მ. გეგეშიძე.* სარწყავი მიწათმოქმედება საქართველოში, თბ., 1961, გვ. 117.

[250]*მ. გეგეშიძე.* სარწყავი... თბ., 1961, გვ. 117.

განსაკუთრებით ხარისხიანი მეორედ მოთიბული ბალახისაგან მიღებული თივა იყო.

სვანები მატყლისაგან ამზადებდნენ ქუდებსა და ნაბდებს. სვანური ქუდები, რომლებიც მთელ საქართველოში მოწონებით სარგებლობდა და სარგებლობს, სამი ფერის (თეთრი, შავი და რუხი) მზადდებოდა. ოღონდ დღევანდელი სვანური ქუდები ერთგვარად მოდიფიცირებულია XIX საუკუნეში დამზადებულ ქუდებთან შედარებით. სვანურ ქუდებს ზემოდან ზონარები აქვს გადაჭიმული და ეს ზონარები ჯვრის გამოსახულებას ქმნის, რითაც სვანები ქრისტიანობისადმი ერთგულებას გამოხატავდნენ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ფაქტობრივად არაფერია ნათქვამი სვანური თხის ყველის შესახებ. ირკვევა, რომ აქ შესანიშნავ თხის ყველს ამზადებდნენ. ჩვენი ერთ-ერთი მთხრობელის ფილიპე ნაკანის ბიძას 200 სული თხა ყოლია. „თხის ნაწველისაგან ყველი კეთდებოდა. თეთრი, ქათქათა ყველი გამოსდიოდა. ახალი ყველი კარაქივით ძალიან რბილი იყო. ხის კასრებში ჩააწყობდნენ და ჩაპრესავდნენ. არტიომ ჩართოლანი იყო. მას 500 სული თხა ყავდა. 1960-იან წლებში სამეგრელოში, სოფელ ქვალონში აბარებდა თხის ყველს. ხრუშჩოვის დროს ჩამოართვეს. ბეჩოსაკენ გაიქცა და 100 თხა მაინც დაიტოვეს."

სვანთა სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირ-ურთიერთობები

მიუხედავად იმისა, რომ სვანეთი მაღალმთიანი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეგიონი იყო, ის ჩაკეტილი, დანარჩენი საქართველოსაგან მოწყვეტილი არ ყოფილა. სვანებს მჭიდრო სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები ჰქონდათ ჩრდილოეთკავკასიელ მთიელებთანაც იმ არაერთი გზითა და ბილიკით, რომლებიც საუკუნეების განმავლობაში იყო გაჭრილ-გაყვანილი.

სვანთათვის ნიშანდობლივი იყო გარე სამუშაოზე სიარული. მოსახლეობის ერთი ნაწილი — შრომისუნარიანი მამაკაცები დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ რეგიონში მიდიოდნენ სამუშაოდ. სვანების გარე სამუშაოზე წასვლა გვიანდელი მოვლენა კი არ

იყო, არამედ ის ისტორიის სიღრმეში წარმოიქმნა და არც სხვა მთიანი ეთნოგრაფიული მხარეებისათვის იყო უცხო. ეს ბუნებრივია, რადგან მთა სახნავ-სათესი მიწების ნაკლებობას განიცდიდა და მთიელები (ჩვენს შემთხვევაში, სვანები) ცდილობდნენ ოჯახის გამოკვებისათვის სხვადასხვა გზები ეძებნათ, რომელთაგანაც ერთ-ერთი გარე სამუშაოზე, ბარში სიარული იყო. სვანები გარე სამუშაოზე საქართველოს ბარის სხვადასხვა რაიონში სისტემატურად და ძველთაგანვე რომ დადიოდნენ, ამას ქართული საისტორიო საბუთებიც მოწმობენ. 1503 წლის „წიგნში ალექსანდრე მეფისა სვანთა მიერ ჯაფარიძეთა სასისხლოს გადასახადზე“ ვკითხულობთ: „მოხუედით და თქუენი ბიძანები თვალია და ივანე მოგუეწივნეს და შეგუებნეს. მოგუერია ცოდვა, ეშმაკის მანქანებითა შემოგუერივნეს. მერმე დაგიწყეთ მტერობა თქუენ, ჯაფარიძემან სარგის და აღარც გაგუიშუით საჯამაგიროდ, აღარც რაჭას და ლეჩხუმს სამუშირაოდ გამოვუიშუით. შუიდს წელიწადს ასრე ვიყუენით, რომე სრულიად სუანეთის ქუეყანასა საზიარებელს ველარ ვიშოვებდით და არც ვის მარილის გემო გუინახავს. მერმე მოგუჭირდა და აღარა ღონე გუქონდა, შევიყარენით და ოთხასი საპალნე ცხენი წარმოვიტანეთ, თუითოს ცხენს ოროლი კაცი წამოვჰყევით. ჩამოვედით ლეჩხუმს და რაც სავაჭრო გუახლდა გავჰყიდეთ და ვისაქმეთ. ავკიდეთ ღუინო და წამოვედით...“ „ოთხასი ცხენი ყუელას ღუინო ეკიდა, მისის საპალნით წაგუართუით.“ „ამას გარეთ სხუა მრავალ მტერობა გუიყავით და ვერსით საჯამაგიროდ ვერ გაგეპარენით, ამისი ღონე ვერ დავდევით, რომ გზა გუეშოვნა. ასი სუანი დვალეთისაკენ გავიპარენით, კახეთს საჯამაგიროდ წავედით“. „სხუა რასდენი ჭირი და მტერობა გარდაგუეკიდა, კაცის ენა როგორ იტყუის. ვიყუენით სრულიად ეცერს აქეთ რაც სუანეთი არის თორმეტს წელიწადს ასრე შეწყუდეულნი, რომ ვერც კახეთისაკენ ვიშოეთ საჯამაგირო გზა, ვერც სამცხისაკენ, და ვერც გურიისაკენ“[251].

[251]სწძ, I, თბ., 1986, გვ. 113-114.

ამრიგად, სასისხლო სიგელის ამონაწერებიდან აშკარად ჩანს, რომ სვანეთსა და მის მოსახლეობას საქართველოს ბართან სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირების გარეშე არსებობა არ შეეძლო. სვანები სამუშაოდ რეგულარულად დადიოდნენ არა მარტო მეზობელ რაჭასა და ლეჩხუმში, არამედ ისეთ დაშორებულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებშიც კი, როგორებიცაა გურია (დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირა რეგიონი), კახეთი (საქართველოს უკიდურესი აღმოსავლეთი მხარე), სამცხე (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს პროვინცია). ისიც ირკვევა, რომ გამომუშავებული ფულით სვანები ბარში ძირითადად ღვინოსა და მარილს ყიდულობდნენ. უღვინობის გამო ისინი წუხან, რომ ,,შუიდს წელიწადს ასრე ვიყუენით, რომე სრულიად სუანეთის ქუეყანასა საზიარებელს ველარ ვიშოვებდით". როგორც მართლმადიდებელი ქრისტიანებისათვის – სვანებისათვის ძნელი იყო ღვინის გარეშე არსებობა, ზიარება მის გარეშე წარმოუდგენელი იყო. ამავე დროს ღვინოს ისინი ძირითადი რელიგიური დღესასწაულების დროსაც იყენებდნენ. გადმოცემით სვანეთში ღვინო ძირითადად რაჭა-ლეჩხუმიდან შემოჰქონდათ ტიკჭორებით. ხშირად ღვინოს ველურ თაფლზე ცვლიდნენ. სვანებს ბარიდან სხვა პროდუქტებიც შემოჰქონდათ და ღვინის შესანახი ქვევრებიც, რომლებიც დღესაც მრავლად მოიპოვება როგორც ქვემო, ისე ზემო სვანეთში. ბარიდან მოტანილი ქვევრები სვანებს კოშკებშიც ჰქონდათ დაფლული. ომიანობა-შიშიანობის დროს თავდაცვის მიზნით კოშკში შესული და ჩაკეტილი სვანები ქვევრში სასმელ წყალს ინახავდნენ. საისტორიო საბუთებით ბარში წასულ სვანეთის მკვიდრთ გასაყიდად დიდი რაოდენობით მიჰქონდათ თაფლი და სანთელი.

სვანების სამეგრელოში გარე სამუშაოზე სიარულის შესახებ ცნობებს გვაწვდის იტალიელი არქანჯელო ლამბერტიც (XVII საუკუნე). ის წერდა, რომ ოჯახის საჭიროებისათვის სვანები ,,ზაფხულის დასაწყისს მუდამ ჩამოდიან ჯგუფ-ჯგუ-

ფად“, მუშაობენ სამეგრელოში „მოსავლის აღებამდე“, მერე „ბრუნდებიან შინ“, ხოლო ზამთარი რომ დადგება სვანები ჩამოდიან ოდიშში“ და არიან იქ „ზამთრის დასასრულამდე“[252], ე.ი. სვანები სამეგრელოში სამუშაოდ არა მარტო ზამთარში, არამედ ზაფხულშიც დადიოდნენ, თანაც ჯგუფ-ჯგუფად და იმ დროს, როდესაც მთაში სამუშაო არ ჰქონდათ. „XIX ს. 40-50-იან წლებში, როცა სამეგრელოსა და საბატონო სვანეთის მთავრებს შორის დაიძაბა ურთიერთობა და ერთმანეთთან ყოველგვარი კავშირი და მიმოსვლა აიკრძალა, თავისუფალი სვანეთის სოფელ იფარის აზნაურები ბესი და სულტან ქურდიანები რამდენიმე გლეხთან ერთად, იძულებულნი გახდნენ „უტყუარი პირობის დადებით“ ეთხოვათ სამეგრელოს მთავარ დადიანისათვის უფლება სამეგრელოში „თავისუფალი მსვლელობისა“ და „მოუშლელი ვაჭრობისა“[253]. ზემოთ მიმოხილული მასალებიდან აშკარაა, რომ სვანეთის მკვიდრთ არსებობისათვის მუდმივი კავშირი (სამეურნეო, სავაჭრო, ეკონომიკური) ესაჭიროებოდა საქართველოს ბარის რეგიონებთან, კავშირები არა მარტო ახლოს მდებარე და მოსაზღვრე მხარეებთან, არამედ უკიდურესად დაშორებულთანაც მუდმივი იყო.

სვანთა გარე სამუშაოზე გასვლას სხვა მხრივაც ჰქონდა დიდი მნიშვნელობა. რამდენიმე თვის განმავლობაში ბარში მასობრივად ჩამოსული სვანები ქართულ ენას ეუფლებოდნენ. ამის შესახებ ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში აღნიშნავდა ბეს. ნიჟარაძე: „საშუალება, რომლის წყალობითაც ქართული ენა ვრცელდება სვანეთი, სხვა არა არისრა გარდა სვანების მიმოსვლა-მოსვლისა ქართულად მოლაპარაკე მეზობლებთან. ამ უკანასკნელს წლებში მუშა სვანს შეხვდებით – ნამეტურ ზამთრობით: რაჭა-ლეჩხუმს, იმერეთს, გურიასა და ქართლში. სამი-ოთხი კვირა სრულიად საკმაოა, რომ სვანმა

---

[252] *ა. ლამბერტი.* სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1938, გვ. 167.
[253] *ა. გელოვანი.* დასავლეთ საქართველოს მთიანეთი (სვანეთი) XIX საუკუნეში, დისერტაცია, 2002, გვ. 160.

საყველპურო ქართული შეისწავლოს, ე.ი. შეისწავლოს იმდენად, რომ გაუჭირვებლად გამოიყენოს მგზავრობასა, მუშაობასა და ვაჭრობაში სხვის უშემწეოდ. ღარიბი ბუნება სვანეთისა ძალას ატანს სვანს, რომ სამუშაოდ წავიდეს საქართველოს დასახელებულ კუთხეებში. თანდათან მატულობს მუშა სვანთა რიცხვი და ამასთანავე მატულობს ქართულის მცოდნეთა რიცხვიცა. აქ ისიც უნდა ალვნიშნოთ, რომ სვანს დიდი სურვლი აქვს ქართულის შესწავლისა. არა ერთი მაგალითი ვიცით, რომ შეძლებული სვანი მუშებთან ერთად ჩამოსულა იმერეთს მხოლოდ იმ აზრით, რომ ქართული შეისწავლოს. ამ ქართული ენის შესწავლის სურვილს ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ ქართულის ცოდნა სვანს სასახელოდაც მიაჩნია‘‘[254]. ბ. ნიჟარაძე ცხენისწყლის ხეობის (სადადიანო) სვანეთის შესახებ აღნიშნავდა, რომ „7-8 წლისაზე მეტებმა ყველა მამაკაცმა იცის ქართული ენა‘‘. სვანეთში ისტორიულად ქართული ენა კარგად რომ იცოდნენ, ეს ჩანს იქიდანაც, რომ ყველა საისტორიო საბუთი შუა საუკუნეების სვანეთში თვით სვანთა მიერაა შედგენილი. ჩვეულებრივ, ყველა დოკუმენტს ბოლოს საბუთის შემდგენელის ხელმოწერაც ახლავს. ისინი ყოველთვის სვანეთის მკვიდრნი არიან. ბეს. ნიჟარაძის მიხედვით, „ქართული ცოდნა სვანს სასახელოდაც მიაჩნია‘‘ ე.ი. ქართულის ცოდნა ერთგვარი პრესტიჟი იყო. ტრადიციულ საზოგადოებაში კი პრესტიჟს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ასეთი პრესტიჟული ადამიანები კი ჩენილები, მახვშები, ხევისთავები იყვნენ, რომელთაც რიგითი მეთემეები მოწიწებით ეპყრობოდნენ.

ზემოთ მოყვანილი მასალა ცხადყოფს, რომ სვანეთს, ისევე როგორც საქართველოს მთიანეთის სხვა რეგიონებს, ბართან ურთიერთობის გარეშე, რაც გარე სამუშაოზე გასვლასთან ერთად („ლაქმა‘‘) სავაჭროდ სიარულსაც გულისხმობდა, არ შეეძლო არსებობა. „სვანეთის მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი

[254] *ბ. ნიჟარაძე.* წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 169-170.

განიცდიდა სახნავ-სათესი მიწების ნაკლებობას. აქ ვერ მოდიოდა იმდენი მოსავალი, რომ ოჯახი თუნდაც მინიმალურად უზრუნველეყო. ამასთან, ხანგრძლივი ზამთრის განმავლობაში, რაც 5-6 თვე გრძელდებოდა, სვანი შრომისუნარიანი მამაკაცების უმრავლესობა არ იყო დატვირთული სამეურნეო საქმიანობით. ის სამუშაო, რაც ზამთარში იყო შესასრულებელი, სახელდობრ, პირუტყვის მოვლა (აქ მთელი წლის განმავლობაში საქონელი ბაგურ კვებაზე იყო გადაყვანილი), შეშის დაჩეხვა, სახურავიდან თოვლის გადმოყრა და სხვა, თავისუფლად შეეძლოთ შეესრულებინათ ქალებს, მოხუცებს და ბავშვებს. ამიტომ შრომისუნარიან მამაკაცებს ზამთრის განმავლობაში შესაძლებლობა ჰქონდათ, თითქმის უკლებლივ, გასულიყვნენ გარე სამუშაოზე. ისინი მიდიოდნენ უმთავრესად სამეგრელოში, იმერეთში, ლეჩხუმში, გურიაში და აფხაზეთში“[255]. ამასთანავე ისიც გასათვალისწინებელია, რომ XIX საუკუნის შუა ხანებამდე სვანეთში ბევრი დიდი ოჯახი იყო, რომელშიც რამდენიმე ცოლშვილიანი ძმა ერთად ცხოვრობდა. საოჯახო ყოფის ეს ფორმა სვანებს საშუალებას აძლევდა, რომ ერთ-ერთი ძმა, თუ ამას აუცილებლობა მოითხოვდა, ზამთარში სვანეთში დარჩენილიყო, რაც მორიგეობასაც გულისხმობდა. გარე სამუშაოზე სიარული სვანთა ინტენსიურ მიგრაციულ პროცესებსაც ამუხრუჭებდა და სვანეთში მუდმივად ცხოვრობდა მოსახლეობის უფრო მეტი რაოდენობა, ვიდრე საქართველოს ამ გეოგრაფიულ რეგიონს შეეძლო გამოეკვება.

საშოვარზე გასული სვანები ბარავდნენ ბაღებსა და ვენახებს, ჭრიდნენ თხრილებს, ამზადებდნენ სამშენებლო მასალებსა და ხე-ტყეს. ჩვეულებრივ, სვანების გარე სამუშაოზე გასვლის ვადა ოქტომბრის ბოლო იყო, მთაში კი აპრილის თვის დასაწყისში ბრუნდებოდნენ. ე.ი. როცა სვანეთში სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოები იწყებოდა.

საქართველოს ბარის გარდა, სვანები გარე სამუშაოზე

---

[255] *ა. ჩარკვიანი.* სვანეთი, 1967, გვ. 159-160.

ჩრდილოეთ კავკასიაშიც მიემგზავრებოდნენ, რაც ძირითადად ზაფხულში ხდებოდა. ამ მიზნით სვანთა ჩრდილოეთ კავკასიაში გასვლა დასტურდება მთელი XIX საუკუნის მანძილზე. საქართველოს ბარში სვანთა დროებითი მიგრაცია თუ მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე ხდებოდა, მაგრამ როდის დაიწყეს მათ ჩრდილოეთ კავკასიაში ამ მიზნით გადასვლა, ცნობილი არაა. ჩრდილოეთ კავკასიში სვანები ძირითადად თიბავდნენ, მოსავალს იღებდნენ (სათიბად საქართველოს ბარში სვანების დროებით მიგრაციას ადრე შუა-საუკუნეებში გადმოცემებიც ადასტურებს. სვანეთის ცენტრალური სალოცავის – კალას კვირიკესა და ივლიტას ეკლესიაში დაცული ე.წ. ,,შალიანის" ხატის იმერეთიდან მოყვანა სწორედ სვან მთიბველებს მიეწერებათ). ა. ჩარკვიანის მიხედვით, ისინი ეზოს გალავნებსაც აგებდნენ. ჩრდილოეთ კავკასიაში სვანები, ჩვეულებრივ, ერთ თვეს რჩებოდნენ (ძირითადად აგვისტოში). ერთი თვის განმავლობაში სვანი მთიბავი ღებულობდა პირუტყვს, ზოგჯერ ფულსაც. პირუტყვი ორი-სამი წლის მოზვერი უნდა ყოფილიყო. დამატებით ხშირად ზრდასრულებულ ვერძსაც იღებდნენ. ცარიზმის დროინდელ რუსეთში მათი ღირებულება ერთად 20 მანეთს შეადგენდა. საქართველოს ბარიდან კი სვანეთის მკვიდრს სახლში, 1899 წლის მონაცემებით, საშუალოდ 130-დან 350-მდე მანეთი შეჰქონდა, 1888 წლის მონაცემებით – 140-დან 300 მანეთამდე. ალ. ჩარკვიანის მიხედვით[256], ჩრდილოეთ კავკასიაში სვანები სამუშაოდ XIX საუკუნეში ზამთარშიც დადიოდნენ. 1909 წლის საარქივო მასალით, ,,სვანეთის ბოქაულს გარე სამუშაოზე წამსვლელთათვის მარტო ზემო სვანეთში 1646 პასპორტი გაუცია. ამ დროს ზემო სვანეთის მოსახლეობა შეადგენდა 11.896 სულს, აქედან მამაკაცთა რიცხვი 6.000 იყო"[257].

სვანების გარე სამუშაოზე სიარული არც XIX საუკუნის ქართულ პრესას დარჩენია ყურადღების გარეშე: ,,სვანი, რომე-

[256] *ა. ჩარკვიანი.* სვანეთი, 1967, გვ. 162.
[257] *ა. ჩარკვიანი.* სვანეთი, 1967, გვ. 162.

ლსაც კი შრომა შეუძლია, სტუმარია თავის ოჯახში. წელიწადის სამ მეოთხედს ის მოკლებულია ოჯახის კერას: შემოდგომა-ზამთარში ის დასავლეთ საქართველოში მუშაობს ორიოდე გროშისათვის“[258]. სამეცნიერო ლიტერატურაში ისიც აღნიშნულია, რომ „სვანეთიდან, ჩვეულებრივ, გარე სამუშაოზე მიდიოდა ფიზიკურად შეძლებული, მძიმე სამგზავრო პირობების ამტანი და შრომისუნარიანი 18-50 წლამდე ასაკის მამაკაცობა“[259].

სვანთა გარე სამუშაოზე სიარულს საქართველოს ბარში ის მნიშვნელობაც ჰქონდა, რომ სვანები ეცნობოდნენ რა ბარს, ისინი გადასახლების შემთხვევაში ადგილებსაც შეიგულებდნენ და შიგადაშიგ მათი არაერთი წარმომადგენელი ბარში სამუდამოდ გადასახლდებოდა ხოლმე. დასავლეთ საქართველოში არაერთი სვანური წარმომავლობის გვარი მკვიდრობს. ბევრი მიგრანტი გვარს იცვლიდა და გადასახლების შემდეგ ახალ გვარსახელს იღებდა. მაგალითად, ოკრიბაში დღეს მცხოვრები არაერთი გვარი, გადმოცემით, სვანეთიდანაა მიგრირებული (ხორხომელიძე, შალიკიანი, ხერხაძე, ყიფიანი, სანდუხაძე, ბაბუხადია, მესხორაძე, გვეტაძე, სოფრომაძე, გაბრიაძე, სირბილაძე, ჟორჟოლაძე...)[260].

ამრიგად, გარე სამუშაოზე სიარულის შედეგი იყო ის, რომ სვანეთი ბართან იყო დაახლებული, „უძრავი და ერთ წერტილზე გაყინული არ ყოფილა“ (ნ. ბერძენიშვილი). გარე სამუშაოზე წასულ სვანს ბარიდან ცოდნა-გამოცდილება მოჰქონდა, რასაც მთაში ამკვიდრებდა. ფაქტობრივად, სავაჭრო და ეკონომიკურ-სამეურნეო ურთიერთობანი საქართველოს მთასა და ბარს შორის საუკუნეების მიღმა იყო ჩამოყალიბებული და ის XIX-XX საუკუნეებამდე არ შეცვლილა. ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზეც მთიელები და მათ შორის, სვანებიც რომ

---

[258]„კვალი“, №41, 1900

[259]*ა. გელოვანი.* დასავლეთ საქართველოს მთიანეთი (სვანეთი) XIX საუკუნეში, დისერტაცია, 2002, გვ. 162.

[260]*დ. შავიანიძე.* ოკრიბული გვარსახელები, 2002.

დადიოდნენ სავაჭროდ ბარში, ამის შესახებ ცნობა სტრაბონსაც აქვს დაცული, რომელიც აღნიშნავს, რომ შავი ზღვის ნაპირზე, დიოსკურიაში (დღევანდელი სოხუმი) კავკასიის მთებიდან 70 სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ხალხი იყრიდა თავს. ა. ლამბერტის ცნობით ქუთაისში მთებიდან ჩამოსულ სვანებს გასაყიდად მოჰქონდათ შინაური ნაწარმი, ნაბდები, შალი, თხა, ცხვარი.

ქართველ ისტორიკოსებს ის გზა-ბილიკებიც აქვთ დადასტურებული, რომლებითაც სვანები სარგებლობდნენ: „ზემო სვანეთიდან გარე სამუშაოზე შემდეგი გზებით დადიოდნენ: ლატფარით, მუშურით, ლასილით, ლენხერით, ლეშვინდით და სხვ. ამ გზებით შეიძლებოდა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებში გადასვლა. ჩრდილოეთ კავკასიაში კი სვანეთიდან გადადიოდნენ შემდეგი უღელტეხილებით: მაჩხაფარით, წანერით, ტვიბერით, ბაშილით, მესტიის, ბეჩოს, ჩუბეხევის და სხვ. გადასასვლელებით“[261].

მცირემიწიანობა იყო ძირითადი მიზეზი, რის შედეგადაც, ფაქტობრივად, სვანები ერთგვარ შუამავლებად იქცნენ ვაჭრობაში ჩრდილოეთ კავკასიას და საქართველოს ბარს შორის. „ყარაჩაელებისა და ბალყარელებისაგან სვანები მცირე ფასებში ყიდულობდნენ მსხვილფეხა რქოსან პირუტყვს, ცხენებს, თხებს, ასევე ნაბდებს, ქეჩებს, ჩერქეზულ ცხენებს, შალეულს და ორმაგ ფასებში ყიდიან სადადიანო სვანებთან, ხოლო ლეჩხუმში და სადადიაო სვანეთის ბაზრობებზე ნაყიდ ჩითეულით და წითელი საქონლით სვანები ამარაგებენ ყარაჩაელებსა და ბაქსანელებს. სადადიანო სვანები კი ზემო სვანეთში ყიდიან მარილს, ტყვიას, რკინას“[262]. ამასთანავე „სვანებს ყარაჩაი-ბალყარეთში გარდა აღნიშნულისა, მიჰქონდათ გასაყიდად მსხლისა და ვაშლის ჩირი („ლებადე“), ლამაზად დაწნული ხის კალათები და

---

[261]*ა. ჩარკვიანი.* სვანეთი, 1967, გვ. 164.

[262]საარქივო ცნობა ციტირებულია *ა. გელოვანის* სადისერტაციო ნაშრომიდან, გვ. 165.

იქ ცვლიდნენ ადგილობრივ ნაწარმზე, მატყლზე, საფენ და მოსასხამ ნაბდებზე და სხვ.“[263].

ამრიგად, სვანეთი საქართველოს არა მხოლოდ ისტორიულ-გეოგრაფიული, ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ, ისტორიულ-ადმინისტრაციული რეგიონი იყო, არამედ ის ერთიან ისტორიულ-ეკონომიკურ მხარესაც წარმოადგენდა. საქართველოს მთელი ისტორიის მანძილზე, ვერტიკალური ზონალობიდან გამომდინარე, ის ჩართული იყო ერთიან სამეურნეო-კულტურულ ურთიერთობებში, რაც საზოგადოებრივი შრომისა და საწარმოო საქმიანობის ისტორიულ-ტერიტორიულ განაწილებასთან იყო დაკავშირებული.[264]

ელის თუ არა საფრთხე სვანურ მეტყველებას

ბოლო დროს ქართულ პრესაში რამდენჯერმე დაიბეჭდა ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ დასავლეთ ევროპის ზოგიერთ სამეცნიერო წრეში ხშირად საუბრობენ მცირე ენების და, მათ შორის, საქართველოში მეგრულის, სვანური და წოვა-თუშურის (ბაცბური) გაქრობის შესახებ. შეიძლება დადგეს დრო, ამ ენებზე მოსაუბრენი აღარ იქნებიან. ამის გამო ზოგიერთი დასავლური ფონდი მათთვის ანბანის შექმნისა და სახარების (,,ახალი აღთქმის“) აღნიშნულ ენებზე თარგმნის სურვილს გამოთქვამს.

ქართველი ერი მსოფლიოს იმ ერებს (იტალიელები, გერმანელები, ჩინელები...) შორისაა, რომლისთვისაც დამახასიათებელი დიგლოსია. სალიტერატურო, სახელმწიფო და საღვთისმეტყველო ქართულ ენასთან ერთად ისტორიულად და დღესაც ქართველთა გარკვეული (მცირე) ნაწილი საუბრობს ქართულის მონათესავე სვანურსა და მეგრულ მეტყველებაზე და წოვა-თუშურ (ბაცბურ) ენაზე, რომელიც კავკასიურ ენათა ოჯახის ვაი-

---

[263]ეთნოგრაფიული წერილები სვანეთზე, შედგენილი *გ. ავალიანისა* და *გ. ზურაბიანის* მიერ, თბ., 1973, გვ. 138.

[264]*მ. გეგეშიძე.* მთის რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პერსპექტიული დაგეგმვის მეთოდიკის საკითხები (სვანეთის მაგალითზე) – სვანეთი, II (კომპლექსური შესწავლის მასალები), თბ., 1979, გვ. 54.

ნახური ჯგუფის ენებს მიეკუთვნება. მეგრული, სვანური და წოვა-თუშური საქართველოს მთელი ისტორიის მანძილზე მხოლოდ საოჯახო სალაპარაკო ენები იყო. სოციოლინგვისტური თვალსაზრისით ისინი, ჩვეულებრივ, ქართული ენის სხვადასხვა დიალექტებს უთანაბრდებიან. როგორც სამეგრელოს, ისე სვანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში მცხოვრებნი თავს მხოლოდ ქართველებად მიიჩნევენ. ორენოვნება მათ ხელს არ უშლიდათ ეთნიკური ცნობიერების განსაზღვრაში.

ქართველთა ეთნიკური ისტორიიდან აშკარაა, რომ საოჯახო სალაპარაკო ენა სრულიადაც არაა ეთნიკურობის, ეთნოსის ძირითადი და განმსაზღვრელი ნიშანი. ამ დებულების განსამტკიცებლად მეცნიერებს ხშირად მოაქვთ გერმანელების, ჩინელების, მორდველებისა და სხვა ხალხთა ორ და სამენოვნების შესახებ მაგალითები.

ელის თუ არა რაიმე საშიშროება სვანურ მეტველებას? შეიძლება თუ არა მეცნიერულად ამ კითხვაზე დადებითი ან უარყოფითი პასუხის გაცემა? მანამ, სანამ ამ კითხებს პასუხს გავცემთ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ისტორიულად სვანურზე მოლაპარაკეთა გეოგრაფიული არეალი უფრო ვრცელი იყო. სვანები, დღევანდელი სვანეთის გარდა, განსახლებულნი იყვნენ როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზეც. აფხაზეთის ტერიტორიის გარკვეულ მონაკვეთში სვანთა მკვიდრობას, უპირველეს ყოვლისა, ტოპონიმები გვიდასტურებს. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ქალაქ სოხუმის ისტორიული (ადრინდელი) სახელწოდება „ცხუმი“ სწორედ სვანურის საშუალებით იხსნება და ის „რცხილას“ ნიშნავს. მსგავსი ტოპონიმი („ცხუმარი“) ენგურის ხეობის სვანეთშიც გვაქვს. საისტორიო წყაროებით, ეთნოგრაფიულ-ენობრივი მონაცემებით ირკვევა, რომ სვანები ცხოვრობდნენ დღევანდელი ლეჩხუმისა და რაჭის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში და სვანეთის მოსაზღვრე სამეგრელოს მთიან ნაწილში.

სვანურ მეტყველებას ქართულმა ენამ (აგრეთვე: მეგრულმა და აფხაზურმა) ისტორიულად კიდეები „ჩამოჭრა“ და, ვფიქ-

რობთ, გაჩერდა იქ, სადაც უნდა გაჩერებულიყო. სვანურენოვანი ჯგუფების ქართულ ენაზე გადასვლა, უპირველეს ყოვლისა, განაპირობა იმან, რომ სახელმწიფო, სალიტერატურო და, რაც მთავარია, სალვთისმეტყველო ენა ქართული იყო. ამასთანავე, ამ თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა მოსახლეობის მიგრაციამ და შერევამ. გადამწყვეტი კი გეოგრაფიული გარემო იყო. ქართულ ენაზე მოლაპარაკე ჯგუფებმა მთისაკენ სიღრმეში უკვე აღარ წაიწიეს. მთის ჩაკეტილ ტრადიციულ საზოგადოებებში ქართული ენის გავრცელება (სვანურის გამოდევნის ხარჯზე) არამარტო შეფერხდა, არამედ შეჩერდა კიდეც.

მთის ტრადიციულ საზოგადოებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა საქორწინო ურთიერთობებს. ცნობილი ფაქტია და დადგენილია, რომ ერთი ენობრივი კოლექტივის მეორე ენობრივი კოლექტივით გადაფარვა ხშირად საქორწინო ურთიერთობებით იყო განპირობებული. თუ ერთი ენობრივი ჯგუფის წარმომადგენლები ქორწინდებიან სხვა ენობრივი ჯგუფის წევრებზე, ხდება ერთი ენობრივი ერთეულის მიერ მეორე ენობრივი ერთეულის გადაფარვა. ერთი ენიდან მეორეში ჯერ ლექსიკა იჭრება, შემდეგ დგება ორენოვნების ორ და სამთაობიანი პერიოდი. ორენოვნება კი საბოლოოდ ერთ ენაზე გადასვლით სრულდება. გამარჯვებული ხშირად ის ჯგუფი გამოდის, რომელიც რაოდენობრივად მეორეს სჭარბობს. ამასთანავე დიდი მნიშვნელობა აქვს იმასაც, თუ რომელი ენაა სახელმწიფო, სალიტერატურო და სალვთისმეტყველო ენა. ისტორიაში დადასტურებულია აგრეთვე ენობრივი და ეთნიკური ცვლილების თვალსაზრისით სოციალური ფაქტორის როლი; მაგალითად, აღმოსავლეთ კახეთში XVI საუკუნიდან უბატონო დაღესტნელი ხუნძებისა (ავარების) და წახურების ჩამოსახლებამ და ირანელთა და თურქთა მხარდაჭერამ, ქართველი გლეხი „გაალეკა“. მათ ფეოდალთა მიერ ექსპლუატაციას, თავისუფალ დაღესტნურ თემურ ურთიერთობებში ცხოვრება არჩიეს, რასაც შედეგად მათი ასიმილაციაც მოყვა. სოციალური მომენტი აღმოჩნდა გადამწყვეტი გერმანელი ლოტარინგიელებისა და ელზასელებისთვი-

საც.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ენა საუკუნეების განმავლობაში სვანურად მოლაპარაკეთათვის (დღევანდელი სვანეთის ფარგლებში) სახელმწიფო, სალიტერატურო და საღვთისმეტყველო ენა იყო, ქართულმა ენამ სვანეთში ვერ გადაფარა და ვერ გამოაძევა სვანური მეტყველება. რა იყო ამის მიზეზი? მიზეზი, როგორც აღვნიშნეთ, საქორწინო ურთიერთობებია. ისე ნუ წარმოვიდგენთ, რომ თითქოს სვანურ მეტყველებაზე მოსაუბრეთათვის აკრძალული იყო ქართულ ენაზე მოლაპარაკეებზე დაქორწინება. ასეთი ქორწინებები ისტორიულად ხდებოდა და ხდება დღესაც. მაგრამ მთავარი რაოდენობრივი ფაქტორი, პროცენტული მაჩვენებელია. ქართულენოვანი ქალების სვანურად მეტყველ მამაკაცებზე დაქორწინების პროცენტული მაჩვენებელი ისტორიულადაც და დღესაც მცირე იყო. ტრადიციულად იშვიათად ხდებოდა მთის ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოში ბარის ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოდან ქალის გათხოვება. ამ ტიპის საქორწინო ურთიერთობები მხოლოდ სვანეთისათვის კი არ იყო დამახასიათებელი, არამედ საქართველოს მთიანეთისა და მოსაზღვრე ბარის რეგიონების მთელი პერიმეტრისათვის. უბრალო ჭეშმარიტებაა, რომ ბარის მკვიდრი იშვიათად თხოვდება მთაში; ბარში ბუნებრივ-კლიმატური, სამეურნეო-ეკონომიკური თვალსაზრისით უკეთესი პირობები იყო. ბარელი ქალები ცხოვრების პირობების გაუარესებას გაურბოდნენ. მთიელი ქალები კი სიამოვნებით თხოვდებოდნენ ბარელ მამაკაცებზე. ამით ისინი საცხოვრებელ პირობებს იუმჯობესებდნენ. აქედან გამომდინარე ქართველი მთიელი მამაკაცების საქორწინო წრე ისევ მთის მკვიდრებით შემოიფარგლებოდა. ამ მხრივ გამონაკლისი არც სვანეთი იყო. სვანეთში მცხოვრები მამაკაცები საქორწინო პარტნიორს ისევ სვანეთში, სვანურად მეტყველთა წრეში ეძებდნენ. ამრიგად, სწორედ საქორწინო ურთიერთობა – სვანურად მეტყველ მამაკაცთა სვანურ მეტყველებაზე მოლაპარაკე ქალებზე დაქორწინება განაპირობებდა და განაპირობებს აქ სვანური ენის შემონახვას.

რა მდგომარეობა გვაქვს დღეს სვანეთში? თანამედროვე პირობებში კომუნიკაციის საშუალებანი უფრო მეტად უწყობს ხელს სვანურად მეტყველი და ქართულენოვანი ჯგუფების კონტაქტებს და აქედან გამომდინარე, მეტია ალბათობა ქართულენოვანი და სვანურად მეტყველი ადამიანების ერთმანეთზე დაქორწინებისა, უფრო სწორად, ქართულ ენაზე მოსაუბრე ქალების სვანურად მეტყველ მამაკაცებზე დაქორწინებისა.

ამისათვის ერთგვარი სოციოლოგიური დაკვირვება (გამოკვლევა) ჩავატარეთ. სანამ ამ გამოკვლევის შედეგებს გავეცნობით, უნდა აღვნიშნოთ ის, რომ რუსული საბჭოთა ეთნოგრაფიული მეცნიერება ორენოვანი (სხვადასხვაენოვანი) ჯგუფების საქორწინო ურთიერთობებით ფრიად იყო დაინტერესებული. მიზეზი მარტივი გახლდათ: მთელი საბჭოთა პერიოდის განმავლობაში რუსული ოფიციოზი დაინტერესებული იყო რუსული ენის არეალის გაფართოებით, გავრცელებით. ამიტომ რუსული საბჭოთა ეთნოგრაფიული მეცნიერება დიდ ყურადღებას აქცევდა შერეულ ქორწინებებს მთელი საბჭოთა კავშირის მასშტაბით. მოსკოვის ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ერთ-ერთი პრიორიტეტულ მიმართულებას სწორედ ბიეთნიკური, სხვადასხვა ენებზე მოლაპარაკე ჯგუფების ქორწინების შესწავლა, უფრო სწორად, რუსთა სხვა ეთნოსებზე დაქორწინება წარმოადგენდა.

საბჭოთა ეთნოგრაფებმა თავიანთი გამოკვლევებით დაადგინეს (მაგალითად, აკად. ბრომლეიმ), რომ შერეული, სხვადასხვაენოვანი ადამიანების დაქორწინების შემთხვევაში ერთ-ერთ ენას საფრთხე არ ემუქრება, თუ ასეთ ქორწინებათა რიცხვი 15%-ს არ აჭარბებს. მხოლოდ 15%-ზე ზემოთ შეიძლება ერთ ენას მეორის სასარგებლოდ საფრთხე დაემუქროს.

აღნიშნული თეორიიდან გამომდინარე და ამის გათვალისწინებით, დღევანდელი სვანეთის ტერიტორიაზე, როგორც ცხენისწყლის, ისე ენგურის ხეობებში ერთგვარი ეთნოსოციოლოგიური გამოკვლევა ჩავატარეთ. სვანეთის ტერიტორიული თემებისა და სოფლების შერჩევის მიხედვით გავარკვიეთ საქორწინო წყვილთა ენობრივი მიმართულებები.

კერძოდ, სვანეთში მცხოვრებ მამაკაცებს საიდან ჰყავთ მეუღლე (ცოლი) მოყვანილი, ვისთან ამყარებენ ისინი საქორწინო ურთიერთობებს.

ენგურის ხეობის სვანეთის (მესტიის რაიონი) ცენტრი – დაბა მესტია დღეს რამდენიმე ყოფილი სოფლისა და ტერიტორიული ერთეულის ერთობლიობას წარმოადგენს. აქედან ზოგიერთი ტრადიციული დასახლებაა და ზოგიერთიც ახალი. ძველი ტრადიციული დასახლებებია: ლაღამი, ლანჩვალი, სეტი და ლეხთგი. ყველა დასახლებაში შევისწავლეთ საქორწინო წყვილთა ვინაობა. ლაღამში 33 საქორწინო წყვილიდან 32 სვანი მამაკაცი სვანეთისავე მკვიდრ ქალზეა დაქორწინებული. მხოლოდ ერთს ჰყავს მეუღლე სამეგრელოდან. ლალვერში 28 საქორწინო წყვილიდან 27 სვანურია და აქაც მხოლოდ ერთი ოჯახის დიასახლისია ბარიდან გამოთხოვილი. ლალაიდში 29 საქორწინო წყვილია აღრიცხული; აქედან 27 ადგილობრივი წყვილია. ერთი რძალი უკრაინელია, მეორე კი ბალყარელი ჩრდილოეთ კავკასიიდან. ლეგაბში 17 საქორწინო წყვილი აღირიცხა: 16 სვანური წყვილია და მხოლოდ ერთი რძალი ჰყავთ თბილისიდან – ეთნიკურად ოსი. აეროპორტის დასახლებაში 58 საქორწინო წყვილია, რომელთაგანც 52 ადგილობრივია და მხოლოდ 6-ია მოსული რძალი: 3 სამეგრელოდან, ერთი – თბილისიდან და ერთი – კახეთიდან; ერთი კი ეთნიკური არაქართველია (უკრაინელი). ლანჩვალში 45 საქორწინო წყვილიდან მხოლოდ ორია არაადგილობრივი: ერთი ბათუმელი ქართველია და მეორე – რუსი.. სეტის უბანში 145 საქორწინო წყვილიდან 128 ადგილობრივია, 17 კი – შერეული, მათ შორის, 8 რძალი აღმოსავლეთ საქართველოდან, 7 – დასავლეთ საქართველოდან, ერთი რუსია და ერთი – უკრაინელი. დღევანდელი მონაცემებით, ლეხთაგში 20 საქორწინო წყვილია. ამათგან მხოლოდ ერთია დასავლეთ საქართველოდან (იმერეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარიდან) გათხოვილი, 19 კი ადგილობრივი წყვილია.

ამრიგად, თუ დავთვლით დაბა მესტიის მონაცემებს, შემ-

დეგ შედეგს მივიღებთ: 375 საქორწინო წყვილიდან ადგილობრივია 344 (ე.ი. 344 სვანი მამაკაცი დაქორწინებულია 344 სვან ქალზე). სვანეთის გარედან მოყვანილ რძალთა რაოდენობა მხოლოდ 31-ს შეადგენს. გარედან მოყვანილ რძალთა პროცენტული რაოდენობა დაბა მესტიაში 8%-ზე ოდნავ მეტია. როგორც უშუალო დაკვირვებით გაირკვა, დაბა მესტიაში (და სხვა დასახლებულ პუნქტებშიც) გარედან მოყვანილ რძალთა საოჯახო სასაუბრო ენა ძირითადად სვანურია. არამარტო ეთნიკური ქართველები, არამედ არაეთნიკური ქართველებიც (რუსები, უკრაინელები, ბალყარელები) მშვენივრად მეტყველებენ სვანურად.

ლენჯერის საზოგადოებაში (ტერიტორიულ თემში) ორი სოფლის მონაცემები დავაფიქსირეთ. სოფელ ნესგუნში 50 საქორწინო წყვილია. აქედან 47 ადგილობრივია და მხოლოდ სამი რძალი სვანეთის გარედან, აღმოსავლეთ საქართველოდან, დასავლეთ საქართველოდან და აფხაზეთიდან (გალის რაიონი) არის მოყვანილი. სოფელ ლაშთხვერში 32 წყვილი აღვრიცხეთ. მათგან 30 ადგილობრივია; ერთი რძალი დასავლეთ საქართველოდან (სამეგრელო) არის გამოთხოვილი, ერთიც – უკრაინიდან. საერთო ჯამში ლენჯერში ჩვენს მიერ აღრიცხული 82 საქორწინო წყვილიდან მხოლოდ 5 რძალია სვანეთის გარედან მოსული, რაც 1,3%-ს შეადგენს.

კალის თემში დღეს ხუთი პატარა სოფელია. აქ სულ 20 საქორწინო წყვილი აღვრიცხეთ. მათ შორის არც ერთი რძალი არაა ბარიდან გამოთხოვილი. ასე რომ, აქ არასვანი რძლების რაოდენობა 0%-ია.

ლატალის თემში ცხრა სოფლის მონაცემები მოვიპოვეთ. 154 საქორწინო წყვილიდან 145 ადგილობრივია. მხოლოდ 9 რძალია სვანეთის ფარგლებს გარედან მოყვანილი (სამეგრელოდან, აფხაზეთიდან, ლეჩხუმიდან, იმერეთიდან). ლატალში არასვანურენოვანი რძლების რაოდენობა 6%-მდეა.

ცხუმარის თემში, სამი სოფლის (ტვიბერის, ლეზგარისა და ლაბსყალდას) მონაცემებით, 58 წყვილია; 50 – სვანურენოვანია, რვა რძალი – გარედანაა მოყვანილი. მათ შორის, ოთხი

რუსია, რომლებიც აქაურ მამაკებმა რუსეთში სამხედრო-სავალდებულო სამსახურის მოხდის დროს შეირთეს. გარედან მოყვანილ რძალთა რაოდენობა აქ 14%-ია. მაგრამ რუსი ეროვნების ოთხ ქალს თუ გამოვრიცხავთ (რადგან ისინი არაქართულენოვანნი არიან), მაშინ ეს რაოდენობა ქართულენოვანი რძლებისა 7% იქნება.

ზემო სვანეთის ბეჩოს სასოფლო თემში, სამი სოფლის (უშხვანარი, ცხეკვანი და ქართვანი) მონაცემებით, 72 წყვილია. 71 წყვილი ადგილობრივი, სვანურია და მხოლოდ ერთია იმერეთიდან მოყვანილი რძალი, რაც პროცენტუალდ 1,2 უდრის.

ნაკრის თემში 85 წყვილში მხოლოდ 6-ია გარედან მოყვანილი რძალი; თანაც აქედან 5 რუსია. გარედან მოყვანილი რძლების რაოდენობა 7%-ს შეადგენს. თუ გამოვრიცხავთ რუსი ეროვნების ქალებს, მაშინ ეს პროცენტული მაჩვენებელი 1,8 იქნება.

ეცერის თემში 90 დაქორწინებულ წყვილში გარედან, საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებიდან შვიდი რძალია მოყვანილი, ე.ი. 83 ადგილობრივია. სვანეთის გარედან მოყვანილ რძალთა რაოდენობა 7,5%ია.

მულახის თემის სამ სოფელში (ჩვაბეშში, ცალდაშში და ჟაბეშში) მდგომარეობა ასეთია: 50 დაქორწინებული წყვილიდან 44 ადგილობრივია და 6 შერეული. გარედან მოყვანლი რძლების რაოდენობა მულახში 3,3%-ია.

ხაიშის სასოფლო საკრებულოს ერთ სოფელ იდლიანში 60 დაქორწინებული წყვილია აღნუსხული. მხოლოდ ერთი რძალია აქ გარედან გამოთხოვილი, რაც პროცენტულად 0,6-ს უდრის.

მთლიანად ზემო სვანეთში, ანუ ენგურის ხეობის სვანეთში (ადმინისტრაციული მესტიის რაიონი) გარედან მოყვანილ რძალთა რაოდენობა 5%-ზე ოდნავ მეტია. ამდენად, ქართულენოვანი და არაქართულენოვანი რძლების რაოდენობა სვანურ მეტყველებას აქ რაიმე საფრთხეს არ უქმნის. დაკვირვებით აშკარაა, რომ გარედან მოყვანილი რძლები თავისუფლად მეტყვე-

ლებენ სვანურად და საოჯახო სალაპარაკო ენაც მათთვისაც სვანურია, ოღონდ ზოგიერთს უჭირს სვანურისათვის დამახასიათებელი რამდენიმე სპეციფიკური ბგერის გამოთქმა.

რა მდგომარეობა გვაქვს ამ მხრივ ცხენისწყლის ხეობის სვანეთში (ქვემო სვანეთი, ანუ ადმინისტრაციული ლენტეხის რაიონი)? გაგვაჩნია სამი სოფლის: ჟახუნდერის, ჩუკულისა და ჩიხარეშის მონაცემები. ჟახუნდერში 50 წყვილიდან 6 რძალია იმერეთიდან და ლეჩხუმიდან გამოთხოვილი. აქ გარედან მოყვანილი რძლების რაოდენობა 12%-ია.

სოფელ ჩუკულის 45 დაქორწინებული წყვილიდან მხოლოდ ორია აქ გამოთხოვილი (ერთი ლეჩხუმიდან, მეორე – იმერეთიდან). არასვანურად მეტყველი რძლების პროცენტული რაოდენობა ჩუკულში 4,4-ია.

სოფელ ჩიხარეშში აღრიცხული 30 წყვილიდან 3 რძალია საქართველოს სხვა მხარეებიდან მოყვანილი, ე.ი. 10%.

ცხენისწყლის ხეობის სვანეთის (ლენტეხის რაიონის) მონაცემები ასეთია: 93% ადგილობრივი, სვანურად მეტყველი რძალია და მხოლოდ 7% ქართულენოვანი. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ეს 7% არასვანურენოვანი ქალებისა მშვენივარად საუბრობს სვანურად. ამრიგად, არასვანურენოვანი რძლების რაოდენობა სვანურ ენას რაიმე საშიშროებას არ უქმნის, ოღონდ ცხენისწყლის ხეობის სამი თემიდან ლენტეხის თემში უფრო მეტი რაოდენობითაა შესული ქართული ლექსიკური ერთეულები. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან ცხენისწყლის ხეობის ლენტეხის თემი ძალიან ახლოსაა ლეჩხუმთან (ცაგერის რაიონთან). ამასთანავე, დღევანდელ ყოფით ცხოვრებაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს საინფორმაციო საშუალებები (განსაკუთრებით ელექტრონული პრესა) და სვანურში არამხოლოდ ქართული, არამედ უცხო სიტყვების გაჩენა მოულოდნელი არაა. სვანეთი ხომ არასდროს ყოფილა ჩაკეტილი, იზოლირებული და მითუმეტეს – ახლა. სვანები ცდილობენ თავიანთი საოჯახო მეტყველება შემოინახონ. ამ თვალსაზრისით ნიშანდობლივია ერთი ასეთი ნოვაცია. თუ სუფრაზე სვანურის არმცოდნე ადამიანი

არაა, ისინი ერთმანეთს ეჯიბრებიან არა იმაში, თუ ვინ უფრო მაღალფარდოვან სადღეგრძელოს წარმოთქვამს, არამედ იმაში, სადღეგრძელოს წარმოთქმისას ვინ უფრო ნაკლებად შეურევს ქართულ სიტყვას. ინფორმატორთა გადმოცემებით კი ასეთები საკმაოდ არიან.

დღეს სვანურ მეტყელებას თუ რაიმე უქმნის საშიშროებას, ეს მოსახლეობის ინტენსიური მიგრაციაა. ზემოთაც აღვნიშნეთ და კვლავ გვინდა გავიმეოროთ, რომ საქართველოს მთიანეთის ეს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე მუდმივად კვებავდა საქართველოს ბარს. მოსახლეობის ნამატი ბარში გადადიოდა, მაგრამ ისე და იმ რაოდენობით, რომ მოსახლეობის თითქმის ერთი და იგივე რაოდენობა სვანეთში მუდმივად რჩებოდა; მეტნაკლებად ის სტაბილური იყო. უკანასკნელი ორი ათეული წლის განმავლობაში კი დაიწყო სვანთა ინტენსიური ჩასახლება აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ბარის რაიონებში, რაც უპირველეს ყოვლისა, გამოწვეულია ეკოლოგიური კატასტროფებით (მეწყერები, ზვავები).

მიგრაციები სვანეთიდან

ბარის სხვადასხვა რაიონებში სვანები ძირითადად კომპაქტურად არიან ჩასახლებულნი, რაც ჯერჯერობით ხელს უწყობს სვანური მეტყელების შენარჩუნებას. მაგრამ ამ რაიონებში მისი შენარჩუნების არავითარი გარანტია არ არსებობს. რამდენიმე თაობის შემდეგ, ალბათ, სვანური ენა აქ დავიწყებას მიეცემა. მთავარი ფაქტორი, რის გამოც დღეს სვანები ახალ საცხოვრებელ გარემოში სვანურ მეტყველებას ინარჩუნებენ და არ ივიწყებენ მას, ეს ძალზე განვითარებული ტრადიციული ნათესაური ურთიერთობებია. უმეტეს შემთხვევაში მიგრანტებს მთაში დარჩათ ნათესავები (ძმა, და, ბიძაშვილი), რომლებთანაც ისინი ჯერჯერობით კავშირს არ წყვეტენ. სვანეთი ამავე დროს ბარში ჩასახლებულთათვის არის საზაფხულო სააგარაკო ადგილი. ნათესაური ურთიერთობებიდან გამომდინარე (გადასახლებულებმა რომ არ დაკარგონ კავშირი ერთმანეთთან და წინაპართა საცხოვრებელთან), მათ შემოიღეს ახალი დღესასწაული –

საგვარეულო შეკრებები. ასეთი შეკრებები ეწყობა მთაში არსებული სასოფლო და სათემო რელიგიური დღესასწაულების დროს. ცხენისწყლის ხეობის სვანეთში (ლენტეხის რაიონი) ასეთი საგვარეულო თავყრილობის მოწმე გავხდი ჩოლურის თემის სოფელ მუწდში. ამ სოფელში ორი გვარი – ხაბულიანები და კვასტიანები მკვიდრობენ. 2003 წლის 28 ივნისს ამ სოფელში მთავარანგელოზის დღესასწაულზე ზემოხსენებული ორივე გვარის ხალხი შეიყარა, ადგილობრივებთან ერთად რელიგიური დღესასწაული იზეიმეს და წინაპართა საცხოვრისიც მოინახულეს. ჩულურის თემის სოფელ მუწდში სულ 350 კაცი იყო შეყრილი, როგორც ადგილობრივი, ისე მოსული. ჩვეულებრივ, ასეთი თავყრილობები ტრადიციული ტრაპეზით მთავრდება ხოლმე.

შუა საუკუნეებსა და XIX საუკუნეში სვანთა მთიდან მიგრაციას ჯგუფური ხასიათი არ ჰქონდა. სვანთა მიგრაცია ინდივიდუალური ხასიათისა იყო. მაგრამ XX საუკუნეში, საბჭოთა ხელისუფლების დროს არაერთხელ ჩაასახლეს გეგმიურად (და სხვა ქართველი მთიელები) ბარის რაიონებში. პირველი ასეთი ჩასახლება XX საუკუნის 30-იან წლებში მოხდა, როდესაც ენგურის ხეობის სოფელ იფარის მოსახლეობა კახეთში ჩაასახლეს (სოფელი კახიფარი). აღსანიშნავია აგრეთვე სვანთა გადასახლება 1948 წელს დასავლეთ საქართველოს ბარის რაიონებში[265]. ცხენისწყლის ხეობის სვანეთიდან არაერთი ოჯახი გადაასახლეს გურიაში (ოზურგეთის რაიონი) და იმერეთში (ხონისა და წყალტუბოს რაიონები). ამავე რაიონებში აქედანვე 1966-1970 წლებში 100-მდე ოჯახი გადასახლდა. როგორც სტატისტიკოსების მიერაა გამოანგარიშებული XX საუკუნის 50-60-იან წლებში ქვემო სვანეთიდან დასავლეთ საქართველოს ბარში ორგანიზებული წესით 487 ოჯახი გადასახლდა[266].

[265] *ა. კაცაძე.* საქართველოს მთის მოსახლეობის თანამედროვე მიგრაცია, თბ., 1977, გვ. 80.
[266] *ა. კაცაძე.* საქართველოს მთის... თბ., 1977, გვ. 50.

1968-1969 წფლებში ბევრი ოჯახი გადაასახლეს ენგურის ხეობის სვანეთიდან (კალა, მულახი, ლატალი, უშგული, იფარი) თბილისის საგარეუბნო ზოლში (სოფლები: ლილო და კრწანისი). კომპაქტური დასახლებები შექმნეს სვანებმა ზუგდიდის, წალენჯიხის, ჩხოროწყუსა და სენაკის რაიონებში.

ტრაგიკული იყო სვანეთისათვის 1987 წელი. ერთი თვის განმავლობაში მეწყერმა, ზვავმა და წყალდიდობამ 2000-მდე სახლი დაანგრია; დაიღუპა 87 ადამიანი. დიდი მსხვერპლისა და ნგრევის მიზეზი ძირითადად ის იყო, რომ ადამიანებმა უარი თქვეს თავიანთი წინაპრების მიერ ნაანდერძევ ტრადიციულ ურთიერთობაზე ბუნებასთან: ხე-ტყე გაიკაფა იქ, სადაც მისი გაკაფვა არ შეიძლებოდა, მიწა დაამუშავეს იქ, სადაც მისი დამუშავება არ შეიძლებოდა, სახლი ჩადგეს იქ, სადაც მისი ჩადგმა არ შეიძლებოდა. უსახლკაროდ დარჩენილები აღმოსავლეთ საქართველოში, ქვემო ქართლის რაიონებში ჩაასახლეს. ასე გაჩნდა სვანური დასახლებები ბოლნისის (280 ოჯახი), დმანისის (200 ოჯახი), გარდაბნის (350 ოჯახი), საგარეჯოს (55 ოჯახი), თეთრიწყაროს (800 ოჯახი) რაიონებში. ამ უკანასკნელში ძირითადად ლენტეხის რაიონიდან გადასახლებულები ჭარბობენ. აქედანვე ამავე პერიოდში დასავლეთ საქართველოში (ოზურგეთი, ხონი, ხობი) 140 ოჯახი გადასახლდა. მოგვიანებით ზემოთ დასახელებული რაიონები ახალი მიგრანტებით შეივსო.

სვანთა ეს ორგანიზებული გადასახლება ბარის რაიონებში ერთგვარად ნეგატიური აღმოჩნდა თვით სვანეთისათვის. მთელი რიგი სოფლები დაიცალა მოსახლეობისაგან, ან კიდევ, მთელ რიგ სოფლებში საცხოვრებლად მოსახლეობის მინიმალური რაოდენობა დარჩა. მაგალითად, როგორც აღნიშნავენ, უშგულის თემში 1994 წლისათვის 120 კომლის ნაცვლად მხოლოდ 35 ოჯახი დარჩა, ჩაჟაში 20-ის ნაცვლად – 5, მულახის თემის სოფელ ჟამუშში 90 ოჯახის ნაცვლად – 10 ოჯახი. ადიშში თუ 75 კომლი მკვიდრობდა, გადასახლების შემდეგ ეს რაოდენობა 40-მდე დავიდა. კალაში 170 ოჯახი იყო და 40 ოჯახი

დარჩა[267].

სვანეთის მოსახლეობისაგან დაცლის საშიშროება უკანასკნელ წლებში უფრო გაძლიერდა წყალდიდობებისა და მეწყერების შედეგად. 1979 წლის აღწერით ლენტეხის რაიონში თუ 12.974 ადამიანი მკვიდრობდა, 2002 წლის აღწერით ეს მაჩვენებელი 8.991-მდე დავიდა. მესტიის რაიონში 1979 წელს 17.884 კაცი ცხოვრობდა, 2002 წელს – 14.248. უკანასკნელი სამი ათეული წლის განმავლობაში სვანეთის მოსახლეობა 7.319 ადამიანით შემცირდა. ხელისუფლება ცდილობს დაეხმაროს მათ, მაგრამ ეს დახმარება უმნიშვნელოა. მოსახლეობის დიდი ნაწილი ბარში ჩასახლებას მოითხოვს. სვანეთში მოსახლეობის დამაგრებას ხელს უშლის ცუდი და მოუვლელი გზებიც. აქ მოსახლეობის დარჩენა-დამაგრება აუცილებელია, რათა შევინარჩუნოთ საქართველოს ეს უნიკალური ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე თავისი ადათ-წესებით, ტრადიციებით, წესჩვეულებებითა და, რაც მთავარია, განსაკუთრებული მეტყველებით. სვანეთში დაუნჯებულია უნიკალური ქრისტიანული ეკლესიები, ჯვრები, ხატები; მხოლოდ სვანეთში გვაქვს ამ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარისათვის დამახასიათებელი ორიგინალური კოშკები. მოსახლეობისაგან სვანეთის დაცლის შემთხვევაში კი მათ პატრონი აღარ ეყოლებათ. ამ კუთხის მატერიალური კულტურის, ყოფა-ცხოვრების, მეტველების გადარჩენის ერთადერთი გზა ტურიზმის განვითარება შეიძლება აღმოჩნდეს. ამისათვის კი კომუნიკაციების განვითარება, შესაბამისი ინფრასტრუქტურის შექმნაა საჭირო.

---

[267] *ლ. ნიჟარაძე.* სვანების მიგრაცია და მათი განსახლების არეალები საქართველოს ტერიტორიაზე. – ქართული ეთნოლოგია, I, 2005, გვ. 139.

Roland Topchishvili

Svaneti and Its Inhabitants

(Family Names and Ethno-historical Studies)

The Georgian people are one of those, who have maintained selfhood among old nations up to date. The Georgian state, which was formed on the verge of IV-III centuries B.C., besides the Georgian population, included non-Georgians as well. At the same time, according to the Georgian historical sources, the non-Georgian population was thought as a part of the Georgian nation. According to the mentioned historical sources, the linguistic moment did not matter. Georgian-speaking Megrels, Svans and Dvals were considered as Georgians. Megrels and Svans consider themselves Georgians even today and in their opinion, they speak old Georgian language. As for Dvalis, it is difficult to say anything about their language today. As scientists suppose (taking into consideration onomastics data), the Dval language was one of the Georgian languages which was placed between Svan and Megrelian and moreover, it had the common with the latter (R. Topchishvili, Issues of Settling Ossethians in Georgia and Ethno-history of Shida (Inner) Kartli, Tbilisi, 1997, pp. 6-72; The same author, Ethno-historical Etudes, Tbilisi, 2005, pp.169-189). Tsova-tushi people have their own spoken language (Batsburi). They think that they are Georgians, too. Mentioned languages used to be only the family spoken languages for centuries and from the sociolinguistic point of view, they are equal to the Georgian language dialects. The state, official, church and literary language was only Georgian in Svaneti as well as in Samegrelo and Dvaleti.

Thus the Georgian nation has always been a union of people speaking several languages. The fact that the language is not the basic determiner of ethnos can be proved by several analogies from the ethnic history of the world people. For example, lower German speech is different from literary German – “plat-Deutch”. Mordovians speak two languages (Erzian and Moksha). It is known that during his visit in Moscow, when Mao-Dze-Dun made his speech at M. Lomonosov University, many of Chinese students listened to the text with the help of an interpreter.

During the whole long history of Georgia, Svaneti has been its historical-geographical and historical-ethnographical part. It had the different status both in the unified Georgian state and West Georgia (first it was the part of Egrisi or Colkheti, then Abkhazia). In comparison to other historical-ethnographical parts of Georgia, as

mentioned above, Svaneti has been distinguished by having its own family spoken language (one of the Georgian languages). At the same time, the inhabitants of Svaneti have always considered themselves as the inseparable part of the Georgian ethnos. In this case, language was not a precondition for them to realize themselves as different ethnos. Even today the Svans think that the old Georgian lexical units have been maintained by the Svan language. In this view, the question asked by a six-year-old girl is very remarkable: “What is for water in Svanuri?” And the answer was followed by her: “lits”. In Georgian “litslitsi” of water (a glass full of water) is the same as Svan or old Georgian word “lits”.

Why the Svaneti inhabitants considered themselves to be the inseparable part of Georgian ethnos is caused by several reasons, which will be more obvious at the end of the research. Here we think it necessary to mention those historical conditions according to which, the inhabitants in the Svaneti historical-ethnographical region realize themselves as Georgians. The first thing is that historical traditions confirm and as is also said, both Svans and Megrels are the branches of one people (tribe). Second reason, and one of the decisive, is living in one country (Georgian state). And it caused the condition that Svans could participate similarly in the formation of Georgian culture like other representatives of the historical-ethnographical parts of Georgia. Third and of not less importance is the common belief – Orthodox trend of Christianity. As for church, Svans have always been depended on Georgian Church. (at least since the IX century) and the Church language has always been only the Georgian language. It was impossible to imagine that earlier and in the developed middle ages, a group of people the number of which ranged 25 to 30 thousand could create their own written language. Svaneti was a particular region due to the certain view that unlike other mountainous regions of Georgia, feudal society (Georgian Feudal System) was deeply established, although in the later centuries it refused some of its principles in some places. The natural geographical conditions of Svaneti should be taken into consideration. It could not exist independently without being integrated into the Georgian state system. Locally produced agricultural products have never been enough for Svan people (not only for them but for other mountain people as well) and it always had agricultural and cultural links with the rest parts of Georgia. To begin with,

examples of looking for outer jobs will be enough. This fact was fixed in the Georgian historical documents even in the XV century. It is clear from the documents that Svans who were going to the lower parts to look for work brought a number of goods or products, especially salt and necessary sacramental wine for every Christian. The document makes it clear that looking for the seasonal work in the Georgian lowland historical-ethnographical parts was traditional (Svaneti Written Monuments, I, Edited by V. Silogava, Tbilisi, 1986, pp. 112-116). At the same time, this event (looking for outer jobs) helped the population of Svaneti to move comparatively easily to the different parts of Georgia (mostly to the West Georgia). Svan people's movement to look for the seasonal jobs for a long time caused their bilingualism as well. Historically all the Svans could speak Georgian besides the Svan language. Christian belief made it obligatory for them as they could use religious books only in the Georgian language. So that, Svaneti as the mountainous region containing only the certain number of population, always strengthened both the west and the east Georgia with its surplus population. Moreover, from the demographical point of view, historically the lowland always made it possible, as due to frequent invasions, it often experienced the lack of the population. In the west Georgia (in Imereti, Lechkhumi, Samegrelo) there are several kins who consider Svaneti to be their original place (see D. Shavianidze).

Despite the fact that the inhabitants of Svaneti have actively been involved in the Georgian state and cultural system throughout the long history of Georgia, they managed to maintain their language, original ethnographical style of living and customs deep roots of which are inseparable part of the common Georgian culture. They maintained a lot of ethnographical realties (like other highlanders of Georgia) which were lost by the lowland centuries ago. Besides, as they shared neighbourhood with the North Caucasus highlanders (since the XV century with Turkish speaking Balkarian and Karachaelian people), Svans had tight links with them and these links were carried out by the Georgian central government with the help of the Svans.

It is mentioned in the Georgian historiography that Georgian mountainous parts functioned autonomously in the unified Georgian feudal state system. This particular opinion of the Acad. G. Melikishvili, shared by the most researchers, makes it clear that it refers to Svaneti. This opinion does not spread to Thkheniskali Gorge (or

Lower) Svaneti (administrative Lentekhi region) and half of Enguri Gorge (or Upper) Svaneti (so called Below Bali Svaneti) where the feudal relations were maintained until the last period (XIX century). Autonomous functioning of the upper part of Enguri Gorge Svaneti (so called Above Bali Svaneti) was considered since the late middle centuries because the free tribal unions revived there since the period of demolition of the Georgian central state and some representatives of the upper class with noble name ("Vargi") bore the title only formally.

However, this historical-ethnographical part of Georgia has not been studied yet in full despite the fact that several researches were written in the XIX-XX centuries on Svaneti, its history and ethnography, customs and traditions. First of all, researches made by non-Georgian authors in the XIX century is characterized by carelessness, without going into the depth, frequently with non-objectiveness and inclinations. As for the researches done since the 80s of the XX century, most of them are in the certain frame and are written under the influence of Marxism-Leninism dogmas. For example, having been within the certain frames, ethnographers had to prove the social events of primitive society in their ethnographical materials on Svaneti and see the forms of remnants of the first tribal society. Although above mentioned does not mean at all that these works do not include essential scientific researches.

From this point of view, the attention of Svaneti as one of the most remarkable mountainous part of Georgia was paid even earlier by an Acad. N. Berdzenishvili. He wrote: "Today it is necessary to do the methodologically right critical work: "the first sources, old or later, data and scientific finds should be criticized severely and processed materials should also be matched and agreed with each other."
Otherwise, there is a big and obvious mismatch which reasonably causes the doubt that we have the proper understanding of the certain essential side in the life of Svaneti.

On one hand, the remnants of the farming and spiritual culture of Svaneti, such as the world known "myth" about the wealth of Svaneti ("Colkheti"), about its farming-metallurgical achievements the proof of which is the archeological finds with high performance. Agricultural rules (cultivation and cattle-breeding), amazing princepieces of wood crafts, highly developed civic and cult buildings of stone crafts, blacksmith's work of farming and combat arms and goldsmith's work

of jewelry, highly developed painting. and on the other hand, our superficial knowledge in the cultural backwardness of Svan people and their closed farming system, their “primitiveness”. You can agree that to leave this issue in such a state for the Soviet scientists is unforgivable and its proper improvement is the matter of dignity of Georgian scientific historiography” (N. Berdzenishviki, The Issues of Georgian History, V, Tbilisi, 1971, p. 67). At the same time, the scientist also pointed that the scientific study of Svaneti should have been done not separately but in close ties with neighbouring parts (Racha, Lechkhumi, Samegrelo, Abkhazia) (p. 70). As is seen, the scientist named the mentioned parts, first of all not only because that they are bordering Svaneti but Svans were historically settled even there. Besides, the history of Georgia, its ethnographical being represents the close historical-ethnographic relationship between the highland and lowland and Svaneti needs to be seen and studied in this view.

Svaneti is one of the highest mountainous territorial-ethnographic units. It is situated in the mountainous part of the west Georgia, to the south slopes of the Caucasus Range. In the historical-geographical view, Svaneti is divided into two parts: Tkhenistskali Gorge Svaneti and Enguri Gorge Svaneti. In other words, the former is called Lower Svaneti and includes Lentekhi region administratively. The latter is called Upper Svaneti and is included in Mestia region administratively. After the breakdown of the Georgian Kingdom (XV century) Svaneti had not been one administrative unit any more. Feudal lords of different kins reigned in both gorges. Enguri Gorge and Tskheniskali Gorge are divided into two parts by the Svaneti Range the length of which is 80 km and it is situated at the height of 3.000-3.500 metres above the sea level. This range made contacts and movement between two gorges difficult. The whole area of Svaneti comprises 6.9%. The river Enguri of Upper Svaneti takes its flow from Skhara Mkinvari (2.800m above the sea level). The village Ushguli, which is at the head of the Enguri Gorge, is situated at the height of 2 000 metres from the sea level. The lowest place from the sea level at the Enguri Gorge is the village Khaishi (550m). It is comparatively a new settlement together with Lakhamula. As far as Tkheniskhali Gorge (Lower Svaneti) is concerned, it takes its head from several Lapuri Mkinvari (2.707m above the sea level). Tkheniskhali Gorge actually includes several rivers, the main of which is Lapuri as well as: Tsanaskali, Chorokhi and

others. If Svans want to get to the lowland now they have to follow the highway and come to Samegrelo. This road was built in the XX century. Before that they used the shorter ways to get to the different parts of Georgia (Imereti, Kartli). From the head of Enguri Gorge (Ushguli) they moved to Tskheniskali Gorge where there are two villages now (Tsana and Zeskho) and several former villages. From here there was a short passage to Rioni Gorge i.e. historical-ethnographical part of Racha. From Racha they went straight to Kartli through Liakhvi Gorge.

Svaneti border ends up at the Muri Rock in Tkheniskhali Gorge where the administrative centre of Lechkhumi – Tsageri is situated. It seems surprising but it is a fact that the settlements of Lechkhumi and Lower Svaneti are two kilometres away from each other but for centuries the people of two neighbouring villages have been speaking two different languages – Georgian (Lechkhumi inhabitants) and Svanuri.

Kodori Gorge Svaneti or as Svans call it “Dali’s Svaneti” is separated. Administratively it belongs to the Gulripshi region of Abkhazia. According to the ethnographic data, Svans were settled in Kodori (Dali) Gorge in the XIX century. Their settlement was not a single act. Their migration continued even in the beginning of the XX century. According to a narrator (Gulbaat Merlan), “people of our kin live in Dali’s Svaneti, too. Three families moved there. They left 70-80 years ago.” In Dali Gorge Svaneti the Guledanis (Enguri Gorge, Lenjeri community) live, too. According to the narrator’s words, “the families of father and uncle were not separated and for three years each of the brothers stayed in Dali Gorge and replaced each other. We lived in such a way because there were better conditions there.” In Dali (Kodori) Gorge Svaneti there are the representatives of almost every kin from Enguri Gorge. But as the historical documents and ethnographic data show, Kodori Gorge and its neighbouring areas had been populated by Svans before. As it seems, they were settled even in the important part of the current Abkhazian territory which is proved by the analyses of toponymies. Besides the old Georgian name of the capital of current Abkhazia Sukhumi (“Tskhumi”) which can be deciphered with the help of the Svan language and means hornbeam, linguists name such other toponymies that are explained by Svan language (e.g. Gagra>Gakra which means walnut in Svanuri. T. Gvantseladze).

The fact that Kodori Gorge had been the living place of Svans before is clear from other sources, too. Ancient authors mentioned about the people who they called “Misimianelians”. As Academicians S. Kaukchishvili and G. Melikishvili stated, (S. Kaukchishvili, The Tribe of Misimianelians – TSU Works, I, Tbilisi, 1936; G. Melikishvili, For the Issues of Ancient Population in Georgia, Caucasus and Nearest East, Tbilisi, 1965), the name of Svans itself “Mu-shuan” was changed into “Misimian” in Greek language. Moreover, Besarion Nizharadze fixed the important ethnographic materials and narrations according to which the border between Abkhazians and Svans was running on the bridge over the river Nenkra: “not only once the bloodshed between Abkhazians and Svans took place in this area. When Svans grabbed the cattle from Abkhazians, the latter chased after them. If Svans managed to cross the mentioned bridge Abkhazians returned back but if they overtook them then the fierce struggle started” (B. Nizharadze. Historical-ethnographic Letters, II, Tbilisi, 1964, p.159). These mountains belonged to Svaneti nobilities named the Dadeshkelianis and Svans took away the pastures from Abkhazians. In case of not paying for the pastures, Svans used to grab the cattle from Abkhazians. In 1863-1864 when Mamatsashvili was an executive of Svaneti, “mountains of Murzakani were in this Executive’s possession. He allowed grabbing the cattle if Abkhazians would not pay for the pastures” (see the same place, p. 160). B. Nizharadze also wrote that “this Chuberi is the low branch of the river Nenkra. People had lived here long before. I saw the tower and ruined houses. According to Vichi (B. Nizharadze’s guide), somewhere here in the hidden place there is a small church full of wealth but a sinful person cannot find it because such is the God’s will. Vichi told me the long story in an answer to my question where people went and why they left such a rich gorge. I will try to tell it short: The people living here left for Upper Svaneti” (B. Nizharadze. II, 160). B. Nizharadze writes: “In Chubakhevi community, in the village of Tsaleri there is a family named Gvarmiani. The Gvarmianis repeatedly state even today that their ancestors originally came from Dali’s Gorge” (B. Nizharadze. II, 51). When did Kodori (Dali) George Svans possibly move to Enguri Gorge Svaneti and particularly which villages did they settle? Several kins state to be originally from Kvemo (Below) Bali Svaneti and settled in Zemo (Upper) Bali Svaneti according to the narratives. This

migration might have occured in the XV-XVI centuries when the central unified Georgian state broke up into many kingdom-principalities and weakening of the central control minimized the feudal relations in Kvemo (Below) Bali Svaneti (or the upper part of Enguri Gorge) which caused in its turn the revival of territorial tribal relations in social attitudes.

It should be underlined that among the ruins of Kodori Gorge the author of the XIX century fixes towers, which together with other circumstances obviously indicates that Svans had lived in this area once. It is known that Abkhazians (and generally Abkhazian-Adighian tribes) did not know about the culture of tower (it was completely unknown for them). The most principle is that Svans took pastures from Abkhazian cattlemen in Dali's George which indicates directly to the circumstance that Dali Gorge (generally Kodori Gorge) was once inhabited by Svans - the people of which were called Misimianelians by ancient authors.

The fact that settling Svans was more extensive is obvious from the toponymies of the bordering northern part of Samegrelo Lechkhumi and partly Racha (nothing to say about the Abkhazian toponymies two examples of which – "Tskhumi" and "Gagra>Gakra" have been mentioned above). When the replacement of the Svan population by Megrels happened in the northern part of Samegrelo (currently Tsalenjikha region) is definitely difficult. Obviousely it happaned quite early. Georgian language elements also substituted Svanuri elements early in Lechkhumi. It is true that almost half of the family names in Lechkhumi are of Svanuri origin but most of them are related to the migration of people from Svaneti to Lechkhumi and it took place later in the XIII-XVII centuries. Toponymies of Lechkhumi origin being explained only by means of the Svan language are quite old. Besides, the ancient name of Racha and Lechkhumi was Takveri. If in the earlier periods of middle ages the people had been Svan language-speaking in Lechkhumi, it probably would not have been called "Takveri" and it normally would have been included in the general name of Svaneti. At any case, Georgianization of Svan language-speaking Takveri (further Lechkhumi) had happened by the VI-VII centuries. As for one more separate part of Svaneti which became the territory of Racha later and was called as "Mountainous Racha" (villages Ghebi, Glola, Chiora) had been in the possession of Svaneti until the XV century. Vakhushti

Bagrationi describes the mentioned villages of Mountainous Racha as the settlements "with towers and hedges". "Mountainous Racha" directly shares its borders with Tskheniskali Gorge Svaneti. At the head of this gorge there is the passage to "Mountainous Racha" or Rioni Gorge. In its turn, "Mountainous Racha" has a border with the other historical-ethnographic part of Georgia Dvaleti (to the east). According to the documents of 1503, today's part of "Mountainous Racha" or Rioni Gorge was called "Svaneti's Mtiuleti" (Svanetian Written Monuments, I, Tbilisi. 1986, pp. 112-116). By that time Svaneti had lost this part of its territory. It was handed to the nobilities of Racha the Japaridzes. At the beginning of the XVI century there were 10 villages in "Svaneti's Mtiuleti" (Mountains) out of which only three (Ghebi, Glola, Chiora) were retained. By 1503 400 households had lived in this part of Svaneti which is approximately 2800-3000 heads. In the same XVI century the replacement of Svan language by Georgian might have occurred in "Svaneti's Mtiuleti" ("Mountains") (at the beginning of Rioni Gorge). Obviousely it was resulted from moving the Japaridze serfs (Svans) by the mentioned feudal lords to the lower parts of Rioni Gorge where there were better natural geographical conditions for farming purposes. It is not exceptional that the process of language replacement in "Svaneti's Mtiuleti" had begun earlier though. The reason to think so is that the gentry's surnames mainly end in suffixes –dze and –shvili (Sosagidze, Arishidze, Gigashvili). This opinion is supported by the fact that according to the documents of above mentioned 1503, the people of the village Tsena (situated at the head of Tkheniskali Gorge from where there is a passage to the Enguri Gorge village Ushguli and Rioni Gorge or "Svaneti's Mtiuleti") had spoken Georgian. Besarion Nizharadze wrote in 1886: "According to the legend, both Tsena and Zeskhva were inhabited by Svans who spoke Tsena Georgian and Zeskhva Svanuri." The Doghvanis and Jankhotelis who lived in the Lashketi community of Tskheniskali Gorge Svaneti had been moved from Zeskho ("today's Jankhoteli was former Chikhladze") (B. Nizharadze, II, p. 30).

Even B. Nizharadze wrote that Rioni Gorge was once inhabited by Svanuri-speaking people: "154 households live in the village of Ghebi. Both internally and externally Ghebi will remind you of the Svan village at the very first sight; there are the same two and rarely three-storey stone houses close to one another, some towers as it is generally

acceptable in Svaneti; So that all these and a lot of others, I repeat, give Ghebi a colour of the Svan village" (B. Nizharadze, II, p. 45-50). The same author writes that "the ancestors of present Ghebi people were Svans and spoke Svan language. Ghebi is not the only example of the villages with Svanuri family names in the Racha and Lechkhumi regions" (p. 50). Besides the toponymy of "Ghebi", B. Nizharadze also considers "Chiora" and "Glola" to be Svanuri toponymies.

As we can see, historically Svans were settled on the larger territory and then their settling area was reduced gradually as a result of their assimilation with the other Georgian-speaking groups (Georgians, Megrels). The borders of contemporary Svaneti actually had already been formed by the early period of the middle ages. The present day Svaneti is surrounded by the main ridge of Caucasus to the north. In the northern Caucasus the neighbouring borderers of Svans are Karachaelians and Balkarians who are called by Svans "Saviarians" etnonymycally. As it is clear in the Georgian as well as in non-Georgian historic and ethnological materials, Svans were settled in the north Caucasus, particularly at the beginning of the rivers Tergi and Kuban where the Svan toponymies also have been confirmed (see L. Lavrov. Settling of Svans in the Northern Caucasus before XIX century // Issues of Ethnography of Caucasus, Tbilisi, 1952, p. 78-89). Mentioned above a XIX-century author B. Nizharadze wrote: "We know that the northern slopes of this range, the nearby places of which are occupied by Chegemi, Baksani (Urusbyev) and Karacha communities, had been in the possession of Svaneti until the present time and was assessed by Svans. For example, Chegemi community paid 12 sheep every year in favour of Mulari community. Bakhsani and Karacha paid dues or gave pastures to principality Svans or their princes. Remnants of Christianity found by the travelers in Chegemi, Bakhsani and Karacha areas prove that before the present inhabitants the people of Christian confession had lived here. We think that they must have been Svans who moved to Svaneti only then when the Islamic ancestors of present inhabitants had forced them to leave or they had escaped themselves from Islamic confession" (B. Nizharadze, II, p. 51-52).

On the verge of old and new eras a Greek Geographer Strabon mentioned the settling of Svans on the tops of Caucasus, above Dioskuria (Sukhumi - present main city of Abkhazia). Memandre, a

historian in the second half of the VI century, also mentioned that "Svans were one of the tribes who lives around Caucasus"; "They (Svans – R.T.) live on the top of Caucasus" (Georgica, III, Tbilisi, 1936, p.221). This information makes it clear that Svans lived even in the northern Caucasus by the VI century. Nothing else can be meant by the words of a historian about their stay around Caucasus. When the ancestors of Svans settled in the northern Caucasus is too difficult to clarify. According to the Russian sources, "In 1562 the owner of Kabardo Temur-Kva ("Temryuk") occupied " "the living places (a hundred and sixty-four houses) of Mshanis and Sonis ..." (ПСБЛ, Volume XIII, second half, СПБ, 1969, p. 371). It is obvious that in the Russian sources by mentioning Mshanis and Sonis, Svans are meant. Mshani is read as the name of Svans itself "Mshan". Kabardians called Svans "Sone". Besides, in the bordering countries of the northern Caucasus, as researchers point, there are still some toponymies which can be explained by means of the Svan language; also Svan towers, family names of Svan origin, ruins of Christian churches and others. Mentioned Russian ethnographer L. Lavrov supposed Svans stay in the northern Caucasus (at the head of the rivers Kubani and Baksan) since the XIV century. He wrote that "the living place of Svans at the head of the rivers Kubani and Baksani have left their trace in toponymy" and listed so called similar toponymies: "Uchkulani" and "Ushguli", "Khumara"(Skhumari) and "Tskumari", "Lashkuta" and "Lashkheti". He confirmed the ruins of the castle of the middle centuries near the village Khumara were called "Shoana", "Shuana" and "Shona". L. Lavrov's decision is as follows: "given data allow us to suppose that in a certain historical age the part of the northern Caucasus, in the first place the upper reaches of the river Kubani and Baksani were populated by Svans." In other materials he wrote that "Svans took possession of Baksani Gorge ... between 1743 and 1773. The reign of Svans at the upper courses of Kubani must have been related to far earlier times, particularly until the settling of Turks here from Baksani i.e. roughly speaking, on the verge of XVII-XVIII centuries" (p.344). The Russian scientist concludes in the end that "Settling Svans in the northern Caucasus until XIX century cannot be beyond any doubt" (p. 344).

A clerk of the Russian General Staff I. F. Flaramberg, who was in the northern Caucasus in the 30s of the XIX century, wrote that a village of Khulami is situated to the west bank of Cherekh-sakho where the Svan

families live who wear Imeruli clothes up to now and are called “Sonis” (Adighians, Balkarians and Karachaelians in the Information of Authors the XIII-XIX centuries. Nalchik, 1974, pp 256-257).

In the appeal of Digorkhan Gardapkhadze-Dadishgeliani (Tsioq Dadishgeliani’s wife) referred to the Governor of Caucasus Rozen we can read the following: “The manor of Svaneti which has been in our possession up to now and is ours, their estate shares its border with the village Tegeni to Cherkez side and there is a border with Karachaelians where the lowland Klavi ends up which is called Labgviari and this Labgviari is ours and beyond it – Karachaelians’ ” (State Central Historical Archive of Georgia, Fund 2, Description 1, Act # 4465, p. 245). “Tegeni” which is mentioned in the letter is the present village Tegenkta of Kabardo and “Labgviari” (Svanuri toponymy) is the present Ulu-kami Gorge. Digorkhani also wrote that “on the side of Cherkezians who moved from Cherkezia and settled in the village Bakhsani, is our own. Because of the fact that people who live there today had lived in the Cherkezian village of Bingisi and half of them moved to their estate in the village of Nakmuki and not long ago Tatarkhani’s father Tsioq moved them from Nakmuki to our own village Bakhsani on the request of their chief Ismail Virispilov whose son Mirzaqula is now alive and lives in our village Bakhsani and where our peasants live in Bakshani. They died of plague and the rest of them were resettled by Tsioq to the village Leshteri (Pari community village Gheshderni) and Lashkhari (Pari community village Lashkhari), who served us by the serfage rule”. It is clear from the same letter that “When Karachaelians used our land called Labgviari or in another words as pastures to feed their cattle, they gave us their dues for pasture without any hesitation”.

According to ethnographic materials, some kins living in Svaneti moved from the northern Caucasus. For example, the Vezdenis who live in Becho think that they moved from Balkaria. Their separated relatives bear the surname of the Vezdenovs there; they are relatives. Svans have not stopped agricultural-economical links with them until the recent period. They go to Balkaria (Svans call Balkarians “Saviarians”) to scythe and they give cattle, horses, saddles ... in return. According to a Svan narrator, those who often went there could speak their language. “We know our boundaries and coal is buried at the border. Coal can be kept for centuries in the ground”. According to the

ethnographic data, the Goshtelianis come from the country of Saviarians. In Kabardo there is the family of Shakhmurzaevs who are originally the Gujejianis. As reported, they moved there two-three centuries ago from Svaneti. The Kurdanovs who live in the northern Caucasus are the successors of the Kurdianis who had moved there from Upper Svaneti Mulakhi Community.

Evidently, the Tsindelianis were settled from the northern Caucasus who collected dues from Karachaelians living in the village Khurdzuki. One man from Khurdzuki declared to the commission, which arrived to determine the border, that the border between them and Svans was the Great Range of Caucasus. It stayed in thei memory like this and what had been before only Allah knew about that. An old man Vichi Tsindeliani reacted to that from the Svan side and referred to the gathering excitedly: The border between us is not the Great Range but the stone bridge (this bridge was near the village) (Bacha bog). I have collected dues from you three times in my life for those places which you occupy now; We have grabbed your cattle twice when you refused to pay for the pasture. It happened during the times of Murzaqan's father T. Tsioq. Amazhi li! Amazhi li! (Exactly! Exactly!) shouted Svans in chorus" (B. Nizharadze. II, p. 152).

By the way, toponymy "Bakhsani" once the Svan settlement can be explained by the Svan language which, as they say, means divided, split place (similar toponymy - the name of the village can be found in the east Georgian mountainous part Gudamaqari, too: "Bakhani"). "Labgviari" is a Svanuri toponymy, too which means the place to build a bridge across it. There are more than one Svanuri toponymies in the Svaneti bordering northern Caucasus (oiconymies). Among them are: "Uchkulan", "Kojurdi", "Javliq". "Ushgul" means a crooked place. There is a Svanuri word "Koj" (rock) in "Kojurd". By the way, an ethnographer M. Gegeshidze explained the meaning of the toponymy "Kojori" using Svan language (near Tbilisi).

The border with Samegrelo in Enguri Gorge seems to have been drawn at the village Jvari until the XIX century. It followed directly "Tskhvimzagari" but according to archive sources, - "Tskhvimzagela" ridge. Inhabitants of the village Jvari keep narratives about that. Besides, we can read in one of the archive documents the following: "When settlers of Tskvirmzagala from the side of Samegrelo come out then we take pastures for cattle and some jobs from them. Beyond the

borders there is a village Jvari which belongs to the prince Katsia Dadiani and Vameq and Niko and their relatives” (Georgian Central Archive, F.2, or Act # 4465, p. 246). B. Nizharadze mentioned the following about the border between Svaneti and Samegrelo: “I find it necessary to list the places where Svans lived near Enguri Gorge between Svaneti and Samegrelo in old times. These are the followings: 1) Khuberi, 2) Idliani, 3) Naqolvar-Khaishdi, 4) Vedi, 5) Ipari, 6) Katsledi, 7) Chuberian-Mashrichala, 8) Dusi, 9) Khidari and 10) Chabani. There are four ruined churches among the mentioned places, two - Saint George’s, one Archangel’s and one Christ’s Church. But today, i.e. 1878 six Svans live in these places. There are ruins of many houses in every place. Besides, in Ipari brick water-pipes were found” (B. Nizharadze, II, 168).

As has been mentioned, Svaneti mainly is divided into two parts both geographically and ethnographically: Lower Svaneti or Tskheniskali Gorge Svaneti and Upper Svaneti or Enguri Gorge Svaneti. In its turn, Svaneti is divided into two parts by Bali Range: Above Bali Svaneti and Below Bali Svaneti. In scientific materials Below Bali Svaneti is known as principality or the Dadeshgelianis’ Svaneti, but Above Bali Svaneti – as free Svaneti, without any princes. Lower Svaneti together with Lechkhumi was in the possession of Samegrelo princes - the Dadianis in late middle ages.

We do not have any statistical data about how many people lived in Svaneti in the middle ages. Different authors determine differently the number of heads in the households in the XIX century – 5 to 12-15 heads. We find A. Gelovani’s opinion more acceptable that the average Svan family consisted of about nine heads considering the fact that in that period there still were so called big family. A XIX-century demographic situation of Svaneti was also affected by frequent epidemics, migration of people to the lowland. Svaneti sustained migration in the view of the fact that it was traditionally characteristic for them to travel to look for the job outside Svaneti. In the 70s of the XVIII century a German scientist and traveler Giuldenshtedt detrmined the population of Svaneti by 5 thousand households. We have mentioned above that Svan household supposedly consisted of 9 members. As a result of multiplication of these two data, 45 thousand people lived in Svaneti in the second half of the XVIII century. In 1820-1823 S. Bronevski defined the population of Svaneti by 3000

people based on the different data. If we still count 9 members in the household, it means that by the mentioned time the population of Svaneti comprised 27 thousand heads. The reduction of the population to such extent seems justly to A. Gelovani due to the existing severe epidemic in 1811-1812. By that time Black Death almost banished the people of the west Georgia. According to the archive data of 1832, A. Gelovani fixed that by that period more than 25 thousand people lived in Svaneti. In 1834 Staff-captain Shakhovski determines the population of Svaneti by 29 000 heads. According to O. Evetski's data, 30 thousand people lived in Svaneti in 1835.

In the 40s of the XIX century the population of Svaneti reduced again which was the result of epidemic (cholera) this time, too. In the 60s of the XIX century the whole population of Svaneti comprised 15 676 people. By that time, from the middle of the XIX century the resettling of Svans started in Dali (Kodori Gorge) Svaneti. G. Gasviani points that "in the middle of the XIX century about one hundred households moved to Abkhazian Svaneti" (G. Gasviani. Studies on the History of Middle Ages Svaneti, Tbilisi, 1991, p.19). Other data say that 184 households moved from Chubekhevi to Dali. (E. Kalveit. Studies on the Agriculture of Upper Svaneti – ZOIRGO Book XXVI. Issues 9, Tif., 1911, pp. 63-64). By A. Gelovani's calculation, the number of Svans settled in Svaneti was 200-250 households (A. Gelovani, Svaneti in the XIX Century, Dissertation, 2002, p. 41). The people repressed by the Dadeshkelianis from the separate villages of Chubekhevi, especially from Lakhamula, moved to the area of Khudon-Lakhamula on both sides of the river Enguri in the middle of the XIX century. The people of Lakhamula had started to settle there since the end of the XVIII century but the process became intensive in the XIX century. Such was the origin of the following villages as Ipari, Dizi, Jorkvali, Chekhi, Laani, Tobakhi, Lukhvi, Gaghma Khaishi (on one side of the river), Gamoghma Khaishi (on the other side of the river), Vedi, Skormeti, Naki, Tsitskhvari, Idliani, Shgedi, Nalkolvari, Totani, Barjashi, Khudoni.

According to the household records of 1886, in 91 villages of Svaneti (Enguri Gorge) there lived 1175 households and 9527 heads, but in Lower Svaneti (Tskheniskali Gorge) – 2048 heads. Altogether there lived 11 570 people in Svaneti by that time.

Before we survey the household record data made in 1886 according to single villages, let us touch on the issue of Svaneti communities. Both Enguri and Tskheniskali Gorges were united in the territorial communities. The above mentioned Gorges were connected to each other by the Lathari Zekari (Pass). Tskheniskali Svaneti contained three communities in all: Lentekhi community, Choluri community and Lashkheti community.

Lentekhi community included Lentekhi itself, the village Paqi and the village Leksura. Lentekhi is built on the place where the rivers Khvedura and Laskadura join the river Tskheniskali. Here on the top of the Lara mountain the castle Larashi was built between the Khvedura and Laskadura.

There were three stone churches in the village Paqi which bore the name of the Virgin (E. Takaishvili. Archeological Expedition in Lechkhum-Svaneti in 1910, Paris, 1937. p.86). 22 households lived in the village Paqi at the beginning of the XX century. According to the ethnographical data, Paqi church was the biggest and strongest one. It gathered pilgrims not only from Lower Svaneti but from other neighbouring parts (e.g. from Lechkhumi). The church of the Saginadzes (who come from Upper Svaneti; originally the Saghlianis) "Shturo Archangel" and "The Paqi Virgin" ("Paqi diptych") were of the same power. Ethnographic materials: "The angels were three brothers. They flew up. One landed in Paqi, the second - in Shturo and the third one in Chkumi (Lechkhumi) and churches were founded". In the Lentekhi community village of Leksura E. Takaishvili fixed the "Virgin's" wooden church and in a small village Gulidi – the church named after Christ.

According to the household records of 1886, there were only 12 villages in the Lentekhi territorial community. Besides the mentioned villages Lentekhi, Paqi, Leksura and Gulidi, we can name: Kakhura, Qvedreshi, Melura, Rtskhmeluri, Khapuri, Kheleda, Tsanashi, Tsiplakaki, Chaluri. There were only 232 households with 2 043 heads in the community (1058 males, 985 females). There were 8.8 members in a family on average. The biggest village was Paqi (42 households, 391 people). According to the number of households then comes: Lekura (39 households, 391 heads), Gulida (30 households, 240 heads), Melura (26 households, 241 heads), Rtskhmeluri (19 households, 154 heads), Kheleda (17 households, 130 heads), Kakhura (13 households,

97 heads), Tsanashi (12 households, 127 heads), Kvedreshi (12 households, 141 heads), Tsiplakeki (10 households, 101 heads), Khapuri (8 households, 71 heads), Chaluri (4 households, 33 heads).
According to archive data of 1904, (Kutaisi State Archive, Fund 8, Description 1, Act # 819) the biggest family name in Lentekhi community was Liparteliani. 81 families by this name lived there. As for other family names, they were represented in the following number: the Chakselianis (Charkselianis) – 17 households, the Tvildianis – 24 families, the Kuraspedianis – 24 households, the Bendelianis – 7 households, (the Bendelianis were migrated in a large number to Lechkhumi in the villages Chkumi, Latsoria and Kulbaki); the Kardavas – 7 families, the Gazdelianis – 9 families, the Gvichianis – 7 families, the Muselianis – 6 families, the Gugavas – 6 families. The Gugavas who moved from Tskheniskali Svaneti Gorge live in the villages of Lechkhumi, Chkhuteli and Usakhelo. The Gugavas were resettled from Lower Svaneti Lentekhi community village of Laskadura. In Lower Svaneti they also lived in the village Gvimrali. It is worth noting that this family name was mentioned in the folk tales several times by the inhabitants of the village Usakhelo in the form of "Gugavani". The Gugavas moved from Svaneti to Lechkhumi quite long ago. In the document of the XVI century "Tsageri Church Document" in Lechkhumi two families of the Gugavas are mentioned but in the form of "Gugava": "Susula Gugava owes...", "Okropir Gugava owes....". According to a narrator A. Ch. Gugava, "We are originally from Upper Svaneti. There were three brothers there. Then these brothers broke their word and they were repressed. They escaped. They were afraid of vendetta. One brother stayed in Lower Svaneti, the other stayed here in Lechkhumi. They came from Upper Svaneti with the family name of Gugava. In the document of second half of the XIII century "Chronicle of Svaneti Gathering" we can find the name "Gogani" (P. Ingorokva, p. 137,153). Gugavas might be the descendents of these particular Goganis.

As for the Bendelianis mentioned above, they were migrated largely as well to Lechkhumi village of Kulbaki (Jonouli Gorge). According to narrators, the Bendelianis had been settled in Kulbaki earlier than others. Their predecessors moved there from Tskheniskali Gorge Svaneti village of Kheleda. According to the census of 1904 more than 50 households of the Bendelianis lived in Lechkhumi. Their ancestors

did something wrong and resettled.” The Gasvianis and Lipartelianis moved to the same village. Part of the Gasvianis was also socially advanced. They were nobleman. As for the Lipartelianis, they kept going to Choluri community to pray.

Among the family names of the Lentekhi territorial communities we can name: the Meshvelianis (9 households), the Pularianis (2 households), the Apakidzes (2 households), the Gvidianis (1 household), the Asrosianis (1 household), and the Daduanis (1 household).

According to data of the mentioned census in 1904, there were more than one expanded families in Lentekhi community where 18, 22, 23, 24, 26, 32, 33 members often live together. Like in the whole community the number of men dominated over the number of women in every expanded family.

In ethnographic and linguistic view, the first names of men popular in Lentekhi community in 1904 is of not less interest: Abram, Bieto, Beko, Besi, Bashula, Bota, Basho, Bezho, Gegi, Giorgi, Gabo, Gio, Goginiela, Gevo, Gogi, Kvatsi, Kvati, Mochila, Mike, Moge, Sosi, Tasila, Chito, Chichola, Chita, Khora, Khvachi, Khakhu, Khasi, Jakhi, Jati, Jakva...

According to the census of 1904, in Choluri territorial community of Lower Svaneti the following villages were included: Buleshi (9 households, 69 heads), - it must be Shuleshi mentioned by Ekvtime Takaishvili; Mutsdi (Mutsti) – 26 households, 183 heads; Saqdari (13 households, 90 heads); Tvibi (18 households, 142 heads), Tekal-Leusheri (11 households, 53 heads). Tekali and Levsheri are mentioned separately by E. Takaishvili; Chvelieri (37 households, 257 heads), (E. Takaishvili stated that there were two Chvelieris – Kvemo (Lower) Chvelieri and Zemo (Upper) Chvelieri); Zemo (Upper) Chouli (35 households, 280 heads), Shtveli (11 households, 79 heads). By 1904 there were 161 households in Choluri community with 1153 heads (7.16 heads per household on average). Besides populated villages, E Takaishvili mentions the following villages in Choluri community: Lower Choluri, Upper Choluri, Mami, Ukuleshi, Zagoloti. The number of households is 185 according to him.

According to the census of 1904, Choluri community belonged to the princes Gardapkhadzes, who comprised eight households. Bes. Nizharadze writes the following about the princes Gardapkhadzes:

"Princes Gardapkhadzes live in Dadiani's Svaneti, in Choluri community. They consider themselves to be from Ossetia. From the very beginning the princes Gardapkhadzes occupied Choluri community which shares its borders with Free Svaneti to the south" (B. Nizharadze, II, p. 89). In Choluri territorial community there were several large family names: the Jamburidzes (17 families)". The Jamburidzes moved from here to Lechkhumi village of Lasuria and they live in Makhashi, too. According to ethnographic data, they moved to Lechkhumi in the second haf of the XIX century from the village Mami, Lower Svaneti. Generally, the ancestors of the Jamburidzes settled in Kvemo (Lower) or Dadiani's Svaneti from Samegrelo. Their former family name was Jamburia. They changed the formant of the family name -ia into -dze. Generally the family of the Jamburias moved to Samegrelo from Svaneti and their original surname was Jamburiani. We can definitely meet this family name several times in the document of XIII century about Enguri Gorge Svaneti (P. Ingorokva, p. 142-144). The Zurabianis lived in Upper Svaneti territorial community of Choluri. According to archive data of 1904, 25 families of the Zurabianis lived there. In the mentioned period 10 families of the Lipartelianis lived in Choluri community. The Mukbanianis comprised 35 households. The Mukbanianis also lived in Lechkhumi vilage of Orbeli. According to the ethnographic data, they moved there from Dadiani's Svaneti village of Chvelieri. According to a narrator, "even their grandfathers do not remember about their moving". In 1904 in Choluri community there were 12 famillies of the Bendelianis. There . was the same number of the Khabulianis. The Babluanis (8 families) and the Kvastianis (10 families) lived there, too. One family was registered as Bablua

At the beginning of the XX century E. Takaishvili gave a detailed description of each village of Choluri community and things preserved there. It is notable that all these churches and praying places bore the names of Christian Saints. For example, the church of Choluri community bears the name of Saint George. It used to be quite a big, high, square stone church. We think that the name of this village "Saqdari" was related to this church. In the inscription of one of the crosses of this church E. Takaishvili read the following: "Khevi noblemen", also "Saint George of Lechi, bless the builders of yours Khevi Choluri and all those who worship you". Does it mean that the original name of the church was "Lechi"? It is also clear from the

inscription that in old times the Georgian term “Khevi” indicated the territorial community in Georgia. This is confirmed by historians in different sources not once. The church of the village Zemo (Upper) Chvelieri bore the name of Archangel, the church of Mami – Saint George, the church of the village Tekali – the Saviour. E. Takaishvili deciphered the inscription on the icon (silver) of the Saviour of this village as follows: “The Saviour of Lashari (written: “of Lashrso”), bless your builders who decorated this saint icon during the supremacy of the Dean Gela by name”. “The Saviour of Lashari (written: “of L~shrsa”), bless Ioane the Dean”. E. Takaishvili makes the following comments on this inscription: “we do not know exactly how to read the group “of Lashrsa”, as of Lasheri or Lashari. we do not know Lasheri, Lashari (Lashari Cross) is in Khevsureti (E. Takaishvili is wrong. “Lashari Cross” is not in Khevsureti. It is common prying place for Pshavi people – R. T.). Mentioned icon might have been brought from there” (p. 104). We think it is a very remarkable inscription. First of all, it should be clarified whether “Lasheri” (or similar toponymy) occurred somewhere else in Svaneti. The supposition might be right that the icon of the Saviour had been brought from Pshavi to Upper Svaneti, although we consider it less reliable. There is one more probability: Lashari Cross (icon) (praying place) appeared independently in Svaneti which can give us the possibility to make further conclusions. We can learn from the inscription that one and the same person could hold civic and cleric positions (supreme and the dean) which would not have been a rare occasion in mountainous Georgia.

The third and the biggest community was Lashkheti community of Dadiani’s Svaneti or Thkheniskali Gorge Svaneti. “Lashkheti”, as a unit of the geographical toponymy, was mentioned first in the documents of 1503. According to the census of 1904, Lashkheti territorail community involved 13 villages with 346 households and 2 456 heads (7.12 heads per household on average). If we summarize the demographic-statistical data of these three communities of Daiani’s Svaneti, we will see that by that time, there were 739 households and 5 561 people in Thkheniskali Gorge Svaneti. We can name the following villages of Lashkheti community: <u>Ghobi</u> (8 households with 59 heads lived in 1886), <u>Jakhunderi</u> (47 households, 145 heads), <u>Lekosandi</u> (16 householdds, 123 heads), <u>Lemzagori - Kheria</u> (23 households, 145 heads), (E. Takaishvili names these villages separately); <u>Margvishi</u> (5 households,

22 heads), Makhashi (15 households, 154 heads), Mebetsi (20 households, 123 heads), Mele (16 households, 133 heads), Natsuli (14 households, 144 heads), Sasashi-luji (53 households, 355 heads), Chikhareshi (54 households, 341 heads), Chukuli (41 households, 303 heads), Shgedi (Shvedi) (34 households, (or Tsena) and two former villages near the pass (Zekari): Zeskhva and Lapuri. Today Tsana and Zeskho are populated by Svans who moved from Enguri Gorge to the most remote head of Tskheniskali Gorge. The village of Lashkheti community included 26.4 households on average and there were average number of 189 people in each village. In whole Lower Svaneti (Dadiani's Svaneti) one household comprised 7.5 heads on average. The average number of the village household was determined by 25.9. In one village of Lower Svaneti 174 heads was registered on average. On the whole, there were 32 villages in Lower Svaneti by 1886. 277 heads). E. Takaishvili adds the name of the village Tsana

According to data of 1904, in Lashkheti lived and had serf-peasants princes Gelovanis (22 families), princes Gardapkhadzes (4 families) and noblemen Devdarianis (5 families). The biggest family name was of the Onianis (119 households). The following family names were: the Jankhotelis (26 households. The Jankhotelis also lived in other villages of Lechkhumi – Gagulechi, Lailashi), the Chelidzes (16 households), the Pertsulianis (4 households); the Lobzhanidzes (16 households. generally, the Lobzhanidzes are the inhabitants of mountainous Racha or historical Svaneti "Mtiuleti" (Highland). As it seems, they moved to Lower Svaneti from here); the Bakuradzes (10 households. The Bakuradzes live in Lechkhumi, too), the Tedoradzes (5 households); the Kochabianis (3 households); the Gabianis (9 households); the Jincharadzes (8 households); the Avalianis (7 households. The Avalianis generally live in Upper Svaneti. They live in Racha, too); the Gvelebianis (4 households); the Pochianis (in the census of 1904 Pochiani has also another surname – Oniani. at the same time the Pochianis lived in the village Khoji, too (4 households). This surname (8 households. More Zurabianis lived in Choluri community); the (3 households. Large number of them lived in Choluri community); the (6 households); the (2 households. Families with the same surname lived in Upper Svaneti and Racha, too. Here they belonged to the social title of gentries. The Kipianis even lived in Inner Kartli and Samtskhe. One of the Kipiani villages in Samtskhe was Mohammedan. Another

surname – Erkanidze is ascribed to one family of Kipiani in Lashkheti); the (4 households); the is registered in the record of 1643-1661 about "Tsageri chapel peasants' dues"); the Gulbianis (2 households); the Zurabianis Jamburidzes Gagnidzes Kipianis Buchusanis Tataisanis or Thathaisanis (2 households. Another surname "Chelidze" is ascribed to one family and "Jankhoteli" to the other. Shall it be similar to Tutusani who also live in the Lechkhumi village of Tsiperchi? (26 households according to the census of 1904). This surname does not exist in Lower Svaneti today); the Nemsadzes (7 households).

According to data of 1904, in Lashkheti community also lived the following family names: the Janeldzes, the Dogvanis (now Dorghvanis). According to B. Nizharadze, "one family of "Doghvanis" and some households from the Jankhotelis, who live in the villages Lashkhari and Chikhareshi of Lashkheti community in Dadiani Svaneti now think themselves to be from Zeskhvi. Doghvani and Jankhoteli had met the then Makhvshi (chief) of Lashkheti Kansav Kipiani to give living quarters to them somewhere"); the Nakisianis (Nakanis?); the Chabukianis; the Dashnianis (one household of a nobleman Dashniani lived in the Lechkhumi village of Chkhuteli, too according to data of 1904); the Kochbianis; the Pirvelidzes (now the Pirvelis); the Archianis...

In Lashkheti territorial community there were more than one Christian monuments. Churches were built of both stone and wood. For example, E. Takaishvili pointed about the existence of a wooden church in the village Sasashi which bore the name of the Virgin. He wrote about the Saint George's church in the village Jakhunderi that "it must be considered as one of the best in Lower Svaneti". "According to the inscription, the name of the village was "Jakhundeli". In the same place on the icon of the Virgin of the XV century the scientist read the following: "Saint Virgin, bless the noblemen, have your mercy on the village". This inscription is an important source about the social status of the province.

It was mentioned above that the Janburidzes live in Lower Svaneti now. On the catafalque of the church in the village Chukuli there was the following inscription: "Saint George, give your blessing to Janbur and this village and Giorgi". In this inscription it is not a certain Janbur who might be blessed but the whole family name of the Janburidzes. On the inscription of the XVI-XVII centuries' icon of the Virgin we

can read the following: “Saint Virgin, have your mercy on this place, all the noblemen”.

According to the Michael Archangel inscription of the XVI century, we can clarify that the family name of the Lorianis also lived in Tskheniskali Gorge Svaneti: “Saint Michael Archangel, have your mercy on Ivane Loriani. Saint Archangel, be helpful and protect Ivane Loriani and Ivane Doghvani”.

There were some churches named after the Virgin in Lower Svaneti. For example, in the church of the Virgin’s Assumption which was comparatively newly built in the village Chikhareshi there was the following inscription on the old preserved icon: “Saint Virgin, have your mercy on Kheva and its noblemen” (p. 121). It is obvious from the inscriptions of Svan churches that, together with the socially privileged person (nobleman) they entreated mercy and wellbeing of the village and Khevi (territorial community). It is characteristic for them. It is obvious that in feudal relations of mountains the territorial communities still played an important role.

On the wall of a small church in the Lower Svaneti village of Dabishi “Kvel Jabilani” and his wife “Tetrua” - a daughter of Lashkhishvili were painted. On the same wall were depicted “Nanba Ladghibiani” and “Merab Ghibiani” and also “Taibukh Ghibiani” and “Kutia - a daughter of Iashvili” and their son “Batsia”. “Jalibani”, “Ladghibiani”, “Ghibiani” painted on the wall of the church are undoubtedly noblemen Kipianis of further periods. It seems that the family name of Kipiani was reproduced by the phonetically changed form – “Ghibiani”. In later periods in the inscriptions on the Saviour’s icons of XVII-XVIII centuries we can meet “Kipiani”: “Satuti – a daughter of Kipiani”.

In Lower Svaneti, as well as in Upper Svaneti and Lechkhumi, there also lived the Devdarianis who were noblemen (Vargi in the Svan language) in Upper Svaneti). On one of the inscriptions of the icon in the village Mele E. Takhaishvili read the following: “a daughter of Devdariani Qazmi” (p. 124).

On the inscription of the icon preserved in the XVI century Archangel church in the village Natsuli “Vedrani Ivane” is mentioned. There are no more such family names in Svaneti (by the way, surname Vedrauli with the same root also existed in Pshavi). It seems that other families as well lived in Tskheniskali Gorge Svaneti, for example, Shvublianis. Currently families bearing this surname live in

Lechkhumi, Kvemo (lower) Tsageri where they moved from the village Nanari. Representatives of this family name used to go to Nanari from Lechkhumi to pray there until the last time. According to the document of 1656, the Shkublianis were the inhabitants of Lechkhumi which proves that the migration of Svans in the direction of lowland is old. The Nanukashvilis and Gogrichianis who live in Racha moved there from the village Khiduri, at the head of Tskeniskali. The owners of Lower Svaneti Lashkheti territorial community (noblemen) used to be the Lashkis according to ethnographical data (Lashkhishvilis, Laskhishvilis). The name of the community was called after their family name (Lashkhi - Lashkheti). No one by these family names live in Racha at all at present. As a 108-old man Simon Gabiani told B. Nizharadze, “the first owner of Laskheti was Laskhishvili. Their family name was overthrown by the Japaridzes (as E. Takhaishvili read on the inscription of the icon of the Saviour in the village Shgedi “Lord, help and protect Nasqida Japaridze and his wife Satut Kipiani”), then the Japaridzes were overthrown by the Kipianis. None of the families was as big as Kipianis” (B. Nizharadze, II, p. 79). The fact is that by 1503 Laskhishvilis did not live in Tskheniskali Gorge Svaneti and they were the noblemen of racha by that time. In the late middle centuries neither Japaridzes nor Kipianis were princes in Lower Svaneti. Princes Gelovanis, Gardapkhadzes and noblemen Devdarianis were owners of Lashkheti by then.

We have mentioned the family of Partsvelanis among those who lived in Zemo (Upper) Tskheniskali Gorge (Dadiani) Svaneti. Pertsulianis are Partsvelanis as mentioned by B. Nizharadze: “In Lashkheti there were two friends (Latslamgva - in the Svan Language), Docha Gabiani and Partsvelan Partsvelani. Partsvelani had an ugly sister. Docha intended to get married to Partsvelani’s ugly sister. Partsvelani was against it; He said to Docha that he could not live with his sister long, he would get rid of her, it would upset him and they would become enemies; he suggested his friend to keep away from his sister. Docha did not listen to his friend’s advice and got married to Partsvelani’s ugly sister. They lived together for a year and then got rid of her. It made Partsvelani angry. He took a small pumpkin; put the soil of his garden and fields into it; went to Ushguli and hung it on the doors of the Virgin church. In old times it was a sign of pleading to the society and it was always completed by them. The whole Ushguli

assembled. Partsvelani referred to the gathering to punish Dochi Gabiani severely. The gathering respected Partsvelani's appeal and went to punish Dochi Gabiani led by the then chief (Makhvshi -in the Svan Language) of Ushguli Begash Ratiani. They could not find Dochi in the village. Ushguli fell on Dochi's village Shgedi and two neighbouring villages – Natsuli and Ghvebi. Ushguli took away all the animals the three villages possessed. People of Shgedi went to the then prince (Makhvshi -in the Svan Language) of Lashkheti Bezhana Kipiani and asked him to help them to make Ushguli leave the animals taken away by them. Bezhana gathered the whole Lashkheti immediately and ran after the Ushguli attackers who were leading their way to Thkhenistkali Gorge" (B. Nizharadze, II, pp. 79-80). Lashketi people and their feudal lord Kipiani were defeated in the battle against Ushguli. There is a lot of truth in this old narrative. It is obvious that it was not favourable for the sufferer Partsvelani to punish his former friend and later enemy by the feudal law and he referred to Ushguli people to help him. There were no feudal relations there and any kind of offence was judged by the habitual law, according to the decision made by the people. One thing is also clear that, although there were feudal relations in the mountains but a lot of families and among them the Partsvelanis maintained the mentality characteristic for the tribal relation. He looks for the truth (made by the people) and does not revenge individually on Gabiani for his offence. After this case the family of Partsvelan Partsvelanis could not stay in Svaneti. If they had survived the battle they would probably have moved to the lowland. It is possible that the family name of the Partsvanias who live in Samegrelo at present are the descendants of those Partsvelanis.

According to the narratives mentioned above, at the head of the Tskheniskali Gorge in the village of Tsena from where there is a passage to the head of the Enguri Gorge, in the village Ushguli lived the Todruanis (B. Nizharadze, p. 80). The Todruanis do not live in Svaneti any more. It is possible that the Todrias or Tordias who live in Samegrelo were the descendants of these particular Todruanis.

The owners of Choluri community were princes Gardapkhadzes (in Svanuri: "Gadpkhanar"). The noblmen Kurdianis and Zhorzholianis belonged to the Gardapkhadzes. They possessed the best lands there. The palaces of the Gardapkhadzes in the village Tekali (as well as the Gelovanis' palace in Lashkheti village of Shgedi) were significantly

different from the household complex of peasants. The passage from Free Svaneti (from Above Bali Svaneti Enguri Gorge) crossed their village: “the location of the Gardapkhadzes is remarkable with the fact that a passer-by from Free Svaneti had to pass through their village and stay overnight there. Because of this the Gardapkhadzes had many acquaintances in Svaneti” (B. Nizharadze, II, p. 89).

Lashkheti community, as mentioned, was owned by the Gelovanis. Out of 12 villages except one (Sasashi), belonged to the Gelovanis. The Gelovanis used to be the princes of the whole Svaneti in one’s time. They bore a great influence on the communities of Kali and Ushguli in Above Bali Svaneti. They also owned lands in Racha. The noblemen Devdarianis and Nemsadzes who lived in Lashkheti belonged to the Gelovanis. In historical documents the Gelovanis first were mentioned in the XIII-XIV centuries. Obviously they moved from Lower Svaneti, although their main original settlement was Zemo (Upper) – Enguri Gorge Svaneti. In historical documents the surname Gelovani can be found in various phonetic forms: “Geloani”, “Gelovani”, “Geluvani”, “Geliani”. “Geliani Daturar” and “Geliani Tvalai” were mentioned in the document of the Zemo Svaneti on the verge of XIV-XV centuries (Personal Annotated Dictionery, I, p. 662). Svan prince “Geluani” (Gelovani) Abesalom” was mentioned in the so called document on good will of 1455-1478. Village Supervisor “Gelovani Adai” can be found in the letter of the XIV century. “Gelovani Datvai” was mentioned in the so called non-separation document of the XIV century. The earliest document in which the Gelovanis are mentioned belongs to the XIII-XIV centuries. They are Ivane and Khuergo Gelovanis. The document of 1600-1637 seems interesting where the following names are mentioned: Patsa, Sula, Giorgi, Baku, Besia, Islam and Khuna Gelovanis.

Regarding Upper Svaneti, both from geographical and social point of view (at least in the late middle centuries), it (Enguri Gorge Svaneti) was divided into two parts: Above Bali Svaneti and Below Bali Svaneti, i.e. these two units were seperated by the Bali range. In other words, Above Bali Svaneti is known as Free Svaneti and Below Bali Svaneti as principality (Dadeshkeliani’s) Svaneti. There is an opinion in historiography that the feudal relation was abolished in Above Bali Svaneti in the XVII-XVIII centuries, although this opinion is less acceptable for us because the abolishment of Svan princes must have

happened earlier after the demolition of unified kingdom when the centre could not manage to control the provinces and especially the mountainous regions. In Balszemo (Above Bali) part of Upper Svaneti the feudal relations was supposedly demolished by the XV century. It should be noted that in this geographical situation feudal relations obviously could not have been deep, it was superficial and mountainous communities would not have found it difficult to destroy it. Nevertheless, some noble families continued existing "Vargi" (in Svan Language) by name but it was only formal.

In Dadeshkeliani's Below Bali Svaneti only one feudal name (family name) – the Dadeskelianis dominated. Obviously, other family names were socially privileged as well until the XVIII century, though. The Dadeshkelianis won the battle over the Richgvianis and the former destroyed the representatives of the Richgviani family.

If we start from the head of Enguri Gorge, first was the Ushguli community. Then came Kala community, Ipari community, Muzhali community, Mulakhi community, Mestia community, Lenjeri community, Latali community. (In some scientific researches Adishi community, Tsvirma community and Ieli community are separated – see Al. Charkviani, Svaneti, 1967, p. 237. We think this opinion is worth sharing. Historically there were more communities. If we observe the historical documents it seems to be true. They mentioned such communities as (by the then terms "Khevebi"), which did not exist in the era of new history or they were joined to other communities. Enlargement of territorial communities was a natural event. In such a way they linked Muzhalo community to Mulakhi, Adishi, Ieli and Tsvirma communities to (Khevebi) – to Ipari and so on).

The villages of the Ushguli (Ushkuli) community are located on the head of the Enguri Gorge. In scientific materials four villages of Ushguli community are usually mentioned. They are: Zhibiani, Chvibiani (Chubiani), Chazhashi and Muqmeri (Merqmer). The latter is called differently by B. Nizharadze "in old times Zemo (Upper) and Kvemo (Lower) Ushguli". A. Charkviani also includes two villages of the Tskheniskali Gorge: Zeskho and Tsana (A. Charkviani, p. 236) which is not acceptable for us. These two villages together with other former villages certainly formed another community (Khevi) in one's time. Migration of population from there and destroying them caused the demolition of so called "Zeskho-Tsana" community. According to

the family register of 1886 as well, above mentioned four villages were included in the village community of Ushguli. Totally 75 households and 528 heads (285 males and 243 females) lived there. The largest of all was Muqmeri comprising 33 households (220 heads). There were 26 households and 211 heads in Chazhashi, 10 households and 63 heads in Zhibiani, and 6 households and 34 heads in Chubiani respectively. All these villages are linked with one another and as E. Takaishvili mentioned, it "looked like a town with its high towers" (E. Takaishvili, p.135). Also according to data of 1940, 33 families lived in (26 households in 1940), (13 households in 1940), (5 households in 1940), (5 households), (5 households), Murqmeli, 10 hoeseholds in Chazhashi, 11 households in Chvibiani and 24 households in Zhibiani. The original family names of Ushguli inhabitants were: Nizharadze Charkseliani Charkviani Ratiani Khachvani Chelidze (7 households), Asatiani (2 households), Davituliani (2 households), Kakriashvili (8 households) and Ghvachliani (5 households). The latter name among the Svaneti inhabitants was also mentioned in the document of the XIV century. In the chronicles (of the confessors) of the XIII-XIV centuries the Ratianis are mentioned, too (see P. Ingorokva, II, 142, 143). A priest Romanoz Charksiani is mentioned in the XVII-XVIII century inscription of the Saviour's church in the Ushguli village Murqmeri. In other places Romanoz is mentioned as "Charikasdze". Certainly this particular Romanoz Charksiani (Charikasdze) is the same Charkseliani – the ancestor of the Charkselianis. The Charkvianis have been mentioned in the documents created in the middle centuries many a time. A witness "Igdar Asatiani" was included in the documents about Seti community dated back to the XIV-XV centuries.

Besides the river Enguri, another river (Kvishnari) flows in Ushguli. B. Nizharadze mentioned that "compared to each other, Ushguli could have six times more areas for pastures than for ploughing and cultivating and four times more than the forests. The area for ploughing is not enough for people; there are some people who do not have the land for ploughing enough for more than 4 days. Besides the lack of the area the ground was not fertile either; It is necessary to improve the fields every third year, otherwise the harvest will be poor and sometimes it will yield none" (B. Nizharadze, II, 64). We brought this extended extract to show you the unfavourable natural geographical conditions the Ushguli people lived in.

B.Nizharadze compared Usghuli with its sixty-one households to the town. By his time (in the 70s of the XIX century) there were 100 houses made of stone and lime there out of which “39 stay without anybody living in them” (p.66). Ushguli was distinguished by the number of towers (“There are 59 nice, high, narrow, plastered and whitewashed towers there”). At the same time there used to be 7 churches in Ushguli. Ushguli which is located on the very head of the Enguri Gorge is closer to Racha and Lower Svaneti than to some villages of the Enguri Gorge Svaneti. Ushguli was so rich with its pastures that “people sent their cattle there to fatten up from the remote villages of Free Svaneti as well; shepherds of Ushguli took care of them until autumn and afterwards they were taken away to be slaughtered” (B. Nizharadze, II, p. 10). It was the source of extra earning for Ushguli inhabitants.

There is a small hill at the Virgin church in Ushguli which people call “Saviare-Lashtkhval”. It means the burial place for Saviarians. According to the narrative, once Saviarians came to rob the Virgin church. It made the Virgin insulted and decided to deprive non-believer Saviarians of their eyesight. The following day the people of Ushguli saw the blind robbers. When they learnt about their intention they killed the robbers and buried them there (B. Nizharadze, II, p. 11). People did not have mercy on the local criminals either. At the same place by the decision of the village gathering, two brothers Ratianis were killed by thrusting a spear because they had stolen an icon from the Virgin church.

In Usghuli community Sumaisha Charkviani moved from Tsena-Ghveshgmari whose name had been Chubrukiani before (Sumaisha is the part of the name “Samkhubi” –in the Svan language). “Tamarsha – Ivchiani by name“ also moved to the village of Leshuki in Latali community from Tsena-Ghveshgmari, Gabisha Chartolani – to Mestia community, “Qulani” – to Free Svaneti and “Mamisha Jankhoteli” – to Lashkheti community (B. Nizharadze, II, p. 22).

To indicate “family name” the word “community” was used in Svaneti. B. Nizharadze wrote: “The community was included families with the same name, descendants of the common ancestor. Members of one family name in every place, everywhere and every time despite the number of the generations, kept tight links with one another. For example: in Daiani’s Svaneti in the eight villages of Lashkheti

community about 60 households of one family “Oniani” live far from one another. They pretend to be very close relatives, although they had been departed long before. The community of the Onianis is together in need. Chelidze from Lashkhoti can visit someone in Ushguli (Free Svaneti) with the same family name as if their ancestors had belonged to the same family tree not long ago. When Mushkudiani from Ushguli visits Lakhamula (the last community of Dadeshkeliani’s Svaneti), he certainly asks if there is anyone with the same family name and after seeing such a person, although they have met for the first time, Mushkudiani from Lakhamula treats him as his close relative. Jachvliani from Mulakhi (in Free Svaneti) is welcome to the place of a person with the same family name in the village of Tskhomari (Dadeshkeliani’s Svaneti). “Close relationships, respect between the people with the same family names, to be with each other in need is traditional for the whole Georgian people but it was more remarkable in the mountainous Georgia.

Regarding the Svan word for “temi” (community) indicating the family name, was originated from Greek language long ago, probably by the time when one family had definitely been one community (temi). It is known that nor the Georgian word for “gvari” (family name) is local. Nevertheless, there is an opinion of connecting this word with “gora” (hill), it is still obvious that it was originated from the Iranian language as stated by the linguists (M. Andronikashvili). The original Georgian word for family name “sakhli” (house) changed its content in the course of time.

Ushguli is notable in many ways. For example, there is a toponymy “Tushre Namzigv” which indicates about the people of Tusheti living here. The legend is interesting but it should be clarified when Tushi people could settle here. There is an opinion that “the location of Ushkuli to the northern border of Georgia where the several crossings gathered makes the opinion completely natural that both “Tamari’s Tsikhe (Fortress) and non-typical Svan towers were built by the central government of Georgia who possibly thought it necessary to put the Tushuri garison in this fortress (R. Kharadze, Al. Robakidze, Villages of Svaneti in Old Times. Tbilisi. 1964, p. 35).

There is also an opinion in scientific materials that “Ushguli gives us the most completed and typical form of the castle-house of Svaneti” (in the same place, p. 40). Besides, two different types of towers are fixed

there. One of them which has the main characteristics of Svanuri Murqvami (tower) and another type of the tower different from the previous one is closer to the towers popular in the eastern Georgian mountains (Tusheti, Khevsureti) (in the same place, p. 41).

All the old houses of Ushguli (except castles), as a rule, had their towers and at the same time, Ushguli also had the common protective building. None of other communities (Khevi) did have such buildings in Above Bali Svaneti.

It was mentioned above that Ushguli is distinguished with a number of churches. There are three churches in the village Zhibiani. The biggest of all is the church named after the Virgin. In this village in the inscription on the icon of Michael Archangel the village Tsena is mentioned, which is situated on the pass on the side of Tskheniskali. Six families lived in Tsena during the period of E. Takaishvili at the beginning of the XX century. The inscription on the icon of the Saviour seems interesting: "Saint Lord, have mercy upon Marushian and his son". In E.Takaishvili's opinion, it must be Marushian the son of Vardan to whom the Queen Tamar gave a position of "Chukhcharakhi" (p. 135). At present it is not important for us. The main thing is that the family name of Marushiani who were popular in the period of Georgian unification seems to be from Svaneti by origin. According to inscriptions, other Georgian feudal family names made a sacrifice to Ushguli church of the Virgin. For example, a bowl was donated by the prince Shoshita who definitely must be Shoshita the prince of Racha; a silver bowl was donated by the prince of Imereti Rostom Ghoghoberidze, a silver jug – by the prince of Racha Merab Tsulukidze (XVIII century), a silver cross – by Bezhan Lortkipanidze. Donation of the valuable church thing to church must not have been accidental by the Lortkipanidzes. Generally the family name of the Lortkipanidzes is mentioned in the XIV-XV centuries Svan writings: "This letter was written by us Giorgi and Demetre Lortkipanidze and we from Khalde when we brought the icon from Tsveremi and if something happans between the Lortkipanidzes and the inhabitants of Khalde, we will not bring the icon or plead for mercy either" (Written Monuments of Svaneti, I, p.219). In this document the family name is given in the form of "Lortkipanidze". In our opinion, the document points to the Svan origin of the Lortkipanidzes. According to Georgian traditions, they move their ancestors' icon to their new place of their residence.

The family name consists of two suffixes (-an + -dze). They bore the name “Lotkipani” (Lortkipani). After moving to the lowland and social rise the suffix “- dze” was added to their family name.

Among the donators of the silver bowl to the Ushguli Virgin church “Sekhnia Meipariani” is mentioned as well. In the late period neither Meiparianis lived in Ushguli community nor in the whole Svaneti. The Meiparianis lived in the Lechkhumi village of Orbeli. According to the narrative, They moved from Svaneti. The family of Meiparianis seems to have moved from Svaneti to Lechkhumi quite long ago. In the document of the XVI century we read: “Meipariani owes...”. The family name of Meiparianis, only in the form of Muipariani (“Vakhakhi Muipariani”) is mentioned in the XIII century chronicle of Svaneti in the village Gtseri (P. Ingorokva, p. 140).

In the village Chvibiani in Ushguli there was a small stone church. As for Chazhash, there were two churches and one Saint George’s church in the castle named after the Queen Tamar (E. Takaishvili, p. 151), the other was the church after the Saviour. In the XII-XIII centuries’ inscription of the Saviour’s icon we read the following: “Tsakhanelidze Vakhtang and his wife Khvashaqi”. Such a family name in Svaneti has not been approved. The icon must have been brought from the lowland. The family name is formed by two suffixes (-el + -dze) and is related to the toponymy of Tsakhan. The toponymy like this (the name of the village) – Tsakhani was in Samtskhe-Javakheti. The family name, as mentioned, is related to the village. There is an inscription on the cross of the same church: “Nasreti Virgin, have mercy on Ioane and his wife Taba and their sons” (p.158).

In the village Murqmeri there are two churches: “the Saviour” and “Saint Barbare”. In the inscription of the XII-XIII centuries’ icon of crussifiction we can read the following: “Christ the Saviour, remember me, in your heaven, me - Qveli Lominadze and my wife Rusudan and my children Vakhtang and their brothers” (E. Takaishvili, p. 174). It is obvious that this icon was brought to Svaneti from the west Georgia, too.

There are more than one narratives about the history of Svans and their life style. It is known that narratives written in Georgian mountainous parts depict historical realities in most cases. For example, a lot of princes tried to subdue the people of Ushguli but in vain. On the contrary, Usghuli people made it a rule “not to let any mounted prince

or nobleman pass through their village. There are still some witnesses of this fact in Ushguli today. If any of the princes wanted to come to Ushguli they had to leave their horses at a distance of three kilometres from the village and had to walk to the village" (B. Nizharadze, p. 74). The fact that the princes of Ushguli Dadeshkelianis could not manage to conquer Above Bali Svaneti was considered by them as their merit. It is true that the Latali community, which bordered to Daeshkeliani's Svaneti, were on the alert not to let the latter in Free Svaneti but as it seems, it took place several times anyway. "Puta Dadeshkeliani who was the ancestor of the present Dadeshkelianis found his way in the whole Svaneti and finally reached Ushguli and intended to subdue them. This intention cost him dearly; Ushguli people killed this daring man. They also killed Kvarkvare from the same family name. The narrative tells us so and there is a popular song about this matter in Ushguli up today (B. Nizharadze, II, pp. 74-75). When they killed Puta Dadeshkeliani there were six guests from Dvaleti in Ushguli. They had a gun without triggers with them. Guns were not used in Svaneti by then and everybody was examining it and asking them to explain how to use it. People from Dvaleti loaded it and said: "if you wanted to kill Puta, you could do it by this gun" (B. Nizharadze, II, p. 76). Together with the social struggle given in this narrative, particularly interesting for us is also the fact that Svans remembered about the other parts of Georgia Dvaleti and its Inhabitants and that their relationship was frequent. It is remarkable that for Svans (Ushguli inhabitants) the "Dvalian" knife was also known.

The next community of Above Bali Svaneti was Kala community, which also included the unity of several villages: Vinchashi, Khe, Lalkhori (Laikhori), Davberi, Iprari (Ipraili) and Khalde (E. Takaishvili, p.178). Al. Charkviani mentioned about two villages in Kala community: Muqvdari and Agrai. According to the family records of 1886, there were totally 64 households and 425 heads. There were 6.65 heads per household on average in Kala community. 16 households (120 heads) lived in the village Vinchashi, 23 families (136 heads) – in Iprari, 15 families (89 heads) – in Davberi, 8 families (55 heads) – in Lalkhori, 2 households (25 heads) – in Khe. As for Khalde, it was destroyed by the Russian troops in 1876 and it was left without any inhabitants since then.

According to the archive data of 1940, 23 households of Khardziani lived in the village Vichnashi of Kala community. The Khardzianis lived in the village Khe-Amrai, too (10 families). Kvardziani is one of the oldest Svanuri family names. It was mentioned more than once in the XIV-XV centuries Svan documents. In 1940 9 families of Gulbanis lived in the village Khe-Amrai. One household of Gulbani lived in Lalkhori as well (the Gulbanis and Gulbianis lived in Lower Svaneti, too. In the chronicles (of confessors) of the XIII century “Adashel Gulubiani” is mentioned (P. Ingorokva, p. 151). This particular Gulubiani must be the ancestor of the Gulbanis (the Gulbianis). One family of the Panganis and Chegemianis lived in the village Khe-Amrai. The Chegemianis were in Khalde (4 households) and Iprali (1 household). In 1940 there were nine households of Gasvianis and three households of Jokhadzes in Khalde. Also the Kochkianis and Choplianis lived in Khalde. In the historical documents of Svaneti the ancestors of Jokhadzes are registered as the Jokhianis. For example, “Purtukh Jokhiani and his brother Sargis are mentioned in the village of Tskhmareti” (P. Ingorokva, II, p. 143); also: G~. Jokhiani”, “Bendani Jokhiani”, “Gamrekeli Jokhiani” (p. 144); “K~ke Jokhiani”, “Mr~m Jokhiani” (p. 147). 11 households of Margvelanis lived in the Kala community village Lalkhori. The Margvelanis also lived in Davberi (Duberi) – 6 households and in Iprali (9 households). The Margvelanis are first mentioned in the documents at the beginning of the XIV century. It is reported that the ancestor of Margvelanis moved to Kala from the northern Caucasus, present Karachai territory. The Margvelanis had lived in lived in the village Lalkhori. four (4) households of this family lived in the village Iprali. The Dadvanis are mentioned in the documents of the XVII-XVIII centuries. In 1940 in the Kala community village of Iprili 7 families of the were registered. Also the inhabitants of Lalkhori were three families of who certainly moved from . Mestia since the first half of the XIV century (in the writings of that period a witness “Margvelani Partsman” is mentioned – “Historical Documents of Svaneti, I, p. 172). By the XIV century the Turkish- speaking people had not been settled yet in the territories of present Karachai and Balkaria. 6 households of Dadvanis Pirvelis Gamkrelidzes Racha

As it seems the rotation of population took place in Kala. For example, in “The Chronicles of Svaneti Gathering” in Kalashi (i.e.

Kala) the Mejvarianis, Mushkudianis, Khazalianis, Kvirkvelianis, Ghurmutianis, Ubilianis, Apakianis, Akhshianis, Adaianis and Karchianis are mentioned. Out of the families mentioned above only the Mushkudianis live in Svaneti at present. Some of the family names (Mejvariani, Akhshiani) evidently disappeared completely. Regarding the Khazalianis, Apakianis, Kvirkvelianis, Adaianis, Karchianis, they moved to Samegrelo. The Khazalias, Apakidzes (Apakias), Kvirkvelias, Adanaias, Karchavas who live in Samegrelo today are the ancestors of above mentioned families. The same can be said about the Ubilianis who are bearing the surname of Ubilava, the part of which stayed in Svaneti though and their surname was changed phonetically (Ubiliani - Vibliani).

The distinguished village in Kala community was Khalde where Russians committed a tragedy in 1876. Before destroying the village there were 19 households there (B. Nizharadze, II, p. 193). "Each inhabitant used to have 1-2 two-storey houses made of stone and lime and the same number of towers respectively. Dwellers of Khalde were proud, flexible and hard-working people. They had a remarkable appearance and had no match in feasting, competing with others, singing, round dancing in whole Svaneti. There were four family names in the whole village: Gasviani, Jokhadze, Kochkiani and Chopliani (B. Nizharadze, p. 193). The Kochkianis live in Mulaqi at present. By that period a lot of dwellers from Khalde had moved to Lechkhumi.

A little below the village Davberi, Kvirike and Ivlita's church was built on the hill. Svans call it Lagurka. According to E. Takaishvili, Kala church was the most principal praying place in the whole Svaneti. It means the same for Svaneti as the Delphian fane for the whole Greece. It unites Svans divided into communities as the Delphian fane united different republics of Greece" (p. 178). Although every community in Svaneti had its own main prying place but they regarded Kala "Lagurka" or "Saint Kvirike and Ivlita's" church as the most powerful. They used to preserve an extraordinary icon of Byzantine art which they called "Shalian". That was the reason why the most severe criminals were forced to swear an oath before this icon. There were no examples in the past when Svan did not admit his guilt while making an oath" (E. Takaishvili, p. 179). "In Svans' opinion, Shaliani was Svan. Once the king of Imereti called one hundred Svans to him and ordered them to scythe the fields of Geguti. Shaliani offered the king that he

would do that alone in the same period of time which he allocated to one hundred Svans but in return the King had to give to him the thing he would ask for. The king agreed. Shaliani started his work and finished it in due time. The King kept his promise and Shaliani got the Kala icon in return. He wrept the icon in the sheep's skin and set off Svaneti. The dwellers of Kala community learnt that Shaliani was carrying the valuable thing with him and decided to rob him. They attacked him on the way, killed him and gained the icon. But they did not know what to do with the icon, where to place it. Therefore, they yoked two bulls, put a log on the yoke, fastened the icon on it and let the bulls go in such a way without any direction. The bulls crossed the river Enguri, went up the hill and stopped at the top of the very particular place where there is the Kvirike Church now. The Svans built a monastery on that place and the icon of Shaliani has been kept there since then" (E. Takaishvili, p. 180). It is notable that the Svans had more than one song and church song and some of the anthems and songs were dedicated only to this church. They were not performed in other churches. It was exactly in Lagurka at the church of Saint Kvirike and Ivlita where 2 000 Svans swore an oath before the tragedy of Khalde. At that moment Giorgi Pangan brought out from the church the adorable icon of Shaliani for the whole Svaneti. Everybody made an oath before the icon that they would not betray the common cause. As a token of this two men took hold of the ends of one stick and went under the icon erected above the stick.

Then next community was the community of Ipari. There are the following villages in Ipari community: Nakipari (not shown on the family records of 1886), Zegani, Bogreshi, Ipari, Tsvirmi, Adishi, Ieli. According to E. takaishvili "Tsvirmi and Adishi comprised the independent communities in the past". Al. Charkviani mentions the communities of Adishi and Tsvirmi separately, too. Adishi was a one-village community, whereas Tsvirmi community included 6 villages (Tviberi, Zagari, Lamoldi, Chibani, Svipi and Nesgaubani). Al. Charkviani separates Ieli community (villages: Nesgubani, Askardi, Atsi). Under the family lists of 1886, 133 households in Ipari village community (1023 heads), which equals to average 7.7 heads per household. Tsvirmi was the biggest village where 38 households live there (265 heads), in Ipari – 32 households (242 heads), in Zegani – 24

households (169 heads), in Adishi – 13 households (134 heads), in Ieli – 14 households (142 heads), in Bogresha – 12 households (77 heads). According to data of 1940, 25 families of the Pirvelis lived in the Ipari community village of Zegani; twenty households of Pirveli lived in the village Nakipari. The Gulbanis were notable by the number of their family names (26 households in Zegani, 20 households in Nakipari). As was mentioned above, their ancestors in the XIII century were mentioned as Gulubianis. The Khvistanis lived in that village, too (20 households in Zegani). In 1940 seven households of the Kordzaias lived in Zegani as well. The Kordzaias also lived in Bogreshi (6 households) and Tsvirmi (9 households). In the documents of the first half of the XIV century the Kordzaias are mentioned as the Kordzianis.The Khorguanis are the dwellers of Bogreshi (5 households). In the XIII-XIV centuries the ancestors of Khorguanis lived in the Becho village of Doli. By that time "Tvalmindi Khorguani", "Gvangva Khverguani", "Nana Khverguani", "Ataraji Khverguani", "G~ Khverguani" had been registered there (P. Ingorokva, II, pp. 149,151). The ancestors of the Gulbanis moved to Ipari from this vallage, too. As it seems, it was not a rare case for the individual families to move from Below Bali Svaneti to Above Bali Svaneti and it must have been related to the migration (flow) of population from principality (Dadeshkeliani's Svaneti to Free (without princes) Svaneti. The Avalianis are dwellers of the Village Bogreshi in Ipari community (24 households in 1940). The family name of Avalianis is also the oldest in Svaneti. The oldest family name is Kaldani, too. They lived in the Ipari community village of Bogreshi (10 households). They also live in the village Tskhumari (12 households). There is a narrative about the common origin of Svan Kaldanis and the Kardavas from Samegrelo. The forefathers of the Kaldanis are mentioned repeatedly in the XIII-XIV centuries "Cronicles of Svaneti Gathering". "G~ Kaldiani, "Nene Kaldiani", "Shalva Kaldiani", "Mariam Kaldiani" are mentioned in the village Lalveri (P. Ingorokva, pp. 118-119). In the villages of Bogreshi and Tsvirmi lived 19 hoseholds of the Panganis (1940). The following families can also be mentioned in Tsvirmi: the Pitskhelianis (13 households), Kipianis (6 households), Giglebianis (6 households), Bedianis (2 households), Tamlianis (8 households), Kveblianis (4 households), Mukvanis (3 households), Khviblianis (12 households. In Bogreshi – 7 households), Samsianis (13 households). According to the ethnographical data, the

Samsianis from the village Ieli and the Ansianis from the village Nakra have the same origin. “When they are in trouble or have merriment they go to each other. Nobody can remember their marriage to each other”. The ansianis must be the Asianis mentioned in the “Cronicles (of confessors) of Svaneti” (P. Ingorokva, p. 155).
There were churches after the Saviour in the villages Tsvirmi and Adishi; in the vallages Nakipari, Adishi, Ieli – Saint George’s churches. There was the following inscription on the icon of Michael Archangel: “Saint George of Zghuderi, have mercy on your decorator Jonarsi Asatiani”, which apparently points to the Svan origin of the Asatianis from the beginning.

In the opinion of E. Takaishvili and Al. Charkviani, Muzhali and Mulakhi are separate communities. Other ethnographical materials say that they belong to one and the same community (Mulakh-Muzhali). Muzhali community involved three villages: Chvabiani, Zhabeshi and Chaldashi (Tsaldashi). We can name the following villages from Mulakhi (Mulaqi) community: Machvdiari, Cholashi, Zhamushi, Artskheli, Lakhiri, Murshkeli, Ghvebra, Zardlashi. Zardlashi was integrated into the village Ghvebra. According to the family records of 1886, in the community of Mulakhi (Mulakh-Muzhali) there lived 151 households (1296 heads) which meant average 8.6 heads per households. Chola was the biggest village (30 households, 232 heads). Next were Chvabiani (21 househods, 171 heads), Lakhirii (21 househods, 194 heads), Artskheli (18 househods, 134 heads), Mushkeri (16 househods, 105 heads), Zhabeshi (14 househods, 123 heads), Zhamushi (10 househods, 109 heads), Zardla (9 househods, 115 heads), Ghvebra (7 househods, 67 heads), Tsalda (5 househods, 46 heads).

Some extended families lived in the villages of Mulakhi community by 1940: the Giganis (34 households, village Chabiani); Gujejiani (33 households, in Chola, Zhabe, Chabiani); the Margianis (54 households, Artskheli, Chabiani, Kvemo (Lower) Mulakhi); Kaldani (village Zhamu. 13 households); Kochkiani (10 families, in the village Chola); Shervashidze (13 households. in the village Chola); Devdariani (10 households. in Chola); Zhorzholiani (31 households. Artskheli); Jachvliani (14 households, in Chola); Dadvani (17 households, Kvemo (Lower) Mulakhi); Ioseliani (30 households, Lakhiri); Naveriani (36 households, Zhamu and Zhabe); Kurdiani (24 households, Murshkeli); Beriani (10 households, Kvemo (Lower) Mulakhi); Gabliani (9

households, Kvemo (Lower) Mulakhi); Tsipiani (5 households, Kvemo (Lower) Mulakhi); Mibchuani (3 households, in Zardla); Mchedliani (4 households); Zurebiani 6 households. Lalkhori and Tsaldashi); Mitiani (2 households. Lakhiri); Gulbani (8 households); Chekhani (8 households. Chabiani); Gvidani (6 households. Lakhiri).

According to ethnographical data, the forefathers of the Naverianis moved from Kutaisi to Svaneti. "They had their church Lamaria and even now they bake one special small bread to sacrifice to the name of Lamaria". Some of the names mentioned above are stated in the old documents of Svaneti. For example, in the cronicles of the XIII-XIV centuries the following names are mentioned: "I~oane Kurdiani", "Guangva Kurdiani", "Botso Kurdiani" (but in mentioned centuries they are registered in the village Lha of Pari community)' "Basila Jachvineliani" (Jachvliani) – in the village og Tskhmari; "G~i Gabliani" (p. 144). The Margianis are mentioned in the documents of the first half of the XIV century and XV century by the name Maregiani, the Ioselianis – in the first half of the XIV century. In the same "Cronicle" the name of Giganis is mentioned too-Duda Gigiani butonly in the community of Etseri. Zhorzholianis are also mentioned in the XIV century (Historical Documents of Svaneti, I, p. 192). In the document of the second half of the XV century a witness Dadvani by name is mentioned. In the writing of the XV century there are the following family names from Mulakhi: the Ioselianis, the Chedelianis and the Margianis.

Mestia community comprised the unity of four communities. They are: Seti, Lekhtagi, Lanchvali and Laghami. In the family records of 1886 there are only two villages in Mestia community (Laghami and Mestia). Totally in Mestia community there were 101 households (860 heads) (8.6 heads on average per household). Today the following families live in Mestia: the Barlianis (17 households); the Gvarlianis (26 households); the Palianis (5 households – in Laghami, 14 – in Lanchvali); the Khojelanis; the Nigurianis; the Ratianis (41 households); the Khergianis (70 households); the Khvistanis; the Goshtelianis (15 households); the Japaridzes, the Mushkudianis, the Chartolanis (35 households in Lekhtagi); the Nakanis, the Mchedlanis (12 households).

The Gvarlianis from Mestia and the Gvarmianis from Nakra are of the same origin. Members of these two families never got married to

each other. Svan Gvarmianis and Gvarlianis regarded Abkhazian Gvaramias as their relatives. Some years ago the Gvarmianis convened an gathering and invited the Gvarlianis and Abkhzian Gvarmias as well to the gathering.

There were five families who prayed for Mestian "Jgragi" (Saint George): the Mitvlianis, the Ratianis, the Mchedlianis, the Palianis and the Nigurianis. The Mitvlianis do not exist any more. They disappeared completely. In the documents of the XIV-XV centuries the people by this name are mentioned more than once (Written Monuments of Svaneti, I, pp. 165, 166, 172, 173). "They were individual "communities", but worshipped one and the same cross". The banner of the whole Svaneti "Lemi" had to be brought out by these four families. Other families did not have a right to do it. Only the following day the Japaridzes had a right to hold it. "When Lemi became shabby, it was sewed again by the woman from the Kurdiani family name who was the wife of Japaridze. Therefore, they gained a right to carry "Lemi" the following day.

According to the documents from the first half of the XIV century, "Goshkoteliani Azag" and "Goshgoteliani Tsitsman" are mentioned (Written Monuments of Svaneti, I, pp. 109, 111). The surname of Goshketeliani (Goshgoteliani) changed its form phonetically. They bear the name of Goshteliani at present. By narratives, the Goshtelianis are Saviarians. The Japaridzes are thought to be from Racha. There is an epitaph on the tombstone of some Palianis in Mestia "Setieli". The graveyard of destroyed Miltvlianis was occupied by the Chartolanis. Only the part of the Palianis is Setieli by the root. Setiels nursed their baby with the Palianis.They fell on them to kill the baby of Setielis. But the wife of Paliani gave her child to them; they recognaized the baby and returned him to her. Setielis adopted a name of Palianis. According to the ethnographical data, the Japaridzes experienced failure. Once they expanded, were powerful. The community warned them several times. Then they were destroyed. Only one survived; Naveriani saved him from burning. Bringing the Japaridzes to Mestia is assigned to the Chartolanis. The Japaridzes as the dwellers of Svaneti are first mentioned in the XV century in the form of the Japarianis. The Khergianis are also mentioned in the XV century. The Chartolanis are stated in the documents of the XVII-XVIII centuries. From the documents of the XIV-XV centuries: "In the inscriptions of one of the

series of Mestian Otkhtavi (Gospel) the Japaridzes, particulalrly some the representatives of this family are mentioned: Mamisa Japaridze (or Mjapariani), Piranteli, Ivane; Japaridze Kakhaberi and his sons Aslan and Taibula; Pirantel Japaridze and his children Dodel, Ivane and Aslan. It is clear that this family was prioritized in comparison with others" (M. Berdzenishvili. Documents of Svaneti As a Source for the Social History of Svaneti – "Georgian Source Study", II, 1968, p. 108). In Lanchvali (at present north-eastern district of Mestia) there is a church which is named after the Virgin and according to the narrative, its builder was Papi-Chartulari. In the opinion of arts critics, this church belongs to the XIII-XIV centuries and was reconstructed and decorated fundamentally in the XV century" (p.109). The author cites from the inscription of the Mestian Otkhtavi (Gospel) the following: "Japaridze and Ioseliani belong to those names whose blood was very valuable" (p.119).

"Saint George's church (Jgragi) in Ughlavi was built by brothers Anton and Michael Umpriani (XIV century). The Umprianis live in this village even today. Both the church and the curchyard belong only to them. The church of the Saviour in the village Laghami (Mestia region) was built and painted by Shalva Kirkishliani (XIV century); The Mukhuri church after Archangel in Lenjeri was built and painted by Iveldiani (XV-XVI centuries). Churchmen (lakhmi mare) are the Ildanis even now" (M. Chartolani. Monuments of History and Culture in Svaneti. – Issues: "Svaneti II", Tbilisi, 1979, p. 108).

"According to the available data, Svaneti represents the picture of the flong past process of family mixture. It is quite clear even from the example of Mestia. Out of 52 households in Seti 21 belong to the Japaridzes., 4 – to the Chedlianis, 9 – to the Nakanis, 6 – to the Mushkudianis, 8 to the Nigurianis, each – to Bardiani, Paliani, Nizharadze and Parjiani. Lanchvali depicts the same picture of family mixture, too where out of 54 households 17 are Khergianis, 10 Palianis, 10 Ratianis, 5 Margianis, 4 Goshtelianis, 3 Nigurianis, 2 Kakhberidzes, 1 Chartolani and 2 Nakanis. Out of 18 households in Lekhtagi there are 8 Chartolanis, 8 Khergianis and 2 Japaridzes" (R. Kharadze, Al. Robakidze. Villages in Svaneti in the Past, Tbilisi, 1964, p. 30).

According to one of the narratives, the Khergianis came from the heads of the rivers Teberdi and Kubani (the area of present-day Karachai). Four brothers sheltered themselves in Svaneti: Khergiani,

Chkhvimiani and Margveliani (the name of the fourth brother is forgotten). The brothers arrived in Chubekhevi and settled there. Chkhvimiani declared himself to be the prince of his brother, as a result of which they escaped from him. Chkhvimiani stayed in the village Chubekhevi, Khergiani went to Mestia and Margveliani settled in Kala (R. Kharadze, Al. Robakidze, pp. 30-31). These three brothers comprised the kin units – Chkhvimlianis-Margvelanis-Khergianis. The realization of the common origin determines the goodwill between them which is revealed by welcoming and helping each other, although this relationship does not consider the sphere of marriage or revenge " (see the same place, p 31).

There is one more interesting detail about the family names in Mestia: in the inscription on the icon of the Saviour "Giorgi Chartulari" is mentioned. It means that the Chartolanis were registered (were called) as Chartularis as well (E. Takaishvili, p. 299).

The next village of Above Bali Svaneti is Lenjeri community which like the other communities comprised the unity of several villages. They are the following: Nesguni, Lemsia, Kashveti, Lashtkhveri, Kaeri, Soli, Kheshkili. According to data of 1886, 70 households (668 heads) lived in Lenjeri village community. 17 households lived in Lemsia and 17 – in Nesguni (139 heads and 183 heads accordingly). There were 14 households (154 heads) in Kashveti, 12 households (119 heads) in Lashtkhveri, 7 households (54 heads) in Soli, 3 households (54 heads) – in Kaeri. E. Takaishvili points one more village – Mukheli (it seems to be one of the districts of Lashtkhveri). There used to be the church of Michael Archangel. It is interesting that the king of Kakheti Davit donated the bell to the Lashtkhveri Archangel: "We, the king and patron of Kakheti David sacrificed the church bell to you – the Saint Archangel of Lashtakhuri to bless our days and perform our reign". Above mentioned indicates the close ties between the different parts of Georgia and in this case, between the parts which are absolutely far away from each other.

The biggest family in Lenjeri was Guledani. According to data of 1940, 86 households of Guledanis lived there. The Pilpanis were 60 households, the Khaptanis – 25 households, the Udesianis – 19 households, the Jachvanis 19 households, the Merlanis – 28 households, the Shukvanis – 69 households, the Maghedanis – 3 households, the Meshvelianis – 2 households, the Ildanis – 5

households, the Naverianis – 10 households, the Gigdelianis – 4 households. There also lived the Tsipianis, the Japaridzes and the Khorguanis.

As the narrative says, Svan Guledanis and Megreli Gulordavas originally had one brother. "Wherever we meet each other we are as one family". It is remarkable that according to Svan Guledanis, they come from Samegrelo, but the Gulordavas think that they are from Svaneti. There are four Samkhubis (fraternities or family branches) in the family of Guledanis: "Gulesha", "Bekurzasha", "Titisha" and "Kausha". The dwellers of Nesguni mainly pray for "Jgrag". Besides, there is "Matskhovari" (the Saviour), "Iel", "Pust". The Guledanis moved from Etseri to Lenjeri. Indeed in "The Cronicle of Svaneti Gathering" (XIII-XIV centuries) "Ivane Gulediani", "G~i Gulediani" are mentioned in Etseri (P. Ingorokva, pp. 133, 137). No narrative is kept in the family about the reasons of moving from Lenjeri to Etseri. When they settled in Lenjeri the Maghedanis had lived there. According to the narrator, "the Maghedanis have the same links with the Marghanias as we have with the Gulordavas. The Maghedanis go to the Saviour and Ieli church". In the XV century the phonetical option of the Maghedianis was "Magheldiani" (Written Monuments of Svaneti, I, p.186).

The village Soli was mainly inhabited by the Khaptanis, Khorguanis and Gigdelianis. In "The Chronicles of Svaneti Gathering" of the XIII-XIV centuries the Khaptanis are registered as Khaptani: "Shalva Khaptiani" (P. Ingorokva, p. 153). The main family name in Lemsia is Shukvani (Shukuani). The main inhabitants of Kashueti are the Pilpanis. Tsipiani moved here from Mulakhi.

The Vibianis had lived in Nesguni before but they disappeared. They even had an individual tower. They did not let their cattle go in the morning or evening without milking them. Every family in Lenjeri had brought one cart of logs each and put around the tower. "They made a fire and burned down it. They were a big family and did not think anyone could match them".

The Ildans from Lenjeri were registered as Elediani in the chronicles of the XIII-XIV centuries, and as Mildanis in the XVIII century (Written Monuments of Svaneti, I, p. 293).

In the village of Lemsia, according to the ethnographical data, the Merlanis settled from the beginning, then the Shukvanis who migrated

from Becho. Their church "Guls Gabriel" was in the village Guli. When they moved from Becho the Shukvanis took their icons with them and sacrificed it to this icon. "The Shukvanis had not lived in Becho from the beginning and they had a fighting there against the princes Charkvianis; they were princes themselves, too. When they lost this war they moved to Becho on the very top of the hill. Apparently, they could not stay there long and moved to this place. The Shukvanis used to be the Ghoghelianis before and then they changed their family name". The family of the Ghoghelianis does not live in Svaneti any more. They are inhabitants of Lechkhumi. According to the chronicles of the XIII-XIV centuries, the Ghoghelianis were widely settled in Svaneti. For example, "Veshag Ghogheliani" lived in Gheshderi, "G~i Ghogheliani", "Mich~l Ghogheliani", "G~i Ghogheliani", "Inai Ghogheliani", "Thathe Ghogheliani", "I~e Ghogheliani", "Mariam Ghogheliani", "Varedan Ghogheliani", "Kakubai Ghogheliani" lived in the Pari community village of Mai... (P. Ingorokva, pp. 122-124). The Naverianis moved to Lenjeri from Mulakhi. Here they have their family churches and churchyards "Matskhovari" (the Saviour). Regarding the holiday Kashvetoba, besides the inhabitants of Lenjeri, dwellers of Latali participated, too. It is remarkable that it was necessary to bring the bull's hip from Ilori chuch Abkhazia, precisely from Samurzakano. In Lenjeri community first the Ildanis settled (in Lashdghveri). In other villages they adopted the surname Mildani.

We mentioned some examples above about the common origin of Megruli and Svanuri family names. The Khapavas were originated from the Khaptanis. According to the narrator from Lenjeri, "We Jajvanis (Jachvanis) live here, in Lashtkhveri. The relatives from my mother's side are in the village Otobaya now and when they learnt that I was a successor of Jajvanis (Jachvanis) they were very happy and welcomed me cordially: he said that Jachvanis and Jojuas were the same. Pilpanis say that they are Pipias They were three brothers and escaped from there. They brought a bull with them".

The ancestors of the Babluanis moved to Kvemo (Low) Svaneti from Kheshveli village of Lenjeri region. It turned out, that families bearing the different Swedish family names used to live in Kheshveli. Together with the Babluanis there also lived the Ketganis. To this very day the Babluanis visit Lenjeri in order to pray there. Kheshveli population had been depopulated. "There is a place in Kheshveli - named Gagani; We

do not know, whether it is a family name or a first name. The place is also called “Gagani’s Jump” (in the Svan language: “Gagana Niskin”). Gagani was on the other side of the river. Some men fell on his cattle and took it away. The dog ran to its master to drop a hint at him. Gagani had to jump over the river and therefore the place was called “Gagana Niskin”. Gagani survived, ran after the attackers and got i his cattle back. The kidnappers appeared to be from Mulakhi.

The Barvanis were resided in Kheshvili. Gagvani is also a family name. They fought because of a woman. All of them were abolished and there movables and immovables were divided between the Kurdianis from Mulakhi; Latali and Lenjeri took possession of their land. Kashveti and Lashgverdi population migrated to Kheshveli. The first migrants were the Ildanis. They are from Ilori. The newcomers were insulted and evicted, but one of them came back and settled there and the present Ildanis are his descendants. Big family names of Lenjeri are divided into fraternities (“Samkhubi”, “Lamkhubi”-in Svan language), but as for the Maghedanis and Tsipianis, which are smaller family names, are not divided into fraternities as they stopped to give the generation. According to a legend, the Ildanis are cursed by “Davi” – “forest man.”

In the XIII – XIV centuries the Tsipianis: “Akunela Tsipiani”, Thathe Tsipiani”, “G~ Tsipiani” resided in Etseri (P. Ingorokva, p.137, 147). Earlier, in Soli village lived the Tvirianis. Only there tower survived intact. The Khaptanis live on their dwelling now. “These Tvirianis are today’s Torias from Samegrelo”.

According to the legend, the Nakanis, who live in Mestia nowadays, are the migrants from Kurashi village, Etseri. They live in Seti, Mestia. The Nakanis have there ancestral church – “Khosha Jgrag” in Kurashi village, Etseri. Accordinng to the narrator Pilippe Nakani, “We seldom go to Kurashi church lately in comparison with our ancestors.” Today the Khorguanis live on the former living quarters of the Nakanis. The Nakanis had sold their patrimony to the Khorguanis. The reason of the Nakanis migration was “the murder of one of the Dadeshkelianis committed by our ancestors, whereupon there was no chance for us to stay there.” In the XIII – XIV centuries the “Chronicle of Svaneti Gathering”, the present Nakanis ancestors are registered as the Nakianis: “M~rm Nakiani”, “Khalina Nakiani”, “Abesalom Nakiani”, “Gvangva Nakiani”, “Tamtar Nakiani” “Natai Nakiani”; “Lela Nakiani,

“Amadai Nakiani” (P. Ingorokva, p.133, 134, 135, 136, 140). According to ethnographical data, Nakani never marries Chkhvimiani or Goshuani. They are of the same origin. “We must not marry each other”. As it turns out, the Chkhvimiani family name is divided in two branches. One of them is related to the Chartolanis and another - to the Nakanis. The Nakanis are related to “Kansavshas” – Chkhvimianis, residents of Gheshteri. Another Chkhvimianis’ name (“Samkhubi”) is “Padlar” and they belong (related to) to the Chartolanis. The Nakanis consist of three “Samkhubis”, they are offsprigs of three brothers: “Giunusha”, “Kubaisha”, “Gelusha”. The Chkhvimianis and the Goshuanis, both are the Kansavshas”. The Nakanis had five Murqvams (towers) in Mestia.

The last community of BalsUpper Svaneti is Latali community. Its villages are: Enashi, Matskhvarishi, Shqaleri, Kvanchianari, Laheli, Sgobuli, Lakhushti, Sidianari, Ipkhi, Leshuki, Namkvan-Nagrali, Lelbagi. E. Takaishvili wrote:” Latali is one of the best communities of Free Svaneti; It is the strongest and richest, because Enguri Gorge is the widest there. The Latali people have many common ploughing areas and forests. The Latalians are considered as the bravest people. They were the last who accepted the Russian citizenship (E. Takaishvili, p. 337).

According to 1886 household lists, there were 121 households (995 heads) in Latali society by that time. Enashi was the most densely populated village (35 households, 253 heads). 20 households (188 heads) – in Matskhvarishi, 14 households (138 heads) – in Kvanchianari, 10 households (96 heads) – in Ipkhi, 10 households (85 heads) – in Lechukvi, 9 households (39 heads) - in Lakhushti, 7 households (heads) – in Shqaleri, 6 households (39 heads) - in Sidianari, 4 households (26 heads) - in Lahili, 4 households (33 heads) – in Lami.

According to 1940 data, Latali society was consisted of the following family names: Asumbani (4 households in Lakhushti); Pirtskhelani (4 households in Lakhushti); Kvanchiani (3 households in Lakhushti, 15 households Ipkhi, 14 households in Latali, 19 households in Kvanchianari); In Ienashi lived: The Parjianis (10 households); The Tseredianis (11families); The Charkvianis (2 families); The Girgvlianis (10 households); 10 households of the Girgvlianis’ belonged to Ipkhi as well. There were 14 households of the Girgvlianis (Gurgvliani) in

Matskhvarishi. The other family names of Latali society could also be mentioned here. These are: the Abdelanis (11 households), the Nansqanis (9 households), the Subelianis and the Gvichianis (23 households), the Ivechianis (15 households), the Sidianis (3 households), the Paikelanis and the Tamlianis (6 households), Stepliani, Chamgeliani, Khvibliani. From these family names, in the XIII – XIV centuries the "Chronicle (of Confessors) of Svaneti" are recorded: the Tseredianis ("Tserediani from Vani" – p. 124), the Ivechianis ("Djulaba Ivechiani", "Dzadzu Ivachiani" – p. 155), the Abdelanis ("G~i Abdalani – p.147), the Charkvianis ("Mik~l Shargviani" – p. 148).

In the documents of XVI – XVII centuries are mentioned: "The Kvanchianis, the Paikelanis; We meet family name of the Parjianis in the document of the XIV century. According to R. Kharadze, the family name of the Pardjianis consists of two branches: Nuasher and Datuar. The Nuasheris make comparatevily powerful group than Datuars, therefore they consider themselves as descendants of those ancient Pardjianis. Whereas they count Datuars progeny of the Datuliani family who bought the name of Parjiani from them later on.The Datuars strongly object to this concept and from their part, are blaming the Nuasheris in buying the name. The given example is just one out of a hundred as, in almost all big family names, which were divided into "Samkhubis" a long time ago and their common ancestor is practically lost by now, the Samkhubis in most cases, consider each other as representatives of other weak families. As for buying and changing names in Svaneti, it is a notorious fact; It was resulted, either from the tradition of taking revenge, or because of weakening the family name. The responsibilities concerning blood relations and related regulations in cases of marriages are not characteristic for the Svan families (R. Kharadze, p. 17).

R. Kharadze's concept regarding the Svan family names is undoubtedly very interesting, but we can't agree that branches of the family name ("Samkhubis") are mostly of different origin. Of course it is without question, that there are a lot of cases of mixing two family names in Svaneti, when a weak family joins a strong one, but it does not represent the fact that, it was a general phenomenon. But it is true, that sometimes the "Samkhubis" had different ancestors. As for buying names, we do not consider that as a real fact, since there has not been a single real case of buying a name. No one knows to whom, or what, or

how much was paid. (Should they have to pay to every family representative, or only to the head of the family ("Makhvshi" – in the Svan language). Or they might have brought it to the family chapel?). In this case we have to deal with the similar event as in the mountainous regions of the east Georgia – mixing, joining or artificial relationship of weak and small family names with strong family names, which was revealed by carrying out only a similar ritual in the praying place. This event also meant strengthening of powerful and big families, as well as finding protectors for weak social units (weak family names). In one's time, this event served as one of the stimulus for destroying tribal relations and transmitting to the territorial community relations. Of course it is true, that the representatives of one of the family names, i.e. descendants of the same ancestors could not marry each other, only in case if the representatives of family name branches ("Samkhubis") were of different origin. Thus, in conjugal questions, families had both, blood relation responsibilities and related regulations. In this sphere, the rules in Svaneti were the same as all over Georgia.

In Latali community (temi) the Girgvliani family name has only one Samkhubi.

In Latali the family name of Charkvianis and their former dwellings were very remarkable. The difference becomes more vivid by the example of the dwellings of the Charkvianis from Latali. It is easy to notice, that they differ from other houses in Latali not only by their size, but also by their location. (R. Kharadze, Al. Robakidze p. 25). "There are five former dwellings of the Charkviani family in Latali. These are: Gigbash, Zagrar, Gilian, Chirdilashi and Lakhushd. All of them are situated separately from the settlement and distinguish territorially from the rest of the settlement" (p. 26). The tendency of the separate setttlement should have been caused by the fact that they were socially promoted by then.

It occurred that the kings of Kakheti had contributed the bell to Latali as well. " We, the king Alexander, son of the king Leon, present this bell for praying service in your sacred church of prophet Iona from Latali, 1600" (E. Takaishvili, p. 337). According to E. Takaishvili, Matskhvarishi village was distinguished in Latali community. We can find wooden houses here, which are very rare in Svaneti. The village church is built in honor of Matskhovari (the Saviour). The name of the

village Matskhovrishi is derived from this word. There was a Silver chain fastened to Matskhovari (the Saviour) icon with the following inscription on a separate plate. The inscsription made in Mkhedruli reads as follows: “ I, Kaikhosro Chikovani, am making this small contribution to Our Matskhovari (the Saviour) Latali church for saving my sinful soul “. “This Kaikhosro Chikovani should have been the same Kaikhosro Chikovani that was represented, together with his wife whose maiden name was Laskhishvili, on the frescos of Nakuraleshi Church, in the XVII century (E. Takaishvili, p. 356). It is not surprising so far as the Chikovanis are originally from Svaneti and in spite of the fact that they do not live there recently, they try not to consign to oblivion the old chapels of their ancestors. There are more than one Chikovani mentioned in the XIII-XIV centuries “Chronicle (of confessors) of Svaneti”: “M~rm” Chikovani”, “G~i”Chikovani” … (p. 134, 137) When they moved from Svaneti to Lechkhumi, is unknown, evidently a long time ago. Where did they become socially promoted, on their old or new dwelling place?

In Saint George’s Church of Lahili village, in Latali, icon of Archangel Gabriel bears the following inscription: “Oh, Saint Archangel of Mukheri, glorify the kings Bagrationi, and Dadiani, and the noblemen and the whole Georgia, and the whole Latali with its Sani and Khevi, and bless Laili village that did build you and all souls who seeks your protection” (E. Takaishvili, p. 364). E. Takaishvili claims that the age date of this inscription, which has a great importance not only for Svaneti history study, but for Georgian history as a whole, is the XIII – XIV centuries. Through this document, the Svans accentuate that Svaneti is an integral part of the united Georgia and they ask Saint Archangel to reflect glory on the kings of the united Georgia.

Let us proceed to the study of Billow-bali Svaneti, or as it is called otherwise Sabatono - principality (Dadeshkeliani’s) Svaneti. The first such community is Becho here. Becho community is also represents the unity of several villages: Tebishi, Mazeri, Bagvdanari, Guli, Tetnashi, Nashthkoli, Chorkhudi, Ushkhvanari, Chkidanari, Doli, Kartvani. According to 1886 household lists, there were 88 households (699 heads) in Becho society by then. Almost all the villages were too small. Only in Mazeri lived 27 families (191 heads) and in Ushkhvanari were 19 households (142 heads). In the rest of the villages there was the following situation: Dili (9 households, 96 heads), Kartvani (9

households, 83 heads), Tebishi (7 households, 41 heads), Chkidanari (5 households, 63 heads), in Guli (3 households, 21 heads), Nashthkali (3 households, 14 heads), Bagvdanari (2 families, 15 heads), Tetnashi (2 families, 12 heads), Chokhuli (2 families, 21 heads).

We can list the following family names living in Becho. These are: the Gabuldanis (according to 1940 data, 16 households),the Kvitsianis (76 households), the Khorguanis (15 households), the Kvanchianis (7 households), the Viblianis (5 households), the Ushkhvanis (9 households), the Shamprianis (6 households), the Vezdenis (10 households), the Jamdeliani (6 households), the Dadeshkelianis (3 households), the Goshuanis (9 households), the Kaldanis (4 households), the Aprasidzes (3 households), the Tsalanis (3 households), the Argvlianis (3 households), Berchliani (1household), Khardziani (1 household).

According to the "Chronicle of Svaneti Gathering, " Gabuldani is one of the oldest family names in Svaneti, and its phonetic version – Gabeldani ("Amuna Gabeldani", "Ruchag Gabeldani," "Dzadzu Gabeldiani", "Neke Gabeldiani", "G~i Gabeldiani") is registered in historical documents in Doli village in Becho (P. Ingorokva, 149, 151).

In the XIII century, in Doli village of Becho also lived the ancestors of the Ushkhvanis. This family name has also been modified phonetically and registered as Ushkhviani: "Jaura Ushkhviani", "I~ne Ushukhvani", "Dudai Ushukhiani", Adai Ushukhiani", "I~ne Ushukhiani" (P. Ingorokva, 151, 152); "Chorman Ushukhiani," "G~i Ushukhviani", "Martskhi Ushukhiani" (p. 153, 154, 155, 156).

The Kvitsiani family name first could be found in the XIV century. More than once are also mentioned the Khorguanis in the "Chronicle of Svaneti Gathering." e.g. "Tvalmindi Khverguani", "Gvangva Khverguani", "Nana Khverguani", "Tarji Khverguani", "G~i Khverguani" (P. Ingorokva, 149, 151).

The Gujejianis from Becho keep the following legend: "Once there lived Eta Gujejiani in Etseri. He had three sons. One of them was a healer. One day their master Dadeshkeliani came, who intended to take one of Gujejiani's sons and give him to the Kabardolians. Gujejiani invited his master to dinner. The nobleman was in a hurry. Let's get up and go, he said. In those days the bullets were made with the help of a hammer, quadrangular bullets were made for feud, and round bullets – for hunting. Eta ordered to bring wine for his guest and seizing an

opportunity he shoot him with quadrangular bullet. Eta and his three sons left wounded Dadeshkeliani and escaped. Eta got to Mulakhi together with one of his sons. The two young men stayed in Becho. In Mulakhi they were welcomed by the Devdarianis, who offered Eta to choose any land he liked in Mulakhi. He chose a place in upper village, in Chola. From two brothers who stayed in Becho, one was a healer. Dadeshkeliani asked the healer to cure him and promised to give in his possession the whole place above Etseri, called "Cheliri". Eventually, Dadeshkeliani recovered and kept his promise. But the second brother had to leave Becho and move to Kabardo. His descendents took the name of Shakhmurziev."

The following community in Below Bali Svaneti is Tskhumari. The villages of Tskhumari were: Labsqaldi, Magardeli, Lezgara, Tviberi, Svipi, Ghvebaldi. In 1886 villlages of Tskhumari Khevi (community) belonged to Etseri society. There were 9 households (62 heads) in Labsqaldi, 28 households (208 heads) in Ghvebaldi, 7 households (39 heads) in Magardeli, 6 households (45 heads) in Lezgari, 7 households (44 heads) in Tviberi. In 1940 the following family names were registered in Tskhumari: the Argvlianis (30 families), Djachvliani (7 families), the Gerlianis (12 families), the Goshuanis (2 families), the Kaldanis (12 families), the Subelianis (2 families), the Gurchianis (1 family), the Saghlianis (14families), the Mildianis (6 families), the Gugusianis (8 families). According to the "Chronicle (of confessors) of Svaneti" the old surnames are the Djachvlianis – recorded as the Djachvinelianis, and the Saglianis, the ancestors of which were written as Saghireliani. In the XIII–XIV centuries in Tskhumari were registered: "Basil Jachvineliani," " Guchu Saghireliani (P. Ingorokva, p. 148). Ivane Gurechiani is the ancestor of the Gurchianis (p. 14). If we compare the data of XIII–XIV centuries and later years, we will see that the most families inhabiting in Tskhumari, do not live there any more. This is characteristic not only for Tskhumari, but for other communities as well. intra-regional migration processes, as well as abroad migration processes are noticeable. Apparently, the migration processes from mountainous Svaneti to lowland always took place.

Etseri community consolidated the villages: Kurashi, Cheliri, Svipi, Barshi, Iskari, Pkhutreri, Ughvali, Tsalanari, Lanteli, Ladreri, Lashkhreri, Zhabe-kalashi, Chvabe-kalashi, Gvalderi, Ebuthi, Usgviri. In 1886, in Etseri community (where also were consolidated the

villages of Tskhumari community) resided 176 households (1366 heads). The biggest village was Barshi (28 families, 208 heads). in Svipi were 23 households (191 heads), in Iskari – 18 households (149 heads), in Cheliri – 19 households (149 heads), in Gvalderi - 4 households (43 heads), in Ladreri - 13 households (86 heads), in Lanteli -6 households (61 heads), in Lashkhreri - 4 households (38 heads), in Pkhutreri - 2 households (12heads), in Ughvali – 8 households (44 heads), in Tsalanari – 2 households (26 heads), in Ebuthi - 11 households (85 heads).

Inhabitants of Etseri community mainly were the following family names: Khorguani, Gujejiani, Pakeliani, Aprasidze, Gurchiani, Gerliani, Umpriani, Kantsliani, Charkviani, Gazdeliani, Tsalani, Kashtani, Stpfliani, Murghvliani, Chkhetiani, Subeliani, Pardjvliani. Pakeliani surname is mentioned in the XII century document. The family name of Khorguani has already been discussed. We will only add to above said that the Gulbanis, who live in Ipari community, consider the Khorguanis as one of their kin branches and relatives. In the XIII century document the Gurchianis ancestors from Etseri are recorded as Gurechiani, the Kantslianis – as Kantskhliani. (P. Ingorokva, p. 131).

Pari community comprised the unity of the following villages: Svipi, Katskhi, Pari, Zagari, Lamkheri, Zhabe-liha, Chvabe-liha, Laqvri, Gheshderi, Paledi, Khosrari, Qvana. According to 1886 household lists, there were 80 households (664 heads) in Pari society. Pari was the biggest among the community villages (28 households, 231 heads). In Gheshderi 11 households (973 heads), in other villages there were 9,8,6,4 households. According to 1940 data, the following surnames are registered in Pari villages. These are: Chkhvimiani (31 households), Jachvliani (13 households), Rezesidze (29 households), Aprasidze (11 households), Tsalani (21 households), Tsulukiani (16 households), Dadeshkeliani (5 households), Khapthani (2 households), Devdariani (9 households), Narsavidze (23 households), Gadrani (17 households), Chkhetiani (18 households), Vibliani (9 households). From these family names Chkhvimiani is recorded in the XIII–XIV centuries “Chronicle (of Confessors) of Svaneti”. In Lakhamula lived - “Miq~l Tskhvmiani”, “Javakhi Tskhvmiani,” “G~i Tskhuimiani”, “Shaman Tskhvimiani”, “Indoi Tskhvmiani.” “Sargis Tskhvimiani”, “Inai Tskhvimiani”, “Jiji Tskhvimiani” (P. Ingorokva, p. 180). In Pari Khevi Mai village are

registered the following: “Javakhi Tskhvmiani” (p. 125). In Etseri - “M~lm Tskhumiani”, “Thuma Chkhumifkhe,” “Giorgi Tskhumiani,” “Khalina Tskhumiani,” “Gvantsai Tskhumiani” (pp. 132, 133, 134, 136). According to ethnographic data the Tsulukianis from Pari are the descendants of those the Tsulukidzes who had moved from Racha. In the archival documents of 1871, one of the Aprasidzes is registered as “Aprasuki”. Another ancient name is Gadrani. They are mentioned more than once in the XIII century documents. In the documents of the same period, the ancestors of the Viblianis are mentioned as the Ublianis.

Al. Charkviani particularly points out Lakhamula, Thavrari, Chuberi and Lenkheri communities. Lakhamula united four villages: (Zhabe-Lakhamul, Chvabe-Lakhamul, Dizi and Shdikhiri). According to data of 1940, in Lakhamula lived the following: the Chkaduas (47 families), the Davitianis (5 households), the Kvanchiani (3 households). As for the Tavrari community, Al. Charkviani lists its villages: Tavrari, Lashkhari, Tsaleri, Kichkhuldashi, Chubari, Djukhvlani, Kherkhvashi. By 1886 household lists these villages are united in Chubakhevi community. (It probably should be the present village board of Nakra). There once lived: The Ansianis, the Tsindelianis, the Viblianis, the Chkhvimiansi, the Subelianis, the Kaldanis, the Gvarmianis (12 households). According to the XIX-century ethnographic materials used by B. Nizharadze, “in the Chubukhevi society, in Tsaleri village, there is a family bearing a family name of Gvarmiani. They believe that their ancestors had migrated from Dali Gorge” (B. Nizharadze, II, p. 51). The Gvarmianis are mentioned several times in the “Chronicle (of Confessors) of Svaneti”. e.g. “Nonai Guaramiani” (p.144). In 1886 there were 116 households (997 heads) in Chubakhevi society (or Thavrari community).

If we go again over old documents, we will see that many family names once living in Svaneti migrated to the lowland (Samegrelo, Imereti, Lechkhumi, Racha). Many families inhabited in the west Georgia are of Svan origin. The following family names could be enlisted here: the Kelbackianis, the Panjikianis (now the Panjikidzes), the Ghoghelianis, the Chickovanis, the Nakvekhelianis, the Sanigianis (now the Sanikianis, Sanikidzes), the Chabukianis, the Shamanianis (now the Shamanidzes), the Zhorzholianis, the Kakhianis and many others. The migration of Svans to Samegrelo must have been too

intensive, which usually resulted in changing the format of the family name. e.g. the Gobechianis became Gobechias, the Apakianis – Apakias, or Apakidzes, the Kuaratskhelianis – Kvaratskhelias, the Ubelianis – Ubilavas, the Khazalianis – Khazalias, the Kvirkvelianis – Kvirkvelias, the Karchianis – Karchavas, the Jamburianis – Jamburias, the Tsavanis – Tsava, the Gabunianis – Gabunias, the Kacharanis – Kacharavas, the Goshuanis – Goshuas, the Babluanis – Babiluas, the Stepanianis – Stepanias, the Tsipurianis – Tsipurias, the Bokerianis – Bokerias. There are also: the Chkhetianis and Chkhetias, the Ratianis and Ratias... The Sotkilavas living in Samegrelo are also of Svan origin, there previous family name was Charkviani. The Arzianis from Samegrelo formerly were Khardziani. There ancestors were the migrants from Kala community.

Regarding the family names, it should also be mentioned here, that it is possible that Georgians distinguished male and female last names by suffixes. As far back as the 30s of the XX century, it was noticeable that in Zanuri and other Georgian speeches, such function was performed by the suffix – pkhe (khe). (See I. Megrelidze, The Endings of the Female Surnames in Southern Caucasian Japhetic Languages and Folklore – articles, “To memory of academician N. Marri, L. 1839 p..152 – 159”) Today the Svan language makes no difference in male and female last names but as it turns out, the suffix – pkhe was characteristic to the Svan language as well. In the XIII–XIV centuries “Chronicle of Svaneti Family Names” the women, their last names were registered with suffix –pkhe: “Khalina Gursapkhe” (male: “Gursiani”), “Sukvai Beutmanipkhe” (male: Beutmaniani”), “Mamkan Ataripkhe” (male: Atariani), “M~rm Gogorelipkhe” (male: Gogoreliani), “Tovlai Mikelipkhe” (male: “Mikelini”, “Mikelani”); “Mariam Rumbipkhe” (the same: “Rumbiani”), “Sukvai Uchinaripkhe” (the same: “ Uchinariani”), “Tuma Chkhumipkhe” (male: “Mk~l Chkhumiani”, “G~i Chkhumiani”) (P. Ingorokva, II, p. 117, 121, 122, 129, 131, 133 …). By the same suffix –pkhe are formed the women’s last names in later periods (the XV – XVII centuries) patrimonial commemoration: Gurchipkhe (Gurchiani), Dachkelapkhe (Dadichkeliani), Djaparipkhe (Japaridze), Oripkhe (Oriani), Ruchegipkhe (Ruchegiani), Gadrapkhe (Gadrani), Tsalapkhe (Tsalani)
As it turns out, the above mentioned suffix – pkhe was added not only to the surnames of females but to their first names as well. Complex -

pkh in female names was characteristic to later ethnographic life. There are stated two female names in the ancestral chronicle of the XIII century. These are: “Kostapkhe” and “Adrapkhe “(P. Ingorokva, II, p. 135, 137). It is evident that this suffix was added to the male name and in that way they were changing into female names. Two examples given above -“Kosta - pkhe” and “Adra - pkhe “are the best illustrations of that. The female names with the suffix – pkhe are also stated in one of the archival documents of 1865 (Kutaisi State Archives, fund 21, Case #10254, FF 1-20). “Khazipkh”- was the name of Udesiani from Lendjeri, who was born in 1806. The bearers of the name “Dachkelapkh” were three people: “Dachkelapkh Japaridze,” (born in 1852), the daughter –in-law of the Japaridzes – “Dachkelapkh” (born in 1823), and: “Dadishkelapkh” (common people pronounced as “Dachkelapkh”) Chartolani (born in 1843). Under the above mentioned archive materials, the bearers of the name “Berdupkh” were two people: “Berdupkh Japaridze,” (born in 1862) – the aunt of Tsioq Japaridze, who was born in the XVIII century. “Eldapkh” was Bekan Khergiani’s wife born in 1835, and “Eldapkh” was also Tatav Daduani’s a two-year old daughter’s name. Another six-year old daughter’s name of the same Tatav Daduani was “Girgulapkh”. A female name “Berdupkh” is also stated in 1871 document in Enguri Gorge, Ushguli village. Gegi Chelidze’s wife bore the name of “Berdupkh”. She was twenty-four. (Kutaisi State Archives, fund 21, Case #10254, FF 1-20). If we take away this suffix, we will receive male names which were once widespread in Svaneti: “Dachkela,” “Berda,” “Ilda,” Girgula,” Khazi”. Female names formation by the suffix – pkh, was not characteristic to other historical-ethnographic territories of West Georgia. The reason of that might have been the fact that, in Georgian historical documents female proper names are not so frequently mentioned.

In the XII – XIII centuries Svaneti was the organic part of Georgian Christendom. This is clearly visible from anthroponymies fixed in the “Chronicle of Svaneti Gathering”. Both, men and women mostly were the bearers of Georgian and Christian canonized names. Apparently pure (transparent) Georgian names must have penetrated here earlier, than canonized Christian names. From Georgian lowland entered the eastern (mainly Persian-Iranian) names. In the XII - XIII centuries in Svaneti were widely spread the following canonized Christian names:

Giorgi, Ilarioni, Mikel, Mariam, Martha, Nino, Ivane, Noe, Arsen, Marine, Egnati, Gabriel, Nikoloz, Demetre, Atanase, Makar, Davit, Zei, Iakob, Anania, Grigol, Basil. From transparent Georgian – Georgian related names could be listed: Mukhlukhai, Nateli (female), Nagvelai, Gamrekel, Gvantsa (female), Khalina (female), Ertgulai (female), Sinatle, Rkina, Djavakhi, Okropiri, Tvalshavi, Toulai (female), Zviad, Qursiki, Nakvetai, Tvalmindi (female), Mtsare, Shvidai, Bichsai, Ledachi, Tsotne, Malkhina, Shuenuri, Chabukvela, Djokhai, Datuai, Nizhara, Shavai, Kalkmai (female), Lomai, Prangi, Tbeli, Mtvare (female), Tsetskhlai, Tvare, Dudai (female), Chkhagu, Gudjedji, Veshag, Berezhi, Zazi, Chargas, Tutai, Kurtskha and many others.

From Georgian lowland the following names of eastern origin also entered Svaneti: Tinatini, Angurag, Arghun, Tariel, Sargis, Rusudan, Gurandukht, Rati, Vakhtang, Khvashagi, Beshken, Djahvar, Abesalom, Siagush, Partsman, Shahanshah, Taibula, Burlukhan, Chakatan, Atardji, Shekhasan, Bezhan …

In the above mentioned period, in Svaneti Northern Caucasian anthroponymies could rarely be observed that became widespread there since the XVIII century.

Besides several exceptions, Georgian surnames spread in Svaneti are ending in the suffix – an (ian). Such exceptions are ending in – dze, - Shvili, - ia suffixes. e.g. Djokhadze, Aprasidze, Rezesidze, Djaparidze, Chelidze, Nizharadze, Kakriashvili, Lukhutashvili, Kordzaia. We will only briefly admit that suffix – an (ian), by which Svan family names are formed, was characteristic to whole Georgia but gradually it was changed by other suffixes. But Svaneti has maintained it almost intact and unaltered. While talking about Svan family names, it is impossible not to touch upon a question of their branches. Branches of family names were common all over Georgia, and they were in fact the second inherited names. These branches were counted in Svaneti as closely related groups, and defined with the term “Samkhubii” (“Lamkhubii”) which is translated as “brotherhood”. “Samkhubis” are based on blood relations, the members of which are called brothers, and the union itself is called “fraternity”. The latter is divided into close and distant relatives (brothers). After Samkhubis gradual increase they would again have divided in new branches.

In most cases, the names of separate branches were derived from the names of forefathers and in only single instances - from the names of

their settlements. The Samkhubis often called general Gatherings. All the resolutions were made on such Gatherings and these resolutions were called "Samkhubiish Linzorali". The Samkhubii Gatherings were always connected with different moments of Samkhubii life. e.g. the Gathering was called in case of blood feud, because each person was a member of not only his family, but of a whole Samkhubi. Samkhubii Gatherings were also called because of the subjects connected with marriage, divorce, etc. By Samkhubis were reviewed such issues as making trade deals, or cases of thefts. Moving from one place to another was the common cause of the whole Samkhubii. The patriarch and celebrated person was named "Samkhuibish Makhvshi." He was not a ruler, he only acted as a chairman of the gathering. A family could not solve the above mentioned matters without Samkhubii, because the result, good or bad, was the business of the whole Samkhubii. The Samkhubii members had significant responsibilities during weddings or funerals. To the Svan families and its divisions (units) general property, manufacturing and consuming was not characteristic. They only shared hayfields and were scything them by joint efforts. In the XIX century every family had their own hayfields, but scything was performed with the help of the Samkhubii members.

Like some historical-ethnographical parts of Georgian highlands, death-feud was characteristic to Svaneti, too. A closest relative i.e. a family member (brother, son, father) of a murdered man had to seek revenge for his killed relative.

Over the XX century and until now, a guilty person was punished by the state organs, but after the penitentiary punishment, all matters were settled, and are still settled, by so called, habitual justice. Otherwise, in case of murder, reconciliation of confronted groupings was impossible. During the XX century habitual justice was not forgotten in highlands, as well as in lowland, where Svans lived because of various reasons.

By the above reviewed materials we saw that Svaneti was inhabited with various family names and their divisions ("Samkhubis"). In Svaneti each community structure was based on the territorial principle. The families did not have the same surnames. The territorial entities (community, village) were inhabited with various families. e.g. Mulakhi community, that united 8 villages, consisted 26 different family names. In one of the villages of Mulakhi – Chvabini, were resided the families bearing five different surnames. Alike Enguri

Gorge Svaneti a multifamily phenomenon was also peculiar to Tskhenistkali Gorge Svaneti. In both Gorges, only the family divisions (Samkhubis, Lamkhubis) had common territories. In the XX century family settlements on the same territorial entity began to disintegrate.

The village communities had their own popular gatherings named - Luzor, Lukhor. Such Gatherings were chaired by "Makhvshi" elected by people. The term of Makhvshi election was indefinite and he occupied this prestigious position to his old age, or his dying day. If a community had no confidence in Makhvshi any longer, he could be substituted. But such cases were practically rare. Makhvshi's recommendations were accepted, or turned down on general gatherings. "First, Makhvshi discussed all public cases with the experienced and trustworthy people, and then submitted their decision to the general gathering" (B. Nizharadze). In the past, when all Svans were armed, Makhvshi had a right to disarm all men during holiday celebrations after completing of which he returned them weapons.

The right of attending the community Gatherings and participating in them had not only all adult youths, but adult women as well. The community Gathering had big competence, it had a right to drive out and expel a dweller, burn his house to ashes, and even pass a death sentence upon him. One of the functions of community Gathering was solving issues of military campaign. The Gathering was regulating inter-community relationships. Community Gathering was merciless towards thieves. Protecting its members' morals - was a community Gathering's responsibility. According to Nizharadze's words:"If a woman turned out to be dishonored and had given birth to an illegitimate child, the Gathering would confiscate the part of cornfield, or hayfield of his parent and the land would have stayed as village duty for good. Such dishonored woman and her illegitimate child were not allowed to enter church, participate in national or religious celebrations and be buried in sanctified land." Owing to strict habitual justice of Svaneti traditional society, such kind of crimes, or mistakes that are alien to people's collective thinking, practically never happened. Taking oath was, and still is, very important in Svan mentality. Oath was made on Christian church territory, on an icon of a saint brought out of this church. Makhvshi also was to take an oath and swear that he would be faithful to community and his people and always protect their traditions.

In the main, above-mentioned community relationships were characteristic to Above Bali Svaneti, that is to say, free Svaneti, where feudal relations stepped back in opposition with communal relations. That happened after the disintegration of the unified state of Georgia.
At first, the territorial community head of Svaneti must have been “Khevistavi”. According to ethnographic records made in the beginning of the XX century, in both, Tskhenistkali and Enguri Gorges of Svaneti, “Khevistavi’s” kheristau(v)//peristau(v)s responsibilities were reduced. While “Khevi”, under the medieval documents, was a term indicating territorial community of later period. By the ethnographically available period, kheristau//peristaus functions were mainly reduced to exposing thieves and arranging matters of supporting the aged and disabled who had no families and relatives.

The written documents also exist about Svans territorial community, the same “Khevi” (Kheu). Such documents are mainly survived about Enguri Gorge of Svaneti, especially concerning its upper part (free) - Balszemo Svaneti. According to these documents the representatives of separate Khevi (territorial community) of Svaneti, made all-out efforts for uniting the community members. For example, in one of the documents of Seti Khevi is pointed directly that, “Kheu” should personify the united power against enemy. The Khevi traitor must be banished, or imposed financial penalty (100 tetris) on him. The content of this document is such: “We, the children of Saint Archangel church of Seti, wrote this letter under warranty and through the mediation of Saint Martyr and this is a confirmation of invariable, immutable, and indisputable statement, that for no reasons whatever - we are inseparable; The decision is final and eternal; Whenever it is necessary we are to unite the Fiends and the friends and make concerted efforts against our enemy; Let us be friends of each other’s friends, and be enemies of each other’s enemies; Do not leave each other in sorrow, or in merriment, or betray because of a man, or a bribe; If one of us has to pay the fine, let us share it; If one of us needs help, let all of us stand by; Let us perform our deeds by ourselves, with all-out efforts and rise as one man for the sake of each other with tenderness in our heart; If one of us earns too much, may him share a third to the others.

We prove this letter by oath and if someone breaks this oath he will be cursed in his lifetime and in the next world; His body here, and soul there; Henceforth and forevermore; In both lives;

He, who steps back, will pay a hundred Tetris and will be banished." (P. Ingorokva, II, p.45). The above given example is important in many respects. It is obvious that the document was made up in the period of time over which the feudal relations stepped back with desperate efforts of the members of territorial community and this happened after the disintegration of unity of Georgian State system; Community members were uniting against common enemy – the feudal lords; They were not united so far; An important point also is that the oath on unity, inseparability and solidarity was made "under the warranty and through the mediation of Seti Saint Martyr" and if someone broke this oath he would be punished not only by people (in the name of god), but also be cursed by chapel. There is one significant aspect different from lowland. While in the Middle Ages lowland, only a church nobleman was called "Saqdrishvili" in highlands (Svaneti) all the parishioners, in other words, all the community members, were called this way. In the Middle Ages Svaneti no actual separation was made between civil and church cases. The leader and mediator of all civilian cases was Khevi (community) chapel. e.g. In medieval Kala Community, mountain pastures were common. If someone would break the rules concerning the pasture, the main Khevi chapel and the habitants of territorial community ("wholesome Khevi") would punish him jointly.

In all the Svanuri and historical documents, which are, at the same time, legal documents, a territorial community is mentioned as Khevi (kheu). In the XX century these Khevis, or territorial communities, were named "societies" by the Russian government. They maintained unity even during the Soviet regime, because in those days, the historical traditions were taken into consideration in territorial administrative divisions. The Soviets could not help doing otherwise, because all these units were determined according to their geographical, historical, and agrarian conditions, and inviolability of these units' borders were permanent. Svan people keep these bounds to this very day. Even today, these units (former communities) are united around their main chapels. It is evident that initially, the quantity of territorial communities was more significant. But gradually they increased, and consolidated under the protection of larger communities. e.g. Once there was separate Muzhali community and little by little, it became a part of Mulakhi community. In the historical documents, a part of present Latali – Ienashi, was mentioned separately. Separate territorial

community of Doli, later became one of the villages of Beri territorial community.

Territorial communities (Khevi) of Svaneti were closely connected with each other. More than once is mentioned united Khevi of Svaneti. Thus, a term "Khevi" denoted not only the separate territorial units, but the whole Svaneti, which was situated on a big territorial unit, on two big Gorges. Territorial community of Mestia, i.e. "Mestia Kheu" was located in Mestia Chalai Gorge; "Mulakhi Kheu" (territorial community) – in Mulakhi Chalai Gorge; Hadishi community ("Kheu") – in Hadish Chalai Gorge and etc. Each community (Kheu) was a consolidation of several villages.

Territorial communities had common interests, such as: Conducting joint campaigns against common enemies, self – defense, protecting common properties (pastures, churches and religious plate – crosses, icons), providing welfare of the community members and protecting their interests. The latter was managed by leaders (Perstau, or pertau, or Makhvshi) elected on community Gatherings. Acting power of Svaneti community was -so called "Sumra". Its functions differed from those of acting army. In "Suimra" were recruited the best warriors from various communities. It had police functions. "Suimra" provided punishments of those families that had ignored decisions made by territorial community, or whole Svaneti (united Kheu of Svaneti).

As it turns out, there existed, so called "Suimra of Shuania" or "Kheuia Suimra" that united separate "Suimras"of different territorial communities. These so called police groupings do not exist currently, moreover – it did not exist in the XIX – XX centuries either. In case, any person, or family did not obey the decisions of common gatherings of Svaneti, Svimra (Suimra) would banish them from a community, or exile from Svaneti. . "Suimra" had steadily been executing community boarder decisions (about expulsion, burning houses down, or arresting people). People attributed great importance to "Suimra." The latter also represented the identification institute of Svaneti people. According to the ethnographic data of the first period of the XX century, in "Suimra" times (until seventieth of the XIX century) there was good order in Svaneti.

In relationships of Enguri Gorge inhabitants, taking oath was of a great importance. Relations within society were regulated through oath. Taking oath was performed in front of an icon, in a Christian church.

Oath breakers practically never existed. The importance of oath in traditional life of Svaneti could be proved not only by ethnographic data, but also by the documents made up in the Middle Ages in Svaneti. The oath, practically, was some kind of prophylactic measure for Svans, aiming prevention of any breaking of Svaneti traditions that were established during the centuries; The main purpose of such measure was to bar from any harm to the territorial community on the whole, or its members in particular. Svans sacramental obligations covered - fidelity, peaceful relations, no theft, no work on holidays. The only way to make a guilty person confess, was to make him swear in front of Christian saint's icon. Over years, ethnographic life of Svaneti lost some elements, but as for oath, it is still very important for Svan people.

In cases of crime the families were making payments called "Hibari". Relatively smaller payment was established for working on holidays. Sometimes the families worked purosely on holidays and in this way they were paying "Hibar" beforehand. Taking "Hibar" and making contributions to church were provided on fixed days and fixed times for everyone. Contribution was spent together by villagers (community members). Payment size depended on the seriousness of a crime. e.g. If someone used bad language towards a community member undeservedly, besides the fine fixed for such kind of insult, his family would have had to pay some payment in favour of community. "Hibar" was paid only by a single family and not by the whole kin or its divisions, the unity of relatives called "Samkhubi", ("Lamkhubi") in Svaneti. Little by little, above mentioned payments are falling into oblivion. The big families, called in the Svan literature as "Family Communities" were also forgotten long ago. At the beginning of the XIX-XX centuries, the extended families consisted of two, three, or more married brothers, living together with their parents, could be found in all parts of Georgia with the exception of such historical-ethnographic territory of West Georgian highlands –Khevsureti. Not only brothers, but aunts and cousins living together in such big families, is a proven fact. In the XIX century, the author - B. Nizharadze not once mentioned above wrote that Svan families were numerous. Families with fifty and more members were registered by him. But still, in the XIX century extended families were not universal in Svaneti. An ethnographer R. Kharadze proved the facts of small families reunion

accompanied with corresponding rituals. In natural-geographic conditions of Svaneti, big families were the best way of housekeeping. They were managed by (“Kora Makhvshi”) the elder. Makhvshi always occupied a special seat in the Svan house. It was “Kora Makhvshi,” who divided farming functions between men in such families. It was peculiar to both, Enguri and Tskenistskali Gorges of Svaneti, the mixed form of farming, i.e. agriculture and stock farming. Timbering was a time-consuming work. For mountain – dwellers in Svaneti, as well as in other mountainous territories, it was customary to take extra jobs outside of their dwelling places. In agriculture and stock farming were participating both, men and women. Everybody’s functions were strictly divided into big families. All kind of works performed by women managed (“Kora Makhvshi”) the elder, “Kora Makhvshi’s wife, as usual. From the twentieth-thirtieth of the XX century, extended families in Svaneti gave way to small, individual families.

To Svaneti were characteristic the similar conjugal relations as to other parts of Georgia. Marriage was, and still is, exogamic, i.e. the members of one and the same families could not be married, though in the XX century, in some places, this tradition was broken and there were cases, when the representatives of different branches (Samkhubis) of the same surname got married. But those were the cases when the relations were so distant, nobody remembered the initial date of formation of those Samkhubis (which had, and still have, their own surnames), how many generations, or centuries had passed since. Owing to the ethnographic data was proved that, more frequent are such marriages when there is no relations between Samkhubis and one of these two Samkhubis has once been artificially related with the other for some reason. e,g, In several villages of Enguri Gorge of BalsUpper Svaneti are dwelling the Kvitianis, one of the divisions of which, or Samkhubi named as “Gorsosher”, represent the real Kvitsianis. Their ancestors had been moved from the North Caucuses, Balkaria and asked the protection to a powerful family – Kvitsiani. After performing the special rituals they artificially became related and took their family name, but with the only difference that they got another name of family division. That is to say, the marriages happen only between these two different branches of the mentioned family. The families within which ever had occurred marriages, are called “disreputable families” and the term bears a negative meaning. During the last 15-20 years, such

“disreputable families” in both, Low and Upper Svaneti, took an oath in village or community chapels, that they would not put up with similar cases (within family marriages) any more. We had already discussed above how important is for Svan people taking an oath in Christian churches. According to ethnographic data, not a single case of marriage between the families of the same origination is revealed. e. g. After moving from Ipari to Becho community the Gulbanis took a new family name – Khorguani. Until today, the representatives of these two families do not marry each other. One might say the same about Nakani, Chkhvimiani and Goshuani families. Even today, Svans will never agree to a marriage, if their grandparents, or mother or father of their grandparents bear the mentioned family name. In such cases the prohibition refers to four generations. Alike other historical-ethnographic territories, a period of mourning is very long in Svaneti. The members of Samkhubii and a big family name take great pains to support a family of a deceased. The mourning is expressed by wearing black clothes for a long time, especially if the deceased is young. Like other parts of Georgia, in Svaneti were family graveyards, or to be more precise, there were lots defined for all families in the cemetery situated around the village church. This tradition was broken in some places in the XX century, though. e.g. In Mestia, the “Saviour’s Church” of Laghami village belongs to the Khodjelani family. The members of the family keep the church key and only the Khojelanis’ graves are in the churchyard. About thirty years ago, the neighbours asked the Khodjelanis to let them bury there a deceased belonging to other family. The Khodhelanis expressed good will and agreed. In old times nobody would broke the tradition.

In Svaneti a special kind of mourning song - “Zari”, was accompanied the ceremonials connecting with deceased. The song was performed only by men. All the territorial communities of BalsUpper Svaneti had its own original mourning songs that were characteristic only to each of those communities, whilst Balskvemo (Low) Svaneti had only one version of “Zari”. There are not many performers of mourning songs currently. Svaneti is rich of musical folklore, especially for its well-known sun and dawn hymns, heroic, and dance, or comic songs.

Svaneti was a treasure keeper of Georgian churches and monasteries in the days of Muslims attacks in Georgia. Georgians were obliged to

hide crosses, icons and other church plate that were works of art as well: the precious manuscripts (Bible, Gospel) in the churches of Svaneti. They were safe and secure owing to the mountain conditions. Traditionally they were guarded by the key keepers of various churches that traditionally were the representatives of definite families. In 2005 we had a possibility to see the unique golden icon of Saint George with Georgian inscriptions on it. It is decorated with precious stones. This small icon made in the XI century, was destined for a worrier, but initially belonged to some nobleman. There are a lot of samples of goldsmithery, wall painting, wood engraving, made by hand of the masters living in Svaneti. In the XIII century the "Saviour's Church" of Lagami is painted by the native painter Kirkishliani.

Svaneti is the country of towers that generally had a defensive function. About 200 towers could be counted here. As many is destroyed. Several towers belonged to each family, in construction of which the whole village were taking part. It was impossible to build that towers without collective work. Although, according to legends, some families were more skilful in building towers. The Svans name Sister and brother Berianis, who are famous as the masters of tower building. The old two-story stone outhouses are not of lesser importance. In olden times, almost all towers and Svan houses were represented as a group of buildings, which in compliance with geographical environment, made the landscape exclusive.

In the 80s of the XIX century B. Nizharadze counted about 100 stone houses and 59 towers. A tower generally had the defensive function. In fact, it was an impregnable fortress. Though a tower had another function as well, it was steady - against avalanche. The latter was verified by the last 20 years catastrophes. The people born in Svaneti are so accustomed to their towers that during the Soviet system, those who moved and settled down to lowland, in relatively big groups, had built towers even there.

Svans also had had living towers. On the first floor ("Machvib") they kept domestic animals, the second one was destined for living, and the third floor had a defensive meaning.

About 100 churches have been survived, that wonderfully blends in natural-geographic environment of Svaneti. Small churches of Svaneti are hall type basilicas. The most of them are built in the X-XV centuries and there are Georgian inscriptions in all of them. But there

are churches built even earlier. e.g. the first floor of the two-story Laghami church named - “Christ”, dates back to the VIII century.
Only in Svaneti could be found frescos on the outside walls of churches. Besides, some of them do not refer to the church subject. e.g. On frescos on the outside walls of Lashtkhveri and Chakashi churches are used several topics from “AmiranDaredjaniani” by Mosse Khoneli. The tradition of outside wall painting is rather rare in world history of art. It only could be found on later monuments of some countries in Balkan States. While in Svaneti, the X – XIII centuries church facades are decorated with outside wall paintings.

Owing to the variety of natural – geographic conditions, there existed several complexes of living and farming houses in Georgia, but Svaneti was an exception. Dwelling system was also original here. There were only a few cases when a village was inhabited with families bearing the same surname. Usually, the representatives of two, three, or more family names lived in villages. But at the same time, it should also be admitted here, that each kin had its own separate dwelling areas in the Svan villages. For example, in upper zone of Lekhtagi village of Mestia, Khergiani family inhabited there, and in lower zone – The Chartolanis. There also were cases when families settled down in the zones belonging to other family names, especially when a son-in-law lived in the family of his wife. The latter mostly occurred, if a woman had no brothers and she brought her husband home. In such cases, she inherited fortune from her father what was absolutely out of the question in West Georgian highlands. We could not find confirmations of son-in-laws getting their wives’ family names; whereas in other parts of Georgia, coming to a fortune was possible only on condition that son-in-law would change his family name into his wife’s.

The XIII century documents prove up the fact that Svan villages, even in the Middle Ages, were not inhabited with one and the same family names. e.g. By that time in Doli village of Becho territorial community, lived over 25 different family names.

Svaneti was remarkable for its densely populated villages. There were small places of dwelling (villages) there. Ground area and relief never allowed formation of big settlements. In the end of the XIX century there were over 140 villages in Svaneti. Group of villages, as it was stated above, in Svaneti, as well as in other Georgian provinces, was defined with a Georgian term “Khevi” (Khev). The villages were

situated along the gorge. According to the written documents of the XIV-XV centuries referring to Svaneti, the mentioned term, in its social meaning is equal to territorial (and not family) community. Very often, the group of several gorges (also communities of these gorges and their Khevis) also was expressed with the term “Khevi”. Khevi, that is to say, territorial community, until recently represented well-defined and organized union and the villages were its subordinate part. The villages even had no autonomic functions towards Khevi (territorial community). All this was also strengthened by religion. Besides the village Christian churches, the communities had their main chapels where all the representatives of community (Khevi) prayed together.

Thus, in spite of early spreading of feudalism, the communal traditions were also survived in Svaneti. They did not impede each other. According to the Feudalism History experts’ observations, in all European countries existed the regions that were characterised with social -economic system peculiarities. (Gurevich. A Problem of Feudalism Genesis In West Europe, M., 1970 Enc., p. 8) Svaneti was one of such parts of Georgia. This is mostly due to its mountainous natural – geographic conditions. In one part of Svaneti, upper Enguri Gorge (Upper Svaneti), feudal relations stepped back after disintegration of the united Georgia. That is why, this part is called “free Svaneti”. Everything was regulated here by the territorial communal relations through habitual justice that in many cases was based on church and feudal justice as well. The role of Georgian Church was not lost in “free Svaneti” either. It is significant to note that in “free Svaneti” the “Vargis,” super layer of noblemen existed until the late period. They were nobles only by their surnames. As for their status, they were not distinguished from ordinary community members. Territorial communities of Svaneti were closely connected with each other, and according to the documents was known as “Khevi of united Svaneti”, or “Happy Khevi”. The mentioned documents state that in the Middle Ages there was a system of common government, with its common Gathering and board practically kept in ethnographic life of Svaneti. The reason of this might have been the fact that Tskenistskali Gorge, i. e. Lower Svaneti and BalsUpper Svaneti of Enguri Gorge were in hands of different feudal lords, while feudalism in BalsUpper Svaneti of Enguri Gorge had lost its positions. According to the documents it is not clear, whether Tskenistskali Gorge of Svaneti was

the part of “United Khevi”, or not. Some scientists suppose that Low Svaneti was the part of “United Khevi of Svaneti”. This supposition is based on the fact that “Lagurka” of Kali was the central and strong chapel for people living both, in lower and Upper Svaneti. According to ethnographic data, some North Caucasian territories (e.g. “Bakhsan”) once inhabited with Svans, also were the part of “United Khevi of Svaneti”. In the later period of the Middle Ages, the name -“United Khevi of Svaneti”, was used only regarding upper part of Enguri Gorge, in other words, “Free Svaneti”, where feudalism stepped back.

As it turns out from the “Historical Monuments of Svaneti”, “United Khevi of Svaneti” had its own flag and the standard-bearer. The latter was considered as the honorable position. There was a lion on the flag called “Lemi”, while the flag carrier was named “Melome”. Melome was the keeper of “Lemi” and carrying the flag out was also one of his functions. When “Melome” walked in the village with Lemi in his hands that was a sign for every single Svan to join a campaign. Not joining was out of question. Otherwise, the missing village, or community would have been punished by “All Svaneti Khevi". The position of “Melome” was hereditary. Lemi was kept in Seti (in Mestia). The bearers of five “Saint George’s” family names (Mitvliani, Ratiani, Mchedliani, Paliani, Niguriani) were dwelling in Mestia and only they posessed the right of carrying out the flag of the whole Svaneti (“Lemi”). The right of Carrying out Lemi the next day, belonged to Japaridze family. They are said to receive this right since Japaridze’s wife had sewed a new “Lemi” instead of the worn one. According to the historical documents, the men not belonging to above families also had the same rights. e.g. In the document of the middle of the XIV century is mentioned “Melome”- bearing a name of “Goshkoteliani Azag”. (The Written Monuments of Svaneti, I, Tb. 1986, p. 171). The Goshtelianis were also dwelling in Mestia community, but in Lanchvali village. And nevertheless, according to the documents, Melome was elected by community, although it was done from the above mentioned families. It is not without interest that, common flag of Svaneti (“Lemi”) had passed into the possession of Svans after winning a victory over Tatars. According to some legends, it expressed a wolf and not a lion. The flag (“Lemi”) lost its function long ago and it is only the museum exhibit nowadays.

Historically, Svaneti communities often were in direct confrontation with each other. Powerful communities had weaker and smaller communities under their influence and subordination. Mulakhi community was remarkable with its strength, and was imposed special payments in favor of relatively weak communities (Tsvirmi, Ipari, Kala, Hadishi, Muzhali). The strength/weakness of communities often was resulting in formation of larger territorial communities. Integration of Mulazhi and Mulakhi communities exemplifies the above said. Under the above mentioned payment, was understood to be hospitable to the men of strong communities once a year during Peter-Paul's fast.

As it was already mentioned, farming form of Svaneti was a symbiosis of stock farming and agriculture. In the XX century the main crop in Svaneti is potato. In the Middle Ages Svans generally were cultivating: barley, oats, millet, hemp. Svaneti was almost the only historical - ethnographic region in Georgia, where hayfields were irrigated and are irrigated to present day. That gave the locals possibility to haymake grass twice during summertime. According to ethnographic data, hay obtained from grass after the second hay-make was of higher quality. Svans were making hats and cloaks of wool. Svan hats, which are mostly favorable all over Georgia, were made of three colors: white, black and grey. Though, modern hats are rather modified in comparison with the hats made in the XIX century. Svan hat are laced so that the laces form cross, as a sign of Christian loyalty.

Svaneti differs from other historical-ethnographic parts of west Georgia in many ways. This difference is evident from both, the religious and social point of view. In the mountainous parts of West Georgia, such as: Pshavi, Khevsureti, Tusheti, spread of Christianity had rather superficial character. Late ethnographic life saved almost none of the Christian chapels (churches and monasteries). In Pshavi and on the adjoining territories, archeologists found only the church ruins. The mountaineers of West Georgia were praying in pre-Christian temples. Many of these temples had heathenish names. While Svaneti, from religious point of view, shows the different picture. Not a single chapel has a heathenish name here. All of them bear the names of Christian saints. Each village has several original churches harmonizing the mountainous geographic environment. As it was already mentioned above, these churches, at the same time, were the treasuries of other Georgian churches.

It should be briefly admitted here the following: In spite of the fact that Svans adopted Christianity in the beginning of the Middle Ages, in their beliefs and imaginations survived some pre-Christian, heathenish rituals. Sometimes Christian and heathenish beliefs are presented in syncretic form. An ethnographer Bardavelidze revealed many examples of folk beliefs. He stated that the cult of Saint Barbara substituted the cult of sun. Winter holiday “Lipanali” is an example of pre-Christian period remnant. It is a day of seeing-off souls of deceased. During Lipanali, or rather, the last day of the holiday, the men from Mestia community divide in two groups and push each other, alike in rugby. The stronger group is declared to be the winner. The day for mentioning souls is “Lamproba”. Everybody brings a two-meter piece of cut birch to the cemetery and there, all Samkhubi, (family division) is lighting there pieces of birch together. They pray for saving souls of deceased. Women are crying aloud for lately dead relatives. The participants of the ceremonial are not leaving the territory of the cemetery until the lamps (birch pieces) burn down. It is remarkable that the same ritual is slightly different in Latali community. It also has a different name (“Shishlag”). People light two-meter pieces of birch at home and then carry to the cemetery. They are carrying so many flaming birches as are the males in each family. In the same Latali community also was the ritual of “Ligunashi” which meant attacking with flaming wood. The subject of attack had to flee, or get into a fight. In case he could not manage to escape, he had to stand get dirty, or burned. “Ligunash” could be translated as “getting dirty with charcoal”. There still exist Svans loyal to “Lamproba”. The rituals and beliefs connecting with deceased are more conservative. The mentioned rituals are performed by Svan people dwelling in lowland densely populated with Svans. Professor Bardavelidze considers that the meaning of cults given in folk holiday celebrations are very complicated; It is the conglomerate of different steps of beliefs and religions. The one thing is clear, in Svaneti some heathen rituals intertwined with Christianity, give modern scientists the possibility of reconstituting some pictures of pre-Christian Georgian beliefs and imaginations.

The study of legends about the family names enables us to find out the number of various social questions. This was discussed above, and it could be added here that fuller picture of several directions of migration is beginning to emerge in Svaneti. There could be observed

inner migration processes, as well as migrations from other parts of Georgia, let alone the Svans permanent migrations both, into West and East Georgia. Such processes were historically characteristic not only for Svaneti, but for all mountainous parts of Georgia. Surplus population were moving to the lowland; Because of the frequent wars, there always existed such possibilities. There are also many proved facts of migrations from North Caucuses to Svaneti.

As it was said above, the representatives of the same families always took care of churches. Serving icon (sacred image) was their responsibility. They also were taking charge of church plate. Maintenance and roofing of churches were also their responsibilities. The most honorable person, "Shokeli", as Svans called him, was in charge with key -keeping. To present day each family performs the above duties just as they did centuries ago.

While praying in their churches, Svans were mentioning not only their village, or province chapels. "First they mentioned their own chapels, then churches of the neighboring villages; After praying for chapels of Balskvemo (Low) Svaneti, they prayed for chapels of BalsUpper Svaneti and finished their prays by mentioning churches of Lechkhumi, Samegrelo and Apkhazeti". (V. Bardavelidze, p.62). This ethnographic material is very remarkable in the sense that Svaneti was not isolated from other historical-ethnographic regions of Georgia. Quite the contrary, its relationships with these regions is evident even according to data on religion. According to common people's belief, Saint George's church of Ilori, Apkhazeti, used to send bulls to several churches of Saint George of Svaneti. In return, Ilori church got candles from churches of Svaneti yearly. The Svans believe that Saint George's churches of Ilori and Apkhazeti and Saint George's curches of Latali and Lendjeri were the brothers and Ilori was the eldest. They say that all the three brothers came from East Georgia – Kakheti and settled down in their region. One may assume that it reflects the facts of population migration. It is known that over a long period of time, the migrants were not forgetting their former chapels and were expressing them in legends about fraternization of the churches.

Regardless of the fact that Svaneti was a mountainous historical-ethnographic region, it had never been isolated from other parts of Georgia. Svans had close economical relations even with North Caucasian mountaineers using the paths made centuries ago. Leaving

their villages in search of jobs was characteristic for Svaneti. Part of the population – able-bodied men were going to various ethnographic regions of Georgia in the hope of finding a job. This event was not occurred in the later period; it had originated in the depths of history long ago and was also peculiar to other mountainous ethnographic regions. It comes as no surprise, because there was a lack of agricultural lands in highlands and Svans were trying to look for different ways for supporting their families. One of these ways was to go to lowland to seek employment there. The fact that Svans were systematically visiting different regions of Georgia in search of job is proved by the Georgian historical documents. In 1503 "In the letter of King Alexander on Svans adequate payment to the Japaridzes for blood feud" we read: "You came and your uncles Tvalia and Ivane began to fight with us. The sin with the help of evil prevailed over us. Then we, began to fight against you, Sargis Japaridze, and you did not let us to leave for Racha, or Lechkhumi, to work as farm laborers or find any other kind of job there. It lasted seven years. No one could receive Eucharist (because of not having wine) all over Svaneti; we forgot the taste of salt. It was too much for us to stand. Finally we decided to get over Lechkumi, we gathered four hundred dray-horses, two man accompanied each hoarse, came to Lechkumi and sold everything we brought there for selling. Bought wine and returned."… "You took away our four hundred horses and wine together with the packs." Besides, you did other cruelties to us, and we could not find the ways to escape and find some job beyond Svaneti. Hundred of us stole away to the direction of west, trying to get to Kakheti to work as farm laborers". "We saw so much suffering that one can not describe in words. We appeared isolated in Svaneti on the opposite side of Etseri and for twelve years we could not find the way to flee to Kaheti, nor to Samtskhe, or Guria" (Written Documents of Svaneti, I, p. 113 - 114).

Thus, according to the extract of above deed is obvious that Svaneti and its population could not exist without economic relations with lowland of Georgia. In search of jobs, Svans were regularly visiting not only the neighboring Racha and Lechkhumi, but such distant historical-ethnographic parts, as Guria (The Black Sea region of West Georgia), Kakheti (extreme west of Georgia), Samtskhe (south-west province of Georgia). As the above statements indicate, Svans were generally buying wine and salt there. They are so concerned because of not

having wine - "It lasted seven years. No one could receive Eucharist all over Svaneti…" . For Svans, as for Orthodox Christians, it was very difficult to manage without wine; Giving Eucharist without wine was unimaginable. At the same time, they took wine on their big religious holidays. Svans also brought other produces in Svaneti, such as pitchers, large quantities of which are found both, in Upper and Lower Svaneti. In Svan towers are buried pitchers brought from lowland. In dangerous war-times, the Svansis, closed in their towers, kept drinking water in those buried pitchers. According to the historical documents, Svans were taking a large amount of honey and candles for selling in lowland.

The information about Svans seeking jobs in Samegrelo, also possessed an Italian scientist Archangello Lamberti (the XVII century). He wrote that, in order to support their families, "…in the beginning of every summer, the groups of Svans always come down to Samegrelo," "…they work in Samegrelo until harvest time" then "they return home", and "…when winter begins, Svans come down to Odishi" and stay there "…until the end of winter" (A. Lamberti, Description of Samegrelo, Tb. 1938, p. 167). Thus, Svans were going down to work in groups, and not only in winter, but in summer as well, in other words, in such periods when they were not occupied in the mountains.

"In the 40-50s of the XIX century, when relations between the heads of Samegrelo and Svaneti (governed by principality) became strained, and all kinds of contacts between them were under a ban, the noblemen from free Svaneti, Besi and Sulatan Kurdianis, together with several peasants, had to ask the head of Samegrelo, Dadiani, a favor to conclude a "Trustworthy agreement" on "free entry" and "unhindered trade" (A. Gelovani, Mountainous Region of West Georgia (Svaneti) in the XIX Century. Thesis, p.160, 2002).

From the materials reviewed above, it is evident that, the regular economic contacts with regions of Georgian lowland, was vitally necessary for people dwelling in Svaneti. They were communicating not only with neighboring and adjoining regions, but were constantly establishing relations with back lands as well.

The Svans works outside of Svaneti was important because of one more reason, particularly, after several months working in lowland Svans were learning Georgian. Already in the ninetieth of the XIX century B. Nizharadze pointed about that: "The way, owing to which

the Georgian language spreads in Svaneti, nothing else but Svans communications with Georgian speaking neighbors. Recently, one can meet the Svan workers, especially in winter, in: Racha – Lechkhumi, Imereti, Guria and Kartli. About three, or four months are quite enough for them to learn everyday language, i.e. to learn it at the rate of using it independently, without somebody's help while traveling, working, or making deals. Poor nature of Svaneti forces Svans to go to work to densely populated regions. Therefore, increases the number of Svan workers, and thereby increases the number of Georgian speaking Svans. It should be also admitted here, that Svan is willing to learn Georgian. There are a lot of examples when a well-to-do Svan arrives to Svaneti together with his workers with the single purpose of learning Grorgian. To this willingness we should add that the Svans are taking pride in knowing the Georgian language…"(B. Nizharadze, II, p.169-170). But we should admit here that B. Nizharadze, about Tskhenistkali Gorge of Svaneti, remarked that "All the children over 7-8 years and all the adult men speak Georgian". The fact that historically, the Georgian language was spoken in Svaneti, is proved by all the historical documents of the Middle Ages which are composed by Svans. Usually, all papers bear the signature of their author. As a rule they all were Svaneti dwellers. According to B. Nizharadze "…Svans are taking pride in knowing the Georgian language…", in other words, knowing Georgian was a matter of prestige and in the traditional society, prestige was important. Such prestigious men were Chenili, Makhvshi, Khevistavi, who were regarded with reverence by common community members.

The above materials indicate that the subsistence of Svaneti, as well as of other regions of Georgian highland, was impossible without contacts with lowland, contacts which included trading, together with outside employments ("Lakma"). "The most part of Svaneti population lacked agricultural lands. They had no possibility to grow crops sufficient for satisfying even the minimal needs of their families. Besides, during long winters lasting 5-6 months, the majority of men were not occupied with farming. The works performed in winter, particularly, taking care of cattle (cattle here were feed through mangers all the year round), cleaning roofs from snow and such kind of works could easily be done by women, the old, and children. Therefore during winter, almost all able-bodied men had possibility to go to other regions for work. They were going mostly to Samegrelo, Imereti,

Lechkhumi, Guria and Apkhzeti” (A.Charkviani. Svaneti, 1967, p. 159 - 160). Besides, until the middle of the XIX century there were many extended families where several married brothers lived together with their wives and children. Such form of family life was giving Svans the possibility to leave on duty one of their brothers in Svaneti, during winter if necessary. Going away in search of a living was an obstacle for intensive migration processes and therefore in Svaneti were more resident population than the region could provide with bare subsistence. Svans who went for jobs were cutting wood, processing construction materials (saw), cultivating land in gardens and vineyards, digging trenches. Normally, the final date going away for looking for employment was the end of October and the date of returning in mountains - the beginning of April, i.e. the time of starting agricultural works in Svaneti.

Except Georgian lowland, Svans were trying to find work in North Caucuses, which generally took place in summer. Svans visits to North Caucuses in the course of the XIX century with the purpose of getting jobs there are proven fact. If Svans temporary migration to lowland took place during the whole Middle Ages, the date of starting to move to North Caucuses with the same purpose is unknown. In North Caucuses Svans generally were mowing grass, gathering in the harvest (The Fact of Svans temporary migration to Georgian lowland is also proved by the medieval legends. So called “Shaliani” icon, preserved in the central church of Svaneti - Kvirike and Ivlita’s church of Kala, is considered as brought from Imereti by such Svan workers). According to A. Charkviani they also were building fences. Svans usually spent a month (mainly August) in North Caucuses. In exchange for a month’s work they got cattle, and sometimes money. Generally, they were given a two-three year old bull-calf and often a sheep in addition, the cost of which in tsarist Russia was amounted to 20 rubles. According to A. Charkviani findings (p. 162) in 1899, after returning from Georgian lowland, the Svan workers brought home on average - 130-350 rubles; In 1998 their average earnings amounted to 140 -380 rubles. In the XIX century Svans used to go to North Caucuses in search of job even in winter. By the 1909 archival documents “only in Upper Svaneti, police officer of Svaneti issued, approximately 1646 passports. By that time, population of Upper Svaneti counted 11. 896 heads out of which the number of males came to 6. 000 (A. Charkviani p. 162).

The XIX century press also did not stay indifferent to the event of Svans searching jobs outside of Svaneti: “An able-bodied Svan, is a guest in his family. Three fourth of year he lacks in his hearth; In autumn and winter he works in west Georgia for a trifling sum.” (“Kvali”, # 41, 1900). In scientific literature is stated that “Normally, on outside works were gone only the males of 18 -50, able – bodied and adapted to hard traveling conditions. (A. Gelovani, p. 162).

Svans visits to Georgian lowland were important for one more reason. While being and working there, they were examining closely the places of their possible future settlements and from time to time, many of them settled there for good. More than one family of Svan origination lived there in West Georgia, who after resettlement, changed there surnames into new names. For example, in Okriba, many families living there currently, were migrated from Svaneti (Khorkhomelidze, Shalikiani, Kherkhadze, Kipiani, Sandukhadze, Babukhadia, Meskhoradze, Gvetadze, Sopromadze, Gabriadze, Sirbiladze, Zhorzholadze…) (D. Shavianidze, Okribian family names, 2002).

Thus, such works, Svaneti was closely connected with lowland “it never was static and frozen at one point”. (N. Berdzenishvili). After returning from lowland, Svan workers were introducing new experience and knowledge in Svaneti. Trade – economic relations between mountainous regions and lowland of Georgia were established many centuries ago and had not changed until the XIX-XX centuries. Information about the fact that mountaineers and Svans among them, went away to lowland for trade as early, as at the crossroads of B.C. and A.C., also contains Strabon’s proceedings indicating that 70 kilometers away from Caucasian mountains in Dioskuria (present Sukhumi), The Black Sea coast, were concentrated the people speaking in different languages. According to A. Lamberti, Svans brought home-made goods, felt cloaks, wool, and goats and sheep for selling in Kutaisi.

Georgian historians described even the paths and roads Svans were using to get to lowland. “For getting to lowland from upper Svaneti, people used the following roads: through Latvari, Mushuri, Lasili, Lenkheri, Leshvindi and others. These were access roads to different regions of Georgia. As for North Caucuses, access roads from Svaneti

were: Machkhapari, Tsaneri, Tviberi, Bashili, Mestia, Becho, Chubuckevi, and other crossings” (A. Charkviani, p. 164).

Lack of agricultural lands was the main reason for Svans acting as trade mediators between North Caucuses and Georgian lowland. “Rrom Karachian and Balkarian people Svans were getting cattle, horses, goats, as well as felt cloaks, Cherkezian horses, woolen goods and thick felt too cheaply and were reselling double price in “Dadiani’s principality. And Svans were supplying Karachians and Balkarians with chintz and red colored goods bought on the Lechkhumi and sadadiano markets. From their side, Svans from Sadadiano, were selling salt, lead and iron in Upper Svaneti “(Archival data quoted from A. Gelovani’s Thesis p. 165). Besides the above mentioned products, Svans brought dried pears and apples in Karachai-Balkaria (L. Bade),and beautiful frails in exchange for wool, felt cloaks, etc. (Etnographic letters on Svaneti, written by G. Avaliani and G. Zurabiani, Tb., 1973, p. 138).
Recently, in the Georgian press several times appeared information about the fact that western scientific circles show concern about disappearance of small languages, among which are Megruli, Svanuri and Tsova-Tushuri (Batsburi) in Georgia. The time might come when those languages will not be spoken. Therefore, some western funds offer creating alphabet and translating Gospel (“New Testament”) into above languages.

Georgia is one of the world countries that is multinational. Historically and to this very day, some small part of Georgians, together with State, literary and church languages, speak kindred Svanuri and Megruli languages (One of such languages was Dvaluri including the XVIII century), as well as Tsovi-tushuri (Batsburi) belonging to Vainakhi group of Caucasian languages. In the course of centuries Megruli, Svanuri and Tsovi-tushuri were formed as only home spoken languages. From the socio-linguistic point of view, they equalize with different dialects of the Georgian language. The residents of historical- ethnographic regions of Samegrelo and Svaneti felt themselves Georgians. Thus, being bilingual was not an interfering factor in definition of their ethnic consciousness. From ethnic history of Georgia is evident that home spoken language is not a main ethnos determinant at all. As proof of this hypothesis, the scientists often give examples of bilingual and trilingual Germans, Chinese, Mordovians and others.

Is there any danger of disappearance of Svan language? Is it possible to give a scientifically well-grounded answer – positive, or negative? Until trying to answer this question, we should admit that, historically the geographic area, where Svanuri had been spoken, was large. Svans inhabited not only the territories of Upper Svaneti, but territories of present Apkhazeti as well. The fact of Svans living on definite territory of Apkhazeti, is first of all proved by toponymies. Historical (former) name of Sukhumi city – "Tskhumi" could be explained only through the Svan language and means – hornbeam. There is similar toponymy ("Tskhumari") in Enguri Gorge of Svaneti. From ethnographic – linguistic data of historical sources we learn that Svans were inhabited in historical-ethnographic area of present Lechkhumi and Racha and in the mountainous part of adjoining Samegrelo.

The Svan language (as well as Megrelian and Abkhazian) "bit pieces from the edges" of the Georgian language and we think, stopped where it had to. Change the Svan language into Georgian was first of all caused by the fact that State, literary and what was more significant, church languages was Georgian. At the same time, population migrations and assimilation processes were of no small importance in this respect. But, nevertheless, geographic environment was crucial. Georgian speaking groups stopped to move deeply, to mountains. In the closed traditional mountain society, spreading of the Georgian language (at the expense of replacing Svanuri) was not only slowed down, but stopped.

In traditional society of mountain, the conjugal relations played the most significant role. It is the well-known and proved fact that language overlapping was often caused by conjugal relations. In case the representative of one language unit marries the member of another one, overlapping of languages takes place. First it starts with vocabulary penetration from one language into another, and then a two-three generation bilingual period begins. The winner is that group which is more numerous. At the same time, it is very important which of these languages is state, literary and church. In the view of ethnic and language changes, the importance of social factor role is also proven in history (e.g. The settlement of Dagestan free Khundzs (Avars) and Naurs in East Kakheti at the XVI century with the support of Turks and Iranians, caused the assimilation of Georgian farmers with "Leki" (Dagestan). They preferred to escape from feudal exploitation and live

in free communal relations of Dagestan, which resulted in their assimilation with Dagestans. The Social factor also appeared decisive for Germans from Lorraine and Alsace).

In spite of the fact that during centuries the Georgian language for Svans (in the scopes of present Svaneti) had been State, literary and church, it could not cover and replace the Svan language in Svaneti. What was the reason of it? The reason, as it was stated above, was in conjugal relations. This does not mean that it was prohibited for Svans to speak Georgian. Such kind of marriages always occurred and is occurring now, but the main thing was the quantitative factor, the percentage. The percentage of Georgian speaking women getting married to Svan men, historically was, and still is, small. Traditionally, giving a woman, from lowland's natural - geographic environment, to marry a man from geographic environment mountain of mountain, was rather rare. Such kind of conjugal relations was characteristic not only to Svaneti, but to the whole perimeter of Georgian mountainous and adjoining lowland regions. It is a simple truth, that the lowlanders seldom marry the mountaineers. Invert processes are more frequent. Climate, natural, and economic conditions were better in lowland. The Georgian women tried to avoid worsening their living conditions. As for women from highlands, they were willing to marry lowlanders. That was the way of improving living conditions for them. Consequently, for Georgian mountain natives, marriage circle was limited to women living in mountains. In this respect, Svaneti was no exception. Svan men were finding partners for conjugal ties in Svaneti, in Svan spoken circles. Thus, the maintenance of the Svan language in Svaneti is caused by conjugal relations – Svan speakers marrying each other.

What is the situation in today's Svaneti? More favorable modern conditions, means of communications promote the contacts between Georgian and Svan speakers and therefore there is a more probability of marriages, or rather, Georgian women get married to Svan men. We carried out a kind of specific sociological research. Before reviewing the results of this research, we should admit that Soviet ethnographic science showed great interest in the questions of bilingual marriages. The reason is very simple-in the course of Soviet period, the Russian officials were very interested in extension of language area. That is why the Russian Soviet ethnographic science paid great attention to mixed marriages throughout the whole Soviet Union. One of the priority

directions of Moscow Institute of Ethnography was study of mixed, bi-ethnic marriages, or rather, marriages of Russians to representatives of other ethnic groups.

Soviet ethnographers (e.g. Academician Bromlei) through their researches found out that in cases of mixed marriages, one of the languages is maintained, if such marriages do not exceed 15%. If it is more than 15%, there is a risk possibility for one of the language groups (family).

Based on the above theory, we carried out the following socio-ethnological research on the territory of today's Svaneti, both in Tskenistkali and Enguri Gorges. According to territorial communities and villages we selectively found out language characteristics of married couples; Who are the conjugal partners? Particularly, where are Svans wives from? With whom they enter into marriage?

Today Mestia settlement, the center of Enguri gorge of Svaneti (Mestia region), is the unity of several former villages and territorial units, out of which some are traditional settlements and others are- new. The old traditional settlements are: Lagami, Lanchvili, Seti, and Lekhtagi. We studied the identity of married couples in each village. From 33 couples of Lagami, 32 Svan men's wives are Svans. Only one man's wife is from Samegrelo. In Lalveri, from 28 married couples 27 are Svans and here too only one woman is from lowland. In Lalaidi are registered 29 couples, from which 27 are locals. One family's daughter-in-law is Ukrainian and another one's -is Balkarian, from North Caucuses. In Legabi we recorded 17 married couples. 16 couples are Svans, only one family has a daughter -in- law from Tbilisi, who is ethnically Ossetin. There are 58 married couples in Airport settlement, 52 of them are locals and only 6 came from other regions: 3 - from Samegrelo, 1-from Tbilisi, 1 -from Kacheti, 1 is not Georgian ethnically, she is Ukrainian. From 45 married couples in Lanchvali, only two are not locals: One is Georgian from Batumi and the second is Russian. In Seti region from 145 couples 128 are locals, 17 – are mixed, among them 8 are from East Georgia, 7-from West Georgia, 1-from Russia, and 1- from Ukraine. According to current data, there are 20 married couples in Lekhtagi. Only one of them is from West Georgia (from historical-ethnographic part, Imereti);19 – are locals.

Thus, if we count the results of Mestia settlement, we will get the following: From 375 married couples, 344 are the natives (i.e. 344 Svan

men are married to 344 Svan women). The quantity of women from other territories is only – 31. Their percentage in Mestia settlement slightly exceeds 8 %. There home spoken language, according to research results, is mainly Svanuri. Not only ethnic Georgians, but non-ethnic Georgians as well (Russians, Ukrainians, Balkarians) have a perfect command of the Svan language. In Lendjeri society (territorial community) we registered the results of two villages. There are 50 married couples in Nesguni village. 147 of them are natives and only 3 women are from other regions: from East Georgia, West Georgia and Apkhazeti (Gali region). In Lashtkhveri village there are 30 local married couples. Only one woman is from West Georgia (Samegrelo) and 1- from Ukraine. In total, from 82 couples recorded by us, only 5 women are natives, which amount to 1.3 %.

There are five small villages in Kala community nowadays. We registered only 20 married couples there. All of them are locals. Thus, not Svan wives quantity is equal to 0% here.

We managed to study nine villages in Latali community. From 154 married couples 145 are locals. Only nine women are from Samegrelo, Apkhazeti, Lechkhumi, Imereti. In Latali not Svan wives percentage is about 6%.

According to three villages (Tviberi, Lezgari, Labsqaldi) results in Tskhumari community, there are 58 married couples there. 50 couples are Svanuri speaking. 8 women come from outside of Svaneti. Among them are 4 Russians, who Svan men married when being in military service in Russia. The percentage of not Svan wives here equals to 14 %. But if we exclude the 4 wives of Russian nationality (as they are not Georgians), the percentage index will be only – 7.

In Becho village community of Upper Svaneti, By the results of three villages (Ushkhvanari, Tskhekvani, Kartvani) there are 72 married couples there. 71 couples are locals. Only 1 is from Imereti, what makes 1, 2%. From 85 married couples of Nakai community, only 6 are not locals, but for all that, 5 are Russians. In total, not native wives in Svaneti equals to 7%. With the exception of wives of Russian nationality, percentage will be 1, 8.

From 90 married couples of Etseri community, only 6 women are from other historical-ethnographic regions of Georgia, i.e. 83 couples are natives. The percentage of non- native wives is 7, 5%.

The situation in three villages (Chvabe, Tsalda, and Zhabe) of Mulakhi community is such: From 50 married couples 44 are locals and 6 – are mixed. The quantity of not native wives is 3.3%.

In the village board of Kaishi are registered 60 married couples. With only one mixed couple, which means – 0.6%.

Totally, in Upper Svaneti, i.e. in Enguri Gorge (Administration region of Mestia), quantity of non-native wives slightly exceeds 5%. It means that the quantity of Georgian speaking wives and not Georgian speaking wives do not create danger to the Svan language. Visually, it is obvious that not local wives speak the Svan language fluently and home speaking language for them is Svanuri as well. Only for some of them it is difficult to pronounce some specific sounds peculiar to the Svan language.

With respect to this question, the situation in Tskenistskali Gorge (Lower Svaneti, i.e. Administration region of Lentekhi) is such; We possess data of the following three villages: Zhakhunderi, Chukuli and Chikhareshi. From 50 married couples of Zhakhunderi – 6 women are from Imereti and Lechkhumi. Number of wives of non-Svan origin -is 12%.

Chukuli village have only 2 (one from Lechkhumi and another from Imereti) not local daughter-in-laws from the registered 45 married couples. Number of wives not speaking the Svan language in Chukuli is – 4.4%.

From 30 married couples registered in Chikhareshi village, 3 women came from other parts of Georgia, i.e. 10%.

Data of above mentioned Tskenistskali Gorge (Lentekhi region) is as follows: 93% are Svan speaking locals. Only 7% - are Georgian speaking, according to ethnographic data, and this 7% speaks fluently the Svan language. Thus, the number of non-Svan origin wives does not create any danger to the Svan language. Nevertheless, significant amount of Georgian vocabulary units entered in one of the three communities of Tskenistskali Gorge, Lentekhi. This is natural, because Lentekhi region of Tskenistskali Gorge is very close to Lechkhumi (Tsageri region). At the same time, means of communications (especially electronic mail) have great influence on way of life today and in the Svan language, appearance of not only Georgian, but also foreign words, is not unexpected. Svaneti had never been closed and isolated, especially nowadays. Among other things, Svans try to

maintain there home spoken language. In this regard is remarkable one innovation; During feast Svans (if there is no person who does not speak Svanuri), they are competing with each other not in eloquent toasts, but in not mixing Georgian words while saying the toasts. They say that such people are quite a few.

The only thing that represents danger to the Svan language is - intensive migration. We pointed out above and would like to repeat here again, that this historical –ethnographic region had always been "nourishing" Georgian lowland. It is true that surplus population used to move to lowland, but about the same population number always remained in Svaneti; These processes were, more or less, stable. During last two decades began intensive resettlements in lowland of East and West Georgia, which was caused by ecological catastrophes (landslip, avalanche).

Different regions of Svaneti are densely inhabited with Svans and this provides maintaining the Svan language. But in the regions of resettlement there is no guarantee saving it. Most likely, this language will be forgotten there. The main factor of keeping the Svan language by now, is the strongly developed traditional ties of relationships. The most of the migrants left close relatives (brothers, cousins) in mountains of Svaneti, and they are keeping in touch with them. At the same time, Svaneti is a kind of summer resort for the most migrants. For the sake of not losing relationships with the migrants, Svans established a new holiday – family gatherings. Such holidays are held during old community and religious celebrations. It turns out that they are trying to kill two birds with one stone. We witnessed such celebration in Mutsdi village of Cholauri community located on Lentekhi region of Tskenistskali Gorge. Two families – Khabuliani and Kvastiani - are dwelling in this village. In June 28, 2003, there gathered the representatives of the families mentioned above and celebrated religious holiday, together with the locals, and visited their ancestors graves. There gathered 350 people both, locals and migrants, at the holiday we attended in Mutsdi village. Usually, such gatherings end with feast.

In the Middle Ages and in the XIX century, Svans migration was not of group character. It was more individual. But in the XX century, during Soviet period, Svans (as well as other Georgian highlanders) planned resettlement was rather frequent in the regions of lowland. The

first such migration took place in 1930, when the inhabitants of Ipari village were resettled in Kakheti (Kakhipari village). Resettlement of Svan people in 1948 in the regions of west Georgia is also remarkable (A. Katsadze, Modern Migrations of Georgian Highlanders, Tb. 1947, p.30). More than one family was migrated from Svaneti to Guria (Ozurgeti region) and Imereti (Khoni and Tskaltubo regions). In 1968-1970 about 100 families moved to the same regions. As it is calculated by statisticians, in the fifty-sixtieth of the XX century, in an orgianized manner, from Svaneti moved 478 families to the regions of west Georgia (A Katsadze, p.50).

In 1968-1969 from Enguri Gorge (Kala, Mulakhi, Latali, Ushguli, Ipari) many families were resettled in the suburban zone (Lilo and Krtsanisi villages) of Tbilisi. Svans created compact settlements in Zugdidi, Tsalendjikha, Chkhorotsku and Senaki regions.

1987 turned out to be tragic for Svaneti. In a month's time avalanche, landslip and flood destroyed approximately, 2.000 houses; Died 87 victims; The general reason of human losses and demolition was that people ignored ancestral rules of treating nature properly: woods were cut, lands were cultivated, and houses were built where one must not do that. Left without a roof over their head, they were resettled in Kvemo Kartli regions, in East Georgia. That's how it appeared Svans settlements in the regions of Bolnisi (280 families), Dmanisi (800 families), Gardabani (350 families), Sagaredjo (55 families), Tetritskaro (800 families). In the latter migrants from Lentekhi region prevailed. At the same time, to West Georgia (Ozurgeti, Khoni, Khobi) moved 140 families. Later, new migrants joined to upper region settlements dwellers.

Such organized Svan migrations to lowland regions turned out to be rather negative for Svaneti. The number of villages were either emptied, or left with minimal population. For example, as is registered, by 1994 instead of 120 families in Ushguli village stayed only 35 families, in Chazhashi – 5 families instead of 20, in Zhamushi – 10 instead of 90 families. If there lived 75 households in Adishi, after migration there stayed only 40 of them. 170 families were reduced to 40 in Kalashi. (see L Nizharadze, Svans Migrations and Areas of Their Resettlement on the Georgian Territory. "Encyclopedia of Georgia, I, p.2005, p. 139).

Because of flood and landslip, the risk of deserting Svaneti, especially increased in recent years. According to 1979 records, Lentekhi region was inhabited with 12.974 people, while in 2002 this figure reduced to 8.991. In 1979 number of residents of Mestia was 17.884 and 2002 – 14 248. During last three decades, Svan population decreased in number and became - 7 319. The government tries to help, but that is not enough. The most part of the population requires resettling them in lowland. Uncared and bad roads also create additional difficulties for staying in Svaneti. In order to maintain this unique historical – ethnographic region of Georgia with its traditions, habits and ways, and what is the most important, with its language, it is necessary to stay to live there. There are a lot of unique Christian churches, crosses and icons in Svaneti. Only in Svaneti we have original towers characteristic only to this region. In case of deserting Svaneti nobody will take care of them. The only way for saving material culture, life way, language is development of tourism, creation of corresponding infrastructure, which need enormous investments. Unfortunately, Georgian government does not possess such possibilities by now.